

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLIII

Sa. : 172

Ekim 1979

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 9

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ALTAN, NEMİKA: Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Portre Yüzü (2 resimle birlikte)	711
SAYILI, AYDIN: Turkish Contributions to Scientific Work in Islam	715
KÂHYA, DOÇ. DR. ESİN: Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı (4 fotokopi ile birlikte)	739
AKYÜZ, DOÇ. DR. YAHYA: III. Selim Döneminde Bursa Medreselerinde Disiplin Islahatına İlişkin Bir Belge (1 fotokopi ile birlikte)	761
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Mimar Kasım Hakkında (43 resimle birlikte) ...	767
Konferanslar :	
STROCKA, V. M. (Çeviren: ÖZGÜNEL, COŞKUN): Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları (10 resimle birlikte)	809
ÜÇÖK, DOÇ. DR. BAHRİYE: Yazı Devrimi - Kur'an Harfleri ve Atatürk Devrimlerine Karşı Çıktışlar	823
Nekroloji :	
SHAW, STANFORD J. (Çeviren: ÖZKAYA, TÜTEN, Ph. D.): Profesör Paul Wittek (1894-1978)	837
TANSEL, FEVZİYE: Ölenlerimiz—Ahmed Cemal Köprülü (Bir resimle birlikte)	841
Bibliyografya :	
KOŞAY, DR. HÂMİT: Zsuzsa Kakuk; Mai Török Nyelvek I. = Bugünkü Türk Dilleri I giriş	855
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul Toplantısı	859

Kapakdaki resim : Maşathöyük'te, yamaçta bulunmuş Kartal tasvirli damga mühür baskısı (M. Ö. XVIII. yüzyılın sonu).

B E L L E T E N

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

Kapaktaki resim : Maşathöyük'te, yamaçta bulunmuş Kartal tasvirli damga mühür baskısı (M. Ö. XVIII. yüzyılın sonu).

Sur la couverture: Empreinte de sceau représentant l'image d'un aigle, découverte sur la côte à Maşathöyük (fin XVIIIe s. av. J. C.)

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR
PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

Cilt : XLIII — Tome : XLIII
Sayı : 169 - 172 — No. : 169 - 172

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 9

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
AKYÜZ, DOĞ. DR. YAHYA: III. Selim Döneminde Bursa Medreselerinde Disiplin İslahatına İlişkin Bir Belge (1 fotokopi ile birlikte)	761
ALEXANDER, ROBERT L.: Native Group Cylinder Seal Engravers of Karum Kanish Level II. (8 resimle birlikte)	573
ALP, SEDAT: Hitit Dilinde "Saray" Sözü'nün Karşılığı	273
ALTAN, NEMİKA: Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Portre Yüzü (2 resimle birlikte)	711
BAYKAL, PROF. DR. B. S.: Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Oluşması Üzerine.	491
BINYAZAR, ADNAN: Bir Devrim Eri	305
EMRE, KUTLU: Maşathöyük'te Eski Tunç Çağı (35 resimle birlikte)	1
—————: İngilizcesi	21
ERKİN, FERİDUN CEMAL: Türkiye'nin Savaşa Katılması için Kahire'de Yapılan Müzakereler	427
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Uluğ İğdemir ve <i>Bellelen</i>	393
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Mimar Kasım Hakkında (43 resimle birlikte) ...	767
FEKETE, LAJOS (ÇEVİREN: GÖKBİLGİN, M. TAYYİB): XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi	457
HIZIR, NUSRET: Albert Einstein İçin	537
İNAL, GÜNER: Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar (24 resimle birlikte)	49
—————: İngilizce özeti	66
İNAN, PROF. DR. AFET: Uluğ İğdemir'in Yaş Günü Münasebetiyle	255
İNAN, JALE: Lysippos'un Sandal Bağlayan Hermes Heykeli (4 resimle birlikte).	397
İYBAR, MAHMUT: I. Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtuldu?	215
KÂHYA, DOĞ. DR. ESİN: Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı (4 fotokopi ile birlikte)	739
KANSU, ORD. PROF. DR. ŞEVKET AZİZ: Doğumunun 80. Yıldönümünde Sayın Uluğ İğdemir'e	257
KARAL, ORD. PROF. ENVER ZİYA: Doğumunun 80. Yıldönümünde Uluğ İğdemir (3 resimle birlikte)	251
KOŞAY, HAMİT ZÜBEYR: Ankara Arkeoloji Müzesinin İlk Kuruluş Safhası ile İlgili Anılar (Bir renkli plan ve 1 resimle birlikte)	309

MURPHEY, RHOADS: The Veliyyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations Between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings	547
ÖYMEN, FAHİKE: Uluğ İğdemir ve <i>Bellelen</i>	259
ÖZGÜÇ, NİMET: Achemhöyük'ün Eski Anadolu Sanatına Yeni Katkıları (Metin içinde 9 çizgi resim, metin dışında 1 plan, 1 çizgi resim ve 9 foto ile birlikte)	281
—————: İngilizcesi	289
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Assur Ticaret Kolonileri Çağına ait İnsan Biçimli Kap (Biri renkli 17 resim ve 7 çizgi resimle birlikte)	261
—————: İngilizcesi	267
ÖZTEN, ALİYE: Achemhöyük Sarıkaya Sarayında Bulunan İki Taş Tabak (5 resimle birlikte)	381
—————: İngilizcesi	385
SAYILI, AYDIN: Turkish Contributions to Scientific Work in Islam	715
SEVİM, ALİ: Kuzey Suriye'de Görünen İlk Türk Emiri Han - Oğlu Hârûn. 365	
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost Gazi Mustafa Kemal (23 fotokopi ile birlikte)	619
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi	107
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: Doğu Bengal'de "Atatürk Lisesi" (10 fotokopi ile birlikte). 415	
TUNCEL, PROF. BEDREDDİN: Romanya'nın Sesi	505
TUNCER, HÜNER: Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendinin Viyana Mektupları	73
ÜLGEN, PROF. İSMÂİL HAKKI: Bir Mektup	389
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kırâathânesi (2 resim ve 1 planla birlikte)	481
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir Zaffer - Nâme"	313

Konferanslar:

STROCKA, V. M. (Çeviren: ÖZGÜNEL, COŞKUN): Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları (10 resimle birlikte)	809
ÜÇÖK, DOÇ. DR. BAHRİYE: Yazı Devrimi - Kur'an Harfleri ve Atatürk Devrimlerine Karşı Çıkişlar	823

Nekroloji:

SHAW, STANFORD J. (Çeviren: ÖZKAYA, TÜTEN, Ph. D.): Profesör Paul Wittek (1894-1978)	837
TANSEL, FEVZİYE: Ölenlerimiz—Ahmed Cemal Köprülü (Bir resimle birlikte). 841	

Bibliyografya:**Sayfa**

KARADENİZ ŞADAN,: Kitaplardan Haber	517
KOŞAY, DR. HÂMİT: Zsuzsa Kakuk; Mai Török Nyelvek I. = Bugünkü Türk Dilleri I giriş	855
OTKAN, DR. PULAT: Uchida Gimpū; <i>Kita Ajia Shi Kenkyu: Kyo do Hen (Kuzey Asya Tarihi Aarştırmaları: Hsiung-nular Bölümü)</i>	643
SAYILI, AYDIN: Fuat Sezgin; <i>Geschichte des arabischen Schrifttums, cilt 6, Astronomie bis ca 430 H.</i>	655
SEVİN, VELİ: M. Mallowan ve G. Herrmann; <i>Furniture from S. W. 7 Fort Shalmaneser. Commentary Catalogue and Plates</i>	635
ŞAKİROĞLU, DR. MAHMUT: Paolo Preto; <i>Venezia e i Turchi = Venedik Cumhuriyeti ve Türkler</i>	227
————: Diana Grimwood-Jones Derek Hopwood and J. D. Pearson; <i>Arab Islamic Bibliography</i>	240
————: Muzaffer Gökman; <i>Tarihi Sevdiren Adam: Ahmed Refik Altınay. Hayatı ve eserleri</i>	649
1978 yılının birinci yarısında Türk Tarih Kurumu kitaplığına gelen kitap ve dergiler	657

Haberler:

Arkadaşımız İbrahim Olgun'u Yitirdik (Bir resim ile birlikte)	247
Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in 80. Doğum Günü Töreninde Yapılan Konuşmalar	523
Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a Berlin'de Alman Arkeoloji Enstitüsü Şeref Üyeliği verildi	709
Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul Toplantısı	859

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études:	<u>Page</u>
AKYÜZ, DOÇ. DR. YAHYA: Un Document Sur l'Amélioration de la Discipline dans les Médersas de Bursa sous Selim III (en turc, avec une photocopie)	671
ALEXANDER, ROBERT L.: Native Group Cylinder Seal Engravers of Karum Kanish Level II. (avec 8 fig.; en anglais)	573
ALP, SEDAT: Le Synonyme du Mot "Palais" dans la Langue Hittite (en turc)	273
ALTAN, NEMİKA: Tête Vue de Face au Musée Archéologique d'Ankara (en turc, avec 2 fig.)	711
BAYKAL, PROF. DR. B. S.: Sur la Formation de la République de Turquie (en turc)	491
BİNYAZAR, ADNAN: Un Soldat de la Révolution (en turc)	305
EMRE, KUTLU: L'Époque du Bronze Ancien à Maşathöyük (en turc, avec 35 fig.)	1
———: le même texte en anglais	21
ERKİN, FERİDUN CEMAL: Pourparlers au Caire pour l'Entrée en Guerre de la Turquie (en turc)	427
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Uluğ İğdemir et <i>Bellelen</i> (en turc)	393
EYİCE, PROD. DR. SEMAVİ: Sur l'Architecte Kasım (en turc, avec 43 fig.)	767
FEKETE, LAJOS (Traduit par GÖKBİLGİN, M. TAYYİB): La Maison d'un Efendi Turc Provincial au XVIe Siècle (en turc)	457
HIZIR, NUSRET: Pour Albert Einstein (en turc)	537
İNAL, GÜNER: Quelques Commentaires sur les Hauts - Reliefs des Colonnes de la Chaire dans la Mosquée de Kasım Paşa à Bozüyük (avec 24 fig.)	49
———: Le résumé en anglais du même texte	66
İNAN, PROF. DR. AFET: A l'Occasion de l'Anniversaire de la Naissance d'Uluğ İğdemir (en turc)	255
İNAN, JALE: Statue de Lysippe Représentant Hermès Attachant les Cordons de sa Sandale (en turc, avec 4 fig.)	397
İYBAR, MAHMUT: Comment pendant la Première Guerre Mondiale Enver Paşa Evita la Captivité au Front de la Caucase	215
KÂHYA, DOÇ. DR. ESİN: Quand et Comment la Dissection a Commencé chez Nous (en turc, avec 4 photocopies)	739

	<u>Page</u>
KANSU, ORD. PROF. DR. ŞEVKET AZIZ: A Uluğ İğdemir à l'Occasion du Quatre - Vingtième Anniversaire de sa Naissance (en turc)	257
KARAL, ORD. PROF. ENVER ZİYA: Uluğ İğdemir, à l'Occasion du Quatre-Vingtième Anniversaire de sa Naissance (en turc, avec 3 fig.) . . .	251
KOŞAY, HÂMÎT ZÜBEYR: Souvenirs Concernant les Premiers Stades de la Création du Musée d'Archéologie d'Ankara (en turc, avec un plan en couleur et 1 fig.)	309
MURPHEY, RHOADS: The Veliyyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings (en anglais)	547
ÖYMEN, FAKİHE: Uluğ İğdemir et <i>Bellelen</i> (en turc)	259
ÖZGÜÇ, NİMET: Acemhöyük et ses Nouvelles Contributions à l'Art de l'Antienne Anatolie (en turc, avec 9 dessins dans le texte et 1 plan, 1 dessin, 9 fig. en dehors du texte)	281
———: Le même texte en anglais	289
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Vase de Forme Humaine Appartenant à l'Époque des Colonies de Commerce Assyriennes (en turc, avec 17 fig., une de couleur, et 7 dessins)	261
———: Le même texte en anglais	267
ÖZTEN, ALİYE: Deux Assiettes en Pierre, Découvertes dans le Palais de Sarıkaya à Acemhöyük (en turc, avec 5 fig.)	381
———: Le même texte en anglais	385
SAYILI, AYDIN: Turkish Contributions to Scientific Work in Islam (en anglais)	715
SEVİM, ALİ: Han - Oğlu Harun, Premier Émir Turc Apparue dans le Nord de la Syrie (en turc)	365
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: Grand Capitaine, Noble Ennemi, Ami Plein de Libéralité... Gazi Mustafa Kemal (Avec 23 photocopies; en turc)	619
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: La Révolution de l'Écriture Turque dans les Documents Américains	107
ŞİMŞİR, BİLÂL N.: "Atatürk Lisesi" dans le Bengale de l'Est (en turc, avec 10 photocopies)	415
TUNCEL, PROF. BEDRETTİN: La Voix de la Roumanie (en turc)	505
TUNCER, HÜNER: Lettres Écrites de Vienne par Ebu Bekir Ratip Efendi, Ambassadeur Ottoman	73
ÜLGEN, PROF. İSMÂİL HAKKI: Une Lettre (en turc)	389
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: L'Importante Place de Sarafim Kiraathanesi dans Notre Vie de Publication (en turc, avec 2 fig. et 1 plan)	481
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: Un "Zafer - Name" au Nom d'Osman II, Découvert Récemment (en turc)	313

Conférences:**Page**

- STROCKA, V. M. (Traduit par ÖZGÜNEL, COŞKUN): Les Travaux de Restauration de la Bibliothèque de Celsus à Efes (en turc, avec 10 fig.) 809
- ÜÇÖK, DOÇ. DR. BAHRIYE: La Révolution dans l'Écriture - les Caractères Coraniques - Sorties Contre les Révolutions d'Atatürk (en turc) ... 823

Nécrologies :

- SHAW, STANFORD J. (Traduit par ÖZKAYA TÜTEN Ph. D.): Professeur Paul Wittek (1894-1978) (en turc) 837
- TANSEL, FEVZIYE: Nos pertes—Ahmed Cemal Köprülü (en turc, avec une fig.) 841

Bibliographie:

- KARADENİZ, ŞADAN: Parmi les Livres 517
- KOŞAY, DR. HÂMÎT: Zsuzsa Kakuk; Mai Török Nyelvek I = Les Langues Turques d'Aujourd'hui I Introduction (en turc) 855
- OTKAN, DR. PULAT: Uchida Gimpū; *Kita Ajia Shi Kenkyu Kyō do Hen (Recherches sur l'Histoire de l'Asie Septentrionale: Section des Hsiung-nu)* 643
- SAYILI, AYDIN: Fuat Sezgin; *Geschichte des arabischen Schrifttums, Vol. 6, Astronomie jusqu'à H. 430* 655
- SEVIN, VELİ: M. Malloyan et G. Hermann; *Furniture from S. W. 7 Fort Shalmaneser. Commentary, Catalogue and Plates* 635
- ŞAKIROĞLU, DR. MAHMUT: Paolo Preto; *Venezia e i Turchi = La République de Venise et les Turcs* 227
- : Diana Grimwood - Jones Derek Hopwood and J. D. Pearson; *Arab Islamic Bibliography* 240
- : Muzaffer Gökman; *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmet Refik Altınay. Hayatı ve Eserleri (l'Homme qui fit aimer l'histoire: Ahmet Refik Altınay. Sa vie, son oeuvre)* 649
- Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le premier semestre de 1978 657

Information:

- Notre compagnon de travail İbrahim Olgun n'est plus (avec 1 fig.) 247
- Causeries faites durant la cérémonie organisée pour célébrer le quatre-vingtième anniversaire de la naissance d'Uluğ İğdemir, Directeur Général de la Société Turque d'Histoire 523
- L'Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal a été reçu Membre d'Honneur de l'Institut allemand d'Archéologie à Berlin 709
- L'Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire 859

BELLE TEN

Cilt : XLIII

EKİM 1979

Sayı : 172

ANKARA ARKEOLOJİ MÜZESİNDE BULUNAN BİR PORTRE YÜZÜ

NEMİKA ALTAN

Arkeolog

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu

Burada konu olarak aldığımız eser, bronzdan yapılmış bir erkek başının yüzüne aittir. Müzeye, nereden, ne yolla geldiği bilinmemektedir¹. 134-1-1972 numara ile envantere kayıtlı olan bu eser içi boş döküm tekniğinde yapılmıştır. Yüksekliği 0.28 m. dir.

Başın, kafatasının üst ve arka, yan kısımları, kulaklardan itibaren alnın az bir kısım eksiktir. Alnın büyük kısmı, pek az saçlar, kaşlar, gözler, burun, ağız, çene, sakalı mevcuttur. Çehre uzun olup dörtgen şeklindedir (Resim, 1-2).

Alın, geniş, yüksek olup hafif öne çıkıktır. Alnın ortasında kişisel hatlarını belirten, uzunlamasına derin bir çizgi vardır. Bu çizginin biraz aşağısından, kaşların ortasına meyilli inen iki derin çizgi görülmektedir.

Saçları; alın üzerinde, başın sol yanında pek az küçük parçalar halindedir. Saç telleri ince çizgilerle belirlenmiştir.

¹ Ankara Arkeoloji Müzesine 1955 yılında naklen geldiğimizde, bu eser depoda bulunuyordu. Zaten envanter numarasından da 972 senesinde envanter edildiği anlaşılabilir. Sonraki yıllarda, Kervansarayın ikinci katındaki odalar, bronz eserler için kullanıldığında odalardan birine konulmuştu. 1968 yılında Be-destenin (Müzenin) restorasyonu biten üçüncü ve dördüncü salonlarının ziyaretçilere açıldığı gündenberi klasik eserler vitrininde durmaktadır.

Taşçı kalemi çizgileriyle şekillendirilmiş olan kaşlar çatık ve kalın olup, kaş kılları plâstik olarak gösterilmiştir².

Gözler çukurda ve birbirine çok yakındır. İris, üç çeyrek daire şeklinde gösterilmiştir. Sağ gözün irisi, göz pınarına yakın olduğundan gözler hafif yukarı bakmakta ve aynı zamanda şaşılığını vermektedir. Göz bebekleri ise sola dönük hilâl şeklinde belirtilmiştir.

Üst göz kapakları, kalın çizgiyle aşağı inik olarak ve irisi kısmen örter vaziyette belirtilmiş, alt göz kapakları ise ince çizgiyle gösterilmiştir.

Burun kaşların devamı olup, uzun, kemerli, ucu aşağıya iniktir. Burun kanatları yaygın, burun delikleri geniş ve çukurdur. Burun kanatlarından ağız uçlarına doğru iki derin çizgi inmektedir. Üst dudağın üzerindeki çukurdan iki yana aşağıya doğru inen bıyığın her kılı hilâl şeklinde gösterilmiştir. Bıyığın uçları ağızın yanlarına inmekte böylece sakalla birleşmektedir. Bıyık kılları plâstik olarak gösterilmiş ve bıyık hilâl gibi şekillendirilmiştir.

Ağız; küçük ve kapalıdır. Üst dudak bıyığın altında saklı durumda, alt dudak ise ince olup uçları aşağı iniktir. Yüzde elmacık kemikleri çöküktür. Gerek bu çöküklük gerekse, burun kanatlarından ağız uçlarına doğru inen 2 derin kırışık portre sahibinin yaşça ileri olduğuna işaret etmektedir.

Sakal, kulakların bitiminden başlayıp çenenin altından boyuna kadar devam eder. Sakal, bıyık ve kaş tekniğinde işlenmiştir. Sakal kılları hilâl şeklinde kalın çizgilerle üst üste sıralar halinde gösterilmiştir. Yalnız sakal kılları bir sırada sağa ikinci sırada sola yöneliktir. Sakal, bıyığa nazaran hafif kabartma olarak gösterilmiştir.

Çene dolgun, hafif öne çıkıktır.

Portre özellikleriyle, portre işçiliğini tetkik ettiğimiz portre yüzü; göz, burun hatlarının kaş, sakal, ve bıyığın belirli ve iyi işlenmesi nedeniyle, portre sanatkarının eserin üzerinde özenle çalıştığını simgelemektedir.

Bununla beraber; portremiz, gerek kişisel hatlarının işlenmesinden, gerekse yüzün duruşu ve ifadesindeki ciddiyetten dolayı; bu yüzün, olgun ve yaşlı bir kişiye ait olması gerektiğini söyleyebiliriz. Sanatkarın, eserin işçiliğinde gösterdiği, özeni ve dikkati göz önüne

² Portremiz, sakal, bıyık işleniş bakımından Gordianus Devri portrelerini andırır. Heintze, R. M. 1955. Lev. 68, 2, 4.

alarak portremizin Devletin ileri gelen bir memuruna, yahut bir ilim adamının heykel veya büst portresine ait olduğunu söyleyebiliriz.

Elimizde var olan portre özelliklerini göz önüne alarak Portremizin hangi devre ait olduğunu çözmeye çalışalım.

Portremizin, mevcut portrelerle yaptığımız karşılaştırmada maa-lesef tam bir benzerini bulamadık. Sakalın işlenişi bakımından, Athen, National Museum katalog no. 13, resim, 30, 31 deki mermer, erkek portresi³, profilden sakalının işlenişi bakımından bizim portreye benzerlik gösterir, fakat diğer portre hususiyetleri bakımından benzemez. Orange bu portreyi M. S. 253-268 Gallianus Stiline tarihler.

Roma, Museo Nazionale Romano'daki Alessandro Severo Augusta'ya ait mermer portrenin⁴ göz kapaklarının kalın çizgiyle gösterilişi, iris'in üç çeyrek daire halinde tasviri, saç, kaş ve sakalının taşçı kalemiyle çizgiler halinde şekillendirilmesi, sakalın bizim portremizde olduğu gibi, her sırada sakal kıllarının sağa ve sola yön değiştirerek tasvir ve işlenişi portremizle yakın benzerlik göstermektedir. Fakat, ağız, göz, çene bakımından hiçbir surette benzerlik görülmez. (Alexander Severus 235-238).

Bıyıkların tel tel olarak işlenişi ve bıyık şeklinin aşağıya doğru hilâl şeklinde tasviri, ve sakalın kat kat olarak gösterilişi, aynı zamanda sakal tellerinin yönünün, bir sırada sağa ikinci sırada sola dönük oluşu bakımından, Caracalla'nın⁵ Cluj, Muzeul Archeologic-deki bronzdan yarı kırık portresindeki, bıyık işlenişi ve şekli, sakal işlenişi ve kat kat oluşu bakımından her iki portrede benzerlik görülür. Fakat, Caracalla'nın bıyığı, bizim portremizde olduğu gibi sakalla birleşmez, Caracalla'nın sakalı saçla birleşmiş olup, bizim portremizin saçının sakalla birleşip birleşmediği belli değildir. Bu benzerliklere karşın, diğer özelliklerde hiçbir benzerlik görülmemektedir (göz, ağız, burun işlenişleri gibi).

Bütün bu karşılaştırmalardan sonra sonuç olarak, portremizi saç, bıyık, sakal ve göz işlenişi bakımından yaklaşık olarak, M. S. III. yüz yılın ortalarına tarihleyebiliriz.

Mart 1978,

³ L'Orange H. P. Studien Zur Geschichte Des Spätiken Porträts, Oslo, 1933. 30, 31 Portratkopf Athen, National Museum. kat No: 13.

⁴ Felletti Maj, Iconografia Romana Imperial (222-285), Da Severo Alessandro Am. Aurelio Carmo, Roma. 1958, Tavola. IV, Fig. II

⁵ Max Vegner, Caracalla - Geta - Plauterla, Berlin, 1921 Das Römische Herrscherbild, Taf, 13. (Cluj, Muzeul Archeologic Rumanien), 215-245).

Res. 2 — Ankara Arkoloji Müzesinde bulunan portre yüzünün yandan görünüşü

Res. 1 — Ankara Arkoloji Müzesinde bulunan portre yüzü

TURKISH CONTRIBUTIONS TO SCIENTIFIC WORK IN ISLAM

AYDIN SAYILI

Professor of the History of Science, Ankara University

Mesopotamia and Egypt are the cradles of our present-day civilization. The origins of our science can be traced back to these two civilizations of four or even five thousand years ago. The Greeks inherited the science of these countries, appropriated it eagerly. They also endowed it with greater power of articulation and imparted fresh momentum to scientific work. In their hands scientific knowledge was not only considerably enriched, but it also gained substantially in refinement and theoretical stature. But with the advent of Christianity a period of stagnation gradually set in, and the era called the Dark Ages with all its superstitions and dearth of well-founded scientific enlightenment began to weigh heavily upon the old classical Mediterranean world and the Near East. The situation changed with the advent of Islam.

The history of Islam starts with the Hijra in 622 A. D. In that year Muhammed transferred the scene of his activities from the city of Mekka to Medina. The Prophet died ten years later, but before 650 the Arabs had managed to conquer Syria, Egypt, Mesopotamia, and Persia, and in these rapid conquests religious faith had served remarkably as a motive power for building a gigantic empire.

In the Near and the Middle East the Arab conquerors met with remnants of civilizations much superior to their own, and, as the Islamic community became welded together, these civilizations cooperated actively in the formation of the emerging Moslem civilization. In the vast territory embraced by Islam the Arabs were considerably outnumbered by the non-Arabic elements and, consequently their control over the destiny of Islam decreased substantially. The original conquerors played by no means a passive part, however, in the emergence of the new society.

The rise of the Abbasid Caliphate, about one hundred and twenty years after the death of the Prophet, marked the opening of a cultural and scientific era, important not only in the history of Islam but also in that of the whole world. This was made possible by the great value attached to knowledge and culture. Consequently, an intense process of cultivation of knowledge constituted a veritably strong component in the very foundations of the emerging Islamic civilization.

Moreover, this enthusiasm was far from being limited to religious and literary fields. The existence of rich Indian and especially Greek scientific and medical literature was gradually discovered, and an aggressive curiosity to gain access to and appropriate that knowledge resulted. A great stream of Greek and other ancient learning began to pour into the Moslem World through the then newly founded city of Baghdad as a result of systematic and intense translation activities. Translations were made into Arabic from Greek, Sanskrit, Syriac, and from the Pahlawi language.

At the court of the second Abbasid caliph Al-Mansur we witness acts of courtesy extended to scholars from India or from regions close to India who brought with them important Sanskrit works on astronomy, trigonometry, and medicine. And the same caliph received an important collection of manuscripts including Euclid's *Elements of Geometry*. Through the initiative of Harun al-Rashid and also the Barmaks, originating from a family of high rank in the Buddhistic religious hierarchy of the city of Balkh, many additional scientific manuscripts of great importance were secured and the Baytulhikma was founded where these works were busily translated into Arabic. The seventh Abbasid caliph and son of Harun al-Rashid, Al-Ma'mûn (813-833), took considerable pains to obtain Greek manuscripts and sent a special mission to the Byzantine emperor for that purpose.

Resolved to pursue knowledge to its sources, Hunayn ibn Ishâq famous physician and translator of Christian faith, decided to discontinue his medical studies until he had perfected his knowledge of the Greek language and for that purpose went into seclusion for many years. The diligence with which the legacy of Greece was sought and appropriated is well illustrated by an interesting story on the

death of Hippocrates. According to this story, Luqmân, the legendary physician and Koranic sage, succeeded in obtaining from Hippocrates the medical secrets which he guarded jealously; Hippocrates died of the chagrin caused by the loss of the torch of Greek medical knowledge to the Orient.

One feature of the medieval Islamic culture, which seems to be very significant for the intellectual history of the world, is the conspicuous achievements in the organization and systematization of education which were realized in Islam. Great strides were made in the direction of the dissemination and popularization of learning, especially in the field of Islamic or transmitted sciences.

In the Islamic Middle Ages, for the first time in history, the cultivation of knowledge came to be looked upon as something which ought to be within the reach of every individual. The abundance of public libraries and of schools, even those devoted to higher education, is a shining witness of this attitude and of the extent to which a goal so difficult to be attained was realized in practice. In addition, in Islam the promotion of education came to be considered a duty of the state.

There were several sayings attributed to the Prophet advocating the cultivation of knowledge and exalting the scholars. There is, it is true, the question of the authenticity of these Traditions. But some of these sayings at least should be genuine Traditions, since they are found in the earliest and most reliable collections of the sayings of the Prophet. Moreover, there are many verses in the Koran in which knowledge is highly recommended. The sayings in question of the Prophet are therefore in complete harmony with these Koranic exhortations. Certain medieval Islamic thinkers tended to interpret the word "knowledge" in such passages so as to exclude the mathematical, physical, and natural sciences. Many scientists, however, referred to such verses and Traditions in exalting their fields of endeavor. These verses and Traditions undoubtedly acted therefore as strong stimulants in the cultivation of the secular sciences as well as in the popularization of education in general.

An economical way of manufacturing a suitable form of rag paper was found and perfected in China. Islam learned the manufacture of paper from Turkistan, and this industry was soon adopted

all over the Moslem realm. This economic factor too should be considered of great consequence. The manufacture of paper has probably played as important a part in the promotion of education and dissemination of knowledge as the invention of the printing press with movable types did some centuries later in Europe. It must have been of service also in securing and facilitating contact between Europe and the Islamic World. We know that this contact proved to be of great moment in the intellectual history of the world.

Certain Islamic scholars, such as Al-Bayrûnî and Rashîduddîn, physician, historian, and statesman, have criticized the Arabic script. They dwell upon certain disadvantages of that script, and their criticisms are very relevant from the point of view of the production of men of science and learning. Their thoughts have the earmarks of a deep interest in the question of the dissemination of knowledge.

The achievements of Islam in the direction of the popularization of education should probably be included among its major contributions to the world civilization. The question of the relations between the Islamic madrasa and the late medieval European university seems to gain considerably in importance when considered against the background of the Islamic contributions to the democratization of education.

The organization of education in Islam reveals some rather important contributions of the Turks to the Islamic civilization. The madrasa system came into being during the period of Turkish rule, the first of such institutions formally supported by the state being a creation of the Turkish Seljuqs. In a more general sense too the birth of the madrasa system owed much to Turkish initiative. It was developed in the region of Transoxiana and Khurasan, where Turks constituted a significant part of the population, and Turkish kings of the Qarakhanid, Ghaznawid, and Seljuq dynasties were the founders of the earliest of such schools. Turks appear, moreover, among the earliest bibliophiles and founders of libraries in Islam.

Persia was almost completely conquered by Arab armies in the time of the caliph Omar, in 641, only nine years after the death of the Prophet, and about ten years later the Sasanid monarch fell in the hand of the Arab armies in Merv. From this point on, from

the Caspian to the south of Afganistan, the Arab armies met, in their advance, with local Turkish resistance, and the conquest of Transoxiana and Tokharistan with its capital Balkh could be brought to a successful conclusion only through the energetic initiatives of Qutayba ibn Muslim about a hundred years after the death of the Prophet.

Turks thus came to constitute a part of the Moslem community, and from this time on they undertook to defend the borders of Islam, while the other Turks of Central Asia from outside the Islamic realm began to accept the Moslem faith voluntarily. Al-Ma'mûn had a sizeable body of Turkish soldiers in Baghdad, who according to Jâhiz, were the most capable and efficient of his military personnel, while with his successor Al-Mu'tasim (833-842) opened a period of predominance of Turkish army officers of high rank. This gave rise to the so-called Samarra period, during which the seat of government was moved from Baghdad to Samarra. This period lasted from 836 to 892, extending through the reigns of eight successive caliphs.

Already in the ninth century independent Turkish states began to spring up in Islam, not only such as the Qarakhanids and the Ghaznawids in Central Asia, but such as the Tulunids and the Ikhshidids in Egypt, in the heart of the vast Islamic realm. But Turks were not active and efficient only in administrative and military affairs and in the field of statesmanship. For the cities of Central Asia soon gained preeminence not only as nurseries of Islamic studies but also as cultural centres where valuable scientific work was carried on extensively.

Ibn Khaldûn (d. 1406), in his well-known *Muqaddima* states in a categorical manner that in the field of scientific work the part played by the Arabs is a very minor one, while that of the non-Arabs or '*ajams*' is very substantial and outstanding. Ibn Khaldun is one of the most eminent thinkers of the world of Islam, and it will be appropriate to dwell carefully on this sweeping general observation of his.

Ibn Khaldûn touches this question in a short and special chapter toward the end of this book. The word '*ajam*' is a general term applying to all non-Arabs, and Ibn Khaldûn too naturally uses this word in its usual sense. In fact, he himself specifically mentions

the Persians, the Turks, and the inhabitants of Anatolia in the East and the Berbers in the West as '*ajams* in another chapter, coming shortly after the one referred to above and dealing with the question of taste in linguistic matters.

Nevertheless, when stating that great contributions to scientific pursuits in the realm of Islam came from non-Arabs, he has especially the Persians in mind. This is evidenced by his reference, on this same occasion, to a saying of the Prophet to the effect that 'if knowledge stood hanging at the highest peak of the firmament, people of Fars would manage to attain to it' and by his remark that this Tradition has proved its veracity.

Although Ibn Khaldûn was a profound thinker with a thorough knowledge of history and a remarkable grasp of Islamic culture and civilization, there is no doubt that in this statement of his he is not entirely fair to the Arabs. Such men as the above-mentioned Hunayn ibn Ishâq and Al-Kindî, one of the earliest nature philosophers of Islam and a truly distinguished scientist and translator, show clearly that his categorical pronouncement is not free from exaggeration.

W. Barthold makes a much more apt observation when he points to the importance of cooperation between peoples of different geographic regions in building up the Islamic civilization. He sees the main significance of the rise of Islam, for the intellectual history of the world, in the circumstance that thereby a realm came into being in which the cultural cooperation of a considerable part of mankind was possible.

The vast Islamic realm extending from the Pyrenees and the Atlantic Ocean, through north Africa, to Central Asia and the Indian Ocean embraced many groups of people of different ethnic origins. Religion was the main common bond, but there were also different faiths and many denominational variations. And although sectarian ideologies were often utilized in the foundation of regional kingdoms, as the Moslem religion itself had served as the motive power of building an empire, yet a state of tolerance prevailed in Islam which was quite remarkable on medieval standards. Moreover, belief in the paramount importance of the Arabic language, the language of the Koran and the Prophet, was, more or less, an article

of faith among the Moslems, and thus Arabic also served as a veritable common bond in the huge Moslem domain.

It is of interest to consider the following assertion of Al-Bayrûnî, a truly towering genius of medieval Islam, in the light of this general perspective. He says, "The ideas and convictions of people often show great diversities, and the prosperity of the world rests on such divergences of opinion."

In Zeki Velidi Togan's estimation and interpretation, Al-Bayrûnî conceived the world civilization as divided into two major groups. These were the Orient and the Occident. The former comprised the Indians, the Chinese, and the Turks remaining outside the sphere of the Islamic culture. Islam itself constituted a continuation of the Classical World of Antiquity. Al-Bayrûnî is thus seen to attach great importance to the elements of continuity tying the ancient Greek civilization to Islam and made possible especially through the activity of translation. Moreover, Al-Bayrûnî believed that the acceptance of the moslem faith by the Turks resulted in a great extension of the sphere of the Occidental civilization and that thereby an important service was rendered to humanity.

Such soaring thoughts of Al-Bayrûnî are reminiscent of Barthold's statement referred to above. Coming back to Ibn Khaldûn, although his sweeping pronouncement is undoubtedly exaggerated, there is nevertheless an important element of truth in his observation. For indeed the Persians played a great part in the intellectual and scientific activity of Islam. Moreover, a galaxy of truly remarkable thinkers and scientists of Islam are seen to have originated from the northeastern regions of Islam, from the districts of Khurasan and Central Asia in general. And it should be pointed out that these districts by far outweighed Persia proper in their participation in the scientific and intellectual endeavors of Islam. Al-Fârâbî, Al-Bayrûnî, Ibn Sina, Nasîruddîn at-Tûsî, and Ulugh Bey constitute examples of the vast group of scientists and thinkers produced and contributed by the districts of Khurasan and Transoxiana.

Such people were partly Persian and partly Turkish. But as the people of these eras did not feel the need of specifying their ethnic extractions, it is generally no easy task to determine their nationality with any degree of certitude. Only in certain exceptional

cases, therefore, are we able to clearly distinguish their nationalities either on the basis of casual information concerning their lives which has come down to us, or because such inference becomes clearly possible from the titles they bore, or, in the case of scholars and scientists who lived in the earlier centuries especially, from the names of their ancestors.

For example, such scholars as Abû Naşr Muhammad ibn Muhammad ibn Tarkhan ibn Uzlugh al-Fârâbî (d. 950-951), the dean of the philosophers and logicians of Islam and one of its most distinguished scientists, musicologists, and thinkers, and Abû Nasr Ismâ'îl al-Jawharî al-Fârâbî (d. 1002), one of its first lexicographers, bore the title "al-Turkî", i.e., "the Turk" or "the Turkish". They both originated from Fârâb, a city deep in the lands inhabited by Turks, as their title al-Fârâbî indicates. Likewise, certain other scholars were referred to by the title "al-Fârsî", i.e., "the Persian", or "from Fars". Concerning Abû Naşr Muhammad al-Fârâbî, to whom several sources specifically refer as Turkish, we know, in addition, that throughout his long span of life he never abandoned the habit of wearing Turkish costumes and Turkish head gear. Moreover, the names of his forefathers, Tarkhân and Uzlugh, are Turkish.

With the advent of the Seljuqs Turks migrated in such large numbers into Islamic territories that the part of this population which settled in Asia Minor was able to transform that territory into a predominantly Turkish country in a relatively short time. From the eleventh century on, therefore, Turks could be expected to be encountered in any part of the Islamic East. But before the Seljuqs geographic considerations could serve more reliably as guides for the likelihood of Turkish and Persian origins.

Abû Bakr Muhammed ibn Zekeriya ar-Râzî, great physician and chemist and one of the foremost representatives of free and independent thought in Islam, who originated from Ray, on the outskirts of present-day Tehran, may, solely on the basis of geographic criterion, be considered a Persian. Abû'l-'Abbâs Ahmed al-Fârgânî, who was a contemporary of Al-Ma'mûn and Al-Mutawakkil, on the other hand, may for similar reasons be deemed to be a Turk, while for scholars from Khurasan and its close neighborhoods it would be more difficult to reach such verdicts.

There is no need to emphasize that such a criterion alone would not be conclusive in individual cases, but could merely serve to establish a probability. As the examples are multiplied, however, the probability of making mistakes on the basis of geographical criteria alone should undoubtedly decrease. In dealing with individual cases therefore it is very desirable to rely upon more specific and detailed items of information.

Al-Bayrûnî, for example, tells us that his mother tongue was neither Arabic nor Persian. He adds, moreover, that it is impossible to write scientific books in his maternal language. He asserts that Arabic is the language appropriate for writing books of science and learning and that Persian is suitable for eulogies and evening stories, adding, however, that he himself would prefer reproof in Arabic to being praised in Persian.

Al-Bayrûnî is seen to have known Turkish from occasional references he makes to words in that language. Apparently he knew Turkish already in his very tender ages. For at least on two occasions he speaks of somewhat detailed childhood memories concerning aged Turks who brought medicines made of herbs to his native town, one of them being to the palace of Khwarazm. Moreover, Al-Bayrûnî's Turkish was, according to Zeki Velidi Togan, that of the Turks of his native country. And it is very unlikely that Al-Bayrûnî's acquaintance with Turkish was a result of his formal or private education.

We may conclude that Al-Bayrûnî was most certainly not Persian and was very likely Turkish. His case is somewhat like that of Al-Fârâbî, in that there exist certain detailed items of information that make possible the determination of his nationality.

It is of course not in any way essential or necessary to determine the nationalities of these scientists and thinkers one by one. But it is certainly of importance to do some such work at least in order to show that the production of such men was not a monopoly of any single national or racial group.

In the medieval Islamic World the patronage and encouragement of scientists and their work by kings and people of high rank such as viziers was an important factor in the production of scientists and the continuation of scientific work. For in Islam the principle

of utility was of considerable weight in deciding in favor or against a branch of knowledge, and the Moslems were quite conscious of this pragmatic test and often mentioned it as a legitimate criterion. Notwithstanding certain apt criticisms directed against astrology and alchemy, on the other hand, the feeling of dependability on these pseudo-sciences was quite strong and widespread in Islam, and the encouragement and patronage accorded to them was quite substantial. Quite naturally, medicine also enjoyed popular and royal support.

In Islam astrology, with its branches, thrived well in royal courts. Moreover, in many cases, kings and princes patronized the type of astrology which required elaborate mathematical treatment and accurate observations with costly instruments.

Without this kind of royal patronage the popularity of astrology might have not served to encourage the cultivation of mathematics and pure astronomy to any considerable extent beyond that part falling within the province of the *muwaqqit* and satisfying the needs of religion. The public demand for forecasts and guidance in various affairs would have been satisfied with the types of sooth-saying and fortunetelling which did not depend on any substantial knowledge of mathematics.

Indeed, in Islam the transmitted sciences, i.e., those related to Islamic studies, were considered to be of far greater value as compared to the secular sciences, while the latter were subject to mild skepticism and suspicion and, at times, were made targets of rather severe criticism and of even active opposition. It may be said without hesitation that the support afforded by the kings to astrology, alchemy, and, at least thereby, to the secular sciences was quite often rather substantial. Indeed, royal patronage generally extended to the basic secular sciences quite generously.

Royal patronage of the secular sciences was undoubtedly an important factor in counteracting lay and theological disapprovals of the secular sciences. For kings usually combined temporal authority with some degree of spiritual power, and their authority was generally absolute both in theory and practice. It was also a favorable circumstance from the vantage point of the cultivation of such knowledge that in Islam the system of a plurality of relatively small states rather than that of large central governments generally tended to prevail.

Indeed, beginning with the Abbasid caliphs such as Al-Mansûr, Harun Rashîd, Al-Ma'mûn, Al-Mu'tasim, and Al-Mutawakkil, royal patronage was the prime moving factor in the intellectual development that lay at the foundation of the emerging Islamic civilization. Turks, on the other hand, assumed an active part in administrative, military, and political affairs from relatively early years of the Abbasid rule on, as we have already seen, and soon they extended this activity of statesmanship by founding or heading many Islamic states. They were thereby instrumental to quite a substantial extent in promoting scientific work.

The most illustrious among Turkish rulers who encouraged and promoted scientific work is, without any doubt, Ulugh Bey. Indeed, if only three rulers should be singled out for consideration as the most remarkable patrons of science throughout the Middle Ages, they would undoubtedly be Al-Ma'mûn, Alfonso X, and Ulugh Bey, and Ulugh Bey should certainly be ranked as the most enlightened among them. There will be occasion in the following pages to refer to other Turkish rulers who patronized scientific work when speaking of observatories and hospitals.

Names of Turkish rulers in Islam who encouraged scientific work and were personally interested in its cultivation would run into a quite long list. It will be of interest, however, to mention here two specific examples of Turkish rulers who are most certainly not among the top celebrities and are in fact quite obscure.

Mughîth al-Din Muhammed ibn Arslanhâh of the twelfth century, the seventh king of Seljuqs of Kirman, was very fond of astronomy and astrology. He possessed some knowledge in these fields and in the science of calendar. He gave unusual encouragement to the pursuit of learning and supported promising young students by giving them pecuniary rewards. And according to Ibn Bibî, 'Alâuddin Dâwûdshâh ibn Bahrâmshâh, thirteenth century ruler of Erzincan was very learned in the science of stars, including astrology, and in mathematics, medicine, natural sciences, and logic, and could write good poetry.

In the Near and Middle East the Arab conquerors, as mentioned above, had come into contact with civilizations or remnants of civilizations far superior to their own, and as the Islamic commu-

nity became welded together, these civilizations were duly represented in the emerging Moslem society. But in consolidating the intellectual foundations of the new society much concerted effort was expended and contact was secured also with cultures not so readily accessible. This was done, as said above, through systematic translation activities.

The majority of these translations was made by learned people from Syria, Iraq, and Persia, people mostly belonging to the Nestorian and Monophysite sects. But there were also prominent Moslem Arabs as well as Jews and Zoroastrians among the translators. Haran, a pagan center representing predominantly the ancient Mesopotamian civilization, Jundisapur, a predominantly Nestorian medical center in southwestern Persia, and Merv, at the edge of the district of Khurasan, and well within the borderlands of Central Asia, where the Nestorians had set up a center, were foremost among such cultural centers.

This brings us back to the regions to the northeast of Iran, and we may say that in the matter of the first fruitful intellectual contacts, certain early scholars of this area were among the trailblazers in translations from Sanskrit. Likewise, the Jewish scholar Sahl ibn Rabbân at-Tabarî from Merv figures among the earliest translators of the *Almagest* of Ptolemy.

Indeed, Al-Fârâbî clearly states that the last representatives of the tradition of instruction of philosophy in Alexandria and Antioch moved to Merv when the representatives of this tradition had to quit those cities and that they continued their activity in that new center. It should be of interest in this connection too that a man from Balkh and one from Nishâbûr, both in the regions in the northeast of Persia, are mentioned as teachers of Abû Bakr Muhammed ibn Zakariyyâ ar-Râzî, a truly towering thinker and scientist of early Islam whose life stretches from 864 to 925 A.D.

The illustrious pre-Islamic medical center, Jundisapur, owed its importance particularly to Nestorian physicians who were forced to leave the territories of the Eastern Roman Empire because of their religious views and had enjoyed the protection of Iran. In Jundisapur there was a hospital which was apparently the most advanced institution of its kind in that era and which, most likely, served as the leading model for the medieval hospitals of Islam.

It would seem that this medieval center had been influenced to some extent by Indian medicine, but the predominant influence had come from the healing art of the Greeks, and Jundisapur was at the time the foremost representative of Greek medicine. The physicians of Jundisapur were among the promoters of the translation activity from Greek and Syriac into Arabic, in which some of them also participated personally.

The hospitals of medieval Islam are in the true sense of the word the forerunners of the modern hospital. The Greek askleion was a temple of cure dedicated to the gods of healing. These institutions were shrines of miraculous cure with mystifying atmospheres calculated to have psychological effects on the patients, and in them, ordinarily, physicians practising Greek scientific medicine played no part. The Islamic hospitals, on the contrary, were well-organized and specialized institutions of charity, and they constituted strongholds of scientific medicine.

It is of great interest therefore that in the development of the hospital as a specialized philanthropic and scientific institution Turks seem to have played a prominent part. The fifth Islamic hospital was built by Fath̄ ibn Khâqân ibn Gartuch, Turkish general and minister of the Abbasid caliph Al-Mutawakkil, and the sixth one by Ahmed ibn Tulun. This latter institution was the first Islamic hospital supported by the *waqf* endowment. It may be added that out of the five earliest hospitals that had *waqf*, the four or at least three of the earliest dates of foundation were built by Turks.

The third Islamic hospital owed its existence to the initiative of the Barmaks who were from Balkh, and they may have had a hand in the foundation of the first Islamic hospital too. The third Islamic hospital was run by representatives of Indian medicine, and some such a situation may have obtained to some extent in the first Islamic hospital too. It should be added here that hospital-building activity gained great momentum beginning with the Seljuqs, i.e., during the period of prevalence of Turkish political power in Islam.

Like the hospital the observatory too was one of the most developed institutions of science and learning in Islam and one of the highwater marks of the Moslem civilization. There is no doubt that the observatory as a specialized scientific institution owes a great

deal to Islam. It may very reasonably be claimed, in fact, that it was first in Islam that the observatory, as a specialized institution with an official and legal status and with a fixed location where observation and other work on stellar bodies was carried out systematically through the cooperation of several scientists, came into existence. Al-Ma'mûn set the example and initiated the tradition of founding observatories in Islam, and two of the major but very short-lived observatories, the Shammâsiya in Baghdad and Qâsi-yûn in Damascus, were founded by that monarch.

Eight other examples of enterprises for building fulfilled and elaborate official state observatories occurred in the Islamic realm up to the seventeenth century. The earliest in date among them was the Sharaf ad-Dawla Observatory built in 987 in Baghdad. This was an elaborate institution, but it was quite short-lived, apparently because it suffered from the ambitiousness of its project. The next large-scale observatory was founded by the Turkish king Melikshah in Isfahan in 1074. Al-Afdal and Al-Bata'ihî, two Fatimid viziers, were active in the building of an observatory in Cairo between 1120 and 1125. But the project could not be brought to full completion.

The Maragha Observatory, founded in 1259 under the patronage of Hulagu was one of the most elaborate institutions of its kind and the scene of important work. About 1300, Ghazan Khan founded another observatory in Tebriz, the characteristic feature of which seems to have been the weight given in it to instruction in astronomy. A gigantic observatory was built in Samarqand by the Turkish astronomer prince Ulugh Bey in 1420, and finally the Top-hane Observatory of Istanbul was founded by the Ottoman ruler Murad III in 1575 or shortly thereafter.

It is seen that three out of these ten institutions owed their existence to Turkish rulers, and two among the remaining seven also belong to the period of Mongol-Turkish rule. Out of these five observatories, moreover, four were the most elaborate and the most highly developed of such institutions ever built in the World of Islam, while the fifth one, that founded by Ghazan Khan, is of great interest because of its special feature connected with the dissemination of the knowledge of astronomy and the mathematical

sciences, and also because it seems to bring into relief the effort to more truly integrate the observatory with the characteristics of the Islamic society through the endowment of that institution with *waqf* revenues.

It may be added that Ulugh Bey was about twenty five years old when he founded his observatory. The Turkish scientist Salâhuddîn Qâdizâde-i Rûmî from far away Bursa in Anatolia played a great part in the formation of the scientific circle of Samarqand headed and patronized by Ulugh Bey. Qâdizade had travelled to Samarqand to enrich his scientific knowledge. In his efforts to procure his travel expenses he was supported by his sister, who sold her jewelery for that purpose. He became there a student of Sayyid Sharif-i Juzjânî.

It is very likely that in his decision to set up an observatory, Ulugh Bey was inspired at least partly by Qâdizâde. He was the teacher of Ulugh Bey who made him the director of his Samarqand Madrasa. In the introduction to his *Ẓij* Ulugh Bey writes: "... The work was started jointly, with the aid and assistance of His Excellency my master and my support, the most learned of the men of learning, the bearer of the banner of virtue and sagacity, the devotee of the path of truth and the guide of the road of scrutiny, our *mawlâ* Salâh al-Milla wa'd-Din Mûsâ, famous as Qâdizâde-i Rûmî, may God's mercy and compassion be upon him. ..."

In Islam there were rather important special observatories set up by individual astronomers and also observation posts with limited scope of work, some of which were quite elaborate though necessarily of a temporary nature and generally of short periods of activity. Real institutions should transcend individuals, and therefore special observatories belonging to individual astronomers are relatively in the background from the standpoint of the development of the observatory as an organized and specialized scientific institution. Nevertheless, such special observatories played an at least indirect part of primary significance in the birth and growth of that institution.

One such special observatory of great interest and of quite early date was that belonging to the Turkish Amajur family. Abû'l-Qâsim Abdullâh ibn Amajur, his son Abû'l Hasan 'Alî, a third member

of the family, and Ali's freed slave Muflih ibn Yûsuf were among the greatest observers of Islam. There is a record concerning a certain Amajur who was a high official of Damasscus and who died about 878. He may have belonged to the same family.

The Amajurs made extensive astronomical observations between 885 and 933, and, at times, seem to have had other collaborators. Their observations were made partly in Shiraz and mostly in Baghdad, and their work included observations of the fixed stars, as well as lunar, solar, and planetary observations. The Amajurs bore the title "al-Turki", i.e., "the Turkish".

The early date of these observations may be brought into prominence by noting that they took place before the foundation of the Sharaf ad-Dawla Observatory and that, likewise, they antedated such first-rate and early observation activities as those of Abdurrahmân as-Sûfi and Abu'l-Wafâ. In fact, the activity of the astronomers of the Amajur family was preceded, among similar major undertakings, only by the observations conducted by Al-Mamûn and those made by the Banû Mûsâ Brothers, the observations of Al-Battânî having been carried out practically during the same period as those of the Amajur family.

The remarkably long stretch of the observation activity of the Amajurs, extending over nearly fifty years, did, very likely, not constitute an uninterrupted sequence of work. It should be noted, nonetheless, that it was lengthier than the life span of any of the major Islamic observatories mentioned above, with the sole and possible exception of the Marâgha Observatory.

Only two other specific examples of great interest, concerning early medieval Islam, will be touched upon here. Abû'l-Fadl 'Abdulhamîd ibn Wâsi' ibn Turk was apparently the first Islamic mathematician to write a book on algebra. Indeed, he, very likely, wrote his algebra before Al-Khwârazmî wrote his. For, unlike Al-Khwârazmî, he wrote an unabridged algebra, and, moreover, there is evidence that Al-Khwârazmî was still alive at about the middle of the ninth century. Abdulhamîd ibn Turk was also the author of certain books on numbers, on commercial arithmetic, and on the art of calculation, probably with the decimal system.

The fields of algebra and calculation with positional decimal system of numerals were fields in which Western Europe received important influence from the World of Islam. This influence was transmitted especially through the translation of the works of Muhammed ibn Mûsâ al-Khwârazmî.

Abû'l-Fadl 'Abdulhamîd ibn Turk was either a contemporary of Al-Khwârazmî or of slightly earlier date. He must have lived therefore during the reigns of Hârûn Rashîd and Al-Ma'mûn. His grandson Abû Barza was also a mathematician and likewise bore the title "ibn Turk". Al-Khwârazmî too may have been a Turk, as his native land was Khwârazm where Turks constituted a considerable part of the native population. The likelihood that Al-Khwârazmî was Turkish is enhanced by the fact that he was apparently sent on an official mission to the Turkish Khazars.

Such examples of early date clearly show that Turks not only contributed substantially to the continuation and progress of scientific work in Islam, together with the Arabs and Persians, but that, like them, they also took part in the pioneering work of laying the intellectual foundations of the Islamic culture and civilization at its initial and formative stages. They thus figured prominently, in a more general context, among the artisans and architects who brought the Islamic World to the forefront of the domain of world civilization and raised it to the position of the torch bearer of knowledge from which the Christian West received the light and inspiration with the help of which the Dark Ages became a thing of the past.

During the twelfth century in special Arabic works on science, medicine, and philosophy were translated into Latin as a result of intense and systematic efforts centered and organized in Toledo and Sicily. The importance of this process of appropriation of the legacy of Islam by Western Europe is brought into relief by giving the name "the Renaissance of the Twelfth Century" to this period of translation, implying thereby that it is quite comparable in importance, in the intellectual history of Europe, to the Renaissance of the sixteenth century.

But there is also the question of further Islamic contributions during the era extending from the thirteenth century to the sixteenth and seventeenth centuries, i.e., of indirect contributions of

Islam to the rise of modern science in Europe. In other words, although Islam did not produce the Copernicuses, Vesaliuses, Harveys, Galileos, and Keplers of the sixteenth and seventeenth century scientific revolution and even though the decisive achievements leading to the rise of modern science were materialized in Europe only, yet Islam would seem to have contributed to a limited extent and in a roundabout manner to the actualization of that scientific revolution, and Turks were undoubtedly the most important element in Islam in the transmission of such influences.

Contacts of Europe with Islam were sharply reduced with the close of the twelfth century. But there is evidence that after the twelfth century too cultural contacts of intellectual significance between Islam and Europe continued to be of a magnitude that was by no means trivial or negligible.

There were Christian and Jewish communities and also important places of pilgrimage within the Islamic territory. Moreover, the time of the Ilkhans and the Ottoman era, especially the reigns of Muhammed the Conqueror and Süleyman the Magnificent marked periods of increased contact with Europe. By the beginning of the sixteenth century the whole of the Balkan peninsula had come under the Ottomans, and Turkish rule had penetrated into the heart of Europe. It is reasonable to think that these circumstances too were conducive to the growth and enhancement of cultural relations between the two realms.

In the Ptolemaic theory of the solar system, which had reigned supreme throughout the Middle Ages in Europe as well as in Islam, the model used for the moon resulted in a variation of the distance of the moon to the earth which was conspicuously exaggerated. It is of great interest from the standpoint of the repercussions of Islamic astronomy in Europe that the model used by Copernicus to correct this glaring discrepancy of the Ptolemaic model with observed facts was based on the use of secondary epicycles in the same way as they were utilized some two hundred years previously by the Islamic astronomer Ibn ash-Shâtir.

Parallelism also exists between Ibn ash-Shâtir's and Copernicus' model serving to account for the motions of Mercury and Venus. As Copernicus generalized the use of Ibn ash-Shâtir's double

epicycle device by applying it to planetary motions, Ibn ash-Shâtir's model for lunar motion is considered to have served as a source of inspiration for Copernicus.

According to Copernicus' younger contemporary and close associate Rheticus, Copernicus' reflections on the changes observed in the brightness of Mercury contributed towards the creation of his system. It is noteworthy that a device used by Copernicus in connection with Mercury is also of Islamic origin.

In Ptolemy's model for Mercury one of the constituent motions took place along a straight line segment. Copernicus replaced this by a device consisting of two circles, the diameter of the smaller being equal to the radius of the larger one. The small circle rolls within the larger one, always remaining tangent to it. As in such a device a point on the circumference of the small circle traces a straight line which is a diameter of the larger circle, the device serves to convert uniform circular motion into an oscillatory motion along a straight line, or, rather, to represent a translational motion with the help of uniform circular motions.

Copernicus used this device to transform the translational motion in the Ptolemaic model into uniform circular motion which was deemed more appropriate for stellar bodies. This device had been utilized and perhaps also thought out by Nasiruddîn at-Tûsî, the director of the Maragha Observatory founded by Hulagu.

It is of great interest also that Copernicus' parallactic ruler was not fixed but could revolve about its vertical axis. This instrument was, either the first European example of its kind, or the second such example, the first use of it having been made by Regiomontanus shortly before the time of Copernicus.

The revolving parallactic ruler also reveals unmistakable Islamic influence upon Europe. It made its first appearance in the thirteenth century in Islam. It was among the instruments designed for the Maragha Observatory, and about a century and half later Ghiyâthuddîn Jamshîd al-Kâshî (or Kâshânî) used such an instrument in Samarqand where he worked in Ulugh Bey's Observatory. In Europe it is later on seen among the instruments of Tycho Brahe.

Ghiyâthuddîn al-Kâshî is said to have thought of a new method with the help of which to measure the parallaxes of the lower

planets and to have applied it to Venus. As these planets are not visible at their culmination, he is said to have proceeded as follows, in Samarqand. He found the latitude and longitude of Venus for a given time shortly before sunrise or shortly after sunset and calculated its true altitude from these values of latitude and longitude. He then found its azimuth from this altitude, and fixing a parallactic ruler at this azimuth, he measured the apparent altitude of Venus. From this, finally, he deduced its parallax.

Two of the methods for measuring parallaxes of comets attributed to Regiomontanus are based on measurements of elevation and azimuth at two positions making acute angles with the meridian. The measurement of elevation at directions outside the meridian brings to the mind the method, just mentioned, of Ghiyâthuddîn for determining the parallaxes of the inferior planets. It is possible that the latter's method had inspired Regiomontanus, and Regiomontanus may have had recourse to the revolving parallactic ruler for making the measurements in question.

Parallelisms have been found between the trigonometry of Regiomontanus and that of Nasîruddîn at-Tûsî as well as of Ulugh Bey's circle. Again, Ghiyâthuddîn Jamshîd al-Kâshî (d. 1429-30) gave an example of the use of positional decimal fractions in a period in which similar individual examples of it are encountered in Europe.

The mathematicians Mordecai Comtino (d. 1487) and Elia Misrahi (1456-1526) were well familiar with the Ottoman capital, and, in fact, they both died there. Mordecai Comtino gave the example of the use of positional decimal fractions, and Misrahi is known to have brought along with him, in his trip from Istanbul to Basel, a book containing certain important summation formulas. The knowledge of such formulas had been much developed and enriched in Islam through the work of Ghiyâthuddîn al-Kâshî especially, and summation formulas were used by such mathematicians as Bonaventura Cavalieri (1598-1647) in connection with their work paving the way towards the emergence of the integral calculus.

How did, e.g., Copernicus gain access to the knowledge of such things as the Nasîruddîn at-Tûsî device for converting circular motion into a rectilinear one and the Ibn ash-Shâtîr model of double epicycle?

Apparently none of these were to be found in European texts. Such ideas must in part have travelled and been transmitted orally and by elusive routes very difficult to determine with any degree of certitude in their full details.

Important books on astronomy were written in Eastern Islam during the period extending between the time of Nasiruddîn at-Tûsî and the end of the sixteenth century. And they were apparently well read and far from being merely committed to the shelves. An unbroken line of astronomers were produced, and substantial commentaries to the more important works were composed. One finds, e.g., Nasiruddîn's above-mentioned device described and explained in several fourteenth and fifteenth century books on astronomy.

In the period spanning the life times of Regiomontanus and Copernicus there were at least two astronomers of note in Istanbul. They were both well versed in mathematics as well as in theoretical and practical astronomy, and they were productive writers. They were 'Ali Qushjî (d. 1474) and Mîrum Chelebi (d. 1525). Istanbul, on the other hand, with its active commercial dealings especially in maritime trade and its thriving Venetian, Genoese, and Ragusan colonies, was a metropolis well suited to a traffic in ideas and cultural contacts between the East and the West.

Several Italian painters and men of letters are known to have visited Istanbul and to have stayed there for periods of different lengths. Gentile Bellini resided in Muhammed the Conqueror's court for some months during the years 1479-1480. In the opening years of the sixteenth century Leonardo da Vinci designed a plan for a bridge to be built across the Golden Horn in Istanbul. His plan as well as a letter concerning it have been preserved to our day.

Regiomontanus was a contemporary of 'Ali Qushjî and Muhammed the Conqueror, and Copernicus was a contemporary of Mîrum Chelebi and Suleyman the Magnificent. Suleyman the Magnificent ruled from 1520 to 1561, and during the early years of his reign diplomatic activity of the Ottomans with all parts of Europe reached a high pitch.

Examples of cultural contacts of a similar nature but running in the opposite direction are likewise not lacking. The map of America by Piri Reis, an admiral of Suleyman the Magnificent, is a

clear witness of fruitful cultural relations between the East and the West, this time Ottoman Turkey being on the receiving end.

It has been claimed that the ideas of Ibn al-Nafis of the thirteenth century influenced the discovery of the circulation of blood in Europe. This is probable indeed, as Ibn al-Nafis' book containing the first description in history of the pulmonary circulation was translated into Latin in 1547, i.e., several years before the publication of the same discovery by Michael Servetus and Realdo Colombo.

It is quite possible too that the trocar whose invention is attributed to Sanctorius (1561-1636), and sometimes to certain contemporaries of his, was not unrelated to the similar instrument used by Sabunjuoglu Sherefuddin, fifteenth century Turkish physician and surgeon of Amasya. The probability of such a relation gains added strength from the fact that they both had also the syringe and the permanent probe and that Altunjuzâde (or Altunizâde), a contemporary of Sharafuddin, also had some such instruments. But the case is complicated by the possible priority of Abû'l-Qâsim az-Zahrâwî (d. ca. 1013) in these matters. This would again involve the problem of Islamic influence upon Europe, but in this case the influence in question could go back to a much earlier date. It is of interest in this connection that Sanctorius had been to Hungary and Croatia, so that he must have been in rather close contact with Ottoman medicine.

Nasiruddin at-Tûsi's ideas on Euclid's parallel postulate became available in Europe in Latin translation in the middle of the seventeenth century. This is said to have influenced the substantial work of Girolamo Saccheri in the eighteenth century, clearing the way for the appearance of non-Euclidean geometry.

Interesting similarities have come to light between the instruments of Taqiyuddin in Istanbul and those of his contemporary Tycho Brahe. Tycho Brahe's Uraniborg Observatory was built in 1576, i.e., only one year after that of Taqiyuddin. They both had the mural quadrant, the azimuthal quadrant, and a "wooden quadrant" with common special features. Both astronomers had, moreover, the armillary sphere and the parallactic ruler.

Most of these instruments can be traced back to Ptolemy, but they had been improved in Eastern Islam and acquired new specific

features, adapting them to the needs of large-size observatory instruments. The Tyconic instruments were of this later Islamic variety, so that they are linked up and tied to those of late medieval observatories of Islam with very tangible and clear bonds of historical continuity.

Parallelism and continuity is likewise found between the other early observatories of modern Europe and those of late medieval Islam in many particulars and points of detail. There should be no doubt indeed that the modern observatories of Europe actually grew out of the observatories of the Turkish-Islamic World.

With the passing of centuries Europe made great strides in science and industry, and it was now the turn of the Islamic World to turn to the West to increase its knowledge, reform its institutions of science and learning, and modernize its industry. In fact, such a procedure had to be adopted eventually by the rest of the world too, e.g., by Japan, China, and India.

It should be noted here, even if very briefly, that outside of Europe, the first example of such a movement of Westernization was given by Ottoman Turkey. This started with the opening, in Istanbul, of a naval engineering school in 1773 and of an army engineering school in 1795. During the nineteenth century this movement of Westernization continued in Ottoman Turkey in various other fields and on a progressively broadening scale, and the same sort of reform was carried out by Muhammed Ali Pasha of Egypt during the second quarter of the last century and in Iran in a somewhat later era.

Turks are thus seen to have played an active part in the pursuit of science and learning in the Islamic World throughout its history. This activity started at the very formative stages of the process of building an historically momentous world civilization and continued, with its various turns of fortune, down to the present day.

BİZDE DİSSEKSİYON NE ZAMAN VE NASIL BAŞLADI?

Doç. Dr. ESİN KÂHYA

Anatomi sözlük anlamıyla yapıyı ve canlı hayvan yapısındaki organlar ve onların karşılıklı münasebetini inceleyen bilim dalı anlamına gelmektedir. Anatomi bilimi bugün disseksiyondan müstakil olarak düşünülemez. Çünkü biz disseksiyon sayesinde anatomik yapıyı öğrenip ona nüfuz edebiliriz. Fakat disseksiyonun anatomi araştırmalarının esasını teşkil etmesi, hatta onsuz anatominin bilimsel çalışmalarını yürütemeyeceğinin anlaşılması hiç de erken tarihlere rastlamamaktadır.

İnsanlar eski çağlardan itibaren anatomi ile ilgilenmiştir. Bunun ilk örneklerine Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin uygarlıklarında rastlamaktayız. Daha sonra Yunan uygarlığında bu konuda daha bilinçli araştırmalar yapıldığını görüyoruz. Yunan Dünyasında bu tip araştırma yapanlardan biri de Alkmeon'du (M. Ö. V. yüzyıl). Alkmeon yaptığı araştırmalarla örneğin optik siniri ve kulakla burun arasındaki östaki borusunu bulmuştur. Östaki borusunun XVI. yüzyılda Eustachi (1520-1574) tarafından yeniden bulunduğunu görüyoruz. Onun adına izafeten bugün hâlâ bu boruyu östaki borusu diye adlandırıyoruz. Alkmeon'un hayvan disseksiyonu yaptığı bilinmektedir. Yine Yunan Dünyasında uzun yıllar bu konuda otorite olarak kabul edilen Galen (M. Ö. 200) gibi bir bilim adamı domuz, köpek ve maymunların üzerinde yapmış olduğu araştırmalardan elde ettiği neticeleri insanlara da teşmil ederek, onların da aynı yapıya sahip olduğunu kabul etmiştir. Burada şunu ilave etmek gerekir ki, bazı Yunanlı bilim adamları insan üzerinde de disseksiyon yapmışlardır; örneğin Herophilos (M. Ö. yaklaşık 300) hem insan hem de hayvan üzerinde disseksiyon yapmıştır¹.

Daha sonra Yunan bilim âleminde aktarılan bilginin İslâm âlemini etkilemiş olduğunu görmekteyiz. Muhtelif İslâm bilginleri,

¹ Singer, Charles, *A Short History of Anatomy and Physiology from the Greeks to Harwey*, New York 1957, s. 28.

örneğin İbn Sina, Razi, Ali b. Abbas Galen'in fikirlerini pek değiştirmeksizin kabul etmişlerdir. Çünkü onların yapmış olduğu hatalara işaret edebilmesi için kendilerinin bizzat insan vücudu üzerinde disseksiyon yapması gerekiyordu. Halbuki böyle olanakları yoktu. Dolayısıyla da Galen'in ve anatomi konusunda araştırma yapan bazı diğer bilim adamlarının fikirleri pek az değişikliğe uğrayarak XI. inci yüzyıl sonlarından itibaren Avrupada başlayan çeviri faaliyetiyle Avrupa bilim âleminde aktarılmaya başlanmıştı.

Disseksiyonun Batı âleminde ilk defa ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı tıp tarihçilerine göre, XIII. yüzyıl olarak belirlenirken, diğerleri XIV. yüzyılda olduğunu ileri sürmektedirler. XIV. yüzyılda, genel olarak bilimlerden hiç biri, ne botanik, ne zooloji ne de naturalistik sanat mevcut değildi, fakat disseksiyon vardı. XIV. yüzyılda Bologna Üniversitesinde yaygın bir şekilde disseksiyon yapıldığı bilinmektedir. Fakat burada insan vücudunun disseksiyonu, onun anatomik yapısı hakkında bilgi edinmek için değil sadece adli olaylarda delil toplamak gayesiyle yapılıyordu, yani burada yapılan disseksiyon olmaktan çok post - mortem çalışmalarıydı.

Bologna Üniversitesinde disseksiyonu başlatan Lucca'lı Hugh (1170-1240) ve öğrencisi Theodoric Borgognoni (1205-98) olmuştur. Onun bu çalışmalarını Salliceto'lu William'inkiler izlemiştir. Salliceto'lu William'ın çalışmalarını eseri *Cerrahi*'den öğreniyoruz. O, bu eserini 1275 tarihinde yazmıştır. O halde disseksiyon çalışmalarının başlangıcı, yani 1266 tarihi ile 1275 arasındaki on yıl içinde başlamıştır denilebilir. 1266-1275 tarihleri arasında Avrupada disseksiyon çalışmalarının başlangıcı olarak verilebilir².

Avrupada post - mortem muayenesiyle ilgili olarak ilk açık seçik referans 1286 yılına aittir. Parma'lı Fransisken Salimbene (1221-1290) 1288 yılında yazmış olduğu günlüğünde 1286'da Cremona'lı bir doktorun hastalığın nedenini saptamak üzere bir ölüyü açtığını yazmaktadır. Ancak buradaki post - mortem açıklamasından, sadece ölünün göğüs kısmının açılıp, kalbinin incelendiği anlaşılmaktadır. Tam bir post - mortem muayenesinin ilk resmî açıklaması 14 yıl sonrasına ait olup, Şubat 1302'de yapılan bir post - mortem çalışması hakkındadır. Burada Bologna'da şüpheli bir şekilde ölmüş bir kişinin

² aynı eser, s. 71-72.

zehirlendiği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Adli soruşturma açılmıştır, ve adli makamlarca post - mortem muayenesi yapılması talep edilmiştir. Burada iki doktor ve üç cerrah tarafından Bartholomeo Varignano'nun başkanlığında post - mortem muayenesi yapılmıştır. Onların kullandığı ifadeden daha, önce bu tip post - mortem muayenelerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ancak yapılan araştırmalar göstermektedir ki bu yapılan disseksiyonlar anatomi bilimine her hangi bir katkıda bulunulmasını sağlamamıştır. Çünkü bunlar, daha önce de belirtildiği üzere, adli soruşturmaya hizmet ediyordu. Ancak bunlar bilimsel gaye ile yapılan disseksiyonlar için bir basamak vazifesini görmüştür.

Daha sonra disseksiyonun öğretim için kullanıldığını görmekteyiz. Burada disseksiyonu yapan kişi, yani *demonstratör* kadavrayı gerektiği şekilde açıyor, ve kürsüde metni okuyan profesörün okuduğu kısımları ostensor değneği ile gösteriyordu³. Dolayısıyla öğrenci o güne kadar kabul edilen otoritelerin, örneğin Galen'in, İbn Sina'nın fikirlerini kabul edip, bunun doğruluğunu da disseksiyon tatbikatında görüyordu. Çünkü burada her şeyden önce otoritenin doğru söylediği kabul ediliyordu. Disseksiyon verilen bilgiyi öğrencinin anlamasında yardımcı olacaktı.

Disseksiyonun öğretim gayesiyle kullanılmasına rağmen, bizzat kendisi disseksiyon yapıp, aracı kişileri kaldıran profesör Mondino de Luzzi (1270-1326) olmuştur. O, en çabuk bozulan organlardan, yani bağırsaklardan başlamak üzere bir kadavranın disseksiyonunu dört günde tamamlıyordu.

Daha sonra Andreas Vesalius (1514-1564) 1543 yılında neşretmiş olduğu *De Humani Corporis Fabrica* adlı eseriyle Galen otoritesini tamamen yıkmıştır. Realdus Columbus, Fallopius, Fabricius ve daha bir çok bilim adamının çalışmaları sayesinde anatomik araştırmalar gelişmiş ve disseksiyon vazgeçilmez bir anatomik araştırma metodu olarak yerleşmiştir.

İslâm Dünyasında VIII. yüzyıldan itibaren yapılan yoğun bir çeviri faaliyetiyle klasik Yunanda mevcut bilgi aktarılmaya çalışılmıştır. IX. yüzyıldan itibaren İslâm Dünyasında yazılmış orijinal eserlere rastlamaktayız. Bu eserler ve daha sonraki yüzyıllarda ya-

³ aynı eser, s. 71.

zılmış olanlar incelendiğinde görülür ki insan vücudu ile ilgili bilgiler genellikle bu çeviri faaliyetleri neticesinde elde edilen bilgilerdir. Onlardan Galen, Aristoteles, ve Hippocrates'i kendilerine belli başlı otorite olarak seçmişlerdir. Ancak o devirde yazılmış eserlerde bu konuyla ilgili olarak orijinal fikirlere de rastlamaktayız. Onlar muhtemelen bu fikirleri patolojik ve cerrahi vakalar vasıtasıyla elde ediyorlardı. Bazılarının ise hayvan tatbikatı yaptığı bilinmektedir. Örneğin Yuhanna İbn Maseveyh maymunlar üzerinde disseksiyon yapmıştır, ve insan iskeletini gayet iyi incelemiştir.

Yine buna ilave olarak, İbn Nefs'in kalp konusundaki fikirlerini görüyoruz. Her ne kadar çağdaşları tarafından farkedilmemişse de o, İbn Sina'nın *Kanun*'unun anatomi kısmına şerh olarak yazdığı *Şerh-i Teşrihü'l - Kanun l'İbn Sina*'sının beş ayrı yerinde açıkça insan kalbinin sağ ve sol karıncıkları arasında bulunan septumda görülen veya görülme-yen hiç bir delik olmadığını ifade etmiştir. Bu iki kısım arasında bulunan septum özellikle kanın geçmesine engel olacak şekilde kalındır⁴.

Bu fikir onun disseksiyon yapmış olduğu intibamı uyandırmaktadır. O, eğer disseksiyon yapmışsa, kalbin sağ ve sol karıncıkları arasındaki septumun kalın olduğunu ve geçit vermediğini nasıl bu kadar kesin bir şekilde söyleyebilmiştir?

Osmanlı İmparatorluğunda, genellikle İslâm âleminde otorite olan kişilerin görüşlerini benimseyip, yerleşmişti. Bunlar arasında İbn Sina, Razi, ve Ali b. Abbas anatomi konusunda Osmanlı hekimleri için otorite idiler. Bu otoritelerin eserleri onlar için esastı; örneğin İbn Sina'nın *Kanun* adlı eseri ve onun şerhleri el kitabı olarak yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Hatta öyle ki, yukarıda ifade edildiği gibi, İbn Sina'nın *Kanun*'una yazılan şerhler de son derece yaygındı; örneğin İbn Nefis'in İbn Sina'nın *Kanun*'unun anatomi kısmına yazdığı şerh gibi (*Şerh-i Teşrihü'l - Kanun l'İbn Sina*). Bu eserin yazma kütüphanelerinde değişik zamanlarda yazılmış bir çok nüshalarının bulunması onun ne kadar yaygın olduğunu bize kanıtlamaktadır. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, bu eserin İbn Nefis kalp yapısı ve küçük kan dolaşımı ile ilgili çok önemli bir keşfi açıklamış olmasına

⁴ Mayerhof, Max, "İbn an - Nafis (XIII. cent.) and his Theory of the Lesser Circulation," *ISIS*, 1935, 23, s. 100-120.

rağmen, bu nokta o devrin hekimlerinin gözlerinden kaçmıştır, yahut da otoritelerle uyuşmadığı için dikkate alınmamıştır.

Bu, bu sahada hiç bir yeni fikrin ortaya atılmadığı anlamında kabul edilmemelidir. Genellikle anatomi ile ilgili bilgiler tıp kitaplarının ilk kısımlarında yer almaktadır. Bunların yanı sıra, müstakil anatomi eserlerine az da olsa rastlanmaktadır. Bunlardan en güzel bir örnek Şirvan'lı Şemseddin-i İtaki'nin *Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibale-i Feylûstâfân* adlı eseridir. Bu eser resimli olup, içinde çok güzel çizilmiş kafa kesiti, solunum aygıtı, ürogenital sistem ve kas ve iskelet sistemi şemalarını ihtiva etmektedir. Eser muhtemelen 1629-1631 yılları arasında yazılmıştır. Eserdeki resimler Avrupa etkisinin Osmanlı bilim dünyasına girdiğini göstermektedir. Ayrıca yine metinde bulunan ve stil olarak farklı çizgiler gösteren bazı şemalar, özellikle metinde verilen açıklamalarla da çok iyi uyuşmasından dolayı, İtaki'nin bu konuda şahsen araştırma yaptığı kanaatini uyandırmaktadır. Metinde görülen sinir sistemi ile ilgili şemalara ne İslâmî tıbbî esas olarak almış anatomi eserlerinde ne de Avrupa tıp kitaplarında rastlanmaktadır⁵. O halde ne geleneksel İslâm tıbbında mevcut olan ne de Batıdan alınmış olan bu bilgileri o nereden almış olabilir?

Yine aynı yüzyılda, IV. Murat'ın hekimbaşısı olan Emîr Çelebi (öl. 1638), yazmış olduğu *En - Muzecü't - Tıb* adlı eserinde ölen insanların her hangi biri üzerinde teşrih yapıp onun damarlarını, karaciğerini ve sindirim organlarını görmenin mümkün olduğunu söylemektedir⁶.

Osmanlı İmparatorluğunda yüksek öğrenim medreselerde yapılıyordu. Hekimlik yapmak isteyen bir kişi mevcut üniversitelerden birinde genel bir eğitimden geçmek zorundaydı. Orada Arapça ve Farsça öğrenmekteydi. Daha sonra gerekli müesseselerde tatbikat görmek suretiyle hekim olmaktadır. Tıp mesleğinin ayrı bir meslek olarak okutulma usulü Osmanlılarda Kanunî Sultan Süleyman tarafından düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir. Süleymaniye medreseleri arasında bir de tıp medresesi vardı⁷.

⁵ Kâhya, Esin, "Şemseddin-i İtaki'nin Resimli Anatomi Kitabı", *Araştırma*, (1972), c. VIII, s. 171-186.

⁶ Adıvar A., *Osmanlı Türklerinde Bilim*, Ankara, 1971, s. 113.

⁷ Ergin, *Osman, Maarif Tarihi*, cilt I, İstanbul 1977, s. 143-145.

Eğer Avrupada tıp, özellikle anatomi, Osmanlılardaki tıp ve anatomi ile mukayese edilecek olursa, aralarındaki muazzam fark açıkça ortaya çıkar. Yukarıda belirtildiği gibi, Avrupada disseksiyon adlı gayelerle bile olsa XIII. yüzyılda başlatılmıştır. XVI. yüzyılda ise Vesalius Galen otoritesine karşı çıkıyordu; anatomi müstakil bir bilim dalı olarak kabul ediliyor, onun araştırma yöntemi olarak disseksiyon benimseniyordu. Disseksiyon artık adlı gayelerle veya öğretim gayesiyle kullanılan bir araç olmaktan çıkmış, bir araştırma yöntemi olmuştur. Bu da Avrupalı ve Osmanlı arasındaki anatomi bilimi açısından seviye farkını göstermektedir. Bu fark XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlılar aleyhine olmak üzere artmıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa biliminin etkileri Osmanlılarda hissedilmeğe başlanmıştır. Bu etkinin orada yazılmış eserler yoluyla olduğu düşünülebilir. Ancak Avrupada yazılmış eserleri okuyabilmek için Latince bilmek gerekiyordu. Çünkü genel olarak bilim adamları Latince yazıyorlardı.

Avrupa etkisinin yabancı uyruklu hekimler aracılığı ile taşındığı kabul edilebilir. Çünkü XVI. yüzyıldan itibaren İspanya ve İtalyadan kovulan Yahudiler Osmanlı İmparatorluğuna gelip sığınmışlardı, ve bunların çoğu Hristiyan Avrupanın belli başlı üniversitelerinde tıp tahsil etmişti. Osmanlı sultanları bu göçmen Yahudi'ere saraylarını açtılar. Biz XVIII. yüzyıla kadar Yahudi doktorların sarayda vazife aldıklarını görüyoruz. Bunlardan örneğin Moses Hamon, Sultan Süleyman'ın başhekimi idi⁸.

Diğer taraftan yabancı uyruklu bir çok doktor Türkiyeye gelerek sanatlarını icra ediyorlardı. Bunlardan hepsi değerli değildi, hatta bazıları doktor oldukları dahi şüpheli kişilerdi⁹.

Bunların yanı sıra, medreseden mezun olmadıkları halde hekimlik yapan Türkler vardı. İşte bu cahil hekimler hakkında III. Ahmet bir hükm-ü şerif çıkarttı. Burada hekimlerin resmî bir sınavdan geçip, bir diploma almadıkça hekimlik yapmalarına müsaade edilmediği kaydedilmekteydi¹⁰.

⁸ Heyd, Uriel, "Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent", *Oriens*, c. 16 (1963), s. 152-170.

⁹ Perrot, George, *Souvenir d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris 1864, s. 100-101.

¹⁰ Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde Bilim*, Ankara 1971, s. 147-148.

Aynı kaideler cerrahlar için de geçerli idi. Medreselerin programında anatomi (teşrih) dersi vardı, ve cerrah olarak tayin edilecek kişinin de bu derslere devam etmiş olduğunu kanıtlaması gerekiyordu. Örneğin Başvekâlet Arşivinde bulunan bir vesikanın içeriği bize kesinlikle bunu kanıtlamaktadır. Bu vesika ordu cerrahbaşılığına tayin edilecek olan hassa cerrahlarından Ebu Bekir'in seretubba Mehmed Efendi tarafından yazılan ilâmıdır. Burada Ebu Bekir Efendi'nin maharet ve hazakati belirtilirken, kendisinin Süleymaniye Medresesinde ilm-i teşrih (anatomi) derslerine de devam ettiği, dolayısıyla da ordu sercerrahlık mevkiine layık olduğu ifade edilmektedir (27 c. 1182)¹¹.

Daha önce belirtildiği gibi Osmanlılardaki bilim seviyesi ile Avrupadaki bilim seviyesi arasında gittikçe büyüyen farklılık başta padişahlar olmak üzere devlet ve bilim adamları tarafından hissedilmeğe başlanmıştı. Onlar eğitim sistemine getirilecek yeniliklerin konunun çözülmesini sağlayacağını kabul ediyorlardı. Bu düşüncenin neticesi olarak bazı yeni okullar açıldı. Bunlardan ilki 1773 yılında açılan Mühendishane-i Bahriye-i Hümayun'du. Bunu diğer okullar izledi, ve nihayet 1827'de (1242 H.) Tıp Fakültesi açıldı. Bu okulun açılmasında özellikle zamanın hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendi'nin rolü inkâr edilemez. Bu okulun açılmasıyla ilgili olarak Başvekâlet Arşivinde bulunan 22 Ca 1242 tarihli vesikada, okulun neden açıldığı, okutulacak dersler, okulun öğrencileri ve hocaları hakkında bilgi bulmaktayız. İlgili vesikada okulun açılış sebebi olarak İstanbul'da bulunan hekimlerin eski tıbbi (geleneksel tıp) bilip, yeni tıp hakkında bilgi sahibi olmaları gösterilir. Eski tıbbi öğrenerek yetişmiş hekimler ne savaş ne de barış zamanında ordunun ihtiyaç duyduğu bilgili ve hazık hekimler değildirlen. Dolayısıyla yeni bir okula ihtiyaç vardır. Ancak iyi öğretmenler elinde modern fen bilgisine sahip olarak ve yabancı dil bilerek yetişecek yeni doktorlar ordunun ihtiyacına cevap verebilirdi. Okuldaki öğretmenler tercihan müslümanlar arasından seçilecekti, eğer bulunamazsa diğer milletlerden veya azınlıklardan hoca tayin edilecekti.

Yeni açılan okul *Tıphane* adı altında, Veznecilerde Acemoğlu kışlası yakınında, Tulumbacı Konağında kuruldu. Buraya alınan

¹¹ Başvekâlet Arşivi, Sıhhiye (Cevdet Tasnifi), no. 96.

öğrenciler herhangi bir sınava girmeksizin doğrudan doğruya okula kayıtlarını yaptırıyorlardı. Okulda öğretim dili Fransızca idi¹².

Okul programında ilk sınıflarda din kuralları, Osmanlıca güzel yazı, Fransızca gramer ve metinler, Fransızca güzel yazı, felsefe kimya gibi dersler vardı. Teşrih (anatomi) üçüncü sınıf programında görülüyordu. Anatomiden başka bu sınıfta zooloji, halk sağlığı bilgisi, fizyoloji, ve cerrahi gibi dersler vardı. Dördüncü sınıfta ise dahili hastalıklar, haricî hastalıklar, kadın - doğum başlıca görülen dersler arasında idi¹³.

Bu dört yıllık programdan anlaşılıyor ki ilk iki yıl öğrenciye genel bilgiler veriliyordu. Onu takip eden iki yıl içinde ise meslek bilgisine ayrılmıştı. Anatomi temel meslek bilimlerinden olduğundan üçüncü sınıf dersleri arasında yer almakta idi.

Daha sonra 1252 H. (1836 M.) yılında Tıphanenin Galatasaray'a nakledildiğini görüyoruz. Yeni açılan Tıphanede yeteri kadar öğretmen yoktu. Bundan dolayı istenen modern tıp öğretimi sağlanamamıştır. Bu sorunu çözmek üzere Avrupadan öğretmen getirilmesine karar verilmiştir. Viyana sefarethanesi maslahatgüzarlığına yazılarak oradan öğretmen istenmiştir. Viyana Tıp Okulu öğretmenlerinden olan Dr. Bernard baskı altında tutulmayacağı şartı ile vazifeyi kabul etmiştir. Bir çok tarihçi modernleşmenin Tıp Okuluna Dr. Bernard'ın muallim-i evvel olarak atanmasından sonraya rastladığını savunmuşlardır¹⁴.

Her ne kadar gerek medrese gerekse yeni açılan Tıphanede Anatomi dersleri mevcutsa da bu derslerde öğretim planşlar ve şemalar üzerinde yapılmaktaydı. Öğretmenlerin bizzat kendileri disseksiyon yapmamışlardı. Onlar anatomik yapıyı planşlardan öğrenmişlerdi, ve onları kullanarak kendi öğrencilerine de öğretmek zorunda idiler. Bu planşlar ve şemalar Avrupadan getirilmeğe başlandığından, onların yazı ve açıklamalarını anlamak için yabancı dil bilmek zorunda idiler. Yukarıda ifade edildiği gibi, yeni açılan Tıphanenin öğretim dilinin Fransızca olması da bu sebebe dayanıyordu. Böylece öğrenci Avrupa kökenli malzemedan kolayca yararlanabilecekti.

¹² Başvekâlet Arşivi, Sıhhiye (Cevdet Tasnifi), no. 1287.

¹³ Rıza Tahsin, *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İst. 1328-1330, s. 7-8.

¹⁴ Ergin, Osman, *Maarif Tarihi*, cilt I., Ankara, 1977, s. 346.

Daha önce belirtildiği gibi, anatomi ancak disseksiyon tatbikatı ile öğrenilebilirdi. Organların tabii olarak pozisyonlarını, şekillerini ve de onların yapılarını ayrıntılı olarak incelemek ancak disseksiyon yaparak mümkündü. Ayrıca disseksiyon sadece cerrahlar için değil, doktorlar için de gerekliydi. Çünkü normal, sağlıklı yapıyı bilmeyen, onu tanımayan bir doktor patolojik bir bünyede meydana gelmiş ve gelecek değişimleri anlayamazdı.

Dr. Bernard öğrencilerin anatomi derslerinden yeteri derecede yararlanamadığını öne sürerek bir an evvel Avrupada tıp okullarında olduğu gibi, bu derslerin ölü üzerinde yapılmasını istiyordu. Onu bu konuda okulun idarecisi durumunda olan ve aynı zamanda hekim-başı olan Abdullah Efendi de destekliyordu. Ancak burada bir sorun ortaya çıkıyordu; disseksiyon için gerekli olan ölümler nasıl ve nereden sağlanabilecekti?

Bilimsel gayelerle yapılan disseksiyon başlangıçta her ülkede sorun olmuştur. Çünkü onun malzemesini meydana getiren *insan vücudu* idi. Dolayısıyla insanlar çeşitli nedenlerle disseksiyona başlangıçta karşı çıkmışlardır. Bu sebeplerden şüphesiz en önemlisi dinsel sebep idi.

Avrupada disseksiyona başlangıçta, dinin temsilcisi olan kilise karşı çıkmıştır. Kilise zaman zaman yayınladığı bildirimlerle disseksiyona karşı olduğunu ilan etmiştir. 1300 yılında Papa VIII. Boniface böyle bir bildiri yayınlamıştır. Biz bunu sadece meşhur anatomist Mondino de Luzzi'den değil, devrin diğer anatomistlerinden de öğreniyoruz. XIV. yüzyılda yaşamış olan çeşitli anatomistlerin eserlerinden, disseksiyonun kilise tarafından yasaklandığını görüyoruz. Her ne kadar disseksiyon 1266-1275 tarihleri arasında yapılmağa başlanmışsa da, kilise ancak iki yüz yıl sonra bu konudaki tutumunu değiştirmiştir. Vücudun otoriteden müsaade alınması şartıyla, açılabilceğini ilk defa ilan eden, kendisi de Bologna ve Padua Üniversitelerinde öğrencilik yapmış olan Papa Sixtus IV. idi (papalığı 1471-84). Ancak bu özel bir izindi. Disseksiyonun serbest bırakılması ise çok daha sonraya rastlamaktadır. Papa VII. Clement (papalığı 1523-1524) çıkardığı bir müsaade ile resmen disseksiyonu serbest bıraktı (1524)¹⁵.

¹⁵ Singer, Charles, *A Short History of Anatomy and Physiology from the Greeks to Harwey*, New York 1957, s. 85-86.

Biz Avrupada disseksiyon tatbikatının kilisenin onayını almak konusunda göstermiş olduğu aşamaların bir benzerine Osmanlılarda rastlamaktayız. Osmanlı İmparatorluğu genellikle müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği insan topluluğundan meydana gelmişti. Pa-dışah aynı zamanda halife, yani dinî lider olarak kabul ediliyordu. Ancak İslâmiyette Hıristiyanlıkta olduğu gibi din müesseseleşmemiştir. Dolayısıyla kilise kararlarında olduğu gibi bu konuyla ilgili kesin kararlar alındığı görülüyor. İslâm dininde her türlü kararın alınmasında birinci esas Kuran'a aykırı olmamaktır. İkinci esas ise Peygamberin sözleri, yani hadislere aykırı davranmamaktır. Bilindiği gibi, Kuran'daki çeşitli âyetler bilim ve bilimsel çalışmayı destekler niteliktedir. Peygamber de yaşamı boyunca bilimsel çalışmayı destekler nitelikte bir çok sözler söylemiştir. Örneğin o, yakınları veya arkadaşları hastalanınca, ilaçla tedavi olmalarını önermiştir. O diyor ki "ilaçla tedavi olunuz, zira Tanrı hiç bir hastalık vermemiştir ki şifasını da vermemiş olsun"¹⁶. Böylece Hz. Peygamber insanların bilime güvenmelerini, onun desteğine sığınmalarını, doktorların da araştırma ile en iyi tedavi yöntemlerini bulmalarını istemiştir. Bunun için de sadece ilaçlar üzerinde araştırma yapmak yeterli değildir, aynı zamanda doktorun insan vücudunu da iyice tanıması gerekir.

Halbuki Charles White *Three Years in Constantinople* adlı seyahatnamesinde disseksiyonu men eden bir hadisten bahsetmektedir. Bu hadise göre Hz. Peygamber "başkalarına ait en kıymetli inciyi dahi yutmuş olsa, ölü bir vücudu açmayınız" demiştir. Böyle bir hadisin bulunup bulunmadığı konusunda çeşitli hadis kitaplarında yapılan araştırmalar, böyle bir sahih hadis olmadığı gibi, mevzuu veya zayıf hadisin de bulunmadığını ortaya koymaktadır¹⁷.

Bu konunun İslâm hukukçuları tarafından ele alınmış olabileceği düşünülerek yapılan araştırma sırasında konuya aydınlık ge-

تَدَاوَوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ شِفَاءً¹⁶

¹⁷ Wensick, *Corcondance et Indices de la Tradition Musulmane*, Leiden 1963; Ahmet el-Kalaş, *Keşü'l - Hafâ ve Mürdü'l - Elbâs, Amma İştehare mine'l - Ehâds ale's - Seneti'n - Nâs*, 2 Cilt, Halep (tarihsiz); Suyûtî, *el - Fetü'l - Kebîr fi Dammihi'l - Ziyâdet-i ile'l - Câmi'ü's - Sagîr*, 3 cilt, Halep 1350; İbn Arrak el - Kenâni, *Tenzi-yetü's - Şeria'tü'l - Merfua'ti ani'l - Ehbâri's - Seni'yetü'l - Mevdu'dli*, Kahire, birinci tab (tarihsiz); *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, IV. cilt, 3. baskı, Ankara, 1972.

tiren Hasaneyn Muhammed Fahlûf'un *Fetâve Şer'iyetün ve Buhusun İlmîyyetün* adlı eseriyle karşılaştı. Bu eserinde, Fahlûf, "fıkıh kitaplarımızda bu konuyla ilgili nasların bulunduğunu" söylemektedir. Ona göre, her ne kadar bazı dar görüşlü kişiler şeriatın disseksiyon ve otopsiye cevaz vermeyeceğini düşünürlerse de bu doğru değildir. Şeriat daima insan menfaatini korur; onu kötülüklerden uzak kılar. Burada yapılan iş de insan menfaati açısından gereklidir. Bu iş iki defa menfaat sağlamaktadır. Eğer insan bedeni otopsi yapılmak gayesiyle açılıyorsa faydalıdır. Çünkü şüpheli ölüm hâdisesi aydınlatılabilecek, suç kesinlik kazanacaktır. Eğer ceset bilimsel gayelerle açılıyorsa, bu da insan için yararlı olacaktır. O, burada Şeyh Decvî'nin bir fetvasını da vermiştir. Şeyh Yusuf ed-Decvî fetvasında şöyle demektedir: "Bilimin ilerlemesi için teşrih (disseksiyon ve otopsi) gereklidir". Bu husustaki bizim elimizdeki en önemli delil şudur: Kasıtlı olarak ölünün disseksiyon ve otopsisinin caiz olduğu ve insan şerefine her hangi bir ihanetin bulunmayacağı hususunda fıkıh erbabı karar vermişler ve kitaplarında ölmeden önce bir kimse bir eşya yutacak olursa bu mal az bir değere sahip olsa da cesedin karnı yarılmak suretiyle o malın çıkartılacağını açıklamışlardır¹⁸.

Bu son hüküm de göstermektedir ki Hz. Peygamber'in disseksiyonu engelleyen her hangi bir sözü olmadığı gibi disseksiyon ve otopsiyi engelleyen şer'î hükümler de bulunmamaktadır; aksine bu konuyu destekler mahiyette fetvalarla karşılaşılmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, İslâm Dini otopsiye karşı değildir. Ancak yine de hiç kimse yakınlarının tıp okulunun anatomi tatbikat salonunda incelenmesini onaylamayacaktır. Dolayısıyla yukarıda da daha önce ifade edildiği gibi, kadavra temini önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyordu.

Bu arada Dr. Bernard'ın isteği ile, kendisine yardımcı olmak üzere, bir öğretmen almak için bir sınav açılmıştır. Avrupanın her tarafında yapılan ilanlardan sonra, Spitzer adlı bir doktor, Dr. Bernard'a yardımcı olarak seçilmiştir. Dr. Spitzer anatomistti. Tıphane anatomi derslerini verecekti.

Tıphane nazırı ve devrin hekimbaşısı olan Abdullah Efendi Kaptan-ı Derya olan Talat Paşa'ya ceset konusunda Tıphanede

¹⁸ Hasaneyn Muhammed Fahli, *Fetâvâ Şer'iyetün ve Buhûsun İlmîyyetün*, cüz 1-11, Halep 1385 H. (1965 M.), s. 360-364.

karşılaştıkları güçlüklerden bahsetmiştir; onun bu konuda kendisine yardım etmesini istemiştir. Talat Paşa 1827'de Girit Adasının asayişinin sağlanması ile ilgili olarak yapılan Girit Seferinde büyük başarı sağlamıştı¹⁹. O, kaptan-ı derya olarak sadece iyi bir komutan değil, aynı zamanda aydın görüşlü bir kişi idi. Hekimbaşı Abdullah Efendi kendisinden Tıphaneye ceset temini konusunda yardımlarını istediğinde onun bu konudaki fikirlerini destekleyerek, Tıphanenin ihtiyacı olan cesetlerin Tersane Tomruğundan temin edilebileceğine dair söz vermiştir. Bu konuyla ilgili olarak alınmış kararı biz Başvekâlet Arşivinde 1257 H. (1841) tarihli vesikada görüyoruz. Bu vesika "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de yeni ihyasına muvaffak oldukları Teşrihhanede zaman zaman öğrenci kullarına anatomi öğretmek için ceset gerektiği aşikar olduğundan, Tersâne-i Âmire Prangasında mevcut olan suçlulardan ölenlerinin sözü geçen okul tarafından gönderilecek sandık ile Teşrihhaneye nakli hususunda" Padişahın yüksek müsaadeleri istenmektedir. Yine bu vesikadan anlıyoruz ki, "Prangada ölü bulunmadığında, ders için lüzumlu kadavranın gerektiğinde Çürüklük Mezarlığında zaman zaman tahtaya sarılı fakirlerin ölüsü geldikçe, söz konusu okul tarafından imamına akçe verilerek gizlice ölü sevki konuşulmuş ve imam da hayırlı olan bu işe razı olduğundan" durum yazılarak bildirilip, hükümet ve padişahın izni istenmiştir. Vesikanın altındaki nottan anlaşıldığına göre, bu dilekçe hekimbaşı tarafından sadrazamdan izin istenmek üzere kaleme alınmıştır.

Bu vesikanın ekinde hekimbaşının bu dilekçesine sadrazamın verdiği cevapları öğreniyoruz. Buradan anatomik tatbikat için sadece Bâb-ı Âliye baş vurulmadığını, kaptanlık makamına da baş vurulduğunu ve gerekli cesetlerin gönderilmesi için izin ve müsaadelerinin istendiğini öğreniyoruz. Mektep-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerine anatomi bilimini öğretmek için söz konusu okulda yaptırılan Teşrihhanede ölümlerin kadavraları, gereğine dayalı olarak, Mayıs ayı nihayetine kadar Tersâne-i Âmirede prangaya bağlı olan suçlulardan ölenlerinin ve Çürüklük Mezarlığına gelen fakirlerin ölümlerinin, gönderilecek sandık ile, gizlice söz, konusu okula yollanması hususunda emir verilmesi için, cömert Padişah Hazretlerinin baş hekimi tarafından, kaptanlık yüksek makamına sunulan tezkere ile, Bâb-ı

¹⁹ Tayyazade Ahmet Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293, s. 213-220.

Âliye gönderilen bir tezkere” şeklindeki ifadeden bu fikirler açık ve seçik olarak öğrenilmektedir. Ancak ekteki hemen daha sonra gelen kısımda kabine toplantısında yapılan bir görüşmenin, disseksiyonun yapılmasını onayladığını, fakat Çürüklük Mezarlığına gönderilen fakirlerin ölülerinin bu iş için kullanılmayacağını ifade etmektedir. Vesikada bu görüş “ondördüncü Salı günü vekillerden meydana gelen kabine toplantısı sırasında (Bâb-ı Âliye gönderilen tezkere okunduğunda) söz konusu okulun yapılmasından gaye öğrencisinin tıbbın gerekli bilgilerini mükemmel bir şekilde öğrenip, tahsil ederek Sultanın yüksek huzurlarına yakışır bir şekilde hazık doktorlar yetiştirilmesi düşüncesiyle ilgili fikirleri hakkında bu çeşitli aletlerin ikmaline muvaffak olacağı konusu kullara açık ve seçiktir. Fakat yukarıda söz konusu edilmesi üzerine Çürüklük Mezarlığından imamı vasıtasıyla, onu razı ederek, gizlice ölü yollanması insanlar arasında bazı söylentiye mucip olacağından dolayı, münasip olamayacağına, ve Tersâne-i Âmire kürüğünde ölenlerin o şekilde, sözü geçen okula gönderilmesinde kolaylık olarak hiç bir taraftan duyulmayacağından dolayı, hariçten getirtilmesinden kaçınılıp, Tersâne-i Âmire’de ölen ve kazaya uğrayan suçluların ölülerinin gerektiğinde Devletli Kaptan Paşa Hazretleri tarafından söz konusu okula gönderilmesinde herhangi bir sakınca olmayacağı zikredilmiş...” şeklinde belirtiliyor. Ekin altındaki notta, bu ekin Sadrazam tarafından Yüce Hazreti Padişahın mübarek ayağının tozuna takdimle, Cihan Padişahının çok kutsal görüşü buyurulmuş ve zikredilmiş olduğu gibi, dışarıdan ölü getirtilmesinden kaçınılıp, yalnız Tersâne-i Âmirede bulunan ve helâk olan suçlunun ölülerinin lüzumu oldukça adı geçen okula gönderilmesiyle ilgili Padişah Hazretlerinin buyruğu yüksek iradesi” icabı olduğu ifade ediliyor²⁰.

Buradaki ifadeden de anlaşıldığı gibi, zamanın padişahı Abdülmecit (padişahlığı 1839-1845), vezirlerin Tıphanedeki anatomi dersleri için gerekli kadavranın sadece Tersane Kürüğünden temini konusundaki aldıkları ve kendisine sundukları kararı onaylamıştır. Çünkü her ne kadar disseksiyon İslâm Dininin ruhuna aykırı değilse de, Padişahın da bildiği üzere, yine de halk kendi ölülerinin disseksiyonuna karşı çıkacaktı. Halbuki Tersanenin Prangasından Tıphanenin Teşrihhanesine yollanacak ölümler, esirlerin ölümleri idi. Dola-

²⁰ Başvekkâlet Arşivi, İrade (Dahiliye), 1257, 1771 (fi s. 1257). (Bkz. Levha I).

sıyla halkın ilgisini çekmeyecek, ve tepkisiyle karşılaşmayacaktı. Buna ilave olarak, kendi yararlarına olduğunu da düşünerek, daha rahat ve kolay kabul edebilirlerdi. Aynı zamanda, pranga mahkûmu esirlerin ölümlerinin temini kolay olacağından bu yol tercihe şayandı. Böylece yeni açılan ve memleketin sağlık hizmetlerinin gelişmesi konusunda büyük önem taşıyan bir okul başlangıçta halkın tepkisiyle karşılaşmayacak ve çalışmalarıyla önemli bir ihtiyacı da karşılamış olacaktı.

Biz daha sonra, 1263 H.'de (1847 M.) bu konuda kaleme alınmış ikinci bir tezkereden disseksiyon için Tıphanenin ihtiyaç duyduğu malzemenin bir müddet Tersane-i Âmireden sağlandığını öğreniyoruz. Ancak bu vesikadan yine öğreniyoruz ki, daha sonra cesetlerin Tersane Tomruğundan sağlanmasından vazgeçilmiştir. Disseksiyon için gerekli cesetlerin esir pazarlarından sağlanmağa başladığını görüyoruz. Ancak esir pazarlarının kaldırılmasıyla anatomi, dersleri için gerekli olan cesetlerin temini tekrar sorun haline gelmiştir. "Mekteb-i Fünûn-u Tıbbiye-i Şahane Teşrihhanesi için (padişahın) yüksek iradesi ile ilkin Tersâne-i Âmire Tomruğunda ölenlerin cenazeleri götürülmekte iken, vazgeçilerek, daha sonra esir pazarından celb olunmakta olduğu halde" adı geçen pazarın kaldırılmasından dolayı teşrih maddesi kullanılmaz olduğuna ve bununla ilgili derslerin ilerlemekte olduğundan teşrih maddesinin ameliyat ve fiiliyatı icra olunmadıkça, yalnız derslerin faydalı olmayacağı" şeklindeki ifadeden anatomi derslerinin artık disseksiyon yapılmaksızın yürütülemeyeceğinin kesinlikle kabul edildiğini anlıyoruz. Ve hemen onu takiben "ölen zenci cariye ve çocukların olduğu gibi söz konusu mektebe celb olunmak üzere haber verilmesi hususunun bilcümle esircilere tenbih ve tekid olunmasına" şeklindeki satırlardan ise, bu vesika ile disseksiyon malzemesini yine esirlerin teşkil ettiğini, fakat bunların artık esir pazarlarından değil, doğrudan doğruya esircilerden sağlandığını öğreniyoruz. Burada "esirciler tenbih ve tekid edilmesi ve gizlenmemesine, saklanmamasına vesile olmak için haber verenlere söz konusu okul tarafından 30'ar kuruş ihbariyye ücreti verilmesi iznini istemek ve ifade olunmak ve gerçek fenn-i teşrihin (anatomi) layığıyla bilinmesi fiilen icrasını görmeğe bağlı bulunduğundan o cihetten esirlerin ellerinde bulunan zenci ölümlerin bahis konusu okula celb olunması için söz konusu tezkerenin gerektirdiği

icra ve zikir olunan ihbariyenin saklamağa vesile olmak üzere haber verenerle ödenmesi münasip gibi hatırlanmış” denmektedir²¹.

Yukarıda tekrarlanan kısımda iki defa tekrarlanan esir cesetlerinin saklanmaması ve onları ihbar edenlere ‘ihbariye’ adı altında belirli bir ücret ödenmesi şeklindeki ifade 1841’den itibaren Osmanlı İmparatorluğunun bu tarihe kadar göstermiş olduğu aşamayı simgelemektedir. Çünkü 1841 tarihli vesikadan biz öğrendik ki Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa yapılacak olan disseksiyonda cesetlerin nereden sağlanacağı konusunda, birinci planda gizlice, halkın haberi olmaksızın onların nereden sağlanacağı önemli idi; disseksiyon yapılacağı halk tarafından haber alınır ve tepkiye yol açar kaygısı vardı. Halbuki 1847 tarihli, vesikanın dip notundaki “fenn-i teşrihin layıkıyla bilinmesi icraasını görmeğe bağlı olduğundan” şeklindeki ifadededen, artık anatominin disseksiyon yapılmaksızın öğrenilemeyeceğinin kesinlikle kabul edildiğine şahit oluyoruz.

Burada esir cesetlerinin tercih edilmesi gayet akla yatkındı. Böylece hem sahipsiz olan esirlerin cesetleri ortadan kalkıyor, hem de bilimsel açıdan onlardan yararlanılıyordu.

1848’de Charles Mac Farlane’in yazmış olduğu *Turkey and its Destiny* adlı seyahatnamede bu konuyla ilgili ilginç açıklamalarla karşılaşılıyor. Yazar Türkiyede 1847-1848 yıllarında yapmış olduğu seyahatten izlenimlerini anlatır. O, devlet kuruluşları hakkında bilgi verir. Bu arada Galatasaray Tıp Okulundan da bahseder; Galatasaray Tıp Okulundaki öğrenciler, okutulan kitaplar, kütüphane ve teşrihhane hakkında bilgi verir.²²

Onun teşrihhane ve oranın atmosferi hakkında vermiş olduğu bilgi gerçekten dikkate değerdir. Yazar teşrihhaneyi gezdiği sırada orada bulunan bir grup öğrenciyle de konuşur. O sırada öğrencilerden bir zenci kadavrası üzerinde disseksiyon yapmaktadır. Yazar onlara disseksiyonun dine aykırı olduğunu söyler. Öğrencilerden birisi bu hatırlatmaya şöyle karşılık verir: “Eh! Monsieur ce n’est pas au Galata Serai qu’il faut venir chercher la religion” (Eh! Beyefendi, herhalde dini aramak için gelinecek yer Galatasaray Tıphanesi değildir.) der. Başka bir öğrenci ise yazara “görüyorsunuz değil mi, batıl inanç-

²¹ Başvekalet Arşivi, İrade (Dahiliye), 1263, 7419 (fi 6 ca 1263) (Bkz. Levha III, Levha IV).

²² Mac Farlane, Charles, *Turkey and ifs Destiny*, Londra 1850, c. II, s. 262 - 266.

ları nasıl da kökünden kazıyoruz! Türklerin bir cesedi kesip açtığını görmeyi hiç ummuşmuydunuz?” Yazar, teşrihhanenin kadavrular, kesilmiş organlar ve öğrencilerin onlar karşısındaki rahatlığından rahatsız olarak şiddetle “Hayır” der.

Mac Farlane, yine aynı eserin daha sonraki satırlarında üzerinde disseksiyon yapılan cesetler konusunda da bilgi vermektedir, ve bu iş için daha çok ölmüş zenci esirlerin kullanıldığını belirtmektedir. Genellikle disseksiyon için beyaz adam cesedi kullanılmıyordu. Eğer bir efendi ölen zenci esirini okula getirip, teslim ederse 20 ila 25 kuruş ödeniyordu ²³.

Yukarıda verilen bilgiden de anlaşılacağı üzere, Mac Farlane’in seyahatnamesinde verilen bilginin 1847 tarihli Arşiv belgesiyle uyduğuna görüyoruz. Seyahatnamede yazarın disseksiyon salonunu ve öğrencilerin davranışlarını anlatan ifadesinden, onların disseksiyonu anatomi biliminin ayrılmaz bir parçası olarak benimsediklerini görüyoruz.

Avrupada disseksiyonun yapılabilmesi için gerekli kadavranın temini, disseksiyonun ilk yıllarda, Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Orada ilk disseksiyon tatbikatlarının suçlu kişilerin cesetleri üzerinde yapıldığını görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğunda, esir cesetleri (genellikle) bu iş için kullanılırken Avrupada ölüm cezasına çarptırılmış suçluların cesetleri, yani toplumun dışarı attığı kişilerin cesetleri aynı gaye ile kullanılıyordu. Hatta suçluların cesetlerinin gerektiği kadar iyi bir şekilde anatomi tatbikatlarında kullanılabilmesi için, anatomistlerin önerdiği şekilde cezaların infaz edildiğini görüyoruz. Çünkü cezanın yerine getirilmesi sırasında vücudun mümkün olduğu kadar değişmeden ve bozulmadan korunması önemli idi. Bu icraat XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir ²⁴.

1841 yılında resmen disseksiyon yapma müsaadesi alındıktan sonra Galatasaray’daki ilk disseksiyon yapılan ceset bir müslümana aitti. Her ne kadar bu tatbikat başlangıçta halk arasında bazı söylentilere yol açıtsa da devlet adamlarının ve ulemalarının, özellikle padişahın bunları desteklemesi halkın daha ileri gitmesini engelle-

²³ Aynı eser, s. 268 - 269.

²⁴ Singer, Charles, *A Short of History of Anatomy and Physiology from the Greeks to Harvey*, New York, 1957 s. 75

miştir. Ayrıca yapılan tatbikatların bu konuya faydası tartışma götürmez olduğundan, söylentiler kısa bir süre sonra sona ermiştir. Öğrenciler, o sırada, Dr. Bernard'ın yardımcısı olarak, Tıp Okulunda anatomi derslerini veren Dr. Spitzer'in kendilerine gösterdiği tatbikatları yürütmeğe başladılar²⁵.

Dr. Spitzer, Dr. Bernard gibi Avusturyalı idi. O, devrin önemli anatomistlerinden olan Joseph Hrytl'in (1811-1894) çalışmalarını izlemek olanağını bulmuştur; onun yöntem ve fikirlerini benimsemiştir. Dr. Spitzer bunlara uygun olarak Galatasaray Tıphanesindeki yeni teşrihaneyi zenginleştirmeğe çalışmıştır. Hrytl kimyasal maddeler vasıtasıyla çeşitli kısımların korunmasını sağlıyordu. Böylece anatomik örnekler uzun süre kullanılabilirdi, ve tatbikatlarda öğrenciye, gerektiğinde gösterilebilirdi. Ayrıca, o muhtelif kısımların balmumu modellerini yaparak, bunları yardımcı ders malzemesi olarak kullanıyordu²⁶. Dr. Spitzer işte onun bu yöntemlerinden faydalanmış, ve bunların Tıphanede kullanılmasında önderlik etmiştir²⁷.

Daha sonraki yıllarda, disseksiyonun artık anatominin yanında daimî olarak yer aldığını görüyoruz. Bir müddet sonra yurt dışına öğretim ve araştırma gayesiyle öğrenci yollanmağa başlanmıştır. oraya giden öğrencilerden bir kısmı tıp öğrencisi veya tıp okulunu yeni bitirmiş kişilerdi. Bunlardan bir kısmı gittikleri ülkelerde, devirlerinin meşhur anatomistleri yanında çalışma olanağı buldular. Onlar dönüşlerinde oralarda edindikleri bilginin yanı sıra, öğrendikleri yeni araştırma ve öğretim yöntemlerini de ülkeye getirmişlerdir.

Bilindiği üzere, anatomi diğer bilim dallarında yapılan yeni buluşlardan büyük çapta etkilenmiştir. Genel olarak bakılırsa, tekniğin zaferi olarak görülen XIX. yüzyıl ve bilhassa ikinci yarısında ilerleyen fizik ve kimya bilimleri doğrudan doğruya biyolojiyi etkilemiştir. Bu arada bu gelişmeler anatomi bilimi üzerinde de bir hayli etkin olmuştur. Kimya bilimindeki gelişmeler anatomi bilimine yeni olanaklar kazandırmıştır. Avrupada olduğu gibi, bu gelişmeler, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti üzerinde de olumlu

²⁵ White, Charles, *Three Years in Constantinople*, Londra 1846, c. 1, s. 127.

²⁶ *La Grande Encyclopedie*, Paris, c. 20, s. 495.

²⁷ Ünver, Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 941.

etkiler yapmıştır. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiyede de yeni yöntemlerle ve diğer bilim dallarında kaydedilen gelişmelerden yararlanılarak anatomi konusunda yapılan öğretim ve araştırmalar sürdürülmeğe başlanmış ve bu yolda yürünmeğe devam edilmiştir.

SUMMARY

Anatomy means structure of sciences or the structure of the bodies. In early periods, Greek anatomists dissected only animals. Although Erasistratos (III. B. C.) made dissection on human and animal bodies. Galen and other famous Greek anatomists used only animals, especially pigs and apes for this purpose.

The dissection of the human body began in Europe in the thirteenth century. We may date it between 1266 and 1277. It was not actually real dissection, but post - mortem examination, made for judicial purposes. However, dissection became established as an anatomical research method in the sixteenth century by the studies of Vesalius.

In the same period, in the Ottoman Empire, Islamic authorities, as Avicenna, Ali b. Abbas, Rhazi etc. had great influence and anatomy was an assistant discipline of medicine. From the seventeenth century, an European influence began to be felt in the Ottoman Empire. One of its remarkable examples is Itaki's work which may be freely translated as *The Anatomy of the Human Body*. In this book the existence of some pictures, for instance these of the respiratory and urogenital systems proves that Itaki should have seen the famous work of Vesalius, *De Humani Corporis Fabrica*.

In the same century, Emir Çelebi wrote that it was permissible to dissect human corpses and in this way, the vessels, liver, and digestive organs of the human body could be examined.

The beginning of instruction in anatomy in the Ottoman Empire go back to the XVI. century. This education was declared compulsory for all future surgenos. Anatomy was included in the curriculum of The Medrese of Medicine, founded by Süleyman the Magnificent. A document preserved in the official Ottoman Archives established this fact conclusively. This occurs in a text concerning the appointment of the surgeon Ebu Bekir written by the chief phy-

sician Abdullah Efendi. In the paper it is mentioned that Ebu Bekir was a skillfull surgeon that he had received instruction in anatomy during his training in the Süleymaniye Medical Medrese and that, for that reason, he was fit for this position.

In the eighteenth century need for better education was clearly felt. The first schools which were founded for this purpose were engineering schools. The new medical school was open in 1827. Official Archival documents shows that it was intended as a nursery for military and naval surgeons, and anatomy was included in its curriculum.

The school was further modernized in 1839 and its teaching staff was enriched through the appointment of new foreign proffessors. Dr. Bernard was invited from Austria to serve as chief director and later on, Dr. Spitzer also came from the same country to assist him. Spitzer began to teach anatomy in the same school. This instruction was still theoretical and remained unsupported by actual dissection, however.

Asserting that modern anatomy could not be taught without dissection, Dr. Bernard demanded the government to give permission in order to make dissection on the human body. The authorities too knew that lack of anatomical knowledge had left surgical practitioners in a deplorable state of ignorance. The chief physician Abdullah Efendi proposed to the Sultan and the Government to allow dissection in the New Medical School. But there was still a problem: how and from where corpses for dissection could be provided?

Generally people thought that religious rules were against dissection. There are no statements against dissection, however neither in Koran nor in the Tradition of the Prophetd. The author of 'Three Years in Constantinople', Charles White speaks of the following tradition: "Thou shalt not open a dead body, although it may have swallowed the most precious pearl belonging to another." Sources bear no trace of such a Tradition, either true or false. There are, however, fetwas, i.e., legal pronouncements emanating from religious authorities, for this nature. For instance, the Mufti (religious authority officially expounding the Muslim laws) an-Decvi explained that dissection is useful whether it is done to determine the reason of death or to teach anatomy to medical students. He

also added that if someone swallowed something belonging to another, his body could be opened after his death, even if that was not very precious.

Thus, in the Ottoman Empire dissection began in the Istanbul Medical School in 1841, by the head physician, Abdullah Efendi. The Grand Admiral Talat Pasha aided the Head Physician in this matter; he gave permission for the bodies of convicts who died in the Maritime Arsenal used for dissection. About this subject there is an official document. It contains a petition of Head Physician and an answer which was given by the Grand Vizier. In the petition, it was written that the new anatomical laboratory, reorganized recently, in His Majesty's Medical School needed obviously to have some corpses in order to teach anatomy to its students. The Head Physician asked for His Majesty's permission for the transportation of the corpses of convicts who died in the fetter in the Maritime Arsenal by coffers to be supplied by the Medical School. He also asked permission for the use of the corpses of poor people without relatives, in case no corpses of convicts were available. In this petition the Head Physician also mentioned that he had obtained the consent of the religious authority of a certain Istanbul cemetery for such a transaction. It adds that *imam* found this to be an unpleasant affair but that he consulted to do it, because of its usefulness.

The marginal note added to the document indicates that neither Sultan nor the Governmen allowed the corpses of poor people to be used for such a purpose because of the possibility that the people would show strong reaction to it. In fact the Grand Vizier's answer contains permission for the use of the corpses of convicts only.

The corpse of a Muslim convict was the first purposefully selected by Tahir Pasha's orders. This events caused some murmurs, but in the words of Charles White, the presence of the Head Physician who was second in rank among the ulema, i.e., the intellectuals in official functions, allayed the compunction of some and the the remainder being young men desirous to acquire proficiency in this, their scruples were soon over come.

Dissection in the Medical School continued, although it was difficult to procure corpses from time to time. From another official paper which is dated 1263 (1847 A. D.), we learn that dissection

(Dahlgren) Trade Defteri (1263) 7419
(1849)
(1847/1848)

لیای حکام ازی دیاستینا هایدنه معروف چاکر کیه لر برده
 مدد مکتب طینه شاهانه نشیمن تجرود با ازاره سیه زسانه عماره طرغنده وفات ابد ندرده بعضی کتور لکده ایگه موقر است
 زنده برق مشاطه بود بلده اراده شاهانه چینی اسپر بازار درند جلب و منفرد ایسه ده محاسنه طریقه جناب حجاب تا بدو اوله و لایسه
 ازابونک کینه لغو ایستی جنبه نشیخ ماده سی معطل و لیسرا و حالیکه بوکار از اولاده در سادگی کونه ایله و لکده ایله
 نشیخ ماده سی اجزا اولمخچه بانک در سارک بیج بر فازه بی مفید اولیشی و ضحانه بلوشی اولدوقته تا کاکاد قوت
 یخی جواد و عهد مانک مکتب مزبور طرقت کتور ملک او زده خیر و لیسر خصوصاً با جملة اسپر جلد خیه و نالک
 برده بر بیره بکونه کم و اخفا اولمخه او زده خیر و لیسر اخباره ناسله مکتب مزبور دره او نورد خرمن اعطه
 سایی کبی قصور اولمش ایسه ده اشیا اخباره نالک در بیلوب و بر لیسر هر حاله ذاتی لایسه صرفاً موادون موقر اولمخه
 بر بیره نوزمله نسبت و اراده بود بیلوب ایسه اولمخه افضا شاک اجرائی بایزه امر و زمانه خیرت مزبور لکده
 ۱۲۱۱
 سراط

(25)

7419 (مجله) (مجله) (1763)

1263

Handwritten text in Persian script, likely a library or archival stamp.

Handwritten notes in Persian script on the left margin.

Main body of handwritten text in Persian script, containing a detailed account or report.

Additional handwritten notes or signatures at the bottom left of the page.

was made on the corpses of the slaves. By now dissection was a research method of anatomy and it was inseparable part of it. In this document, it is also written that deaths of negroes male and female and children slaves who were in the hands of slave traders were going to be informed to the Medical School by the slave traders so that they could be used for dissection. The School would pay a certain fee (30 kr.) for this affair. By this time dissection was not a secret of matter at all. From the expression in the document to the effect that "real anatomical knowledge depends on dissection" we witness that belief that anatomy could not be thought without dissection had become firmly established.

The professor of anatomy in the Istanbul Medical School, Dr. Spitzer had been a student of Dr. Hrtyl when he was in Austria. Dr. Hrtyl achieved the use of anatomical specimens for longer periods than other anatomists could. For he used certain chemical substances to keep some organs in their natural conditions. In addition to that, he also used mummy models of them, in his lessons. Dr. Spitzer applied the same method in the Istanbul Medical School.

In following years, anatomical knowledge in Turkey improved gradually. It was supported by the students who were sent to Europe for their higher education. Some of them had chance to study with famous European anatomists. When they returned to their country they tried to apply the same scientific method. The second half of the nineteenth century was the golden age for technical improvement in Europe. Chemical and physical sciences had an extensive influence on biology. They also influenced anatomy. The medical students who were educated in European Countries carried back all those new ideas to their country, Turkey. For example, new chemical improvements helped anatomical specimens and cadavers to be kept in good condition for a long time. Thus in the medical faculties, it was possible to manage with less cadavers and do more research with them. Moreover, anatomical specimens that could be kept longer gave the students chance to study on various specimens at the same time. For, it is generally impossible to find specific kinds of anatomical specimens as need is felt for them.

III. SELİM DÖNEMİNDE BURSA MEDRESELERİNDE DİSİPLİN ISLAHATINA İLİŞKİN BİR BELGE

Doç. Dr. YAHYA AKYÜZ

Bilimsel tarih yazımında belgelere dayanmak gerekir. Belge, tarihsel olayların üzerinde iz bıraktığı her şeydir. Belgeler kana-
lıyle tarihsel olaylara ulaşılır ve tarihsel gerçeklik ortaya konmaya
çalışılır. Geçmiş bir döneme ilişkin ne kadar çok tarihsel olay açık-
lığı kavuşturulursa, o dönemin gerçek tarihini yazmak o ölçüde
mümkün olur.

III. Selim dönemi (1789-1807) Osmanlı tarihinde “Nizam-ı
Cedit” denen yenileşme girişimlerinin uygulanmaya çalışıldığı bir
dönemdir. Sosyal, siyasal, askerî, ekonomik alanda olduğu kadar
eğitim ve kültür alanında da bu yenileşme akımının izleri görülmüş-
tür. Askerî eğitim alanında önemli bir kurum olan Kara Topçu
Okulu’nun (Mühendishane-i Berrî-i Hümayun) bu dönemde kurul-
duğu (1793) bilinmektedir. İlmiye teşkilâtının ıslahı için de bazı
girişimler yapılmış, örneğin, müderrisliklerin ve kadılıkaların satılıp
alınmasının önüne geçilmiş, bu görevlere ehil olan kişiler *sınavla*
alınmaya başlanmıştır. Fakat, Ord. Prof. Sayın E. Z. Karal’ın belirt-
tiği gibi “belge azlığı” nedeniyle III. Selim döneminde ilmiye ala-
nındaki ıslahat henüz yeterince ayrıntılı biçimde ortaya konamamış-
tır¹.

Başbakanlık Devlet Arşivinde gördüğümüz bir belge bizi bu
alandaki bir nebze aydınlattığı için önem taşımaktadır. Bu belge,
Bursa mütesellimi Seyit Elhac Abdülkadir’in 25 Safer 1209 (21 Eylül
1794) tarihinde Sultana gönderdiği yazıdır². Belgenin bizi doğ-
rudan ilgilendiren kısımları şunlardır:

“... Âsitâne-i aliye medreseleri misillü mahrusa-i Bursa’da vaki
medreselerde sakin talebe güruhu ehl-i ırz ve talim-i ulûm ve tedris
ile meşgul olmak muktezattan iken bazan içlerinde yobaz tabir

¹ Karal, *Selim III’ün Hat-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedit, 1789-1807*, Ankara, 1946 (TTK Yay.) s. 130.

² Başbakanlık Devlet Arşivi, Cevdet Tasnifi, Maarif, Sıra No. 72.

olunur kimesne talebe namıyle kendilerini ihtifa ve cibilliyât-ı aslısi üzre gûnâgûn fesadâtı icra edenleri marifet-i şer'le ve müderrisleri marifetiyle teftiş ve tefahhus olunmak babında vürud eden emirname-i hazret-i veliyyunnaîmiye imtisalen Sultan Yıldırım Bayezid Han tâb-ı surah medresesinde sakın İznikmidli Külahlı Ali ve Aydınlı Kara Mustafa ve Sultan Murad-ı Sâni medresesinde sakın Aydınlı Osman nam kimesneler talebe-i ulûm suretine girüp ilim ve marifetten bîbehre ve dâima âlât-ı harb ile gezüp erazil ve nekebat ile ülfet ve ihtilât gâh fâhişe avrat ve gâh oğlan ile gûnâgûn fisk-u fesad eylemek âdet-i müstemirreleri olduğunu sikat ve sulehâ ihbarlarıyla ledeşşer' tahkik olmağla mezbûrûn âlât-ı harb ile ahz ve te'dibât-ı lâyikalari icrası için Bursa naibi faziletlü efendi dâileri ilâmiyle hâkpây-ı devlet-i veliyyunnaîmilerine irsal olunmaları bilcümle vücud-u müderrisin-i kiram-ı dâileri iltimas etmeleriyle mezburları te'dip ve emsâlini terhip re'y-i âlilerine menut olmağın mezkûr-el-esâmi üç nefer yobaz te'dip buyurmaları ricasıyle arzuhâl-i çakerânem takdimine ictisar kılındı . . .”

I — Belgenin içerik yönünden incelenmesi

Belge, III. Selim'in önem verdiği düzenlemelerden olan “disiplin ıslahatı”nın medreselere ilişkin örneklerinden biridir. Mütesellim, Bursa medreselerinde de, İstanbul'daki medreselerde olduğu gibi, öğrenci kılığına girmiş fakat, eşkiyalık, zorbalık yapan kimseler varsa yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi yolunda Sarayın bir emirnamesini hatırlatarak yazısına başlamaktadır. Bu satırlardan, İstanbul'da olduğu kadar taşra medreselerinde de disiplin sağlanması sorununa el atıldığı anlaşılmaktadır.

Mütesellim, daha sonra, Bursa medreselerinde, emirname gereği yapılan araştırmaların sonuçlarından söz ediyor. Bu araştırma ve soruşturmalar sonunda, *yobaz* tabir edilen bazı kişiler yakalanmıştır. Bunlar, Yıldırım Bayezid medresesinde sakın (oturan, yatıp kalkan) İznikmidli (İzmitli) Külahlı Ali ve Aydınlı Kara Mustafa ile II. Murad medresesinde sakın Aydınlı Osman adındaki kimselerdir.

Adı geçen ve yobaz denen kişilerin davranışları, belge bugünkü dile çevrildiğinde, şöyledir:

“... adındaki kimseler medrese öğrencisi görünümüne girmiş, bilim ve bilgidен yoksundurlar ve sürekli olarak savaş âletleri ile

gezmektedirler. Bunlar âdî ve yoldan sapmış kişilerle görüşüp konuşmayı, fahişelerle ve erkek çocuklarla çeşitli ahlâksızlıklar ve kötülükler yapmayı vazgeçemedikleri bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu durum, inanılır, güvenilir kimselerin ihbarları ve şeriat yoluyla kesinlik kazandığından adıgeçen kişiler üzerinde savaş âletleri ile yakalanmış ve layık oldukları cezaya çarptırılmaları ve benzerlerinin de bu cezalandırmadan korkmaları için Bursa kadısının ilâmı ile beraber ve tüm medrese hocalarının da istemesiyle İstanbul'a gönderilmiştir. Bu üç yobazın cezalandırılmaları ricasıyla ...”

Arşivde aynı yerde, kadının adıgeçen ilâmı da bulunmaktadır.

II — Belgenin dil yönünden incelenmesi

Belge ağıdalı bir Osmanlıca ile kaleme alınmıştır ve döneminin özelliklerini taşımaktadır. Bugün için asıl ilginç olan nokta, *yobaz* kelimesine verilen anlamdır.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Türkçe Sözlük* (1974, 6. baskı) *yobaz* kelimesini yalnızca şöyle açıklıyor: “Din taassubunu başkalarını rahatsız edecek derecede ileri götüren, sataşkan sofu.” *Meydan Larousse*'da ise (1973) *yobaz*'ın eski Türkçedeki *yavuz* (kötü)'-dan gelebileceği ihtimali belirtilmekte ve şu açıklamalar verilmektedir: “Dinde taassubu aşırılığa vardırın ve başkalarına baskı yapmağa yönelen kimse. /Teşm. yol. Düşüncelerinde aşırılığa kaçan, hoşgörüden yoksun kimse./Eski. İri, kaba.” M. Z. Pakalın ise *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde (1954) bu kelimenin karşılığı olarak, “azgın ve haşarı softa yerinde kullanılır bir tabirdir” demektedir. Ş. Sami ise *Kamûs-u Türki*'de (1901) *yobaz* kelimesine çok daha dar bir anlam vermekle yetinmektedir: “İri ve kaba, kuvvetli, tûvânâ, zıpır: yobaz hizmetçi”.

Başlıca sözlüklerin *yobaz* kelimesine verdikleri anlam, görüldüğü gibi, belgemizdeki bu kelimeyi tam olarak açıklamaya yetmemektedir. Bu kelime belgede zorba, haydut, eşkiya, ahlâksız anlamlarında kullanılmıştır.

Belgede dil yönünden “âlât-ı harb” terimi de dikkati çekiyor. Sözü edilen üç *yobaz*'ın daima âlât-ı harb ile gezdikleri ve âlât-ı harb ile yakalandıkları belirtiliyor. Bu terim “savaş âletleri” anlamındadır ve anlatılmak istenen onların silahlı dolaştıkları ve üzerlerinde silahlarla ele geçirildikleridir. Fakat üzerlerinde çeşitli silah-

lar bulunduğu, çok iyi silahlanmış oldukları anlatılmak için olsa gerek âlât-ı harb gibi çarpıcı bir terim kullanılmıştır.

Nihayet belgede “talebe güruhu” terimi de ilginçtir. Burada küçültücü bir anlam yoktur ve “talebe topluluğu” denilmek istenmiştir. Oysa bugün, TDK *Türkçe Sözlük*'de belirtildiği gibi, Farsça *güruh* sözcüğü dilimizde artık yalnızca “hoşa gitmeyenler için” kullanılmakta ve “topluluk, sürü” anlamını taşımaktadır.

R E S U M E

UN DOCUMENT ORIGINAL SUR LA REFORME DISCIPLINAIRE DANS LES MEDRESSES SOUS LE REGNE DE SELİM III

Selim III, qui monta sur le trône l'année de la Révolution française (1789), s'est efforcé durant tout son règne (1789-1807) d'appliquer à l'Etat ottoman une série de réformes d'ordre militaire, économique, politique et éducatif, dont l'ensemble porte le nom de Nizam-ı Cedit (Ordre Nouveau). Parmi celles, par exemple, qui affectèrent les docteurs de l'Islam et les professeurs de medressé, il figure l'interdiction de la vénalité des charges et des postes. Mais nous sommes imparfaitement renseignés dans ce domaine.

Aussi un document que nous avons trouvé aux Archives d'Etat de la Présidence du Conseil à İstanbul revêt-il une importance particulière à cet égard, en nous révélant que le Sultan avait tenu à étendre la réforme disciplinaire aux medressés de la province comme à ceux de la capitale. Le document en question est une lettre adressée par le gouverneur de Bursa (Brousse) au Sultan et informant celui-ci qu'il avait été procédé à Bursa, conformément à ses ordres, à des recherches concernant certains individus qui, s'infiltrant dans les medressés s'y livraient à des actes répréhensibles. On aurait identifié trois de ces individus qui, déguisés en étudiants de medressé, se promenaient portant sur eux des “armes de guerre”, fréquentaient les prostituées, pratiquaient la pédérastie et entretenaient des relations avec des gens méprisables. Ces faits ayant été établis par le témoignage de personnes dignes de foi ainsi que par une enquête judiciaire, les coupables auraient été appréhendés avec leurs armes et envoyés à İstanbul pour y subir leur châtement.

Ce document, intéressant au point de vue de la réforme disciplinaire des medressés à la fin du XVIIIe siècle, l'est aussi au point de vue de la langue: les individus en question y sont nommés *yobaz*, mot qui, d'après les dictionnaires, signifie "fanatique, rustre, homme grossier", mais le contexte suggère plutôt "ruffian, homme de sac et de corde". Signalons que *yobaz* dérive probablement de *yavuz*, vieux mot turc qui signifie "sévère, violent, terrible".

MİMAR KASIM HAKKINDA

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

Osmanlı devri yapı sanatının Mimarbaşuları hakkında bilinenler yetersizdir*. En iyi tanınan Mimar Sinan'ın bile hayatı ve eserleri üzerinde daha pek çok aydınlanma bekleyen meseleler vardır¹. Yalnız Osmanlı sanatının İlk devrindeki mimarlardan Hacı İvaz Paşa² ile Klâsik devir mimarlarından Davud Ağa³, Dalgıç Ahmed Ağa (sonra Paşa)⁴, Sedefkâr Mehmed Ağa⁵ hakkında bazı belge ve ka-

* Ser Mimar-ı Hassa Kasım Ağa'nın Karacaahmet'teki mezarını ilk olarak çok yıl önce, rahmetli Reşat Ekrem Koçu (1905-1975) ile ziyaret etmiş ve üzerinde konuşmuştuk. 1972'de Yük. müh. mim. Dr. Yılmaz Önge ile bu mezarı etraflı surette incelemek fırsatını elde ettik. Y. Önge kabrin bu makale ile basılan rölöveleni çizdikten başka, mezartaşındaki kitabenin hayli zor olan estampajını da çıkarmak külfetini yükledi. Kendisine teşekkürü borç bilirim.

Bu araştırmamız, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesinde 1978 yılı Şubat ayında düzenlenen *I. Millî Türkoloji Kongresi*'nde bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Sinan ile ilgili yayınların bibliyografyası on yıl önceki duruma göre düzenlenmiştir, bkz. Afife Batur ve Selçuk Batur, *Sinan Bibliyografyası*, "Mimarlık" sayı 49 (1967) s. 40-44; ayrıca kşl. Ayla Ödekan, *Türkiyede 50 yılda yayımlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık tarihi ile ilgili yayınlar bibliyografyası (1923-1973)* (İstanbul Teknik Üniv. - Mimarlık Fakültesi yayını), İstanbul 1974, bilhassa s. 272-286. Hassa Başmimarı Koca Sinan'dan çok önce yaşamış, hayatı ve eserleri hakkında az da olsa bazı bilgiler elde edilebilen adaşı başka bir Mimar Sinan hakkında da ufak bir monografya meydana getirilmiş olmakla beraber, bu ustanın yapıcılık kudreti henüz yeteri kadar araştırılmamıştır, bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Azadlı Sinan (Sinan-ı Atık)*, (Fetih Cemiyeti Neşriyatı, no. 4) İstanbul 1953.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Hacı İvaz Paşa'ya dâir*, "Tarih Dergisi" X, sayı 14 (1959) s. 25-58.

³ Ahmet Refik, *Mimar Davud*, "Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası" VIII, fas. 1 (1932) s. 1-6; Kemal Altan, *Mimar Davud*, "Arkitekt" V, 11-12 (1935) s. 339-342; Muzaffer Erdoğan, *Mimar Davud Ağa'nın hayatı ve eserleri*, "Türkiyat Mecmuası" XII (1955) s. 179-204.

⁴ M. Zarif Orgun, *Mimar Dalgıç Ahmet*, "Arkitekt" XI, 3-4 (1941) s. 59-62; Şahabettin Akalın, *Mimar Dalgıç Ahmet Paşa*, "Tarih Dergisi", IX, sayı 13 (1958) s. 71-80.

⁵ Djelal Essad (= Celâl Esat Arseven), *Constantinople, De Byzance, à Stamboul*, Paris 1909, s. 265-267, Mehmed Ağa'nın biyografyası bu kitabın *Eski İstanbul* adıyla basılan türkçesinde yoktur. Tahsin Öz, *Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariye*,

yıtlar bulunduğundan hayatları bir dereceye kadar bilinmekte, Lâle devri hassa mimarı Kayserili Mehmed Ağa⁶ ile XVIII. yüzyılda birçok eserlerin yapımında adı geçen Tahir Ağa ise zengin tarih kaynaklarına dayanan birer monografya sayesinde⁷ oldukça etraflı surette tanınmaktadır. Fakat bunlar dışında kalanlardan Atik Sinan'ın, Mimar Ayas'ın, Kemalettin ve Hayreddin'in ve daha bir çoklarının ne hayatları bilinmekte ne de yaptıkları eserlere dair kesin bilgiler elde edilebilmektedir⁸. Böyle tarihin karanlıkları içinde kaybolmuş

"*Arkitekt*" sayı 139-140 (1943) s. 179-186; sayı 141-142 (1943) s. 228-234; sayı 143-144 (1943) s. 276-282, bu yazı ayrıca broşür halinde de yayınlanmıştır. (Arkitekt yayımları. no. 16) İstanbul 1944. Sultan Ahmet camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa hakkında Arnavutluk'da basılan bir yazıda ise milliyeti üzerine durularak, onun "...şartlar yüzünden yabancı memleketlerde çalışmak zorunda kaldığı..." ileri sürülmekte ve memleketi Elbasan'dan Türkiye'ye bu yüzden gönderildiği (!) yazılmıştır. Böylece Mehmed Ağa'nın yaşadığı yüzyıllarda Tuna kıyılarından Basra körfezine kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu adı verilen bir Devletin varlığı inkâr edilmektedir. bkz, Ramadan Sokoli, *Sur les traces des artistes albanais anciens : L'architecte d'Elbasan, "L'Albanie Nouvelle"*, XXVI. yıl, sayı 4 (1972) s. 34-35.

⁶ Muzaffer Erdoğan, *Lâle devri Baş Mimarı Kayserili Mehmet Ağa*, (İstanbul Fetih Cemiyeti - İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 48), İstanbul 1962.

⁷ Kemal Altan, *Mimar Mehmet Tahir*, "*Arkitekt*" VII, 7 (1937) s. 193-195; Muzaffer Erdoğan, *18. asır sonlarında bir Türk sanatkârı: Hassa Baş mimarı Mehmet Tahir Ağa, hayatı ve mesleki faaliyetleri*, "*Tarih Dergisi*" VII, sayı 10 (1954) s. 157-180; VII, sayı 11-12 (1955) s. 159-178, IX, sayı 13 (1958) s. 160-170.

⁸ Az tanınmış bazı mimarlar hakkında da küçük yazılar çıkmıştır. bu hususda hatıra gelen bir kaç yayın olarak şunlar gösterilebilir: Kemal Altan, *Esir Ali*, "*Arkitekt*" 3 (1937) s. 81-83; ay. yz. *Yenicami mahfili ve Mimar Hezarfen İbrahim*, "*Arkitekt*" VII, 12 (1937) s. 344-345; ay. yz. *Klâsik Türk mimarları: Mimar Mehmet*, "*Arkitekt*" VII, 8 (1937) s. 223-226; O. Ergin, *Balıkesirli Mimar Sinan*, "*Kaynak*" sayı 160-161 (1946) s. 2-3, sayı 162-163 (1946) s. 3-4, sayı 164-165 (1946) s. 5-7; Yılmaz Önge, *Fatih Sultan Mehmed'in üç mimarı: Ali Neccar, Azatlı Sinan, Mimar Ayas*, "*Önasya*" IV, sayı 45 (1969) s. 8-9; Sadi N. Nirven, *III. Selim'in Hassa Ser mimarı İbrahim Kâmi'nin su mimarisine ait eserleri*, "*Arkitekt*" XXVI, sayı 288 (1957) s. 133-134; İstanbul'da Bayazid camii'nin mimarı olduğu tahmin olunan fakat hakkında fazla bir bilgi olmayan Yakub Şah b. Sultan Şah hakkında bkz. Rıfki Melül Meriç, *Bayazid camii mimarı, II. Sultan Bayazid devri mimarları ile bazı binalar*, "*Ankara Ü. - İlâhiyat Fakültesi, Yıllık Araştırmalar Dergisi*" II (1957) s. 5-76. Osmanlı devri tarihinde XVII. yüzyıl mimarları hakkında ayrıca bkz. Zeynep Nayır, *Osmanlı mimarlığında Sultan Ahmet külliyesi ve sonrası (1609-1690)* (İstanbul Teknik Üniv. Mimarlık Fakültesi yayını), İstanbul 1975.

Mimarbaşılardan biri de Kasım Ağa'dır⁹. XVII. yüzyıl içinde yaşayan bu Hassa mimarına dair dağınık pek çok şey yazılmakla beraber, hakkında açık ve kesin veri(*donné*)lere ulaşılmamıştır. Hakkında yazılanların çoğu da bilinenleri iyice karıştırarak içinden çıkılmaz ve hattâ yanıltıcı bilgilerin biraraya getirilmesine yol açmıştır. Bu küçük araştırmamız Hassa Mimarı Kasım Ağa hakkında bir monografya olmadığını derhal belirtmek isteriz. Bu araştırma karanlıklar içinde kaybolan Mimar Kasım'ın hayatını ve yaptığı eserleri ortaya koyacak da değildir. Bu sadece iyice karışık bir durum almış olan bir sanatçı biyografyasını tahlil etmek ve yazılanların kritiğini yaparak, Mimar Kasım "meselesi"nin ne durumda olduğunu ortaya koymak gayesiyle hazırlanmış bir "*mise au point*" yani bilinenlerin incelenerek ayarlanmasıdır.

I

HAKKINDA YAZILANLAR

Bildiğimiz kadarı ile Mimar Kasım hakkındaki ilk biyografya denemesi Ahmet Refik (1881-1937) tarafından yapılarak 1924'de yayınlanmıştır¹⁰. Kaynak olarak Naimâ ile Evliya Çelebi'yi kullanan Ahmet Refik, elde edebildiği bilgilerin yardımıyla bu sanatkârın hayatının bir kısmını, Osmanlı Devleti içindeki siyasî rolünü anlatmıştır. Sonraları, Türk mimarlarına dair yazdığı ve 1937'de basılan kitabında da aşağı yukarı aynı biyografyayı tekrarlamış ve Köprülü Mehmet Paşa'yı Sadrâzam yapmağa uğraşan Kasım'ın sonunda bunu başardığı, "fakat ondan sonra da, kendisinden nâm ve nişan görülmedi"ğini yazmış, onun olduğu söylenen mezartaşından hiç bahsetmemiştir. A. Refik'e göre Sultan İbrahim'in ahırlarından başka onun yaptığı hiçbir eseri tanınmaz sadece Mimarbaşılığın yıllarında Sepetçiler köşkünün tamir edildiği bilinir. Ahmet Refik'e göre Kasım Ağa'nın Mimarbaşılığa atanması 1640 yılında olmuştur¹¹.

⁹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308, IV, s. 49'da Mimar Kasım Ağa'nın biyografyası çok kısa olarak yer almıştır.

¹⁰ Ahmet Refik (Altınay), *Âlimler ve Sanatkâr'lar*, İstanbul 1924, s. 207-228.

¹¹ Ahmet Refik (Altınay), *Türk mimarları*, İstanbul 1937, s. 34-48 ve ayrıca s. 70-72; aynı kitap son yıllarda yeni bir biçimde tekrar basılmıştır, bkz. *Türk mimarları* (Sander yayınları, Özel dizi: 7), baskıya hazırlayan Zeki Sönmez, İstanbul 1977, s. 73-83.

Kasım Ağa hakkında Hassa mimarı olarak biyografyasını ortaya koymağa çalışan ilk araştırmalardan bir başkası da F. Babinger tarafından yapılarak Osmanlı devri mimarlarına dair bir yazıda 1924'de yayınlanmıştır. Bu kısa denemede, ona sonraları bir başkasından *ayrirtetmek için* (. . . *später zur Unterscheidung auch Qodscha Qâsim geheisen. . . .*) *Koca* adının verildiği, H. 1032 (= 1622/23)'de Başmimar olup, H. 1053 (= 1642/43)'de azledildiği, fakat az sonra tekrar aynı makama getirilip 1651'de Valide Sultan kâhyası olduğu, Yedikuleye hapsedilip, Kıbrıs'a sürgün yollandığı, 1655'de Köprülüü Sadrâzam yapmak için çalıştığı ve H. 1070 (= 1660/61)'de öldüğü haber verilmektedir. Babinger'in bu notu yazarken faydalandığı iki eser *Hammer Tarihi* ile *Sicill-i Osmâni*'dir. Yine Babinger'e göre Kasım'ın mimar olarak üzerinde çalıştığı bilinen tek eser Yeni cami olarak tanınan Valide camiidir (1651 de)¹².

Tanınmış İslâm Sanatı tarihi uzmanı E. Kühnel ise, Dünya sanatkârlarının biyografyalarına dair almanca büyük sanatkârlar ansiklopedisine yazdığı ve 1927'de basılan çok kısa bir notta, onun 1615'de Kösem Sultan adına Yeni Valide camiinin projesini hazırlayarak yapıma başladığını, büyük ihtimalle Üsküdar'da 1640'da biten Çinili Camii yapmış olabileceğini bildirmiştir¹³. Yeni camiinin Safiye Sultan tarafından yaptırılmağa başlandığı ve projesinin Davud Ağa'nın olduğu, onun ölümü veya idamı üzerine de işlere Dalgıç Ahmet Ağa'nın baktığı, fakat H. 1012 (= 1603)'de Safiye Sultan'ın Eski saray'a çekilmesi ile işlerin uzun yıllar durduğu ve ancak Turhan Sultan tarafından camiinin yeniden yapımına başlatılarak 25 Zilkade 1071 (= 1663)'de tamamlandığı bilinir. Bu duruma göre Kühnel'in kısa notu yanlışlarla doludur.

Kasım Ağa hakkında geniş bir biyografya araştırması 1934'de yayınlanmıştır. A. Kemalettin tarafından yazılan bu makalede Kasım'ın Dördüncü Murad'ın Mimarbaşısı olduğu ve hayatta iken yaptırdığı mezarının Karacaahmet mezarlığında durduğu haber verilmekte, siyasî rolü hakkında bazı bilgilerden sonra mezartaşının bir fotosu ile birlikte onun eserleri olarak kabul edilen bazı yapılar üze-

¹² F. Babinger, *Quellen zur osmanischen Künstlergeschichte*, "Jahrbuch der asiatischen Kunst" I (1924) s. 31-41; ay. yz. *Kasim Agha* maddesi *Encyclopædie of Islam*, III. s. 798.

¹³ E. K[ühne]l, *Khodja Qâsim*, maddesi Thieme - Becker, *Künstlerlexikon*, XX, 1927, s. 248.

rinde durulmaktadır. Kemalettin'e göre Bağdat kasrı ile Çinili cami, Mimar Kasım'ındır. H. 1070 (= 1659/60)'de ölen Kasım, aslen Yanmalı'dır ve Amasyalı Sadi Çelebi'nin azadlı kölesidir¹⁴.

Ahmet Refik'in *Türk Mimarları* hakkındaki kitabınının 1937'de basılması üzerine bir tenkit yazısı yazan mimar Necmeddin Emre ise, bu yaşlı tarihçiyi ağır surette hırpalayarak Mimar Kasım'ın: "...siyaset hayatındaki nüfuzu ile memlekete yaptığı hizmetler kadar Türk mimarisinde de mevki kazanmış ve eser vücüde getirmiş kudretli mimarımız", olduğuna işaret etmektedir. Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında görülen mezarın kitabesinin çok yanlış bir kopyasını veren Necmeddin Emre, Topkapı Sarayında İftariye kamariyesi, Bağdat Köşkü, Valide Kösem Sultan'ın hayratı olan Çinili cami ile yanındaki sıbyan mektebi, çeşme ve çifte hamamı, bu camiye gelir sağlamak üzere İstanbul içinde yapılan büyük Valide hanını Mimar Kasım'ın başlıca eserleri olarak saymaktadır. Necmeddin Emre'nin Çinili camii, Mimar Kasım'a bağlarken öne sürdüğü dayanağı Karacaahmed'deki mezarın lâhidinin süslemesi ile Çinili cami haziresindeki lâhitlerin süslemesindeki benzerliktir (...burada görülen mermer sandukanın inşa tarzıyla Çinili cami haziresinde bulunan lâhitlerdeki stil ve işçiliğin de aynı olması bu camiin Kasım'a ait olduğuna şüphe bırakmamaktadır)¹⁵. Görülüyor ki Necmeddin Emre'nin iddiası ciddi sayılamayacak son derecede zayıf hattâ inandırıcı olmaktan çok uzak bir dayanağa sahiptir. Ancak ne var ki, bu iddia yıllardır kabul edilegelmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini İzzet Kumbaracılar'ın, A. Refik ile N. Emre'nin yazılarını tamamlamak düşüncesiyle 1937'de kaleme aldığı bir makalede ise oldukça garip bilgiler verilmektedir. Kasım, H. 1032 (= 1623) de Mimarbaşı olmuş, H. 1049 (= 1641)'de azledilmiş, Yenicamii yaparken "...meyhanelere ruhsat verdi diye..." idam edilmiştir. Yapıyı Mimar Mustafa tamamlamıştır.

¹⁴ A. Kemalettin, *Mimar Koca Kasım Ali*, "Mimar - Aylık Yapı sanatı, Şehircilik ve Tezyinî Sanatlar Mecmuası" IV. yıl (1934), s. 147-150. Bu makalenin yazarı olan A. Kemalettin'in İstanbul Müzeleri mimarı olarak uzun süre çalışan A. Kemal Altan ile aynı kişi olduğunu, kendisini tanımış olan Ekrem Hakkı Ayverdi Bey ifade ettiler. K. Altan, 1930 yıllarından ölümüne kadar bazı dergiler ile günlük gazetelerde (bilhassa *Akşam* gazetesi) Türk mimarlık tarihi hakkında pek çok makale yayınlamıştır.

¹⁵ Necmeddin Emre, *Türk Mimarları*, "Arkitekt" VII, sayı 1 (1937) s. 11.

Ancak Kumbaracılar, idam edildiğini bildirdiği Kasım'ın biyografyasına devamla, onun Turhan Sultan'ın "kâh kâhyası, kâh mimarbaşısı" olduğunu, siyasete karıştığı için Midilli'ye sürüldüğünü ve Yedikule'de hapsedildiğini H. 1071 (= 1660)'da Mustafa, Mimarbaşı olduğuna göre Kasım'ın bu tarihte ölmüş olması gerektiğini de yazar. Kumbaracılar da mezarının Üsküdar'da olduğunu bildirir. Aynı yazıda, Kasım'ın kendi adına Şehzadebaşında bir medrese yaptırdığına ve Haseki'deki Bayrampaşa külliyesinin de onun zamanında inşa edildiğine de işaret olunmuştur¹⁶.

Topkapı Sarayı görevlilerinden Zarif Orgun da, Türk sanat tarihinin aydınlanmasında büyük ölçüde yardımcı makalelerinden 1938'de yayınlanan *Hassa mimarları*'na dair olanında onun, üzerinde *Bende-i âli Muhammed Kasım* yazılı mührünün fotokopisini yayınlamış, onunla ilgili H. 1009 (= 1596/97), H. 1049 (1639/40), H. 1059 (= 1649) ve H. 1060 (= 1650) tarihli bazı belgeleri birer cümle ile özetlemiştir. Z. Orgun bu belgelerin nerede olduklarını yazmamış ve numaralarını vermemiştir¹⁷. Ancak bu kısa notta dikkati çeken husus Mimar Kasım ile ilgili ilk vesikanın, eğer bir dizgi yanlışlığı yok ise, H. 1005 (= 1596/97) tarihli olmasına karşılık, sonuncusunun H. 1060 (= 1650) tarihli olmasıdır. Aradaki ellibeş yıllık uzaklık, Mimarbaşı Kasım'ın aynı kişi olamayacağını gösterir. Sayın Zarif Orgun'dan sorulduğunda bu belgenin nerede olduğu ve numarası öğrenilememiştir. Fakat 1005 tarihinde bir yanlışlık olduğu ve bunun doğrusunun belki 1045 (= 1635/36) olması gerektiği bildirilmiştir. Eğer bu tarih doğru ise, Kasım Ağa'nın Çemberlitaş hamamında yaptığı işlerin, birinci Hassa mimarlığı devrine ait olduğu kabul edilmelidir^{17a}. Ayrıca hamamın H. 1062 (= 1652) yılın-

¹⁶ İzzet Kumbaracılar, *Türk Mimarları*, "Arkitekt" VII, sayı 2 (1937) s. 60.

^{16a} Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, sadeleştirerek yay. Neşet Çağatay (Türk Tarih Kurumu Yayını, XXII,1) Ankara 1979, s. 314'de Kasım Ağa'ya *Yenicami mimarı* demektedir ki yanlıştır. Mustafa Nuri Paşa gibi, İzzet Kumbaracılar da bu bilgiyi tekrarlamaktadır. Aynı hususun Karacaahmet mezarlığındaki ilgililer tarafından da tekrarlandığına şahit olduk.

¹⁷ Zarif Orgun, *Hassa mimarları*, "Arkitekt" VIII, sayı 12 (1938) s. 337. Bu sahifedeki Kasım Ağa maddesi başında klişesi basılan mühür, s. 338'deki ve Mimar Mustafa başlığı altındaki ile yer değiştirecektir.

^{17a} Şahabettin Akalın, *not 4'deki yer*, s. 80'de, H. 1005 (= 1507)'de Beşiktaş'da oturan bir hassa mimarı Kasım bin Mehmed'in adı geçerse de baba adı farklı olduğundan bu bizim Kasım Ağa ile aynı değildir.

daki yangında harap olduğu da bilinir¹⁸. Belki de Kasım Ağa'nın keşfi bu yangının arkasından yapılmıştır.

İslâm Ansiklopedisi'nde 1953'de yayınlanan Kasım Ağa ile ilgili maddede de bilinenler daha düzenli olarak tekrarlanarak, Arnavud Belgrad'ı denilen Berat'ta doğduğu, devşirme olduğu, büyük ihtimal ile mimarlığı Davud Ağa'dan öğrendiği ve adına ilk olarak H. 1005'de Dikilitaş'daki Valide hamamının tamiri münasebetiyle raslandığı bildirilir¹⁹. İsmet Parmaksızoğlu tarafından yazılan bu maddede Kasım'ın siyasi faaliyeti üzerinde durularak onun H. 1054 (= 1644) Muharreminde ilk azlinden sonra Gelibolu'ya sürüldüğü, fakat H. 1055 (= 1645) Rebiülâhîr'inde yeniden mimarbaşılığa getirildiği, H. 1061 (= 1651) Zilkadesi'nde Turhan Sultan kethüdası olduğu, ancak H. 1062 (= 1651/52) Muharremi'nde önce Yedikule'de hapsolüdüğü sonra Kıbrıs'a sürüldüğü, ve az sonra İstanbul'a dönerek Köprülü'nün sadrâzamlığını sağladığı ve büyük ihtimal ile H. 1070 (= 1659/60)'da öldüğü bildirilir. Eseri olarak ise sadece Sepetçiler köşküne işaret edilir.

İslâm mimarları hakkında 1956'da, eksik olmakla beraber çok faydalı bir bio - bibliyografya denemesi yazmış olan L. A. Mayer de,

¹⁸ Naimâ, *Tarih*, V, s. 255; bu yazımızda Naimâ tarihinin eski baskısından gösterilen referanslar, bu eserin altı ciltlik üçüncü baskısından (İstanbul 1280, Matbaa-ı Âmire) alınmıştır. Bu baskı *cedveli* veya sahifeleri çerçevesi olarak bilinendir; yeni baskısı, *Naimâ tarihi*, yay. Zuhuri Danışman, İstanbul 1969, V, s. 2291; bu yangın hakkında ayrıca bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul'da yangınlar ve tabii âfetler*, "Güzel Sanatlar Akademisi - Türk Sanat Tarihi araştırmaları" I, (1963) s. 336; bu yangının yaptığı zararın bir listesi o günlerde İstanbul'da olan Antakya patriği Makarios'un sayahatname'sinde bulunmaktadır, kşl. *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch* (Oriental Translation Fund) çev. F. C. Belfour, London 1829, I. s. 28; B. Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, "Patrologia Orientalis" XXII (1930) s. 106; S. Pétridès, *Eglises grecques de Constantinople en 1652*, "Echos d'Orient" IV (1900/01) s. 43. H. 2 Cemaziyülevvel 1055 (= Haziran 1645)'de de büyük bir yangın olmuş ve İstanbul'un geniş bir bölgesi yanmıştır. Bayazid'da Darphane yakınından çıkan bu yangın, Darphane, Bayazid camii çevrelerini harap ettikten sonra Kumkapı Nişancı'sı, Langa ve Kumkapı ile Kadirga limanı taraflarını kül etmiştir, bkz. Naimâ, *Tarih*, IV, s. 166; yeni baskı, IV, s. 1711, M. Cezar, *aynı yazı*, s. 336. Bu yangının Çemberlitaş'da Valide hamamından geçtiğine dair bir kayıt yoktur. Halbuki H. 1005 ile 1055 tarihlerinin bir yazılı veya baskı yanlışlığı olarak karıştırılmış olmaları akla yatkın gelebilirdi.

¹⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Kasım Ağa, Koca*, maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1953, s. 379-380.

Kasım Ağa hakkında kendinden önce yazılanları tekrarlamış, yalnız H. 1053 (= 1642/43)'de Gelibolu'ya sürgün edildiğini kaydetmiştir. Mayer'e göre Kasım, 1651'de Yenicami'in yapımına başlamış, H. 1050 (= 1640)'da Berat'ta kendi adına bir çeşme yapmış, H. 1052 (= 1642/43)'de Sepetçiler köşkünü tamamlamıştır. Ayrıca Bağdat ve Revan köşkları de ona yakıştırılır²⁰.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Tarih bölümünde, 1966 yılında öğrenci S. Candan Sökhan (9401) tarafından sunulurak kabul edilen bir lisans mezuniyet tezinde de Mimar Kasım Ağa'nın hayatı ve daha fazla politikacı olarak faaliyeti derlenmiştir. Bibliyografyası pek eksiksiz olmayan bu monografya denemesinde de önceki yazıların hepsi araştırılıp gözden geçirilmediğinden bazı boşluklar bulunmaktadır²¹. Nitekim içinde Kasım Ağa'nın adı geçen ve Zarif Orgun tarafından evvelce kısaca tanıtılan tarih belgeleri yeniden araştırılmadığından, tezin sonunda metinleri bulunan bir kaç belge faydalı olmakla beraber yetersiz kalmıştır. Tezde Kasım Ağa'nın "uzun çalışma ve araştırmalardan sonra mezarına Üsküdar, Karacaahmed mezarlığında" raslandığının yazılması ile biraz gariptir. Çünkü bu mezartaşı en azından 1934'den beri bilinmekte ve yayına geçmiş bulunmaktadır. Tezde Kasım Ağa'nın yetişmesi ve ilk olarak Mimarbaşı olması üzerinde kısaca durularak, Ahmet Refik'in bunu H. 1050 (= 1648/49) olarak göstermesine karşılık, Hasan Ağa'nın hemen arkasından bu makama geçmiş olabileceği ileri sürülür. Fakat H. 1032 (= 1622/23) tarihi de tamamen red edilmeyip, kararsız kalmaktadır. *Sicill-i Osmâni*'de Mehmet Süreyya Bey tarafından ileri sürülen bu tarih Kumbaracılar ve Parmaksızoğlu tarafından da kabul edilmiştir. Fakat nedense C. Sökhan bu hususda kesin bir karara varamamıştır. Yapıları hakkında ise, H. 1005 (= 1597)'de Dikilitaş'da Valide hamamını tamir ettiği H., 1049 (= 1639/40)'da Üsküdar'da Baltacılar koğuşunu tamir ve bir ahır yaptığı bilinir. H. 1049 (= 1639/40) tarihli İftariye kasrı ile Bağdat köşkü, H. 1050 (= 1640/41) tarihli Çinili camii, 1643'de yenilenen Sepetçiler köşkü ona mal edilen eserlerdir. Ayrıca kendi adına İstanbul'da Şehzadebaşında bir medrese ile Saraçhanebaşı'nda bir çeşme yaptırmış, Arnavut Belgrad'ında yine kendi adına Özkurlu camii ve hamamı

²⁰ L. A. Mayer, *Islamic Architects and their Works*, Geneve 1956, s. 114.

²¹ Candan Sökhan (9401), *Mimar Kasım Ağa*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü tezi. 1966.

kapısı önünde bir çeşme inşa etmiştir. H. 1054 (= 1644/45) tarihli olan ve çinilerle süslü bulunan bu çeşmenin kitabesi Evliya Çelebi tarafından *Seyahatname*'sinde verilmiştir.

Politik tarafı daha etraflı incelenen tezde Mimar Kasım'ın önce Sultan İbrahim (1640-1648) devrinde Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya yaklaştığı, sonra ise onun düşmanı olan Cinci Hoca'nın yakını olduğuna işaretlerle Mustafa Paşa'nın idamı ile hapsedildiği ve H. 1054 (= 1644) Muharreminde mimarbaşılıktan azl edildiği ve Gelibolu'ya sürülmekten ise ancak Cinci Hoca'nın aracılığı ile kurtulduğu bildirilir. Kaynak olarak yalnız Naimâ'yı kullanan tez yazarı, Kasım'ın Cinci Hoca'nın yardımıyla H. 1055 (= 1645)'de tekrar mimarbaşı olduğunu, Sultan İbrahim'in hal'i ve öldürülmesinden sonra da Devlet'in bütün iç işlerine karışan bir kişi olarak belirdiğini ortaya koyar. Kasım Ağa, Valide Kösem Sultan'a Kethüda olmak istemiş, bunu başaramamış, Kösem Sultan'ın öldürülmesinden sonra Valide Turhan Sultan'a yanaşarak Kızlarağası Süleyman Ağa'nın yardımıyla onun kethüdası olmuştur, H. 1061 (= 1651). Bu andan itibaren de sadarete Köprülü Mehmed Paşa'nın getirilmesi için çalışmaya başlamış ise de H. 1062 (= 1651/52)'de kethüdalıktan azl edilerek önce Yedikule'de Kanlıkuyu zindanına kapatılmış, burada hastalanmış, az sonra çıkarılmış, mal ve mülküne el konularak Kıbrıs'a sürülmüştür. Kısa süre sonra İstanbul'a dönen Kasım Ağa, Köprülü için çalışmaktan geri durmamış, nihayet bunu 1656'da başarmıştır. Tez yazarı, Mimar Kasım'ın H. 1070 (= 1659/60)'da ölmüş olduğunu yazan Mehmed Süreyya Bey'in düşüncesine uyar. Kabrinin ise Karacaahmet'teki H. 1036 (= 1626/27) tarihli mezar olduğunu bildirerek, önceki yazarların hepsi gibi, Kasım Ağa'nın bu mezarı sağlığında yaptırmış olduğunu, bu bakımdan tarihin gerçek ölümüne nazaran çok daha önceyi gösterdiğini belirtir. Tezin sonunda ise metinde bir değerlendirmeye tabi tutulmamış dört arşiv belgesi sureti bulunmaktadır. Bunlardan birincisi H. 1056 (= 1646) 21 Receb'inde Hassa Başmimarı Kasım Ağa'ya yazılmış bir tezkere, ikincisi H. 1048 (= 1638) Muharrem'inde Avlonya livasında Arnavud Belgrad'ı kasabasında mülkler ile ilgili bir belge, üçüncüsü H. 1133 (= 1721) 5 Zilhicce'sinde Ser mimaran-ı Hassa merhum Hacı Kasım Ağa'nın Şehzadebaşındaki Darülhadis'inin Şeyhülkurra'sı hakkında bir karar, nihayet dördüncüsü H. 1140 (= 1727/28) da, Rumeli valisi ve İşbad kadısına bir hükümdür.

Bunda Hassa mimarı müteveffa Hacı Kasım'ın Kozan kışlağındaki arazisinin gasp edildiği bunun önlenmesi yazılmaktadır²². Ayrıca tez yazarı, çalışmasının iki yerinde, çok kısa bir süre Sadrâzam olan Zurnazen Mustafa Paşa'nın Mimar Kasım Ağa'nın damadı olduğuna da işaret eder. Fakat bu hususda kaynak göstermez (bu hususda bkz. aşağıda s. 784, 802 ve not 69).

Bizim bildiğimiz kadar ile bugüne gelinceye kadar Hassa mimarı Koca Kasım Ağa hakkında yazılanlar bunlardan ibarettir.

II

MİMAR KASIM AĞA'NIN MEZARI

Üsküdar Şer'i sicil mukayyidi olan İsmail Hakkı tarafından H. 1348 (= 1929) de tamamlanarak elyazma olarak Üsküdar'da Selim Ağa kütüphanesinin Hüdai Efendi kitapları bölümünde (no. 220/1193)'da bulunan kitapda Üsküdar mezarlığındaki tanınmış şahıslardan 518'inin kabirlerinden bahsedilir²³. Bu eserde "Miskinler zaviyesi caddesi ile Şehitlik mescidi civarında" gömülü olan "Ser mimar-ı Hazret-i Şehriyari Kasım Ağa bin Ali, vefat tarihi 1036" kaydına da raslanır. Bu mezar ve mezartaşı A. Kemalettin'in 1934'de basılan yazısında da anılmakta ve bir de fotosu bulunmaktadır.

Kadıköy tarafında çevre yolları yapıldığı sırada, 1957 yılında bu mezar bulunduğu yerden sökülmiş ve İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Kontrolörlüğünden emekli Yunus Sevinç'den öğrenildiğine göre, Karayolları İstanbul Bölge Müdürlüğü tarafından önce Fatih camii haziresine nakledilmiş, fakat bir kaç ay sonra Millî Eğitim Bakanlığının (o sıralarda Bakan Tefvik İleri'dir) bir yazısı ile "Kasım Ağa'nın mezarı öteden beri Karacaahmet'te bilinmektedir ve yine orada olmalıdır" gerekçesiyle Fatih'ten kaldırılarak 1959'da yine Karacaahmet mezarlığına getirilmiştir. Bu son nakil

²² Bu belgeler, Başbakanlık Arşivinde, 1 - Ali Emiri Ef. tsf. *İbrahim devri* no. 378 (21 Recep 1056), 2 - *Maliye Defteri* no. 2772, s. 110 (1048), 3-Cevdet tsf. *Evkaf Defteri*, sıra no. 210 (1133), 4 - *Şikâyet Defteri*, no. 75, s. 320 (1140)'de bulunmaktadır.

²³ Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-i Mu'teber-i Üsküdar - Ünlülerinin Mezarları* (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını) haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul 1976, s. 35 (yazmada s. 22).

hususunda Mezarlıklar Müdürlüğünün 1957 yılına ait Karacaahmet dosyasında şu zabıt varakası sureti vardır:

“Karacaahmet mezarlığı I. inci adasında bulunan Mimar Kasım Ağa’ya ait mezar yerinin yola kalbedilmesi dolayısıyla evvelce sökülerek muhafaza altına alınmış olan mezartaşları ve lâhitteki adı geçen mimarın kemikleri bu defa mezarın yine aynı mezarlığın I. inci adasının biraz iç kısmına ve giriş kapısının sol tarafına yeniden monte edilmiş olan lâhitin içine dinî merasimle huzurumuzda gömülmüş olduğunu mübeyin işbu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim ve tarafımızdan imza edilmiştir. 16 Nisan 1959”. Altındaki imzalar: Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini Elif Naci; Topkapı Sarayı Müzesi Ayniyat muhasibi, Feridun Gençzerey; Mezarlıklar Müdürlüğünden kontrolör, Yunus Sevinç.

Mimar Kasım Ağa’ya ait olan mermerden lâhit ve mezartaşları bugün Karacaahmet mezarlığının Üsküdar tarafında, mezarlığın içinden Kadıköy’e inen geniş caddenin ucunda Karaca Ahmed türbesi karşısında olan girişin içerisindeki sahadadır. Bu kapıdan girildikten sonra yirmi adım kadar ileride sol tarafda bu mezarı görmek mümkündür.

Taşlardan biri üstündeki kitabe metni şudur²⁴:

Sütun kısmında :

Hazret-i Sultân Murâd-ı Gazîye
Ol ser-i mi’mar olan püşt (ü) penâh
Yâni ol Kasım Ağa ibni Alî
Dileriz olsun muîni ol İlâh
Çün bilür âhır bu mevtin câmunı

Alta kaidede :

Nûş eder şâh u gedâ bî iştibâh
Sıhhatinde kabrini hafr eyledi
Umarız mağfûr ola cürmü günâh

Sanduka üst kenarında sağda :

Vehbiyâ de merkadin târihini

²⁴ Bu mezar taşı kitabesinin okunması ve transkripsiyonu hususunda yardımını esirgemeyen meslekdaşım Prof. Dr. Nihat Çetin’e teşekkürlerimi burada da ifade etmek isterim.

Sandukanın üst kenarında solda :

جنت الماوی قیله اول پادشاه

Cennetü'l - me'vâ kıla ol pâdişâh

Sanduka üst kenarında ortada :

Scene 1036 (= 1626/27).

Mezartaşının yazılarını işleyen taşçı ustasının bazı yanlışlar yaptığını meslekdaşım Prof. Dr. Nihat Çetin ileri sürmektedir:

İkinci satırın başındaki *ol* izafet vezni gereğidir.

Yedinci satırda قبری کبری kelimesi قبری şeklinde yazılmalı idi.

Sekizinci satırdaki جرم و گناه cürmî (= cürmü) günâh ise جرم و گناه cürmü günâh şeklinde yazılmalı idi.

Bu kitabeden öğrenildiğine göre burası, Sultan IV. Murad (1623-1640) devrinde Ser - mimar olan Kasım Ağa'nın kabridir. Babasının adı Ali olan bu Kasım Ağa, sağlığında iken bu kabri yaptırmıştır. Son mısraın ebced'i de tam H. 1036 tarihini tutmaktadır. Böylece şair'in tarihini sayı halinde işleyen taşçının bir yanlışlığı olduğu düşünülemez. Zaten kitabede Kasım'ın Sultan Murad'ın Ser-mimarı olduğu bildirilmekte, Sultan İbrahim (1640-1648)'in adı geçmemektedir. Şu halde kitabe IV. Murad yıllarında Hassa mimarı olan, Ali oğlu Kasım Ağa için ve sahibinin sağlığında yapılmıştır.

Buradaki "Sıhhatinde kabrini hafreyledi" mısraını, "Sağlığında kendisini kabre götüren yolları hazırladı" şeklinde olarak da anlamak mümkündür. Fakat bu takdirde de mezar sahibi Mimar Kasım Ağa'nın gerçekten H. 1036'da öldüğü, fakat bu ölümü kendisinin bir takım davranışları ile hazırladığı ve herhalde bazı suçlarından dolayı idam edildiğini düşünmek mümkündür. Bu görüş doğru ise, XVII, yüzyılın ilk yarısı içlerinde Hassa Başmimarı olan iki Kasım Ağa'nın varlığını kabul etmek gerekir ki, şimdilik böyle bir hipotezi kuvvetlendirecek bir dayanak yoktur. Yeni bir belge bulunup, aksi isbat edilinceye kadar, Karacaahmet'teki mezarın, tarihte adı geçen Koca Kasım Ağa'ya ait olduğunu ve bu kabri sağlığında yaptırdığını kabul etmemiz gerekir.

Bir kaç defa yer değiştirdikten sonra Karacaahmet mezarlığında bir yer bulabilen kabir tamamen mermerden yapılmış olup, genişçe bir kaide üzerine yerleştirilmiş bir lâhit ile kavuksuz iki şahideden

meydana gelmiştir. Kaidenin evvelce de var olduğu mezarın 1934'de yayınlanan ve ilk yerindeki durumunu gösteren fotoğraftan anlaşılır. Lâhit alt ve üst kenarında profilli birer silme ile sınırlanmıştır. Dört cephesinin de ortalarında aralarında pek az fark bulunan kabartma birer rozet işlenmiştir. Lâhdin üstü açıktır. Evvelce lâhdin üstünün, sadece ortasında rahmet'in içeri girmesi için bırakılmış bir pencere açılmış mermer bir kapakla örtülmüş olduğuna ihtimal verilebilir. Fakat eski fotoğrafında bunun varlığını belirtecek bir işaret görülmez. Lâhdin teknik bakımdan en ilgi çekici tarafı, dar cephelerin herbirinin üstlerindeki şahideler ile birlikte tek mermer kitesinden yontulmuş ve işlenmiş olmalarıdır. Şahideler kavuksuz olarak sekizgen direkler biçimindedir. Bir tanesinin yüzlerinin boş olmasına karşılık, ikincisinin dış yüzünde kitabe bulunmaktadır. Bu direkler, zarif biçimli geçiş unsurları ile lâhde bağlanmıştır. Sütunların altlarında köşe piramidleri işlenmiş, ayrıca tam ortada iki kitabe arasına kabartma olarak bir tomurcuk (*fleuron*) yapılmıştır. Kartuşların içindeki kitabenin ilk beş satırı, sütunun köşeli gövdesine işlendiğinden her mısranın baş ve sonu şevli yüzlerde kalmaktadır.

Bu biçimi ile Kasım Ağa mezarı, Klâsik devir Türk mezar mimarisinin değişik ve çok güzel örneklerinden biri olmaktadır. Vaktiyle Necmeddin Emre, bir iddia ortaya atarak mezar üzerindeki motiflerin üslubunu Çinili cami haziresindeki taşlarda görüldüğünü söylemiş ve böylece Çinili camii, Mimar Kasım'a bağlamıştı. Fakat bu iddianın dayanaksız olduğu açıktır. Bu motifler XVI ve XVII. yüzyılların pek çok mezarında görülebilir. Kasım Ağa mezarının gerek şahidelerinin biçimi ve gerek lâhit ile bağlantısı bakımından en yakın benzeri İstanbul'da Topkapı dışında Takkeci İbrahim Ağa camii yanında kurucusunun mezarıdır. Camii H. 1000 (= 1591/92)'de yaptıran Takkeci veya Arakiyeci İbrahim Ağa H. 1004 (= 1595/96)'de ölmüştür²⁵. Burada kitabenin tamamı lâhit ile sekizgen şahide arasındaki geçiş unsuru yüzüne iki satır halinde yazılmış, ayrıca lâhidin üst kenarına ve kitabenin altına kabartma olarak *rumî* bezeme ile doldurulan bir friz işlenmiştir. N. Emre'nin görüşüne inanmak gerekirse, Takkeci İbrahim Ağa mezarını da, hattâ belki camii de Mimar Kasım Ağa'ya bağlamak doğru olurdu.

²⁵ Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l - cevami*, İstanbul 1282, I, s. 232; Mehmed Ziya (İhtifalci), *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, s. 128, not 2; Halil Ethem (Eldem), *Camilerimiz*, İstanbul 1932 (kapakta 1933), s. 79-80; S. Eyice, *İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 85, no. 124 a.

Mezartaşı kitabesinden açık olarak anlaşıldığına göre Sultan IV. Murad (1623-1640) devrinde hassa Başmimarı olan bir Kasım Ağa vardır. Kendisi için 1626/27 yıllarında muhteşem bir mezar yaptırttığına göre, ölümü düşünebilecek yaştadır. Yirmi - yirmibeş yaşlarında bir delikanlı Ser - mimarlık makamına yükselemeyeceğine göre, bu Kasım Ağa'nın bu sıralarda yâni 1627'lerde en azından orta yaşlarda (40-50) olması gerekir. Bu Kasım Ağa'nın babası Ali adındadır. Bu duruma göre Kasım'ın bir devşirme olması ihtimali çok zayıftır. Bilindiği üzere, devşirmelerin babaları genellikle *Abdül*'lü adlar ile anılmaktadır. Üsküdar'lı İsmail Hakkı Efendi'nin Üsküdar mezartaşları kitabeleri hakkındaki kitabında H. 1077 (= 1666/67) tarihli bir mimar Ali Ağa'nın mezartaşından bahsedilir. İsmail Hakkı Efendi "Ağa'yı merhum, mimar Kasım Ağa'nın peder-i ekremleri olması zan olunmaktadır" demek suretiyle ortaya kontrolü ve inanılması çok zor bir iddia da atmaktadır²⁶. Mimar Kasım'ın babası Ali'nin de mimar olup olmadığı bilinmediği gibi, onun çok yaşlı olduğu söylenen ve hattâ kendisine Koca denilen oğlundan hayli sonra ölmüş olması gibi garip bir durum da ortaya çıkmaktadır. Kasım Ağa 1627'lerde en azından 40 yaşlarında olsa 1660'larda öldüğü kabul edildiğine göre, vefatında yetmişin üzerinde olmalıdır. 1666/67'-de ölen Mimar Ali Ağa babası ise, onun da hiç değilse, yüzü aşmış olması gerekir ki buna pek ihtimal verilemez. Herhalde Karacaahmet'teki Mimar Ali Ağa mezarı Kasım Ağa'nın babasına ait değildir.

Genellikle Kasım Ağa'nın devşirme olduğu ve Arnavudluk'da Avlonya sancağının Berat kasabasından geldiği yazılmaktadır²⁷. Devşirme olduğu hususu yukarıda belirttiğimiz sebepten dolayı bize biraz şüphelidir. Mezartaşında babasının adı Ali olarak gösterilmiştir. Zarif Orgun tarafından evvelce yayınlanan mühür gerçekten ona ait ise göbek adının da Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Kasım Ağa'nın

²⁶ Behçetî İsmail Hakkı Efendi, *yukarıda not 23'teki eser*, s. 20 (yazma s. 10). "Ağa'yı merhum Mimar Kasım Ağa'nın peder-i ekremleri olması zan olunmaktadır. Lâ ya'lem'ül - gayb".

²⁷ Süleyman Şevket'in *Sicill-i Osmânî* haşiyeleri (yazma, Belediye Ktp. no. 0688/4)'ne dayanmak suretiyle Mimar Kasım Ağa'nın Avlonya'lı olabileceği de yazılmıştır. Berat'ın Avlonya'ya bağlı olduğu ve aralarında fazla bir uzaklık bulunmadığı düşünülecek olursa bu iddianın fazla bir önemi olmadığı anlaşılır. Ayrıca bkz. aşağıda *not. 29*.

Berat'tan veya bu kasabaya yakın bir köyden olduğu ise kesinlikle bellidir. Belgelerde Arnavud Belgrad'ı denilen yer Berat'tan başkası değildir. Kasım Ağa'nın Berat'ta, kitabesi Evliya Çelebi tarafından nakledilen H. 1054 (= 1644/45)'de bir çeşme yaptırmış olması²⁸, yine Arnavudlukda İşbad denilen yerde evkafına ait arazi bulunması, ayrıca H. 1048 (= 1638/39)'da Berat'taki arazisinin kaydının görülmesi, Kasım Ağa'nın Berat ile yakından ilgili olduğunu gösterir. Kasım Ağa'nın çok yakın dostu olan Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Berat'ta çok yakın bir köyden oluşu gibi, Kasım Ağa'nın ısrarla Sadrâzamlığa getirmeğe çalıştığı Köprülü Mehmed Paşa'nın da yine Berat civarından gelişi Kasım Ağa'nın "memleketlilerine" bağlılığının belirtisi olmalıdır. Onun Amasya'lı Sadi Çelebi'nin azadlı kölesi olduğu yolundaki iddiayı maalesef kontrol etmek mümkün değildir. Fakat biz bu iddianın doğru olabileceğine pek ihtimal vermiyoruz²⁹. Amasya Tarihi hakkındaki büyük eserinde Hüsameddin Bey, gördüğü H. 1048 (= 1639) Zilhiccesine ait bir Evkaf kaydından Ser Mimar-ı Hassa Yanyalı Kasım Ağa'nın Amasya'nın Kalburcu karyesindeki bir arazisinin gelirini, Amasya şehri içindeki Sultan II. Bayezid camiinde verilecek dersler için dersiâm tayin ettiği Hüsameddin Efendi'ye tahsis kıldığını haber vermektedir.

Daha ileride üzerinde etraflıca durulacak olan ve bu yazımız dizildiği sırada bir özeti elimize geçen, H. 1050 Zilkade'si (= 1641) tarihli *Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa*'daki kayıtlardan da öğrenildiğine göre Hassa mimarı Elhac Kasım Ağa'nın babasının adı Ali'dir ve Sinan adında bir kardeşi ile, evkafına müteveli gösterdiği Hasan Çelebi adında bir yeğeni vardır. Kendisi bugünkü Arnavutluk'ta, Avlonya sancağında Temurince nahiyesi yakınında Garmış(?) adında bir köydedir. Berat doğusundaki Tomarica ile belki aynı

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*. VIII, İstanbul 1928, s. 695; yeni baskısı, *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, yay. Zuhuri Danışman, XIII, 1971, s. 7.

²⁹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1928, IV, 1. kısım, s. 82'de bildirilen bu bilgi, kaynak gösterilmediğinden nereden alındığı öğrenilmemiştir. Hüsameddin Bey'in uzun yıllar Evkaf arşivinde görevli olduğu ve pek çok bilgiyi buradan derlediği bilinmekle beraber kesinliğe varmak için kaynağın aslının yeniden kontrolü gerekirdi. Hüsameddin Bey bu kaydın Evkaf idaresindeki bir muhasebe defterinde görüldüğünü bir dipnotta bildirmekle beraber defter numarasını ve sahifesini vermemiştir. Ayrıca burada Mimar Kasım'ın Yanya'lı olduğu da ileri sürülmüştür. Hüsameddin Bey'in bunun neye dayanarak iddia ettiği anlaşılamaz. Acaba bu notu da aynı defterde mi bulmuştur?

yer olan Temurince yakınındaki bu köyde Kasım Ağa kendi hayratı olarak cami, imaret, han ve çeşmelerden meydana gelen önemlice bir manzume yaptıktan başka, Gümülcine doğusunda da Eğrican'da büyük bir köprü yaptırmıştır. Şimdiki halde bu Osmanlı devri mimarının hayatı ile ilgili bu bilgileri kesinlikle öğrenmiş bulunuyoruz.

III

KASIM AĞA'NIN SİYASİ HAYATI

Mimar Kasım Ağa'nın siyasi hayatı da Sultan İbrahim ve IV. Mehmed yıllarının karışıklıkları içinde iniş ve çıkışlar gösterir. Kendisi gibi Avlonya'lı olan Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa 1644'de idam olunduğundan³⁰ onun yakını olan Kasım Ağa da Tersane Eminî Narhçı Hasan Efendi, Kapıcılar Kâtibi Hüseyin Efendi, Tezkireci Ahmet Efendi ve Recep Ağa ile hapsedilmişti. Sonra bunlar sürgüne yollanmış ve Hasan Efendi Rodos'da idam edilmiştir. Kasım Ağa ise mimarbaşılıktan azlolunup, mallarına el konulmuş, yerine de Meremmetçi Mustafa Ağa atanmıştır. Naimâ bu hususta şunu da ekler: "Bu vakte dek mimarlık ölünceye kadar olagelmişken, azil adı geçene vâki oldu³¹". Kasım Ağa'nın Sadrâzam Mustafa Paşa'nın "sır dostu ve her vakit beraber olduğu" kişi olduğu gözönünde tutularak önce Padişah tarafından idam edilmesi düşünülmüş ise de "Padişah mimarı katletmek istediği vakit..." Cinci Hoca rica ederek

³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VIII, s. 688; *yeni baskı*, XII, s. 313'de Tepe-delen'den Berat'a doğru giderken Iskarapar, Premedi, Jatom'u geçtiğini, bu sonuncu köyün Raab cenginde boğulan Yeniçeri Ağası Mustafa Paşa'nın köyü olduğunu yazdıktan sonra, bu köyün karşısında bir dere aşırı, Sultan Murad ve Sultan İbrahim'in veziri Maktul Kara Mustafa Paşa'nın köyü, Lavdanı (veya Luzda)'nın sağ tarafında görüldüğünü yazar. Buradan az ötede Roşnik köyü vardır ki burası da Köprülülerin yurdu. Sonra Dobrone'den Berat'a ulaşılır. Bu vezir hakkında bkz. Münir Aktepe, *Mustafa Paşa* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, s. 730-737. Evliya Çelebi'deki not şimdiye kadar dikkatten kaçmıştır. Mustafa Paşa'nın mühürdarı olan Vecihî, efendisinin hayatına dair yazdığı tarihte onun Avlonya'lı olduğunu, Kâtib Çelebi ise sadece Arnavut olduğunu bildirirler. Bunların ikisi de bir çelişki yaratmaz. Çünkü Lavdanı veya Luzdanı köyü Avlonya sancağı sınırları içinde ve Arnavutluk toprağındadır. Bu son iki kaynak için ve Mustafa Paşa'nın Sadrâzam olarak iyi ve kötü tarafları ile yaptırdığı binalar için çok iyi bir özet olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2 (2. baskı) Ankara 1977, s. 387-391.

³¹ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 52; *yeni baskı*, IV, s. 1602.

onun canın kurtarmıştır. Hoca'nın tavsiyesi ile önce H. 1054 (= 1644) Cemaziülâhırında Gelibolu'ya sürgün edilmiş ancak az sonra yine Cinci hoca olarak tanınan Hüseyin Efendi'nin aracılığı ile affa uğrayıp İstanbul'a dönmüş, evinde "herkesden uzak" yaşamağa başlamıştır³². Kasım Ağa'nın Cinci Hoca tarafından korunmasının sebebi, ilk yükselmeğe başladığı günlerde Kasım Ağa ile dostluğu olması, hattâ ufak bir borç istediğinde Mimarbaşının ona "hibe olsun" diyerek yüz altın vermesidir. Ayrıca kendisine müderrislik verildiğinde Sadrâzama teşekkür giden Hüseyin Efendi'nin kabaca geri çevrilmesi üzerine o sırada orada olan Kasım Ağa'nın aracılığı ile Kara Mustafa Paşa yumuşamış ve Hoca huzura girebilmiştir. Kasım Ağa herkesten uzak evinde otururken, Sultan İbrahim, Mimar Mustafa Ağa'dan evvelce Üsküdar Sarayında Kasım'ın yaptığı ahırın benzeri bir ahır yapmasını istemişti. Mustafa Ağa'nın inşa ettiği ahır, 1644 Ramazanında bitmiş ve dostu Kasım Ağa için devamlı fırsat kollayan Cinci Hoca, Padişah'dan bu yeni ahıra ne kadar masraf gittiğini öğrenmesini tavsiye etmiştir. Eskisinin ancak yarısı kadar olan bu yapıya Onbin beşyüz kuruş gittiğini öğrenince, bu defa Kasım Ağa'dan eski inşaatın masrafını istemiştir. Kasım Ağa aradan on yıldan fazla bir süre geçtiğini söyleyerek, masrafın Şehremini ruznamçesinde bulunabileceğini söylemiş ve yapılan kontrolde masrafın sadece Üçbin elli kuruş olduğu görülmüştür. Bunun üzerine Sultan İbrahim: "Kasım doğru imiş, haksız yere onu azlettik" demiş ve az sonra Mustafa Ağa azl olunarak, "Hoca efendinin himmeti ile Kasım Ağa tekrar mimar"lığa getirilmiştir³³. Bu ikinci atanma, H. 1055 (= 1645) Rebiülâhır sonlarına doğru olmuştur. Naimâ H. 1060 (= 1650) yılı Cemaziülâhırında Ocak Ağa'larının Kethüda Beyi'de inandırarak, Kasım Ağa'nın damadı Zurnazen Mustafa Paşa'yı zorla defterdar yaptıklarını yazar³⁴. Bu Kasım Ağa'nın Mimar Kasım olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. Zurnazen Mustafa Paşa'nın pek

³² Naimâ, *Tarih*, IV, s. 107, *yeni baskı* IV. s. 1656 ayrıca kşl. IV, s. 108; *yeni baskı*, IV, 1657.

³³ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 109; *yeni baskı* 1657 ve ikinci defa Başmimar oluşu, s. 161; *yeni baskı*, s. 1707.

³⁴ Naimâ, *Tarih*, V, s. 10; *yeni baskı*, V, s. 2046; yukarıda bahsi geçen tezde ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2 (2. baskı) Ankara 1977, s. 412'de Zurnazen Mustafa Paşa'nın kayımbabası Mimar olarak gösterilmiştir. Halbuki bu hususdaki kaynak Naimâ'da sadece Kasım adı vardır. Ayrıca Zurnazen Mustafa Paşa ile "küçük" Kasım Ağa'nın yakınlığına da işaret edilmiştir.

yakın dostu ve durumu aşağıda da görülecek (bk. s. 802), Kul Kethüdası Küçük Kasım'ın onun kayınbabası olması daha mümkündür. Hattâ Belki de Mimar Kasım'a Koca lâkabının verilmesi onun daha yaşlı olmasından başka, Küçük denilen adaşından ayırt etmek içindir. Valide Kösem Sultan Kethüdası Arslan Ağa H. 1061 (= 1651) Rebi-ülevvelinde öldüğünde, "eski zenginlerden Koca Mimar Kasım Ağa ki, dünya hırsıyla zamanın acaip adamı idi" bazı araçlara rüşvet vererek ve Şeyhülislâm'dan da tezkere alarak, Kethüdahğı istemiştir. Fakat Kösem Sultan: "Bizim hizmetkârlarımız vardır, onların ve başka kimselerin bize Kethüda olmakta nice mahzurları vardır" cevabı ile bu isteği geri çevirmiştir³⁵. Fakat bu yıl içinde olaylar çok hızlı bir akış göstermiş, altı ay sonra H. 1061 (= 1651) Ramazanında Kösem Sultan öldürülmüş ve Valide Sultan olarak yalnız Turhan Sultan kalmıştır. Kösem'in ölümünden iki ay kadar sonra H. 1061 (= 1651) Zilkadesi başlarında Turhan Valide'nin kethüdası azl edildiğinde Darüssaâde Ağasının iradesi ile Koca Kasım Ağa, "İşlere vâkıf bir tedbirli kocaman olduğundan..." Vâlide Kethüdası olmuştur. Turhan Sultan ondan Siyavuş Paşa'nın yerine Gürcü Mehmed Paşa'nın Sadrâzam olması hususundaki düşüncesini sormuştur³⁶. "Doğru sözlü" bir kimse olan Kasım Ağa, Gürcü Mehmed Paşa'nın iki öküze yem veremez *ebleh* olduğunu ileri sürerek, Siyavuş Paşa'nın yerinde kalmasını, yok değiştirmek gerekiyorsa bir başkasını seçmenin doğru olacağını söylemişti. Naimâ'nın ifadesine göre, Kasım Ağa kendisinden bir isim teklif edilmesini beklemiş fakat böyle bir soru olmamıştır. Ancak gizli olan bu konuşma derhal Siyavuş Paşa'ya duyurulmuş, o da Kasım'ı çağırarak onun sakalını öperek, saygı göstermiş. Bizzat Kasım Ağa'nın anlattığına göre de bu sözlerin Gürcü Mehmed Paşa tarafından duyulmasının tehlikesini Siyavuş Paşa'ya anlatarak, bu sırrı gizlemelerini ve kendisinin de ona hizmet edeceğini söz vermiştir³⁷. Fakat Mimar Kasım Ağa'nın sözleri Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa'ya yetiştirildiğinden durumu tehlikeli olmaya başlamıştır. Aynı yılın Zilkade ayında Valide Turhan Sultan devletin kötüye gittiğini belirterek Kasım Ağa'dan çare sorduğunda da, o yıla kadar pek tanınmayan Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye etmiş, önce onun Kubbe Veziri yapılmasını sonra da Sadarete geçiril-

³⁵ Naimâ, *Tarih*, V, s. 51; *yeni baskı*, V, s. 2089.

³⁶ Naimâ, *Tarih*, V, s. 168; *yeni baskı*, V, s. 2203.

³⁷ Naimâ, *Tarih*, V, s. 170; *yeni baskı*, V, s. 2205.

mesini ileri sürmüştür³⁸. Bu sözler de Gürcü Mehmed Paşa'ya yetiştirildiğinde, derhal o gün Köprülü Mehmed Paşa Köstendil'e sürülmüş, Sadrâzam ile Darüssaade ağası da Valide'ye giderek, bu dedikoduları araya bir de rüşvet rivayeti katıp anlatarak Kasım Ağa'nın da azlını istemişlerdir. Bu sözlere inanan Turhan Sultan derhal Kasım Ağa'yı Kethüdalıktan uzaklaştırmıştır (1651). "Biçare Kasım Ağa'yı ol saat kapturup, zindanda Kanlıkuyuya indirdiler. Bütün varıyoğu ve elinde ne varsa alındı". Naimâ, Gürcü Mehmed Paşa'nın H. 1062 (= 1652) 13 Receb'inde aynı zindana kapatılması dolayısıyla yaptığı ve Maan - Zade Hasan Bey'in anlattıklarından öğrendiği bir açıklama yapar: Kasım Ağa'nın Yedikule'nin Kanlıkuyusunda, "...can korkusu ile amansız gamların hücumu yüzünden hastalanmış" ve üstelik akrep soktuğundan, burnunun bir tarafı iltihaplanarak çürüyüp *yinik* kalmıştır³⁹. Düşmanları, Kasım Ağa'yı öldürmek istiyorlardı. Fakat Valide Sultan'dan çekindiklerinden buna cesaret edemediler, ve evi çoluk - çocuğu otursun diye geri verilerek kendisi Kıbrıs'a sürgün yollanmıştır. Naimâ bu vesileyle şu cümleyi de yazar: "İbret alınacak noktadır ki, Koca Kasım'ın maksadı devlet-i aliyye'de faydalı olanı yapmak ve iyilik istemektedir. Fakat az kaldı bu doğruluk onun hayatına mal olacaktı"⁴⁰.

Bu günleri bizzat yaşamış olan Evliya Çelebi aynı hususları esasında pek değişik olmayan bir biçimde anlatır⁴¹: 1654 yılında İpşir Paşa Sadrâzam olduğunda ona nasihatlerde de bulunan Melek Ahmet Paşa'nın işlere karışan onyedeki kişiden şikâyet ettiği, ve âdetâ "onyedi vezir" olan bu kişileri 1651 de Sadrâzam olan Siyavuş Paşa'nın ortadan kaldırdığı ve tam "Allaha hamd olsun Devlet bana kaldı" dediği sırada azl olunduğu bilinir. Bu onyedeki kişiden biri Mimar Mustafa bir diğeri ise *Koca mimar* denilen Kasım'dır. Fakat Kasım 1651'de katledilmemiş sadece hapsedilmiştir. Affa uğrayan Kasım Ağa bir süre sonra İstanbul'a dönmüş, H. 1065 (= Ağustos 1655)

³⁸ Naimâ, *Tarih*, V, s. 176, *yeni baskı*, V, s. 2211.

³⁹ Naimâ, *Tarih*, V, s. 177, 187, bilhassa s. 247; *yeni baskı*, V, s. 2213, 2223, bilhassa 2283.

⁴⁰ Naimâ, *Tarih*, ay. yer. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Osmanlı devlet politikasındaki rolü, bir romanda da işlenmiştir, bkz. Zuhurî Danışman, *Zafire'nin oğlu* (Tarihî Romanlar serisi, no. 4), İstanbul 1958.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, İstanbul 1314, s. 514; *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, VI, s. 70-71.

Şevval'inden H. 1066 (= Şubat 1656) Cemaziyülevveline kadar altı buçuk ay kadar Sadrâzam olan Süleyman Paşa'nın yakınlarından olmuştur⁴². Sık sık, Üsküdar'da Süleyman Paşa'nın sarayında kalan Kasım Ağa orada ona Devleti düzenlemek için tavsiyelerde bulunduğu, Süleyman Paşa çaresizlik içinde olduğundan yakınmıştır. Kasım Ağa da ona, tavsiye ettiği kimseleri yanına almayı, çekindiği uygunsuz kimseleri ortadan uzaklaştırmadıkça büyük devlet işlerini hiçbir vakit başaramayacağını söylemiştir. Arkasından yine Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye eden Kasım Ağa'nın bu konuşmasını Naimâ'nın eserinde diyalog şeklinde bulunuşu ilgi çekicidir. Naimâ bu konuşmayı, Kasım Ağa'nın ağzından anlatmakta ve bunları, onun dostlarına söylediklerinden öğrendiğini bildirmektedir⁴³. Fakat Boy-nuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadarettin azli üzerine, yeni bir kimse arandığında, Mimar Kasım yakın dostu Şamîzâde Mehmed Efendi ile yine Köprülü Mehmed Paşa üzerinde durmuşlardır. Zaten Köprülü de İstanbul'da olduğu sıralarda kıyafet değiştirerek geceleri Kasım Ağa'nın evine giderek "memleket ahvalini" konuşurlardı⁴⁴. Kasım Ağa Kıbrıs'da sürgünden döndükten beri, Valide Sultana, Hoca Mehmed Efendi, Baltacı Karakaş ve Haznedar Solak Mehmed Ağa aracılığı ile Köprülü'yü tavsiyeden vaz geçmemişti. Nihayet çeşitli entrikalardan sonra Köprülü Mehmed Paşa dört şart ileri sürerek

⁴² Ermeni asıllı olduğu yolunda bir söylenti olan bu Süleyman Paşa hakkında bk. Osmanzade Taib, *Hadikatü'l-vüzera*, İstanbul 1271, s. 101-102; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, III, İstanbul 1950, s. 511; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2, s. 410-411, ile Bekir Kütükoğlu, *Süleyman Paşa* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, XI, s. 197-200. Anladığımız kadarı ile iki bu yayında "Ermeni" Süleyman Paşa ile "Sarı" Süleyman Paşa aynı kişi gibi görünüyor. Halbuki makalede H. 1098 (= 1687)'de Üsküdar'daki konağında eceliyle ölen Süleyman Paşa ile Üsküdar'da Doğancılar yokuşundaki Süleyman Paşa camii haziresindeki H. 1098 (veya H. 1099) tarihli mezar bir çelişki yaratmaktadır. Bu mezar kitabesine göre Süleyman Paşa öldürülmüştür. bkz. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevami* II, s. 225; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve kitabeleriyle Üsküdar tarihi*, İstanbul 1976, I, s. 277-280; Sarı Süleyman Paşa hakkında bkz. *Hadikatü'l-vüzera*, s. 111-112; İ. H. Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, III, s. 516.

⁴³ Naimâ, *Tarih*, VI, s. 135; *yeni baskı*, VI, s. 2633.

⁴⁴ Naimâ, *Tarih*, VI, s. 209, *yeni baskı*, VI, s. 2707.

bunların Padişahca kabulü üzerine, 26 Zilkade 1066 (= 15 Eylül 1656)'da Sadrâzam yapılmıştır⁴⁵.

Kasım Ağa'nın bilindiği kadarı ile siyasi hayatı özet olarak bundan ibarettir. Memleketlisi olan Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadareti sırasında adı geçmemektedir⁴⁶. A. Refik'in de dediği gibi bundan sonra "nâm-ı nişanı kaybolmaktadır". Mimar Kasım Ağa'nın çocuğu veya çocukları olduğu da 1651'de sürgüne gönderilirken, el konulan evinin geri verilmesinden anlaşılmaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal'in Hattatlara dair eserinde bir hattat Mehmed Said Bey'den bahsedilir ki, bu "Ser mimaran-ı Hassa Kasım Ağa ahfadı Emine Hanımın oğludur". Kadıköyünde H. 1277 (= 1860)'de doğan Said Bey, son devirde Osmanlı sarayında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1923'de emekli olmuş ve 30 Kasım 1938'de Kadıköyünde ölmüştür⁴⁷.

⁴⁵ Tayyib Gökbilgin, *Köprülüler* maddesi *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 892-908, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, III, 1, Ankara 1973, s. 303-306. Genellikle Köprülülerin idareyi ele almaları uzun yıllardır sürüp giden anarşinin kapanmasına imkân veren bir olay olarak kabul edilirse de bunun aksini düşünenler de vardır. bkz. İ. Hami Danişmend, *Kronoloji*, III, s. 429. Danişmend, Köprülü Mehmet Paşa'nın Anadolu Türklüğünü imha etmeğe çalışan bir kişi olduğuna inanmaktadır. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, sadeleştirerek yay. Neşet Çağatay (Türk Tarih Kurumu yayını, XXII,1) Ankara 1979, s. 261'de, Köprülünün sadarete geçmesi tarihi 25 Zilkade 1066 (= 14 Eylül 1656) olarak gösterilmiştir.

⁴⁶ Köprülü Mehmed Paşa'da Evliya Çelebi'ye göre, Berat yakınındaki bir köydedir, bkz. *Seyahatnâme*, VIII, s. 688; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, XII, s. 313. Roşnik adındaki bu köy veya kasaba, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın köyünün az ilerisinde ve Berat'a varmadan yol üstündedir. Köprülü Mehmet Paşa'nın Roşnik köyünden olduğu, vakfiyesindeki kayıttan hiçbir şüpheye yer verilmeyecek surette anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2, s. 414-418, burada ayrıca onun Sadrâzam olarak icraatının iyi ve kötü tarafları da incelenmektedir.

⁴⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son hattatlar*, İstanbul 1955, s. 750-752. Evvelce İstanbul İmar Müdürü olan ve şimdi İstanbul Belediyesi'nde görevli Faruk Akçer Bey ile 2 Aralık 1978 günü yaptığımız bir görüşmede, bir raslantı sonunda onun da Mimar Kasım Ağa soyundan olduğunu öğrendik. O gün aramızda geçen konuşmada, İstanbul'da Kadıköyü'nde oturan yaşlı bir Hanımın, Kasım Ağa'nın torunlarından olduğu ve kendisinde bu âile hakkında bilgi bulunduğu söylendi. Ayrıca âilenin, Arnavutluk'da Berat'da bulunan evkafdan gelir sağlamak için 1939'a kadar girişimlerde bulunduğu ve mahkeme kanalıyla olumlu sonuca varıldığı sırada İkinci Dünya savaşının başlaması ve arkasından da Arnavutluk'da yeni rejimin kurulmasıyla bu işlerin öylece kaldığı da öğrenildi. Faruk Akçer Bey aracılığı ile bu Hanım ile görüşmek istegimiz, yazımız dizildiği sırada henüz olumlu bir sonuca varamamış idi.

Gerçekten Kasım Ağa ile bağlantısı varsa ⁴⁸, bu ailenin fertlerinden hâlâ aramızda olanlar belki bulunmaktadır. Belki de onların ellerinde Kasım Ağa'nın hayatına dair bilgi verecek bazı belgeler vardır.

Mimar Kasım Ağa, hiç değilse Sultan İbrahim (1640-1648) devrinden itibaren Osmanlı Devletinin politika hayatına girmiş ve Ocak Ağaları, Kadınlar, birbirlerini öldürtüp bir mevki kapmağa çalışan "devletlü"lar arasındaki çekişmeler ortasında bir takım siyaset oyunları oynamıştır. Yalnız ne var ki bu oyunları olumlu olmuş genellikle insan seçmesini iyi bilmiş ve bilhassa kafası bahasına da olsa, İmparatorluğun içinde yuvarlanmakta olduğu kargaşalığı durdurabilecek bir insanı işbaşına getirmeğe çabalamıştır. Kendisine destek olacak kudretli kişi olarak da Valide Turhan Sultan gibi memleketin kurtulması için ciddî gayret gösteren bir insanı seçmesi de onun olgun görüşünün başka bir belirtisidir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküntüsünü bir süre için durduran Köprülüler işbaşına getirmesi azımsanmaz bir hizmettir. Kasım Ağa'nın memleketlisi olduğu için Köprülü Mehmet Paşa'ya bir bağlılığı vardı. Aralarında başka nasıl bir bağlantı olduğunu bilmiyoruz. Fakat ne olursa olsun bu bağlılık Devlet'e faydalı bir sonuca ulaşmıştır.

IV

KASIM AĞA'NIN VAKIF ESERLERİ

Kasım Ağa'nın Memleketi olan Arnavud Belgradı yani Berat'ta kendi adını yaşatmak üzere, cephesi çinilerle kaplı bir çeşme yaptırmış olduğunu Evliya Çelebi bildirmekte ve H. 1054 (= 1644/45) tarihli olan bu çeşmenin kitabesinin kopyasını da vermektedir ⁴⁹:

Kasım Ağa reis-i mimârân
Yaptı bir hayr ki gören ide reşk
Hak kabûl eyleye çün oldu temâm
Binellidört içinde kâh bu çeşme-i senk
Sene 1054 (= 1644/45)

⁴⁸ İzzet Kumbaracılar, *Türk mimarları II*, "Arkitekt" VII, 3 (1937) s. 85'de H. 1218 (= 1803/04)'de Mimarbaşı olan bir Kasım'ın adı daha geçmektedir.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, s. 695, yeni baskısı, XIII, s. 7. Bu yeni harfli baskıda bazı yerler atlanmıştır. Eski baskıda bir not olarak bu tarih kitabesinin bazı nüshalardaki farkları ve ebced'i üzerinde de durulmuştur. Gerçekten de son mısra'ın vezni bozuk olup, "kâh bu" fazladır, Ayrıca mısra başında da bir vezin hatası görülüyor (Prof. N. Çetin).

Bugün Berat'ta bu çeşmenin hâlâ durup durmadığını öğrenmek mümkün olmamıştır⁵⁰. Evliya Çelebi, bu çeşmeden bahsederken Saraçhanebaşı'nda Kasım Ağa'nın ikinci bir çeşmesinin daha varlığını ortaya koymaktadır⁵¹. Fakat bu Saraçhane'nin bazen sanıldığı gibi İstanbul'daki değil, Berat'taki olduğu kesinlikle bellidir. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, yukarıdaki tarih dörtlüğü, çeşmenin cephesinde "lâcivert kâşi üzerine beyaz celi hatla" yazılmıştı. Aynı tarihin yine çini üstünde olarak ikinci çeşmede de takrarlandığını sözlerine ekler. Bu çinili yazının çeşme yüzüne nasıl yerleştirildiği bilinmemekte ise de, lâcivert zemin üstüne beyaz hatla yazı frizinin bir benzerinin İstanbul'da Topkapı Sarayında hemen hemen aynı tarihlerde yapılan Bağdad köşkünde görülebildiğine burada işaret edebiliriz.

Mimar Kasım Ağa'nın Berat'da yaptırıp vakfetmiş olduğu çeşmeler hakkında tamamlayıcı bilgi edinmek ve sayıları pek çok olan bu çeşmelerden bugün duranlar var ise bunların resimlerini elde etmek üzere, Arnavutluk H. Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Ragıp Hoca'dan rica da bulunduk. Fakat bu yazımız dizilinceye kadar ne yazık ki bu isteğimiz olumlu bir sonuca varamadı.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın kendi adına ve kendi vakfı olmak üzere İstanbul'da Şehzadebaşı yakınında bir de medresesi olduğu

⁵⁰ Berat'taki tarihî eserlere dair bilgi veren bir yayın göremedik, çok yıl önce basılmış olan şu kitabı ise bulmak mümkün olmadı. C. Patsch, *Das Sandschak Berat in Albanien* (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften - Schriften der Balkankommission - Antiquarische Abtl. Heft III) Wien 1904. Berat belli başlı dinî ve sivil mimarî eserleri ile bugün bir müze - şehir olarak korunmaktadır, bu hususta bkz. Gani Strazimiri, *Qytetet muze në R. P. të Shqipërisë Qyteti muze i Beratit (= Arnavutluk H. C.nde şehir - müzeler: Berat şehir - müzesi)*, "Studime Historike" XVIII (I) sayı 3 (Tirane 1964) s. 97-125. Her ne kadar Berat'a 1968 şubatında gittikse de o sıralarda bu konu üzerinde çalışmağı düşünmediğimizden Kasım Ağa çeşmesini arayamadık. Ancak Berat'ın başlıca camileri, çok önemli bir yapı olan Ahmed Paşa tekkesi ve türbesi ve bilhassa Osmanlı devrinde kalma evleri ile korunmakta, hatta bunlardan bazıları o sırada restore edilmekte idi.

⁵¹ İstanbul'da kitabeli çeşmeler arasında bir Mimarbaşı Kasım Ağa çeşmesi yoktur. İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, 1943, I, s. 282'de bahsi geçen Kasım Ağa çeşmesinin hangi Kasım Ağa'nın olduğu belli değildir. Zaten Saraçhanebaşına uzak bir yerde Sultan hamamı'nda Hacı Küçük camii yanında olan bu çeşme de Başmusaşip Server Ağa tarafından 1872'de yeni baştan yaptırıldığından gerçek hüviyetini kaybetmiştir.

bilinir⁵². Lâleli camii arkasında, şimdiki Ordu caddesi ile Genç Türk caddesi arasında kalan bir yerde bulunması gereken bu medresenin H. 1133 (= 1721) tarihli belgede de o sıralarda faal olduğu öğrenilmektedir. XIX. yüzyıl içinde harap olan Kasım Ağa medresesi 1877'ye doğru çizilen İstanbul plânında işaretlenmemiştir. Herhalde harap olduğu sanılan Kasım Ağa medresesinin eğer bazı izleri kalmışsa bunlar da şehrin bu bölgesinin 1911 yangınından sonra yeniden plânlanmasında ortadan kaybolmuştur. Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakıf defterleri üzerinde çalışılacağı takdirde bu medrese ile ilgili vakfiye suretinin elde edilebileceği akla gelir ise de, belki Kasım Ağanın menşei ve hayatı hakkında da bilgi verebilecek olan böyle bu vakfiyenin defterlerde bulunmadığı başka bir vesile ile yazılan bir kayıttan öğrenilmektedir⁵³. Yalnız Kasım Ağa medresesinin, Konya'da İzzet Koyunoğlu müzesinde bulunan (no. 13163) ve 13 Rebiülâhir 1286 (= 23 Temmuz 1869)'da düzenlenen bir listeden o tarihte faal olduğu ve içinde 18 öğrenciyi barındırdığı öğrenilmektedir. Genç Türk caddesi ile Yeşil Tulumba sokağını bağlayan ve Ordu caddesine paralel olan Mimarbaşı sokağının, adının evvelce buralardaki Mimarbaşı Kasım Ağa medresesinin son bir hatırası olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Ancak merhum Belediye mektupçusu Osman Nuri Ergin'in İstanbul mahalle ve sokak adlarını yeniden düzenlerken pek hassas davranmadığı da gözönünden tutulması gerekli bir husustur⁵⁴.

⁵² Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l cevami*, İstanbul 1282, I, s. 99, Hoşkadem mescidi münasebetiyle, Ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, 1869'da faal İstanbul Medreseleri, "I. Ü. Edebiyat Fakültesi - Tarih Enstitüsü Dergisi" VII-VIII (1976-77) s. 357, no. 153.

⁵³ Mübahat Kütükoğlu, *yukarıdaki yazı*, s. 297, not 5, İstanbul Eski Eserler Encümeni Dosyaları no. 372'de bulunan Ankaravî medresesi dosyasındaki kayda göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 14 Aralık 1939 tarihli yazısı ile gerek Ankaravî gerek Kasım Ağa medreselerinin vakfiyelerinin müseccel olmadığını bildirmiştir.

⁵⁴ İstanbul Belediyesi, *İstanbul rehberi*, İstanbul 1934, s. 74, pafta no. 27'de Üsküdar, Toptaşında bir Kasım Ağa sokağı vardır, ayrıca aynı rehber, s. 96, pafta 10'da Mevlânekapi'ya doğru uzanan bir de Mimar Kasım caddesi bulunmaktadır. Bu caddeye niçin Mimar Kasım'ın adının verildiğini bilmiyoruz. Çeşmî - zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî - zâde tarihi*, yay. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959, s. 10'da Mimar çarşısında çıkan bir yangından bahsedilir. İndekste yapılan açıklamaya göre Mimar çarşısı Mevlânekapısı civarında idi. Bu civarda Mimar Acem mescidi bulunmaktadır. Mimar Kasım'ın adının bu caddeye değil, medresesinin olduğu sokak veya caddeye verilmesi daha yerinde olurdu.

Bu yazımız dizilmekte iken, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi asistanlarından Dr. Mahmut Şakiroğlu, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde (Kuyudu Kadime, 7; Eski no. 2198/2237) *Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa* başlığı ile Kasım Ağa'nın 25 varakdan ibaret vakfiyesine rasladığını bize haber verdi. Tapu ve Kadastro G. Md. lüğü elindeki belgelerden fotokopi vermediğinden bu vakfiyenin bir suretine sahip olamadık. Ricamız üzerine Dr. M. Şakiroğlu bizim için çok önemli olan bu belgenin bir özetini çıkararak bize yolladı^{54a}. Vakfiyenin metninin işlenerek tam olarak ileride yayınlanmasını Dr. M. Şakiroğlu'na bırakarak burada bizim için önemli noktaları kısaca belirtmeyi doğru buluyoruz. Vakfiye H. 1050 yılının "Evâhir-i Zilkade" (= 1641)'sinde düzenlenmiş olup Edirne Kadısı bin Mehmed'in mührünü taşımaktadır. Şahitleri Rumeli Kazaskeri Ahmed bin Yusuf ile Anadolu Kazaskeri Abdürrahim bin Mehmed'dir. Vakfiyedeki kayıtlardan öğrenildiğine göre, Kasım Ağa, Avlonya sancağında تیمونجه (= Temurince?) nahiyesinde غرمش (= Garmış?) köyündedir, ve İstanbul'da Molla Husrev mahallesindeki evinde oturmaktadır. Molla Husrev mahallesi Şahzade camiinin, ana caddeye nazaran arka tarafında bulunmaktadır. Vakfiye düzenlendiği sırada Kasım Ağa Mimarbaşı'dır ve tam adı Elhac Kasım Ağa ibn-i Ali'dir. Mütevellisi olan kardeşi oğlu (yâni yeğeni) Hasan Çelebi ibn-i Sinan adında olduğuna göre, Sinan adında bir kardeşi vardır. Karacaahmetteki mezarın aynı Kasım Ağa'ya ait olduğu vakfiyede babasının adının Ali olarak gösterilmesi ile de desteklenmektedir. Kasım Ağa'nın özet olarak evkafı şunlardır:

1. İstanbul'da Kadıçeşmesi'nde Karagöz mahallesinde 25 odalı bir bina. Bu herhalde bir han olmalıdır. Karagöz mahallesi,

^{54a} Bu vakfiyeyi bize bildiren ve bir özetini yazmak zahmetine katlanan Dr. Mahmut Şakiroğluna bu büyük yardımından dolayı teşekkür ederim. Vakfiye metni, bilhassa Rumeli'deki yer adlarının tesbiti bakımından üzerinde çok çalışılmayı gerektirmektedir. İleride bu metin yayına hazırlanacağına böyle bir araştırma yapılacak ve yer adları tam olarak ortaya çıkarılacaktır. Ayrıca öğrenildiğine göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 31 Teşrinievvel (Ekim) 1938 tarihli ve 2544/68 sayılı yazısı üzerine, Tapu ve Kadastro G. Md. lüğündeki vakfiyenin bir kopyası aynen çıkarılarak, tasdik edilmiş ve 28 Nisan 1939'da Vakıflar Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir. Bu suret, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, no. 619'da, s. 147-152'de bulunmaktadır. İleride yapılacak çalışmada bu kopyadaki okunuşlar üzerinde de durulacaktır.

- Atatürk bulvarının Belediye sarayının karşısına isabet eden bölgedir. Bugün burada bir han izi yoktur.
2. İstanbul'da Büyük Karaman'da 17 bab fevkâni, 12 bab tahtanî odaları olan bir han. Karaman mahallesi, Fatih camiinin kuzeyinde bulunmaktadır.
 3. Aynı mahallede arsa, dükkânlar, bozahane ve semerci dükkânları.
 4. Molla Husrev mahallesinde, kendi oturduğu evi ve çevresindeki dükkânlar. Hayatta kaldığı sürece bu eve kendisi sahip olacak, öldüğünde 20 akçe ücretle, aynı ev Su nâzırlarına tahsis edilecek, bunun 5 akçesi evin bakımına ayrılacak, ve Su nâzırı burada oturmadığı takdirde ev, müteveli tarafından kiraya verilecektir.
 5. İstanbul'da Hoşkadem mahallesinde odalar.
 6. Hoşkadem mahallesinde, kubbeli, bir kuyusu ve dershanesi olan Darülhâdis medresesi. Bu mahalle Belediye sarayının Marmara tarafında bulunmaktadır.
 7. Çinicilerde arsa ve odalar.
 8. Cebe Ali (= Cibali) kapısı dışında, sur duvarı ile kıyı arasındaki sahada bir yalı ve 23 oda.
 9. Eğrikapı iç tarafında 5 oda.
 10. Sarı Temur mahallesinde bir çift at değirmeni. Sarı Temur (Sarıdemir) mahallesi Süleymaniye ile Haliç arasında kıyıda bulunmaktadır.
 11. Unkapanı'nda Attar Mehmed mahallesinde beş değirmen. İstanbul'un bu semtinde evvelce bir Attar Halil mescidi ve mahallesi bilinmektedir. Attar Mehmed mahallesi adına raslanmamıştır. Bu hususun vakfiyede dikkatlice kontrolü gereklidir.
 12. Karamürselde Kavak iskelesinde bir fırın, bir ekmekçi dükkânı, bir bakkal dükkânı ve bahçeler. Kavak iskelesi İstanbul'da yapılan camiler ile diğer binaların yapım ve tamir işlerinde kullanılan taşların ve mermerlerin çıkarılıp yüklendiği yer olarak tanınmıştır ^{54b}.

^{54b} Kavak iskelesi hakkında bkz. Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaretî inşaatı* (Türk Tarih Kurumu yayını, VI, 10) Ankara 1972, s. 354-355.

13. لورس (= Lurs) kazasında قاطليجق (= Katlıcak?)'da bir bahçe.
14. Aynı yerde kuyulu bir bostan.
15. Berat'ta bir hamam.
16. Berat'ta yedi çeşme.
17. Berat yakınında Döşemenik'te çitlik, zeytin bahçesi ve kışlak.
18. Elbasan'da İşbat'ta, Rabrova'da çiftlik ve değirmen. Bu herhalde, yazımızın ilk bölümünde (bkz. s. 775) bahsi geçen H. 1140 (= 1727/28) tarihli hükümdeki çiftlik olmalıdır. Burası o sıralarda gasp edilmiştir.
19. ژاڑی (= Jajari?) de çiftlikler ve su değirmenleri.
20. Avlonya'nın تیمورنجه (= Temurince) kasabasının غرمش (= Garmış) köyünde, kendi adına cami, imaret, hamam, han ve iki çeşme. Elimizin altında Arnavutluk hakkında etraflı bir rehber bulunmadığından, bu yerler hakkında bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Avlonya'nın bir köyünde Kasım Ağa'nın kendi adına kurduğu vakıf eserlerin etraflıca bilinmesi ve tanınması çok yerinde olacaktır. Berat'ın doğusunda ve yakınında *Tomor* adında bir yer vardır. Baedeker seyyah rehberinin Balkanlar ve İstanbul'a dair cildindeki haritada ve Şemsettin Sami'nin *Kamus*'unda *Tomorica*, *Tomorçe* veya *Timuriçe* (تیموریچه) adında bir yerleşme kayıtlıdır^{54c}. Bunun vakfiyedeki *Temurince* ile aynı olduğunu sanıyoruz. Kasım Ağa'nın manzumesini kurduğu esas köyü olan Garmış'ın adını ise sadece eski bir haritada bulmak mümkün olmuştur. Bu haritada Berat kuzeyinde Debat ırmağı kıyısında *Gramisch* (= Gramış) adında bir ka-

^{54c} Şemsettin Sami, *Kamus'ul - âlam*, İstanbul 1308 (1891), III, s. 1729 (Timuriçe), 1311 (1894) IV, s. 306 (Tomor ve Tomorçe) haritadaki; yeri için bkz. K. Baedeker, *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien...*, 2. baskı Leipzig 1914, baştaki büyük Balkan haritası. Arnavutluk hakkında içinde etraflı bilgi olduğu söylenen, L. Rey, *Guide de l'Albanie* Paris 1930'u bulmak mümkün olmadı. K. Baedeker, *Dalmatien und die Adria*, Leipzig 1929 s. 226-250'da F. Babinger'in yazdığı Arnavutluk bölümünü görmemiz mümkün olmadı. Bu bölge hakkında, içinde etraflı bilgi olması gereken şu iki yayını da elde edip göremedik: Ekrem Bey, *Berat und Tomor* (baskı yeri ve yılı öğrenilemedi); A. Baldacci, *Berat e il Tomor*, Roma 1914; ayrıca Arnavutluk'daki yollar hakkındaki şu kitapta, A. Baldacci, *Le comunicazioni stradali dell'Albania*, Roma 1917, s. 51 ve bilhassa 53'de Tomoritsa hakkında özet olarak bilgi verilmiş ise de Garmış anılmamıştır.

saba vardır ki, bu herhalde vakfiyedeki Garmış ile aynı olmalıdır^{54d}. Vakfiye üzerinde ileride daha derin bir çalışma yapıldığında bu yerler üzerinde bilhassa durulmalı, bunların gerçek adları ortaya konulmalıdır. Garmış'deki Kasım Ağa vakıfları ise en önemle araştırılması gerekli olan hususdur.

21. Gümülcine'nin Eğrican köyünde, yedi kemerli ve 150 zıra-i mimâri (= 112 m. 50 kadar) uzunluğunda bir köprü ile han, dükkânlar ve mahkeme binası. Bu köprünün yeri hakkında aşağıda ayrıca açıklama yapılacaktır.
22. Elbasan'da : جور (= Cure?)'de han.
23. Ayrıca çeşitli yerlere ve bu arada Darülhâdisine ayrılan paralar.

Bu vakfiyede Mimar Kasım Ağa'nın Şahzade camii arkasındaki kendi konağından başka, Haliç kıyısında bir de yalısı olduğu öğrenilmekte ve Lâleli dolaylarındaki kubbeli medresesi (Darülhâdis) kesinlik kazanmaktadır. Berat'ta bir hamamı, ile yedi çeşmesi (bir tanesinin kitabesi Evliya Çelebi tarafından verilmiştir) ve bilhassa Avlonya'ya bağlı kendi köyü olan ve adının Garmış olduğunu sandığımız karyede kendi hayratı olarak bir manzumesi bulunmaktadır. Cami, imaret, han ve iki çeşmeden meydana gelen bu manzumenin eğer bugün hâlâ duruyorsa, sanat bakımından tanınması gereklidir. Bugünkü Yunanistan'da, Batı Trakya'da Gümülcine yakınında kendi hayratı olarak yaptırdığı köprü ve han da aynı derecede önemlidir. Vakfiyede yedi gözlü ve 150 zıra uzunluğunda olduğu bildirilen köprü büyükçe bir eserdir. Eğrican denilen kasaba eski Avusturya haritalarında *Agridzan (Rizane)* olarak gösterilen yerdir. Köprü herhalde buradan geçen Filuri-Rizane çayı üstünde olmalıdır. Eğrican'ın bugün *Aratos* denilen kasaba ile aynı olduğunu sanıyoruz. Uzunluğu 112 m. kadar olan bu köprünün bugün hâlâ durup durmadığı bilinmez. Doğudan gelen yeni karayolu Dedeağaç (Alexandropolis)'den Megri (Makri)'e geldikten sonra kuzeye kıvrılmakta, Şaphane veya Şapçı (Sapai)'ya ulaşmakta, buradan da batıya dönerek Eğrican (Aratos)'a varmaktadır. Yol buradan itibaren düz bir çizgi halinde Gümülcine (Komotini)'e uzanır. Bu kara yolunun yapımı

^{54d} R. Huber, *Empire Ottoman, division administrative, dressé d'après le Salname de 1899/1317*, harita 1:500 000 ölçeğindedir.

sırasında eğer bu köprü ortadan kaldırılmadı ise, bugün hâlâ durduğuna ihtimal verilebilir. Bu vakfiyenin üzerinde durulmaya değer bir tarafı da H. 1050 (= 1641) yılında düzenlenmiş olmasıdır. Mimarbaşı Kasım Ağa bu tarihten sonra en azından daha yirmi yıl yaşamıştır. Bu yirmi yıl içinde evkafında bazı değişiklikler ve belki de ilâveler olduğuna ihtimal verilebilir. Yukarıda işaret edildiği gibi, Hüsameddin Bey tarafından işaret edilen belgede, Kasım Ağa'nın Anadolu'da Amasya taraflarında bulunan ve vakf ettiği bildirilen arazi de bu vakfiyede anılmamıştır.

V

KASIM AĞA'NIN MİMARBAŞI'LIĞINDA YAPILAN ESERLER

Mimar Kasım Ağa'nın siyasî hayatının bir devresinin oldukça iyi bilinmesine karşılık onun eseri olduğu kesinlik ile gösterilecek bir yapı yoktur. Kendi adına yapmış olduğu, Berat'taki hamamı, yedi çeşmesi, Temurince'nin Garmış köyündeki camii, imareti, hanı ve Gümülcine'nin Eğrican köyündeki köprüsü ile han ve mahkemesinin ne yazık ki resimlerini elde etmemiz mümkün olmadı. Belki bu yapılarda, eğer hâlâ duruyorlar ise, onun sanatçı tarafının izlerini bulmak mümkün olacaktır.

Şimdiye kadar İstanbul'daki çeşitli eserlerin yapılmasında Mimar Kasım Ağa'nın hizmeti geçmiş olabileceği söylenmiş ve yazılmıştır. Bir Hassa Başmimarının devrinde yapılan bütün eserleri onun olarak görmek, vaktiyle *Arkitekt* dergisine yazı yazan mimarlık tarihçilerinin yarattıkları, bu yüzden de alışılmış olan bir görüştür. Bunun yanlışlığı açıktır. Mimar Sinan bile kendi kontrolü altında yapılan bazı eserlerin inşasına, yanındaki kalfalarını göndermiş ve eser Sinan'ın tavsiyelerine uyularak onlar tarafından yapılmıştır. Nitekim Manisa'daki Muradiye camii bu hususta en belirli örnektir. Hassa Başmimarlığı hakkında bir araştırma yapan Şerafeddin Turan'ın da işaret ettiği gibi: "Hassa mimarları teşkilâtının birinci vazifesi, Pağışahların veya hânedan mensuplarının yaptıracakları binaları ve masrafları devlet hizmetinden ödenecek olan her nevi inşaat ve tamiratın "resim"lerini yâni plânlarını yapmak, keşif bedellerini hesaplamak ve hazırlanan projeler kabul edildikten sonra bunlara göre inşaatı yürütmek idi". Ancak şu husus da önemlidir: "Bütün plân ve

keşiflerin doğrudan doğruya Ser - mi'mârân-ı Hassa tarafından hazırlanması şart olmadığı gibi, her inşaatın da mutlaka onun tarafından yürütülmesi gerekmezdi. Tabiatıyla, Mimarbaşı plânın (resmin) çizilmesinden inşaatın bitimine kadar işin her safhasında kontrol etmek ve direktif vermek hakkına sahipti. Ancak bu yetkisine bakılarak bir Mimarbaşının devrinde yapılan bütün inşaatı onun eseri olarak kabul etmenin doğru olmadığına da önemle işaret etmeliyiz⁵⁵. Bu düşüncelere tamamen katılmakla beraber eskiden yapılacak binaların bugünkü gibi bir plân - projelerinin çizilmiş olabileceğine inanmadığımızı da belirtmek isteriz. Bugüne kadar hiçbir büyük ve önemli eserin böyle bir projesine raslanmadığı gibi, arşivlerde bulunan "resim"ler de, gerçekten bir proje olmaktan çok uzaktır. "Resim" yani plân projesi bir tarafa bırakılacak olursa, Mimarbaşı'nın yapılacak binaların en azından tasarılarını onayladığı muhakkaktır.

Hassa Başmimarı Kasım Ağa'nın da tam olarak ne vakit başlayıp hangi tarihte bittiği bilinmeyen Başmimarlığı sırasında hangi yapılarda hizmeti geçtiğini öğrenmek mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan Ş. Turan'ın makalesine ek olarak konulan ve kaynağı açık olarak belirtilmeyen *Cema'at-i Mi'mârân-ı Hâssa* başlıklı listede H. 1036 (= 1626/27)'de ve H. 1043 (= 1633/34)'de Mimarbaşı Mustafa Ağa, H. 1062 (= 1651/52)'de Ahmed Ağa gösterilmektedir⁵⁶. Bu bilgi, Mimar Kasım Ağa hakkında bildiklerimizle tam bir çelişki halindedir. Çelişkinin en şaşırtıcı tarafı, H. 1036 tarihinde mezartasına göre Kasım'ın Ser - mimar olması gerekirken, aynı tarihte bir başkasının bu makamda anılmasıdır. Hassa Başmimarları hakkındaki belgeler toplanıp yeni baştan gözden geçirilmedikçe bu çapraşık durumların aydınlanamayacağına inanıyoruz. Mimar Kasım'ın Sultan IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed yıllarının gerek İstanbul içindeki gerek İmparatorluğun başka yerlerindeki inşaatların bir kısmında herhalde hissesi olmalıdır. Hiçbir vakit mimarlık yapmamış bir kimsenin Mimar Sinan, Mimar Davud ve Mimar Mehmed Ağalar gibi ustaların hemen arkasından Hassa Başmimarlığı mertebesine yükselebileceğini pek sanmıyoruz. En azından resmî ve Saray menşurlarına ait inşaatın bazılarının onun elinden çıkmış olması gerekir.

⁵⁵ Şerafettin Turan, *Osmanlı teşkilâtından Hassa Mimarları*, "Ankara Üniversitesi-Tarih Araştırmaları Dergisi" I, 1 (1963, baskı 1964) s. 157-202.

⁵⁶ Şerafettin Turan, *aynı yazı*, s. 201'deki liste.

Ayrıca iki yakın dostunun, Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Cinci Hoca denilen Hüseyin Efendi'nin yaptırtdıkları binalarda da onun bir payının olması gerektiği akla yatkın gelmektedir. Fakat ne olursa olsun bütün bunlar bir takım tahminler olmaktan ileri gitmemektedir. Eldeki bilgilerin yetersizliği karşısında, vaktiyle Necmettin Emre'nin ileri sürdüğü gibi Kasım Ağa'nın "...Türk mimarisinde de mevki kazanmış ve eser vücude getirmiş kudretli mimarımız..." olduğunu ifade edebilecek durumda değiliz.

Bu hususa böylece işaret ettikten sonra Kasım Ağa'nın yaptığı ileri sürülen veya onun yaşadığı yıllarda yapıldıkları bilinen bazı yapıları bir defa gözden geçirmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. 1644'de yapılabılı yıldan fazla bir süre geçtiğini söylediğine göre 1630-34 yılları arasında yapılan Üsküdar sarayı ahırlarından bugün hiç bir iz kalmamıştır. H. 1049 (= 1639/40)'da yine Üsküdar Sarayında Baltacılar dairesini tamir ettiğini de bir belge haber vermektedir. Hassa mimarı olduğu yıllarda yapılan Topkapı Sarayı sınırları içinde, Revan köşkü (H. 1045 = 1635/36), Bağdad köşkü (H. 1048 = 1638/39)⁵⁷, Sünnet odası (1640) ile Türk sanatında başka bir eşi olmayan şirin ve zarif İtariye kameriyesi (H. 1050 = 1641), Sultan İbrahim tarafından daha eski bir köşkün yenilenmesi suretiyle yaptırılan ve H. 1053 (= 1643) Şaban ayında tamamlanan Sepetçiler köşkü⁵⁸, Üsküdar'da Kösem Sultan'ın hayır eseri olan Çinili cami ve müş-

⁵⁷ Ahmet Refik, *Türk mimarları*, s. 71'de Bağdad ve Revan köşklarinin Mimar Hasan Ağa tarafından yapılmış olacaklarını yazar. Kaynak göstermediğinden bu iddianın ne dereceye kadar doğru olduğunu bilemiyoruz. Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul tz. s. 108'de A. Refik'den alarak aynı bilgiyi tekrarlamaktadır.

⁵⁸ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 33; *yeni baskı*, IV, s. 1581; Abdurrahman Şeref, *Topkapı Sarayı Hümayunu*, "*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*" I (1327) s. 294, N. M. Penzer, *The Harem*, London 1936, s. 77-78. Sepetçiler köşkü sonraları çok değişmiş ve günümüze kadar harap bir halde gelmiştir. Sahil saraylarının son parçası olan bu köşkü ilk biçiminde restore etmek üzere yapılan çalışmalar bir türlü tamamlanmamıştır. Köşkün yukarı bölümündeki üstünde görülen kitabe H. 1053 (= 1643) tarihindeki Sultan İbrahim tarafından yapımını belirtmektedir. Sepetçiler köşkünün kitabesi bir süre önce yayınlanmıştır. bkz., Mesud Koman, *Sepetçiler Köşkünün onarılması minasebetiyle Sirkeci - Narlıkapı arasında mevcudiyetini muhafaza eden Osmanlı eserleri*, "*Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*", sayı 270 (Temmuz 1964) s. 12-13. Bu kitabeyi daha aslına uygun bir biçimde yeniden kopya ederek burada tekrarlamayı doğru bulduk:

temilâtı⁵⁹, nihayet Yenicami'in Turhan Sultan tarafından 1660'da tamamlanması sırasındaki payı hep yakıştırma olan tahminlerdir⁶⁰.

Hazret-i Sultân İbrâhîm âli himmetin
 Kasr-ı kadrin dâimâ vâlâ ede Rabb-ı celil
 Emr ü fermâniyle yapıldı bu bünyân-ı refî'
 Bî nazîr ü bî adil ü bî şebîh ü bî misil
 Eyleyüp Yahyâ duâlar dedi târihin anın
 Kasr-ı vâlâyı mübârek ede ol Rabb-ı cemil

1053 (= 1643)

Bu tarihin, 1622-23, 1625-32 ve 1634-44 tarihlerinde üç defa ve toplam 18 yıldan fazla Şeyhülislâm olan aynı zamanda da şâir Yahya Efendi (1553-1644)'nin olduğu anlaşılmaktadır. Yakın tarihlere gelinceye kadar Sepetçiler köşkünün bir odasında güzel bir ahşap tavan görülebiliyordu. Bugün bu tavanda da en ufak bir iz kalmamıştır. Kıyı köşkerinin sonuncusu olan bu değerli eserin mahvına göz yumulması kadar onun hangi prensiplerle ihya edileceğinin bir türlü kararlaştırılmaması da üzücüdür. Biz çok yıl önce Eski Eserler ve Anıtlar Kurulunda, bu eserin bugün olduğu kadarı ile restore edilmesini ısrarla istemiş fakat bir sonuç elde edememiştik. Yapıyı nasıl olduğu bilinmeyen ilk biçimlerine dönüştürmek macerası sonunda bugünkü perişan duruma ulaşılmıştır. Sepetçiler köşkünün manzum kitabesi, Şeyhülislâm Yahya Efendinin baskılı *Divân*'ında yoktur, kşl. *Divan-ı Yahya Şeyhülislâm* (Asar-ı Müfide kütüphanesi), İstanbul 1334, s. 316-317'de tarihler bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Rekin Ertem (2867), *Şeyhülislâm Yahya Divân'ı, Transkripsiyonlu metin ve indeks*; Beyhan Erdoğan (820), *Divan-ı Yahya*, bu çalışmaların her ikisi de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, lisans (mezuniyet) tezi olarak yapılmıştır.

⁵⁹ Kösem Sultan ve vakıfları hakkında bkz. Cavid Baysun, *Kösem Sultan* maddesi *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 915-923, Kösem Sultan vakıflarına ait bir vakfiye 1920-1930 yılları arasında bir Ermeni tarafından Berlin'de Max Freiherr von Oppenheim vakfına satılmıştır, bkz. W. Caskel, *Schenkungsurkunde Sultan Ibrahims für die Valide Mahpeyker Sultan (Kösem) von 1049/1640, "Documenta Islamica Inedita"* (1952) s. 251-262. Başka bir vakfiye de Millet Ktp. Ali Emîri Ef. Kitapları (Tarih, no. 931) arasında bulunmaktadır, Mücteba Ilgürel, *Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi, "Tarih Dergisi"* XVI, sayı 21 (1966) s. 83-94.

⁶⁰ Birçok yazıda Kasım Ağa'nın Yenicamiin yapımında çalıştığı ileri sürülür, Kemal Altan, *Klâsik tarzından sonraki mimarî eserlerimiz, "Arkitekt"* VIII. yıl (1938) s. 238-240'da onun Yenicamiin mimarı olduğu fakat tamamlayamadan öldüğü ve yapımı Hezarfen İbrahim Ağa'nın tamamladığını yazar. Bazı yerlerde ise Kasım Ağa'nın Yenicami yapımında inşaat mutemedi olarak çalıştığı bildirilir. Gerçekten Yenicami yapımında mutemet olarak bir süre çalışan bir Kasım Voyvoda vardır, kşl. Ali Saim Ülgen, *Yenicami, "Vakıflar Dergisi"* II (1942) s. 387-397, bkz. s. 388. Fakat bu mutemet camiin Safiye Sultan tarafından temeli atıldığı sıralarda H. 10 Muharrem 1006 (= 1597)'de görevlendirilmiştir. Böylece Mimar Kasım Ağa ile aynı olması mümkün değildir.

Bu sayılan yapıların hepsinin de onun iki mimarbaşılığı yıllarına ait oldukları bir gerçektir. Fakat bu eserlerin yapılışında rolü ne olmuştur bunu bilemiyoruz. Ayrıca aynı yıllar içinde yapıldıkları bilinen bazı eserleri de niçin ona bağlanmadıkları sorulabilir. Nitekim Topkapı Sarayında Sünnet odası, Ayasofya köşesinde Sultan İbrahim'in hayratı olan sebil, Mimar Kasım'ın bir süre velinimetisi olan ve 1644'de idam edilen Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın Çarşıkapı'da H. 1051 (= 1641/42)'de yaptırdığı medrese, türbe, çeşme ve sebili⁶¹ ile aynı vezirin, Galata'daki camii^{61a} ve Edirnekapısı civarında evvelce Salmatomruk denilen semtte eski bir Bizans kilisesi iken, Fetihden sonra Katoliklere verilen ve IV. Murad devrinde yine Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfı olarak camiye çevrilen Odalar camii'nin Mimar Kasım'ın elinden çıkması ihtimali düşünülebilir⁶². Tabii bu vesile Kemankeş

⁶¹ Evvelce cadde genişletilirken ön kısmı ve türbesi ile sebili yıktırılan bu medresenin kalan parçası da 1956 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın hatırasını yaşatmak üzere medresenin sağ tarafına yapılan mezar da buradan götürülmüştür. Kaynaklara göre meşhur İbşir Paşa'nın da mezarı bu medrese yanında idi. Medrese hakkında bkz. Zeynep Nayır, *Osmanlı mimarlığında Sultan Ahmet külliyesi ve sonrası (1609-1690)*, (İstanbul Teknik Üniversite-Mimarlık Fakültesi yayını) İstanbul 1975, s. 183-184. Mübahat Kütükoğlu *not*, 52'deki yerde s. 346, res. 19.

^{61a} Galata'da Kemankeş Mustafa Paşa camii, Ceneviz'lerin idaresi sırasında yapılmış olan ve bir hastahanesi ile şifalı bir su kaynağına sahip San Antonio kilisesinin 1636'da kapatılmasından sonra onun yerinde yapılmıştır, bkz. E. Dalleggio d'Alessio, *Recherches sur l'histoire de la Latinité de Constantinople*, "Echos d'Orient" XXV (1926) s. 33-35, Cami bugünkü dış görünüşü ile çok yakın bir geçmişte mimari bakımdan büyük değişikliğe uğradığını belli etmektedir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru Sebah ve Joaillier fotoğrafhanesi tarafından çekilen büyük İstanbul panoramasında bu cami orijinal biçimi ile görülür. Fotoğraftan anlaşıldığına göre bu fevkanî camii, Sultanahmet'te Firuz Ağa camii gibi sekizgen kasnağa oturan bir kubbesi vardı; böylece yapı, klâsik devir üslubunda idi. Cami hak. bkz. A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis, *Galata*, İstanbul 1944, s. 29; Reşit Saffet Atabinen, *Galatada Kemankeş Karamustafapaşa camii avlusunda T. T. O. K. Arşivleri ve Kitaplığı*, "Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni" sayı 86 (1949) s. 3-6.

⁶² Bu kiliseden çevrilme cami hakkında bkz. Semavi Eyice, *İstanbul*, İstanbul 1955, s. 72, no. 102. Son yıllarda gecekondular tarafından istilâ edilen bu tarihi eser, bu gecekonduların ev haline getirilmesi ile tamamen ortadan kaybolmuştur. Odalar veya Kemankeş Mustafa Paşa mescidi olan eski kilise hakkında ayrıca bkz. Semavi Eyice, *Les églises byzantines d'Istanbul*, "XXII Corso di Cultura sull'arte Ravennate e Bizantina" (1965) s. 297, res. 25; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, Pennsylvania 1976, s. 220-224; W. Müller - Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 188-189.

Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul dışındaki bazı yapıları da akla gelir. Pazarcık Kervansarayı ile Sivas yakınında Sivas Yenişehir'i veya Yıldızeli'nin doğmasına yol açan Kemankeş Mustafa Paşa'nın cami, han ve büyük kervansarayı ile arasta ve hamamdan ibaret külliyesinin de yapımında Mimar Kasım'ın bir hissesi olup olmadığı üzerinde durulmalıdır⁶³. Valide Kösem Sultan'ın büyük Valide hanı'nın, yine Kasım Ağa'nın dostu ve bir bakıma ikinci velinimet meşhur Cinci Hoca'nın memleketi olan Safranbolu'daki hanının da mimarının da Kasım Ağa olması gerekir. Aslında 192 odalı olduğu söylenen bu iki katlı gerçekten abidevi handan başka Cinci Hoca'nın aynı kasabada "İçlerinin ferahlığı ve yapılarının ahengiyle İstanbul'un en ünlü hamamlarıyla boy ölçüşebilecek..." güzellikte iki büyük kubbeli bir de çifte hamamı da bulunmaktadır⁶⁴. Aynı tahmin bu ihtişamlı hamam için de yapılabilir. Yine Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin "Görenlerin hayret ettikleri", Devlet hazinesinden de iki yüz akçe verilerek yaptırılan muhteşem sarayında da herhalde onun mimar

⁶³ Eski adı ile Yenihan yeni adı ile Yıldızeli ilçesindeki Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesinin bugüne kadar bir yayını yapılmamıştır. Şahsen biz de bu eseri göremedik. Bu külliye hakkında kısa bir not olarak bkz. Kadri Erdil, *Sivas rehberi*, Sivas 1953, s. 48.

⁶⁴ İsmail Habib Sevük, *Bugünkü Safranbolu ve Yarınki Sümer - Kent*, şu broşürde: Tahir Karauğuz, *Safranbolu, Kasaba durumu - Hükümet Konağı meselesi*, Zonguldak 1950, sahife sayısı yok. Bu han hakkında ayrıca bkz. Ahmet Gökoğlu, *Paphlagonia (Paflagonya) ... Gayrimenkul eski eserleri ve arkeolojisi*, Kastamonu 1952, s. 358, yazar hanın aslında 65 odası varken sonraları bunun 150'ye çıkarıldığını bildirir. Safranbolu'da Cinci Hoca evkafından olarak kabul edilen yeni hamam'ın ise (kşl. ay. esr. s. 376-377) Zonguldak Vakıflar Müdürlüğünden alınan bir yazıya göre sahibi Hamide Hatun adlı bir kişi görünmektedir. Şüphesiz bu husus da araştırılması gereken bir konudur. Acaba Hamide Hatun Cinci Hüseyin Efendi'nin karısı mıdır? yoksa Safranbolu'daki diğer hamamlardan birimi onun evkafıdır? Bu hamamın satış yoluyla başka bir vakfa da intikal edebileceği de düşünülmelidir. Bu han ile hamam hakkında kısa birer not olarak ayrıca bkz. Metin Sözen, *Safranbolu anıtları*, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni" Sayı 54/333 (1976) s. 13 ay. yz. *Safranbolu ve Anıtları konusunda kısa bilgiler*, "İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Dergisi" II, sayı 5/6 (1976) s. 48, yukarıda yazının tekrarıdır. Bunların dışında, Safranbolu'da Cinci Hoca'nın Hükümet konağı yerinde bir sarayı veya konağı da olduğu söylenir, bkz. Mehmed Behçet, *Kastamonu âsarı Kadimesi*, İstanbul 1341, 96 ve Gökoğlu, ay. esr. s. 359.

olarak eli olmalıdır⁶⁵. Başka eserlerde Kasım Ağa'nın durumu daha şüphelidir. Nitekim İstanbul'da Haseki'de 1044 (= 1634/35)'e doğru yaptırıldığı kabul edilen Cami, medrese, sebil ve türbeden ibaret Bayram Paşa külliyesinin de onun eseri olup olmadığını ortaya koyacak her ne kadar aksi iddialar varsa da bir dayanak yoktur. Aynı şey 1628'e doğru yapılan ve daha sonraları biten, Eskişehir yakınındaki Hanköyünde, Sadrâzam Husrev Paşa'nın kiliseden çevrilme camii,

⁶⁵ Naimâ, *Tarih*, IV s. 75; *yeni baskı*, IV, s. 1626'da bu büyük sarayın yapımından kısaca bahsederek, o sıralarda alay için şu beytin söylendiğini bildirir:

Binâ emsilesin bilmezdi Cinci
Anın-çün başladı evvel binâya

Ayrıca bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, s. 323; *yeni baskı*, II (1969) s. 26. Evliya Çelebi bu sarayın H. 1054 (= 1644/45) ve H. 1055 (= 1645/46)'da yapılmış olduğunu gösteren iki tarih beytinin de kopyalarını verir:

Muallâ devlet-âbâd oldu bu menzil mübârek-bâd

معلی دولت آباد اولدی بو منزل مبارک باد
(H. 1054 — 1644/45)

Yümn-i devletle mübârek ola dâim bu mekân

یمن دولتله مبارک اوله دائم بو مکان
(H. 1055 — 1645/46)

Fakat herhalde bu muhteşem saray uzun ömürlü olmamıştır. 1660 yılı yazında İstanbulu harap eden korkunç yangında Cinci Hoca sarayı da yanmıştır. Kâtipzâde adında bir kimsenin yazdığı manzum *Tarih-i ihrak-ı kebîr* başlıklı tarihte:

Geldi andan Cağaloğlu yokuşundan yukarı
Cincinin sarayı ile yandı hep mahalleli

denildiğine göre bu sarayın Cağaloğlu yokuşu üst başı ile Ayasofya arasında bulunduğu anlaşılıyor. Bu manzume Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin *Mecmua-i Tevarih* (Topkapı Sarayı - Hazine no. 1565, s. 287) de bulunmaktadır, bkz. Mustafa Cezar, *not 18'deki yerde*, s. 341. Kâtipzâde'nin 1660 yangını anlatan manzumesi kısaltılıp bugünkü dile çevrilerek de yayınlanmıştır, bkz. Reşad Ekrem Koçu, *1659'da İstanbul*, "*Tarihten Sesler*" I, sayı 12 (1943) s. 4-6; aynı yangın ile ilgili Ermenice bazı kaynaklar için bkz. K. Pamukçuyan, *İstanbulda 1660 yangını hakkında yeni vesikalar*, "*Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*" sayı 182 (Mart 1957) s. 13-15, ay. yz. *Megrili Patrik İstebannos'un 1660 İstanbul yangını tasvirnâmesi*, "*Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*" sayı 190 (Kasım 1957) s. 11-13; bu yangın hakkında başka kaynaklar hakkında bkz. Semavi Eyice, *Elçi Hanı*, "*Tarih Dergisi*" sayı 24 (1970) s. 110, not 64. Bütün bu tasvirnâmeler içinde en etraflı bilgi vereni Kâtipzâde'ninkidir.

hanı ve hamamı için de söylenebilir⁶⁶. Bütün bu eserlerin yapımı sırasında Kasım Ağa Hassa Başmimarıdır. Fakat payının ne derecede olduğu karanlıktır. Bazı yayınlarda Trakya'da Babaeski'de önemli bir köprünün Mimar Kasım tarafından yapıldığı yazılmaktadır⁶⁷. Bunun gerçek yüzü şöyledir: Evliya Çelebi Babaeski kasabasından geçen Ergene nehri kolu üzerindeki yedi gözlü Çoban Veli Kasım Ağa köprüsünün yapılması hakkında bir hikâye anlatır: "Bu Kasım Ağa bu civarda koyun güderken cenab-ı bâri kenduye islâmı müyesser edüp mürur-i eyyâm ile dergâh-ı âli yeniçeri ocağına kul kethüdası olup Sultan Murad Hân hapsinde ilen "ahdim olsun, bu girdabdan kurtulursam, koyun güttüğüm mahalde bir köprü bina edeyim" der. Halâs olduktan sonra ahdini yerine getirüp 400 Rûmî kise sarfederek bu büyük köprüyü inşa etmiştir"⁶⁸. Aslen hıristiyanken müslüman olup Yeniçeri Kul kethüdalığına kadar yükselen bir Çoban Kasım Ağa hakkında Naimâ tarihinde de bilgi vardır. Sultan İbrahim (1640-1648) devrinde Silivrikapı dışında bir çiftliği olan Deli Kasım'ın çobanı olan Çoban Kasım, H. 1061 (= 1651) Safer ayında Yeniçeri Kul Kethüdası olmuştur. Kötü bir şöhreti olan ve rüşvet alan Çoban Kasım bir ara Yanya'ya sürgün edilmiş, ancak Çekmece yakınında iken arkadan gelen iki yeniçeri çavuşunun kendisini idam edebileceklerinden korkarak kaçmış, Halkalı taraflarında gece karanlığında izi kaybettirerek Eyub'da bir dostunun evinde gizlenmiş, ertesi akşam da kıyafet değiştirerek İstanbul'a girip gizlenmişti. Ancak H. 1062 (= 1652) ahvali içinde, Kethüda Çoban Kasım etrafa yirmi kese dağıtıp meydana çıkmış, Samsuncu Ömer Paşa ve Müftünün de aracılığı ile af hattı alınmıştı⁶⁹. İşte Evliya

⁶⁶ Semavi Eyice, *Hanköyü'nde Husrev Paşa camii, IV. Murad'ın Sadrâzâmı Husrev Paşa'nın bir eseri, "Tarih Dergisi"* sayı 23 (1969) s. 179-204 ve 12 lev.

⁶⁷ *Türkiye Ansiklopedisi - Kırklareli eki, "Hayat" Dergisi*, 16 Ocak 1964, s. 4, Hüsamettin Toros, *Türkiye vilâyetleri sanayii - turizm Ansiklopedisi*, İstanbul tz. s. 372; Nafiz Karaçam, *Bütün yönleri ile Kırklareli*, İstanbul 1970, s. 226. Bütün bu yayınlarda (belki bizim göremediğimiz başkalarında da) Babaeski'deki taş köprünün Mimar Kasım tarafından yapıldığı yazılmıştır.

⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 481; yeni baskı, VI, s. 35.

⁶⁹ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 68-69; yeni baskı, IV, s. 1618-19, ve bilhassa, V, s. 185, 212; yeni baskı, V, s. 2221-2222, ile s. 2246. Ayrıca bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 49. M. Süreyya Bey, H. 1067 (= 1656)'de Sekbanbaşı olan Çoban Kasım Ağa ile, H. 1061 (= 1651)'de Kul kethüdası olan Küçük Kasım Ağa'yı ayrı kişiler olarak gösterir. Halbuki Naimâ ve Evliya Çelebi'nin verdikleri bilgiye göre ikisi de aynı olmalıdır.

Çelebi'nin iddiasına göre Babaeski köprüsü bu Çoban Kasım tarafından yaptırılmıştır. Ancak Evliya Çelebi Çoban Kasım'ın IV. Murad (1623-1640) yıllarında hapsedildiği ve buradan bir kurtulursa hayrat köprü yapmağa ahd ettiğini bildirir. Acaba bu olay; Çoban Kasım'ın daha önceki bir gözden düşüşü ile mi ilgilidir. Bunun cevabı verilemez. Çok güzel bir sanat eseri olan bu klâsik üslûplu köprünün H. 1043 (= 1633/34)'de Sultan Murad devrinde yapıldığını bildiren bir kitabesi vardır. Ancak kitabede, Sultan Murad övülmekte ve köprünün bir "kulu" tarafından yapıldığı bildirilerek adı verilmemektedir⁷⁰. Evliya Çelebi'nin bu kaydına inanıldıkta bunun Çoban Kasım tarafından yaptırıldığı kabul edilebilir ise de yine bazı karanlık pürüzler kalmaktadır. Çünkü köprü kitabesine göre Sultan Murad devrinde 1633/34'de yapılmıştır, halbuki Küçük Kasım da denilen Çoban Kasım'ın ortaya çıkışı H. 1061 (= 1651)'dedir. Evliya Çelebi onun Yeniçeri Kul Kethüdası oluşunu Sultan Murad devrine çıkarır. Naimâ ise IV. Mehmed devrine indirir. Köprüyü yaptıran kim olursa olsun, mimarının Hassa Başmimarı Kasım Ağa olup olmadığı hususunda aydınlatıcı bir belge bulununcaya kadar hiç bir şey söylenemez⁷¹. Bu duruma göre, Evliya Çelebi'deki bilginin yanlış anlaşılması sonunda Babaeski köprüsüne yakıştırılan, "Mimar Kasım'ın eseridir" iddiası inandırıcı sayılmaz.

Üsküdar'da Selimiye kışlası ile Haydarpaşa lisesi arasındaki çukur arazide bulunan ve evvelce Üsküdar sarayının yakınında olarak yapılan Muhasip Haznedar Ali Ağa çeşmesi de Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı yıllarında inşa edilmiş idi. H. 1064 (= 1653/54) yılında yapılan bu çeşme büyük bir namazgâh sofası ile birlikte idi. 1972 yıllarında çeşme yerinden sökülerek Harem iskelesinden çıkan Ankara yolu ile Selimiye kışlası kenarından inen yolun arasına alınmıştır⁷². Nihayet kesin tarihi bilinmemekle beraber 1646-1653 yılları arasında yapılmış olması gereken, Şehzadebaşında Ebulfazl Mahmud Efendi medresesi de yine Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı yıllarına ait bir eserdir. Gerçek-

⁷⁰ Cevdet Çulpan, *Türk taş köprüleri - Ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar* (T. T. K. yayını, VI. Dizi, sayı 16) Ankara 1975, s. 171-173, res. 103.

⁷¹ Mimar Kasım Ağa'ya Koca denilmesinin bir sebebi, yaşlı bir insan olmasından başka herhalde bu küçük Kasım Ağa'dan ayırmak için olmalıdır. Bu hususta bkz. yukarıda s. 783 ve not 34.

⁷² İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri, II*, İstanbul 1945, s. 270, no. 219-13.

ten önemli bir yapı olan bu güzel sanat eseri ne yazık ki Belediye sarayı yapılırken 1954'de yıkılarak ortadan kaldırılmıştır⁷³. Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı yıllarında İstanbul'da pek çok sebilin yapıldığı bilinir. Bunların çoğu bugün artık yoktur. Yalnız Eyüp'te Mehmed Ağa, Bayram Paşa, Çinili cami yanında Kösem Sultan sebilleri durmaktadır. Tunusbağı sebiline harap halini gösteren resimler mevcuttur⁷⁴. Tophane'de olan Kemankeş Mustafa Paşa sebiline ise bu cadde XIX. yüzyıl içinde genişletilirken yerinden sökülerek karşı tarafa, Kılıç Ali Paşa camii köşesine taşındığını sanıyoruz⁷⁵. Yani bugün bu camii avlu duvarı köşesinde görülen sebil aslında caddenin karşı tarafında olan Kemankeş sebidir. Kasım Ağa'nın faal olduğu yıllarda İstanbul'un içinde ve çevresinde pek çok da çeşme yapılmıştır⁷⁶. Bunların o yıllarda Mimarbaşı olan şahsın izni ile yapılmış ve su tahsis edilmiş olmaları gerekir.

⁷³ Semavi Eyice, *Die Medrese des Kazasker des Ebû'l-fazl Mahmud Efendi*, "Istanbul Mitteilungen" VIII (1958) s. 57-64, lev. 15-20, bu makale daha genişletilmiş olarak türkçe de yayımlanmıştır, *İstanbul'un kaybolan bir eski eseri: Kazasker Ebu'l-fazl Mahmud Efendi medresesi*, "Tarih Dergisi" sayı 10 (1959) s. 147-162.

⁷⁴ Bu sebiller hakkında bkz. İzzet Kumbaracılar, *İstanbul sebilleri*, İstanbul 1938.

⁷⁵ Caddenin karşı tarafında ve Tophane yokuşu başında olan Kemankeş Mustafa Paşa sebili bazı eski gravürlerde görülmektedir, bkz. I. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, *Vue de la place et des casernes de Top - Hané*, ve *Vue de la fontaine de Top - Hané* altıklık gravürler (Bu güzel albümün ufak boyda bir tıpkıbasımı vardır. İstanbul 1969). Aynı sebil şu eserin resimleri arasında da görülür, Th. Allom ve R. Walsh, *Constantinople and the scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London tz. en baştaki takdim sahifesindeki vinyet. Miss Julia Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, London (1839) s. 72-73 arasında yer alan ressam W. H. Barlett'in gravüründe bu sebil daha belirlidir. Tophane caddesi Sultan Abdülaziz (1861-1876) yıllarında genişletildiğinde, cadde üzerinde çıkıntı yapan bir çok eserler ya geri çekilmiş veya yeniden yapılmıştır. Nitekim Fındıklı'da Mimar Sinan'ın eseri Süheyl Bey mescidi yıkılarak, az geride yenisi yapılmış (bu da 1956'da yıktırıldı), Tophane kışlasının kapısı yanındaki Sultan II. Mahmut sebil ve muvakkithanesi de sökülerek Nusretiye camii avlusuna taşınmıştır. Bu arada Nusretiye camiinin sağır avlu duvarı ve kapıları da yıkılarak yerlerine dökme demirden bir parmaklık takılmıştır (bu parmaklık da 1956'da kaldırıldı). İşte bu sırada Kemankeş sebiline de yerinden sökülerek karşı taraftaki Kılıç Ali Paşa camii avlu duvarı köşesine taşındığını sanıyoruz.

⁷⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, I, İstanbul 1943, s. 68 vd.; II, s. 20 vd. (Galata ve Boğaziçi), s. 264 vd. (Üsküdar ve Kadıköyü)'de 1625-1660 yılları arasında yapılmış birçok çeşmenin adını vermektedir. I, s. 68-70'de ise Gürcü Mehmed Paşa'nın H. 1035 (= 1625/26)'da yaptırttığı üç çeşme bulunmaktadır.

Yalnız bir hususda Mimar Kasım'ın bir rolü olduğunu kuvvetle tahmin ediyoruz. Bu da Ayasofya bitişiğinde olan eski vaftizhane binasının H. 1048 Ramazan'ında (= 1639) acele Sultan I. Mustafa türbesi haline getirilmesidir. Bilindiği üzere 1623'de tahtundan indirilen I. Mustafa Topkapı Sarayında 16 yıl kapalı yaşadıktan sonra 1639'da ölmüş (veya öldürülmüş ?), içine defn edileceği bir türbe bulunmadığından, Evliya Çelebi'ye göre babasının teklifi üzerine, o vakte kadar yağhane olarak kullanılan vaftizhane acele boşaltılıp, gerekli değişiklikler yapılarak türbe haline getirilmiş ve Sultan'ın cesedi buraya gömülmüştür. Bir süre sonra da yine trajik şartlar içinde tahtından indirilerek öldürülen Sultan I. İbrahim de aynı türbeye gömülmüştür⁷⁷. İşte bu eski Bizans yapısının değişikliğini o yıllarda Hassa mimarı olan Kasım Ağa'nın yapmış olması akla oldukça yatkın gelen bir ihtimaldir.

S O N U Ç

Türk sanat tarihinde bir Hassa - Mimarı Kasım Ağa vardır ve bu, en azından 1627'lerde bu makamda bulunmaktadır. Sağlığında yaptırdığı mezar taşından bu makamda olduğu kesinlikle bellidir. H. 1005 (= 1595) tarihinde Mimar Kasım'ın adını verdiği söylenen Çemberlitaş'daki Valide Hamamı (yâni bugünkü Çemberlitaş Hamamı)'nın tamirine dair olan belgenin aslı bulunup kontrolü yapılmıca kadar bu tarihin bir baskı yanlışı olduğunu ve doğrusunun belki H. 1045 şeklinde belki de daha geç olması gerektiğini kabul etmek

Bunlardan şimdi Vatan caddesi kenarında olan Fenari İsa camii yakınındaki mimarisi bakımından çok ilgi çekici idi. Bitişindeki Öksüzce Hatip mescidinin minber biçimindeki minaresinin şerefesi bu çeşmenin üstüne oturtulmuştu, bkz. Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri*, "Güzel Sanatlar Akademisi - Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri" I (1963) s. 62 res. 85.,

⁷⁷ Ayasofya vaftizhanesi ve bunun türbe haline getirilmesi hakkında yaptığımız bir araştırma, 1975'de Roma'da toplanan Hıristiyan Arkeolojisi Kongresi'nde bildiri olarak takdim edilmiştir. Aynı konu daha genişletilmiş olarak 1976'da Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nun Yıllık konferansları dizisi içinde de anlatılmıştır. Bu konuşmaların birincisi basılmış ikincisi ise basılmak üzeredir, bkz. Semavi Eyice, *Le baptistere de Sainte Sophie d'Istanbul*, şu eserde, *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana - Roma 21-27 Settembre 1975*, Roma 1978, II, s. 257-273; ay. yazar, *Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim türbesi olan yapı: Ayasofya vaftizhanesi, Atatürk Konferansları 1975-1976*, Ankara, basılmakta.

lâzımdır. Aksi takdirde bu yıllarda iki ayrı Mimar Kasım Ağa'nın varlığına inanmak gerekecektir. 1595'de Hassa mimarı olarak bir kişinin 1660'da hâlâ faal durumda olabileceğine ihtimal verilemez. Zaten H. 1005'de Hassa Başmimarının Davud Ağa olduğu bu tarihte onun, Galata'da Alaca mescid ve Hüseyin Ağa vakfından dükkânların tamir keşfinden anlaşılır ⁷⁸.

Şu halde Hassa mimarı bir Kasım Ağa vardır ve babası Ali adında olan bu usta, Sultan IV. Murad (1623-1640) yıllarında Hassa mimarıdır. Kasım Ağa'nın Rumeli'de Berat'ın içinde birçok çeşmesinden başka bu taraflarda arazileri de vardır. Aslında Berat yakınında Garmış köyündendir ve burada hayratı vardır. İstanbul içinde de bir Darülhadis medresesi yapmıştır. Kasım'ın hangi tarihte Başmimar olduğu belli değildir. Fakat mezartaşına göre 1626/27'de bu makamda bulunmaktadır ⁷⁹. Kasım Ağa 1644'de Sultan İbrahim devrinde Mimarbaşılıktan azl edilmiş, fakat bir yıl sonra 1645'de tekrar aynı makama dönerek, 1651'de Valide Turhan Sultan Kethüdası olmuş, ancak az sonra tekrar azl edilerek hapse atılmış, malları alınarak sürgüne yollanmıştır. Siyavuş Paşa'nın pek kısa Sadareti sırasındaki "temizlik" ve onun arkasından gelen Gürcü Mehmed Paşa'nın düşmanı oluşu, bu gözden düşüşün sebepleridir. Fakat Valide Turhan Sultan'ın en yakın adamı oluşu onu daima kurtarmış ve Devletin selâmeti için tek çarenin Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye etmesi memleketin hayrına olmuştur. Kendisi gibi Berat'lı olan Köprülü Mehmet Paşa'nın Sadrâzam olmasını nihayet 1656'da başarmış ve büyük ihtimal ile bu tarihten az sonra ölmüştür. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmez. Büyük dostu Köprülü Mehmed Paşa'nın hayır yapılarında bir çalışması olup olmadığı da meçhuldür ⁸⁰. Mimar Kasım

⁷⁸ Zarif Orgun, *Hassa mimarları*, s. 336.

⁷⁹ Yukarıda belirttiğimiz gibi (bkz. s. 796, not 56) bu tarihlerde bir başka Başmimar görülmektedir.

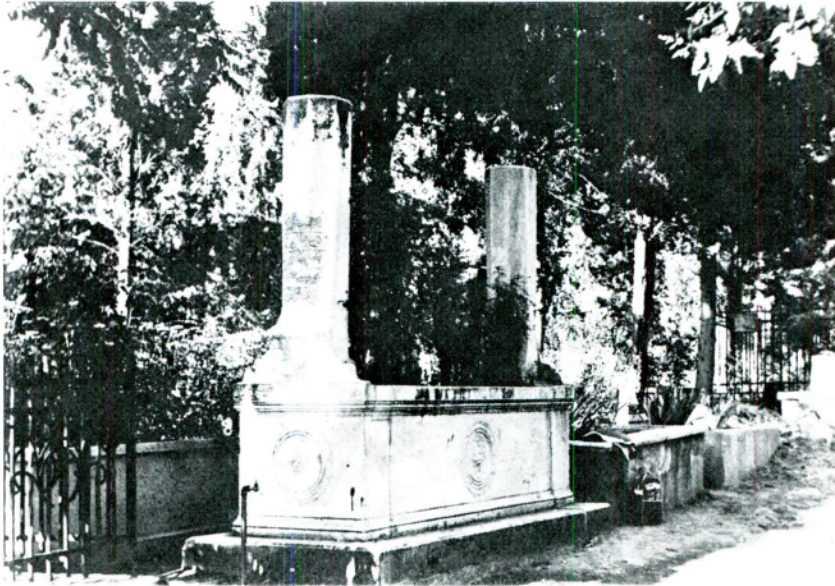
⁸⁰ Gayet tabiidir ki, bu arada Kasım Ağa'nın canı bahasına sadarete getirmeğe çabaladığı Köprülü Mehmed Paşa'nın yaptırdığı hayır eserlerinde de her hangi bir surette yardımı olabileceği akla gelmektedir. Köprülü Mehmed Paşa'nın İstanbul'a Çemberlitaş'da medrese, kütüphane ve türbeden ibaret külliyesi onun sadarete geçmesi ile 1661'deki ölümü arasında yapılmıştır. Mehmed Paşa'nın Sadarete yükselmeden önce İstanbul dışında bazı hayır eserlerinin de kurucusu olup olmadığı araştırılmalıdır. Yalnız doğum yeri olan Arnavutluk'da Berat yakınındaki Roşnik köyünde bir cami yaptırmış olduğu vakfiyesindeki kayıttan öğrenilmektedir. Bugün bu camiin hâlâ durup durmadığını bilmiyoruz.

S. Eyice

Res. 1 — Mimar Kasım'ın
mezarı eski yerinde
(1930'larda çekilmiş bir
fotodan)

Res. 2 — Aynı mezar
şimdiki yerinde

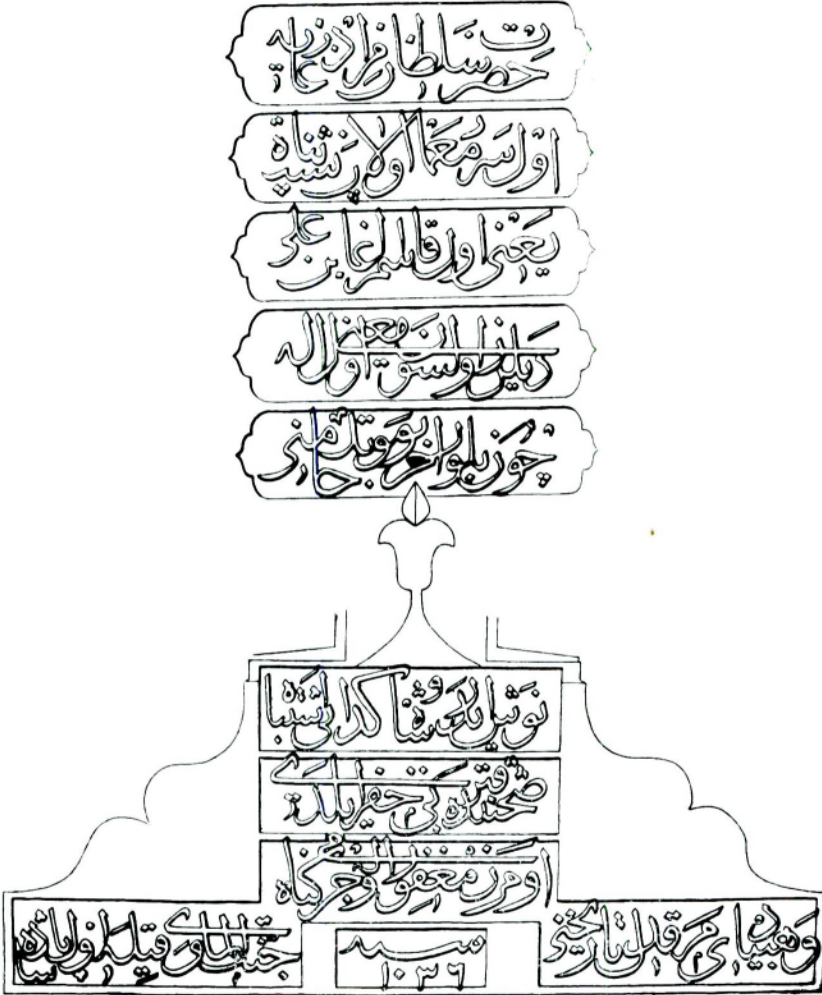

Res. 3 — Mimar Kasım'ın mezar kitabesi

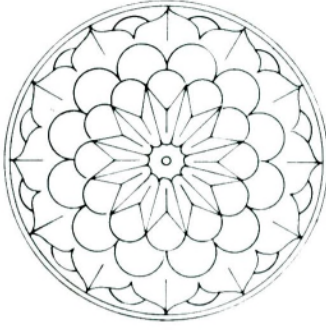

Res. 4 a-b — Aynı mezarın detayları

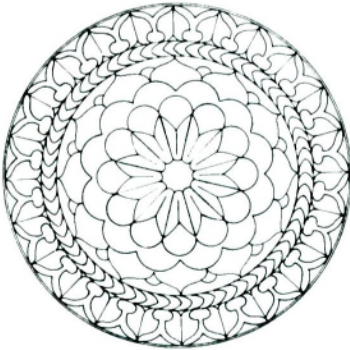
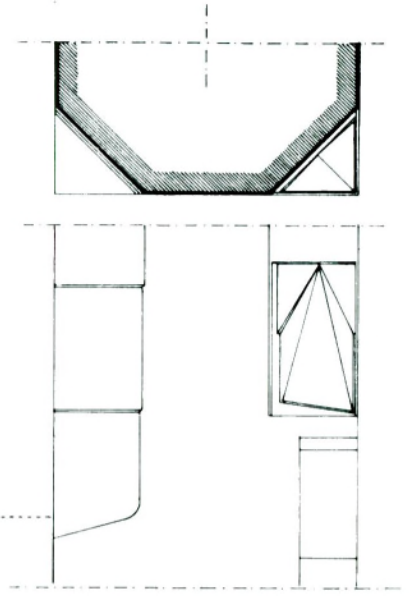

Res. 5 — Mimar Kasım'ın mezar kitabesinin kopyası

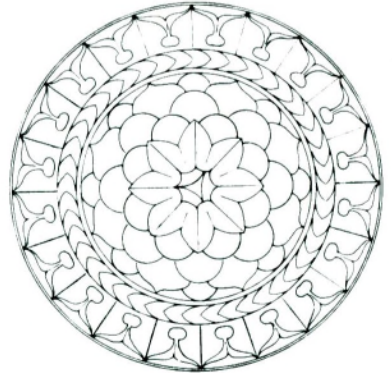
S. Eyice

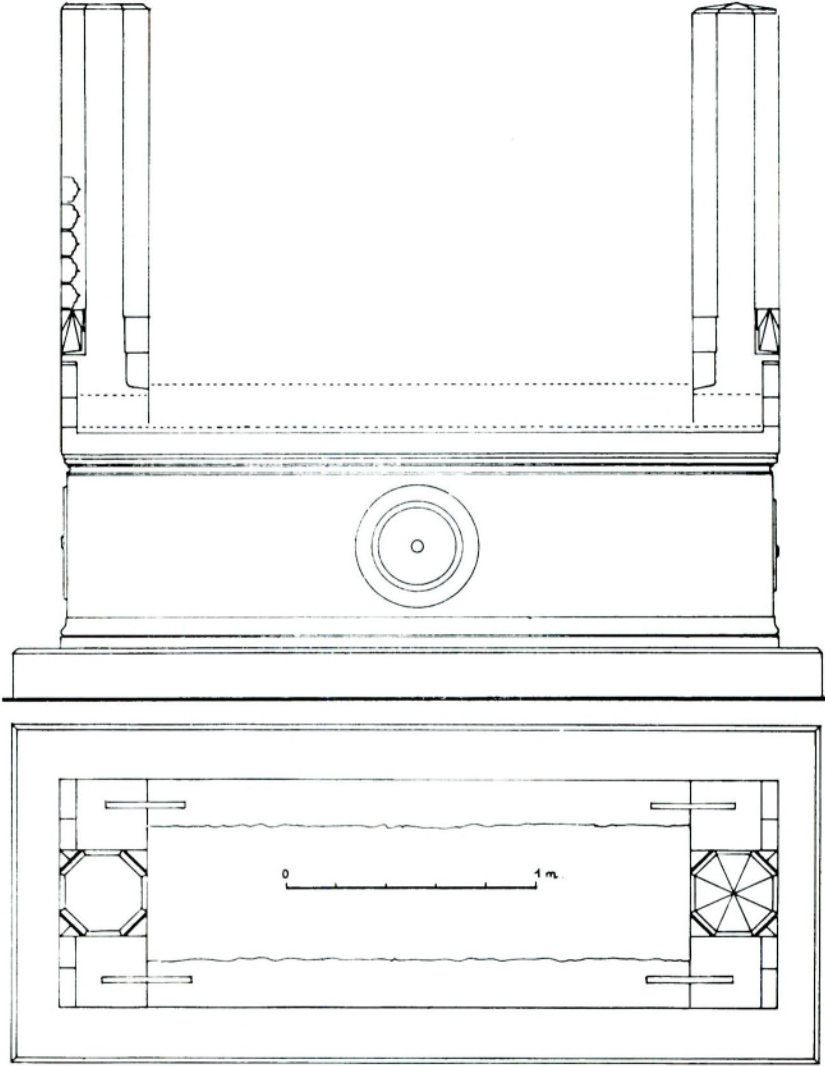
0 10 20 cm y 0

0 10 20 cm y 0

Res. 6 — Mimar Kasım'ın mezarının üzerindeki rozetler ve detay rölövesi
(çizen: Doç. Yük. müh. mim. Dr. Yılmaz Önge)

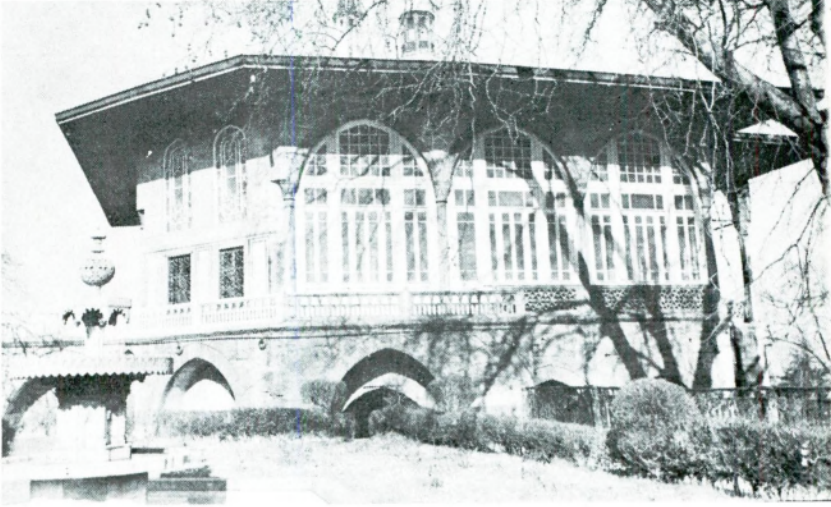
Res. 7 — Mimar Kasım'ın mezarının rölövesi
(çizen: Doç. Yük. müh. mim. Dr. Yılmaz Önge)

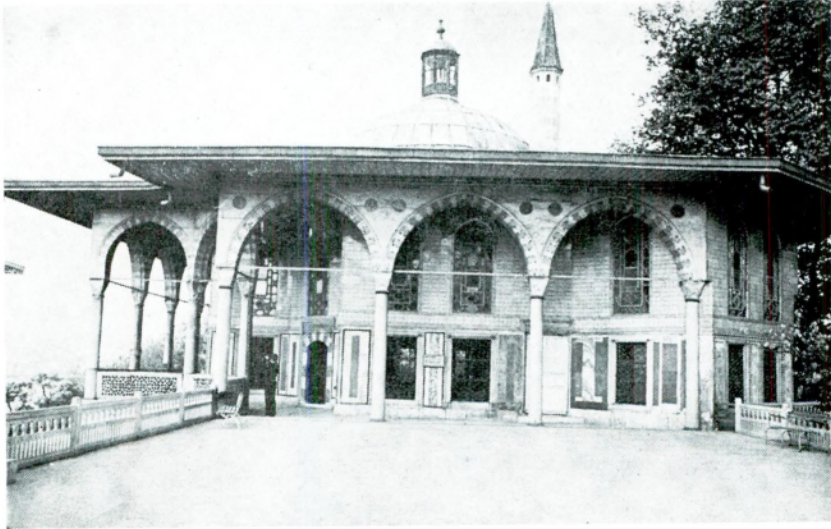
Res. 8 — Topkapı sarayında Revan köşkü

Res. 9 — Topkapı sarayında Revan köşkü

Res. 10 — Topkapı sarayında Bağdat köşkü

Res. 11 — Topkapı sarayında Bağdat köşkü

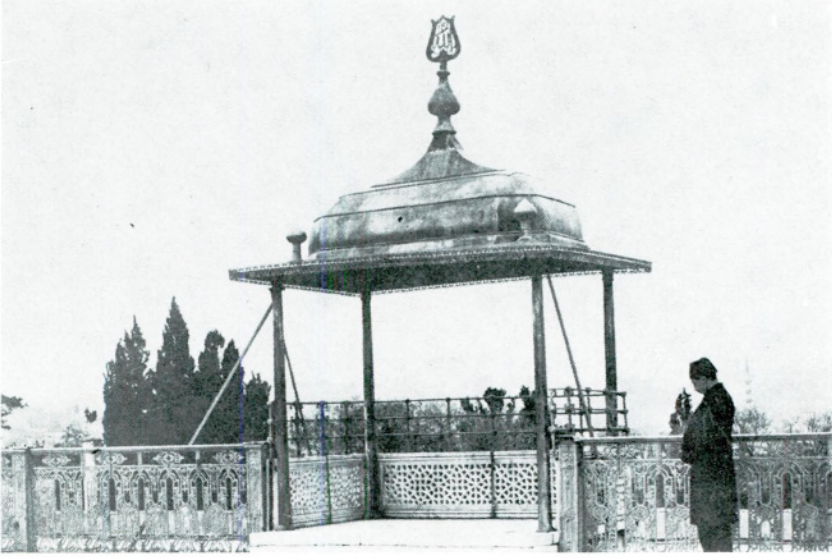
S. Eyice

Res. 12 — Topkapı sarayında
Bağdat köşkünün içi

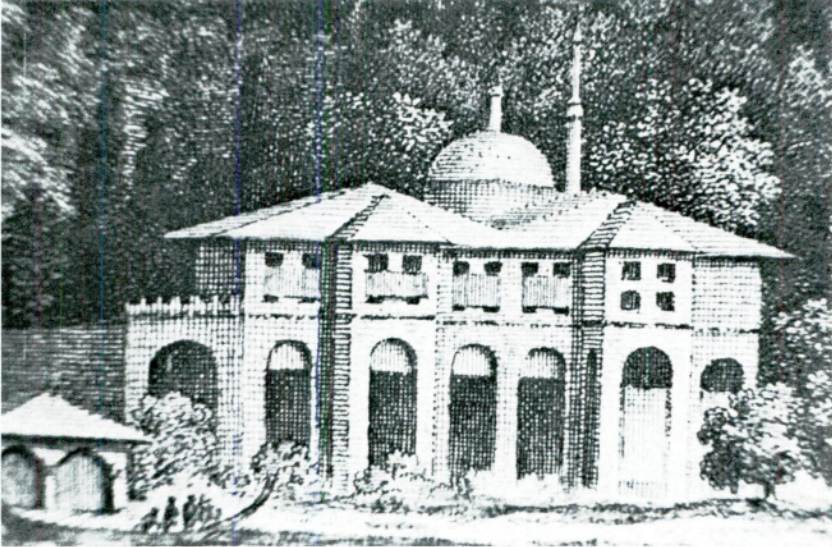

Res. 13 — Topkapı sarayında
Sultan İbrahim tarafından
yapıtılan Sünnet Odası

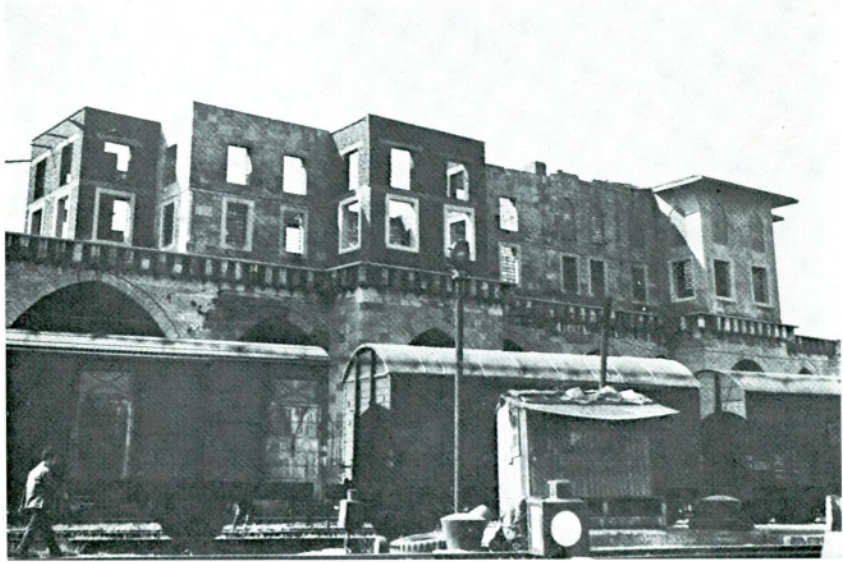
Res. 14 — Topkapı sarayında Sultan İbrahim'in İftariye kameriyesi
(Eski bir fotodan, şimdi parmaklıklar değişik biçimdedir)

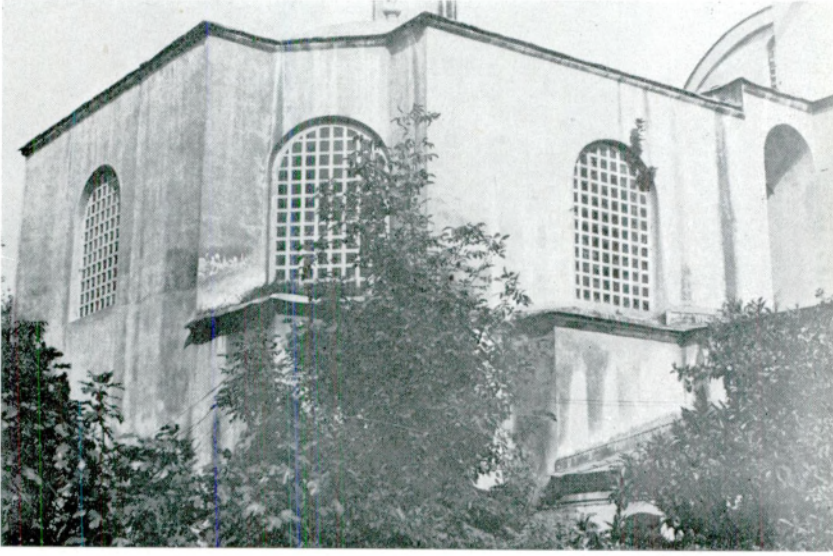
Res. 15 — Eski bir gravürde Sultan İbrahim'in yeniden yaptırdığı
Sepetçiler kasrı

Res. 16 — Sepetçiler kırının eski bir resmi

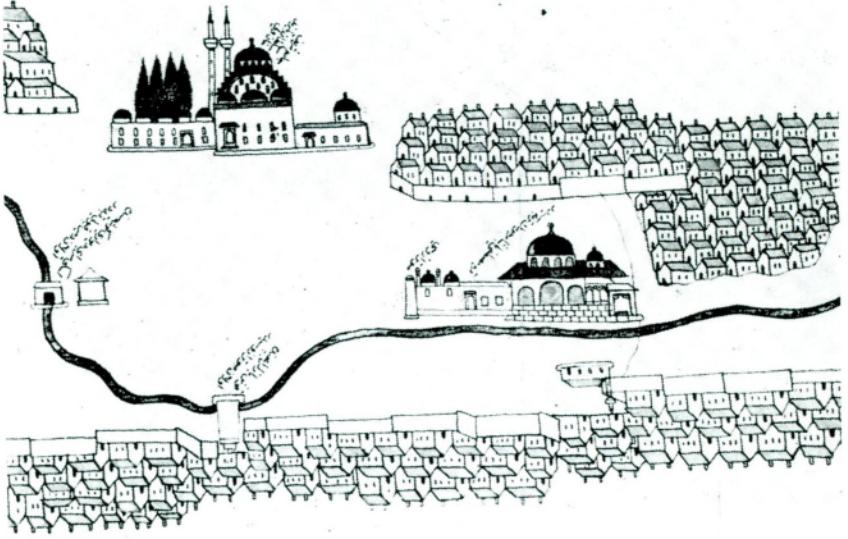
Res. 17 — Sepetçiler kırının bugünkü durumu (1978)

Res. 18 — 1639'da Sultan Mustafa türbesi yapılan Ayasofya vaftizhanesi
(Sultan İbrahim de 1648'de buraya gömülmüştür)

Res. 19 — Ayasofya camii dış duvarı köşesindeki Sultan İbrahim sebili

Res. 20 — Eski bir suyolu haritasında Çarşıkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa külliyesi

Res. 21 — Çarşıkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa medresesi 1894 depreminden sonra (1956'da ortadan kaldırılmıştır)

Res. 22 — Karagömrük’de kiliseden çevrilme Kemankeş Mustafa Paşa
mescidi 1919 yangınından sonra
(Odalar camii de denilen bu eser ortadan kalkmıştır)

Res. 23 — Galata’da Kemankeş Mustafa Paşa camii (1978)

S. Eyice

Res. 24 — Tophane'de sebil
(Th. Allom'un gravürü)

Res. 25 — Aynı sebil
Melling'in gravüründe

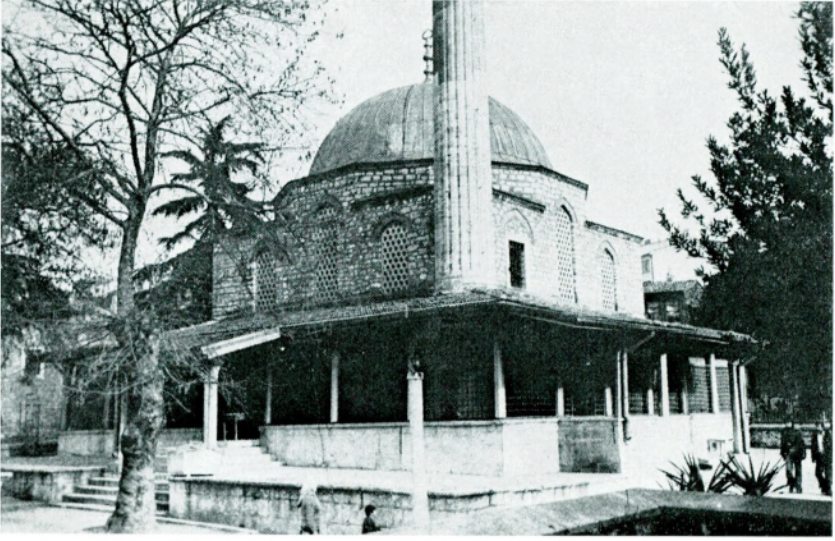

Res. 26 — W. Bartlett'in gravüründe Tophane sabil

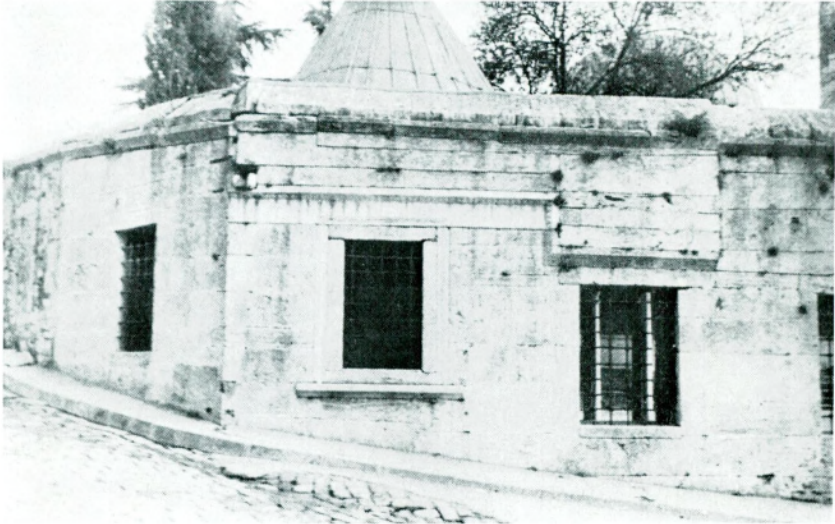

Res. 27 — Bugün karşı tarafta Kılıç Ali Paşa camii duvarı köşesinde olan sabil. Bu sabilin Kemankeş sabil olduğunu ve cadde genişletilirken şimdiki yerine taşındığını sanıyoruz

S. Eyice

Res. 28 — Üsküdar'da Kösem Valide Sultan'ın camii (Çinili cami)

Res. 29 — Üsküdar'da Çinili cami sebili

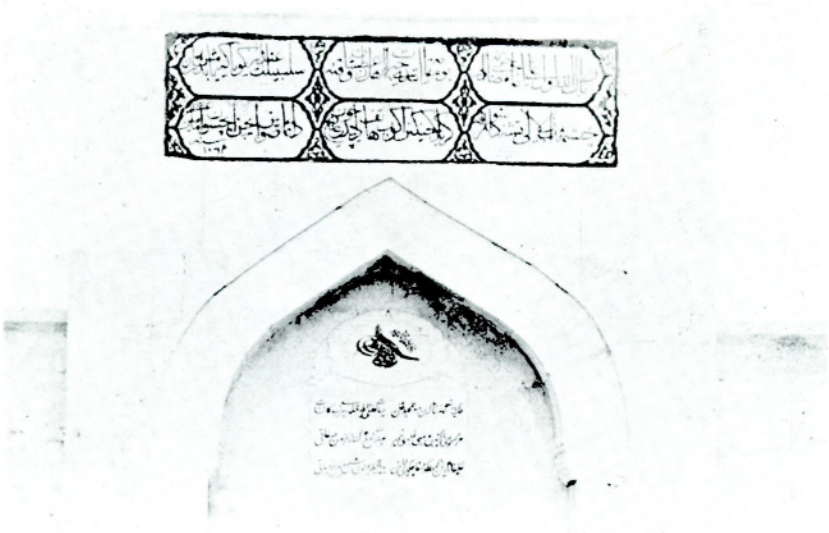
Res. 30 — İstanbul'da Haseki'de Bayram Paşa sebili

Res. 31 — Bayram Paşa medresesi

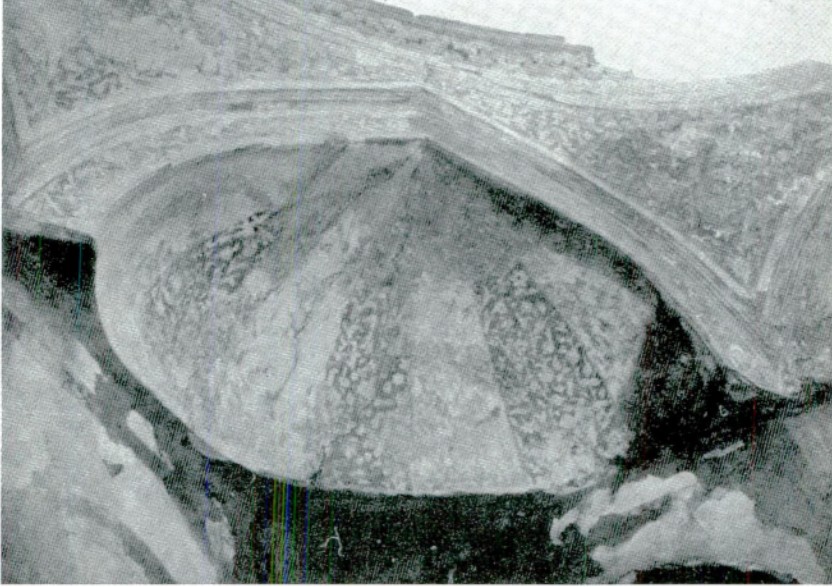
Res. 32 — Eyub Sultan türbesi yanında Kızlarağası Mustafa Ağa sebili (1623)

Res. 33 — Haydarpaşa - Salacak arasında Muhasip Ali Ağa çeşmesi (1653/54)

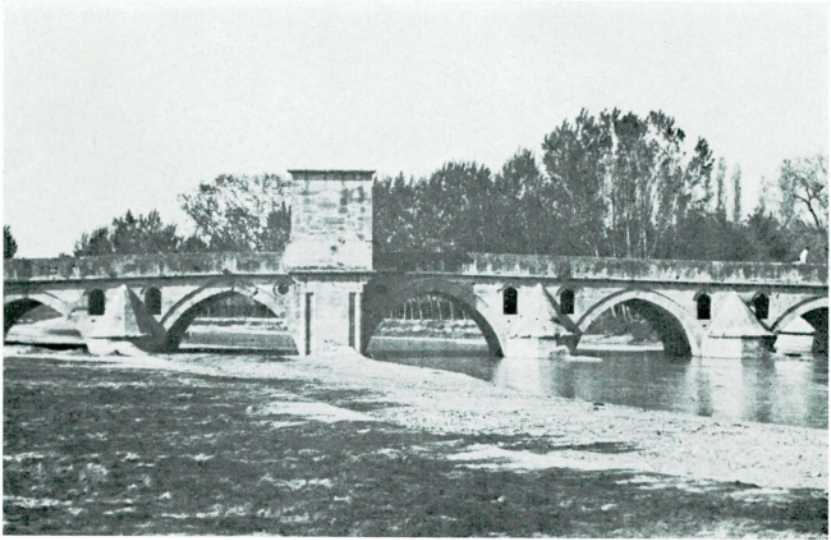
Res. 34 — Şehzadebaşı'nda Ebu'l-fazl Mahmud Efendi medresesi ve türbesi, 1954'de yıktırılmadan önce

Res. 35 — Şehzadebaşı'nda Ebu'l-fazl Mahmud Efendi medresesi kubbelerinde malakari nakışlar

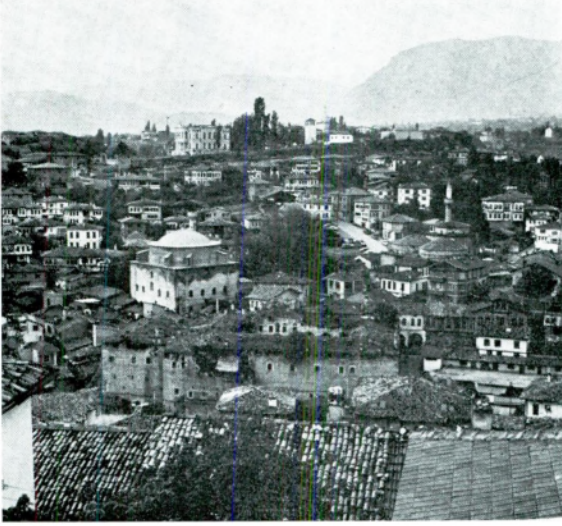

Res. 36 — İstanbul'da kiliseden çevrilme Fenâri İsa camiinde 1636 tarihinde yapılan malakârî süslemeli mihrap (1960'da ortadan kaldırılmıştır)

Res. 37 — İstanbul - Edirne yolu üzerinde Babaeski köprüsü

S. Eyice

Res. 38/39 — Safran-
bolu'da Cinci hamı
(foto, Zeki Sönmez)

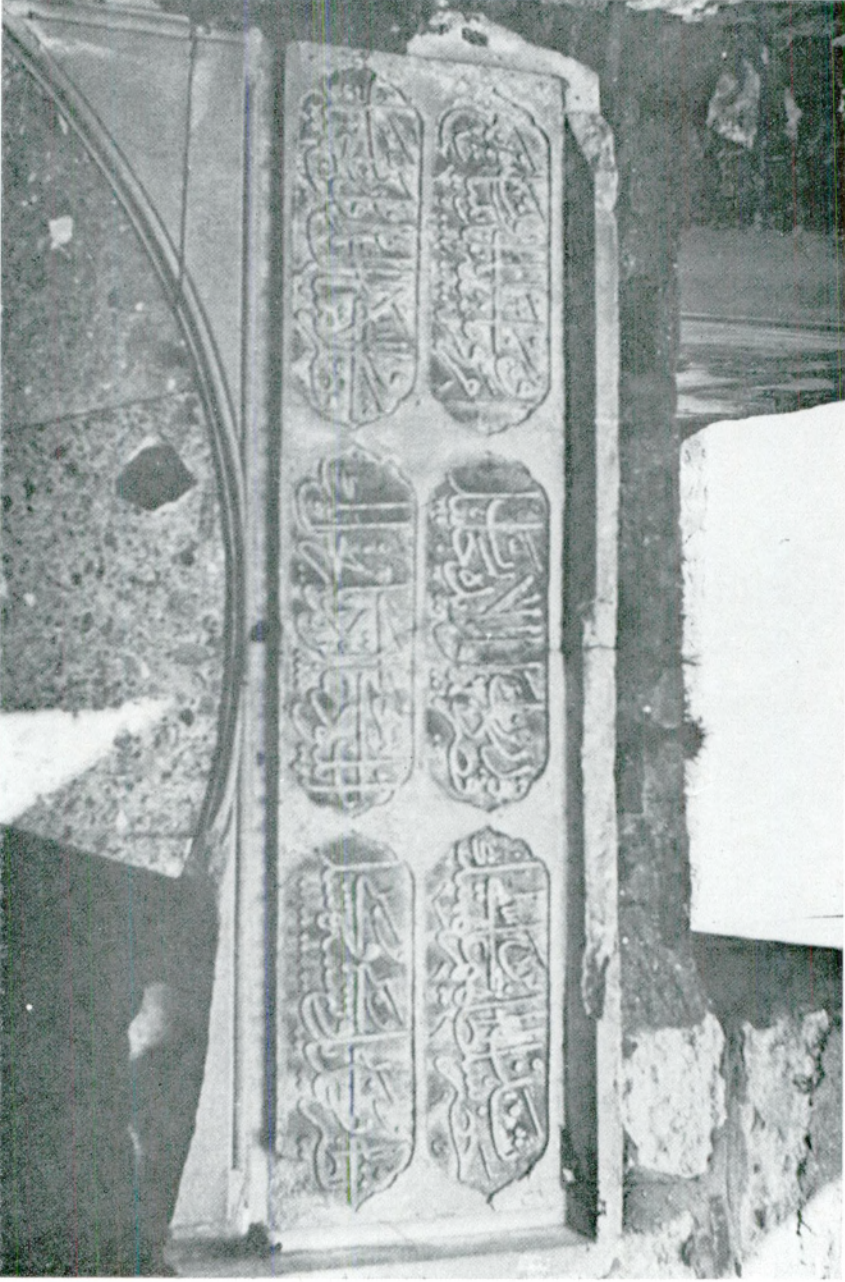
S. Eyice

Res. 40 — İstanbul'da Kösem Valide Sultan hanı

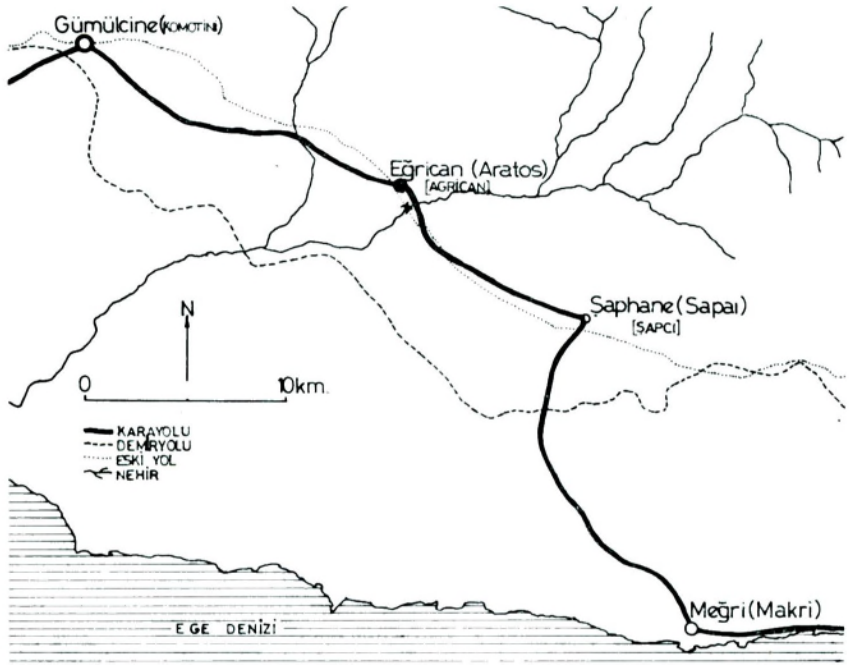

Res. 41 — Mimar Kasım Ağa'nın mührü
(Zarif Orgun tarafından yayınlanan fotoğraftan çizilmiştir)

Res. 42 — Sepetçiler köşkünün kitabesi (1978)

S. Eyice

Res. 43 — Hassa mimarı Kasım Ağa'nın kendi adına hayrat olarak köprü yaptırdığı Gümülcine yakınındaki Eğriçan köyünün yeri

Ağa'nın H. 1070 (= 1659/60)'da öldüğü ve yerine Meremmetçi Mustafa Ağa'nın⁸¹ atandığı genellikle kabul edilir ise de Kasım Ağa'nın Kıbrıs sürgününden döndükten sonra tekrar Mimarbaşı olduğuna dair bir bilgi yoktur. Gerçekten 1656'dan sonra ortadan kaybolmaktadır.

Mimar Kasım'ın mimar olarak kabiliyeti hakkında açık bir hükme varmak mümkün değildir. Yeni camiinin tamamlanmasındaki görevi karanlıktır. Eserleri de bilinmez. 1630-1660 yılları arasındaki her yapıyı ona bağlamak mümkün ise de, inandırıcı bir dayanaktan yoksun olan böyle bir iddia boşlukta kalmaktadır. Ancak bugün bir izi kalmamış olan Üsküdar Sarayı ahırları onundur. Hassa başmimarı olduğuna göre Ayasofya vaftizhanesinin Sultan I. Mustafa türbesi haline getirilmesinde de bir payı bulunmalıdır. Büyük ölçüde yakınlığı olan Sadrâzam Kara Mustafa Paşa, Cinci Hoca, Süleyman Paşa gibi ileri gelenlerin vakıflarında çalışmış olması akla yatkın gelir. Revan köşkü, Bağdad köşkü, İftariye kameriyesi, Çinili cami, Büyük

Esası 1218 de yapılan Sivas ile Malatya arasındaki Hekimhan Köprülü Mehmed Paşa tarafından H. Muharrem 1071 (= Eylül 1660) da bina nazırı Hasan Ağa eliyle tamir ettirilmiştir. Yanındaki cami ise H. 1072 (= 1661/62)'de yapılmıştır, bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I, s. 66. Tamiri yaptıran Fazıl Mehmed Paşa olarak gösterilmiştir ki yanlıştır. Doğrusu ya Köprülü Mehmed Paşa veya Fazıl Ahmed Paşa olmalıdır.

⁸¹ Mimar Mustafa'nın Çanakkale Boğazında bazı kaleleri yaptığı bilinmektedir. Bu mimar hususunda o günlerde İstanbul'da olan A. Galland da adını belirtmeksizin bilgi vermektedir. bkz. A. Galland, *İstanbul'a ait günlük anılar 1672-1673* (Türk Tarih Kurumu yayını, II. seri, sayı 16 a) çev. Nahid Sırrı Örik, II Ankara 1973, s. 102: Galland, 1673 Ağustosunda Mimar ağanın, Gümrükçü ve Tersane Kâhyası ile Sakız'a gittiklerini öğrenmiştir, "Maksatları bir rivayete göre padişah için orada bir saray bina ettirmek, başka bir rivayete göre de Türklerin Malta yahut Sicilya üzerine girişmek ister gördükleri bir harekette kullanılmak üzere bir tersane yaptırmak imiş". Bu yıllarda İstanbul'da Yeni Valide (Yeni cami) camiiinin de inşaatı tamamlanmaktadır. Mimar Mustafa'nın Cibali'de Gül camii civarında Pîr Sultan tekkesi sokağı başında H. 1071 (= 1660/61) tarihli bir çeşmesi vardır, bkz. İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, s. 80, no. 79. Fakat kitabesinden anlaşıldığı kadarı ile, Mimar Mustafa Ağa'nın H. 1071'de vakfettiği beş masura suyu akıtan çeşme sonraları şimdiki biçimi ile değiştirilmiştir. Tarihî bir şahsiyetle ilgisi bakımından İstanbul'un korunması gerekli eski eserlerinden olan bu çeşme, 1978 yılı Mart ayı içinde arandığında bulunamamıştır. Sessizce yitirilip ortadan kaldırıldığını sanıyoruz. Kitabesinin ise ne olduğu öğrenilememiştir.

Valide hanı, Bayram Paşa külliyesi, Babaeski köprüsü gibi eserlerin onun olduğuna dair açık belgeler bir gün bulunacak olursa sanat tarihindeki yeri ve dolayısıyla değeri de ortaya konulmuş olacaktır. İstanbul'un çok büyük bir kısmını silip süpüren ve pek çok sanat eserini mahveden H. 1043 (= 1633) yangınından sonraki imar ve ihya işlerindeki rolünü de bilmiyoruz. Büyük yangın felâketlerinden sonra bütün ileri gelenler harap olan eserleri yeniden yaptırdıklarına göre Mimar Kasım'ın da bir şeyler yaptığına, restorasyonlarda payı olduğuna ihtimal verilebilir. Bu yangında harap olan Yenibahçe'de kiliseden çevrilme Fenârî İsa camii de 1636-1638 yılları arasında Sadrâzamlığa yükselen Bayram Paşa tarafından tamir ettirildiğinde, içinde bugün hâlâ görülen büyük klâsik Türk üslûbundaki kemerler yapılmış ve mihrabı çok güzel bir malakârî tezyinat ile bezenmiştir⁸². Aynı yıllarda İstanbul'da daha nice işler yapılmış olup bunlarda Mimar Kasım'ın bir hissesi olup olmadığını bilemiyoruz. Bu vesile ile, Mimar Sinan'dan sonraki klâsik devrin ikinci safhasındaki yıllarda çok gelişen sebil mimarisinde ve malakârî süslemede hangi mimarların hisseleri olduğunu da şimdilik aydınlığa çıkarmak mümkün olmadığı söylenebilir. Bütün bu küçük konular Türk sanatının çözüm bekleyen nice meselelerinden bir kaçıdır.

Şimdiki halde, Türk sanatının klâsik devrindeki Hassa Başmimarı Koca Kasım Ağa hakkında, yeni kaynaklar ve bilhassa belgeler bulunca kadar söylenebilecekler bu kadardır⁸³.

⁸² Eskiden Lips manastırı kilisesi olan bu yapı ve içindeki Türk kemerleri hakkında bkz. Semavi Eyice, *Son devir Bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar devri mimarisi*, İstanbul 1963, s. 12. Ayrıca bkz. Th. Macridy ve A. H. S. Megaw, C. Mango ile E. J. W. Hawkins *The Monastery of Lips (Fenari Isa camii) at Istanbul, "Dumbarton Oaks Papers" XVIII (1964) s. 152-298*, Bu mihrabın bir resmi için bkz. res. 47. Ne yazık ki, 1960 yıllarına doğru bu camii ihya edilirken bu değerli mihrap ihmal edilmiş ve son kalan parçaları da ortadan yok olmuştur.

⁸³ Son günlerde yayınlanan bir kitapta da Kasım Ağa mezarının bahsi geçmektedir, bkz. M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da gömülü meşhur adamlar (1453-1978)*, İstanbul 1979, s. 229'daki kısa açıklamada Yenicami mimarlarından olduğu yazılmıştır, s. 230'da ise mezartaşının bir fotosu bulunmaktadır.

Konferanslar :

EFES'TEKİ CELSUS KİTAPLIĞI
ONARIM ÇALIŞMALARI *

VOLKER MICHAEL STROCKA

Çeviren: COŞKUN ÖZGÜNEL

1973 yılı sonbaharında Türkiye'de toplanan X. Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresinin İzmir oturumlarında Celsus tasarısının teknik konularını yükümlenen çalışma arkadaşım Yüksek Mimar Friedmund Hueber ile birlikte sizlere "Celsus Kitaplığının Anastylis ve Tarihleme Problemlerini" kapsayan yeni buluşları anlatmıştık¹. X. Klasik Arkeoloji Kongresinin tutanakları henüz yayınlanmadığından, çalışmalarımızın başına göz atmak, yararlı olacaktır².

Celsus kitaplığı onarım çalışmalarına 1970 yılı sonbaharında başlanılmıştır. Prof. Dr. Hermann Vetters'in başkanlığında Avusturya Arkeoloji Enstitüsünden oluşan bir ekip ve bu satırların yazarı aşağıda izleyeceğimiz çalışmaları bugüne dek başarılı bir biçimde sürdürmektedir³. Büyük onarım projesi için bu arada çeşitli Alman ve Avusturya firmalarından yardımlar alınmıştır. Şöyleki —Autokran diye adlandırdığımız hareketli vinçi hediye eden Firma Hochtief "Batı Almanya Essen'e;" onarım çalışmaları süresince her türlü maddi ve manevi desteği veren, özellikle Celsus kitaplığının ön cephe onarımı parasal harcamalarını yükümlenen "Avusturya, Viyana" Kallinger

* "Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları" adlı araştırmamız, 12 Nisan 1976 tarihinde Türk Tarih Kurumunda konferans olarak verilen metnin özetini içermektedir. Adı geçen konuşmanın sağlanmasında yardımlarını esirgemeyen Türk Tarih Kurumu başkanlığına, özellikle Kurum üyesi Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a şükranlarımı sunarım. Bu arada DAI (Alman Arkeoloji Enstitüsü) burslusu olarak Berlin'de bulunduğu sırada Türkçe çeviriyi yapan arkadaşım Dr. Coşkun Özgünel'e de teşekkürlerimi bu satırlarda tekrarlamak isterim.

¹ Hueber - Strocka, Probleme der Anastylis und Datierung der Celsusbibliothek in Ephesos in Akten des 10. Internat. Kongresses für Klassische Archäologie Ankara - İzmir/Türkei 1973, 893 f., lev. 281-288. (Kongre tutanakları 1979 yılında yayınlamıştır).

² Friemund Hueber - Volker Michael Strocka, Antike Welt, 1975 Heft 4,3 "Eine Prachfassade in Ephesos und das Problem ihrer Wiederaufrichtung".

³ Söz konusu onarım, Eylül 1978 tarihinde başarılı bir biçimde bitirilmiştir.

inşaat firmasının sahibi Senatör Yük. Müh. Sayın Anton Karl Prskawetz'e— bu satırlarda teşekkür etmek bizim için bir onur olacaktır.

Bugüne dek sekiz çalışma döneminde toplam olarak 16 ay onarım işlemleri sürdürülmüştür. 1974 yılında bildiğiniz gibi, politik nedenlerden çalışmalara ara verilmiştir. 1975 yılında onarım tasarısı aralıksız olarak beş ay devam etmiştir. Gelecek yıllarda da çalışmalar ekibimiz tarafından sürdürülecektir.

Kitaplık onarım işleri ile uğraşan takım olarak çok kalabalık değiliz, bundan ötürü belki çalışmalar yavaş olmaktadır. Ancak yine de bildiğiniz gibi; bir mimar, bir arkeolog, bir veya iki restoratör, bir fotoğrafçı ve Selçuk'tan gelen 15-20 işçiden oluşan ekip ile böylesine zor bir tasarımı devam ettirmekteyiz. Son üç yıldaki çalışmaları ile aramızda her zaman övülen, Türk Mimar Ali Günöven'den söz etmeden esas konumuza geçemeyeceğim. Bu arada diğer bir Türk Mimar Umur Taluğ, önceki yıllarda bizimle birlikte çalışmış bulunmaktadır. Avusturyalı, Alman ve Türklere oluşan ekibimiz, görkemli Celsus Kitaplığı onarım tasarısını, büyük bir anlayış ve uyum içinde üstesinden gelerek bugüne gelmişlerdir. Konumuzun içeriğine geçmeden önce, şunları söylemeden onarımı açıklamayacağım. Celsus Kitaplığı onarımının yukarıda gördüğümüz toplumlar için bir arkadaşlık anıtı olarak kalması bizlerin en büyük dileğidir.

Bu satırları okuyan herkes kanımca, Batı Anadolu kıyısında yeralan Efes şehrini tanıyor ve bilmektedir. Bundan ötürü, Celsus Kitaplığının güney-doğu köşesinde bulunan Agora'dan söz etmek gereksinimini duymuyorum. Bildiğiniz gibi, Kitaplık ve Agora çok uyumlu bir biçimde yapılmışlardır. Kitaplık 16 m. yükseklikteki ön cephesi ile, tiyatro ve mermer caddeden gelenlerin karşısına görkemli bir biçimde çıkar. Kitaplık uzaktan da olsa, özellikle yukarı şehirden aşağıya inenlerin her adımında değişen güzel görünümü ile izlenmektedir. Bundan başka, Kitaplığın kenarlarını çevreleyen yağma tepe, yüksek mermer cephe duvarını kapamamış, özellikle ona şiirsel bir uyum kazandırmıştır. Efes şehrinin yüce dağlarının arkada oluşturduğu görünüm içinde Celsus Kitaplığı, Skolastika hamamı ve tiyatro ile birlikte güzel bir manzara oluşturmaktadır.

Celsus Kitaplığı yer olarak, kendinden çok büyük olan Agora'nın güneyinde ve yanında çok küçük bir alan içinde bulunmaktadır. Agora ile bağlantısını ise, güzel Augustus kapısı ile kurar.

Augustus kapısı ve Kitaplık 1903 yılında Avusturyalı arkeologlar tarafından kazılmış ve Kitaplığın mermer ön cephesinden düşen parçalar ele geçmiş bulunmaktadır. Agora kazıları sırasında da Kitaplığın diğer parçaları gün ışığına çıkarılmıştır. Bulunan bu parçalar, uzun bir süre biraraya toplanmamış ve üzerinde çalışılmamış olarak 1970 yılına dek öylece kalmıştır. Onarım çalışmalarına başladığımız zaman, Kitaplığa özgü parçaları araştırmak amacı ile ören yerini temizledik ve boşalttık. Bu işlemlerden sonra ancak isteğimize uygun çalışmalara başladık.

Avusturya'lı Mimar Wilberg'in 1908 yılında yayınlanan ilgi çekici haberleri⁴, özellikle cephe rekonstruksiyonu ile beni çok etkiledi. Wilberg bu çalışmasında en küçük noktalara kadar doğru bir yorumda bulunmuştu (*Res. 1*). Kitaplık, giriş merdiveni aracılığıyla oluşturulmuş bir podium üzerine inşaa edilmiş iki katlı 21 m. genişliğinde ve 16 m. yüksekliğindeki duvarlarla meydana getirilmiştir. Ön cephe üç kapı ve kapılar üzerinde yeralan üç pencere ile görülür. Bu üç akse ve aralarındaki alanlar her katta sekiz plasterle sınırlandırılmıştır. Kapılar ve pencereler bu durumda üst yapı elemanlarını taşırlar.

Üst yapı elemanları birinci katta kapıların arasında ve yanlarında içeri ve dışarı giren dörtköşe kıvrımlar yaparlar. Birinci kattaki üst yapıyı taşıyan sütunlar Tabernakl'ları meydana getirirler. Bundan dolayı kapılar arasında yeralan serbest alanlara içlerinde heykellerin bulunduğu nişler yerleştirilmiştir. Görüleceği gibi cepheye güzel bir görünüm sağlanmıştır. Sütunlar küçük kare kaideler üzerinde yükselmekte ve kompozit başlıkları taşımaktadırlar. Üst katta yeralan sekiz sütun değişik bir biçimde bağlanmışlardır. Bunlardan yalnızca üç tanesi, Adikulalara bağlanmıştır. Kapılar üzerinde yeralan sütunlar ise merkezi aksı belirlerler. Üst yapıdaki birinci ve sekizinci sütunlar birer parça taşımaktadırlar. Adı geçen düzenleme ile sütun sıraları bir ritim kazanmıştır. Orta geniş aks ve sivri üst alınlıkla genişleyen ön cephede bir merkezileşme sezilir. Üst katta Korinth düzeninin küçük ölçülere indirgenmesi ile, ön cephe daha net ve güzel bir görünüm kazanmıştır.

⁴ W. Wilberg ve diğerleri, *Forschungen in Ephesos V*, 1944¹, 1953². *Res. 1*'de görülen cephe rekonstruksiyonu Y. Mimar Friedmund Hueber tarafından 1973 yılında yapılmıştır.

Wilberg'in rekonstruksiyonundan sonra, böyle görkemli yapıdan kazılar sonucunda, yalnız en alt tabakadan birinci ve ikinci sıralar gün ışığına çıkarılmıştı. Bu tabakalar ve akslar aracılığı ile Wilberg akıla yatkın rekonstruksiyonunu yapabilmıştır.

Kitaplığın üç giriş kapısı ve önündeki dar alan, sürprizli bir biçimde okuma salonuna açılır (*Res. 2, 3*). Salon duvarları içinde yer alan on niş, bu yargımızı doğrulamaktadır. Çünkü eskiden bu nişler içinde kitapların ve ruloların bulunduğu tahta raflar bulunmaktaydı. Okuma salonunu çevreleyen bir podyumdan söz etmek olasılıklıdır. Okurlar, kitapları kitaplık memurlarından almaya mecburdular. Bu podium üzerinde küçük sütunlar yer almakta idi. Sütunların taban izlerini bugün dahi görmek olanaklıdır. Bu parmaklıklı katın üzerinde bir galeri bulunmaktadır. Podium üst yarısından başlamak üzere ve merkezi aksdan geçen bir apsis görülür. Adı geçen apsis içinde belki büyük bir heykel durmaktaydı. Fakat bugün elimizde kitaplarda olduğu gibi, heykelden de hiçbir kalıntı yoktur. Kenarlardaki dış duvarlar, kitaplığın yanındaki komşu yapıya aittirler. Komşu binanın yapılışı Kitaplıktan öncedir. Kitaplık komşu yapı aracılığı ile sanki koruyucu bir alan içine alınmıştı. Bu açıklama çift duvar biçiminde de söylenebilir, ve bu biçimde kitapların rutubetten korunması da sağlanmış bulunmaktadır. Karşıt olarak şu savları da ileri sürebiliriz: Adı geçen açık ve dar aralıklar, Kitaplık ve komşu yapı çatılarından inen yağmur sularının dışarıya atılmasını sağlayan bir kanal görevi görüyordu.

İç alana tekrar dönersek, bazı detaylar hakkında daha fazla bilgi sahibi olabiliriz. Şüphesizki burada 3 katlı kitap rafları Wilberg'in işaretlediği gibi değildi. Fakat yeni gözlemlerle 2 katlı rafların bulunması kanımızca olanaklıdır (*Res. 3*). Çatıyı oluşturan geniş örtü, olasılıkla altın yapraklarla kaplanmış ağaç kasetler ile bezenmişti. Taban döşemesi ve duvarlar ise mermer levhalarla örtülmüştü. Salonun ortasında ise, okuyuculara hizmet eden masa ve sandalyeler bulunuyordu. Doğal olarak biz bunların hepsini tekrar yeniden yapmak istemiyoruz. Çünkü adı geçen detaylardan elimizde hiçbir kanıt yoktur. Eskiden olduğu gibi de bazı ayrıntıları bilmiyoruz.

Res. 7,8'deki kesit aracılığı ile bütün yapıyı tanıyabilir ve ön cephenin büyüklüğünü görebiliriz. Farklı temel yüksekliğinden meydana gelen iç ve dış alanlardan başka, apsisin altında küçük ka-

palı bir oda ve içinde bir lahit bulunmaktadır. Bu lahit çok ince bir işçilikle yapılmış, bugüne dek bulunduğu oda içinde hiçbir zarar görmeden durmaktadır⁵. Lahit kitaplığın yapıldığı sırada küçük odanın içine konmuştu ve lahit çok zengin bir biçimde bezenmiştir. Ortada Eros ve yanında gırlanlar yer almaktadır. Bir mezarın bir kitaplık yapısı içinde bulunması önceleri bizlere ters geldi. Acaba bu mezar bir gizliliği mi saklıyordu? Josef Keil tarafından cepheye ait birçok yazıtlar toplanmış ve okunmuştu⁶. Bu yazıtlar bize Kitaplık yapısı ile ilgili bilgiler vermiştir. Lahit Mezar içinde bugün Kitaplığın kurucusu yatmaktadır. Kamuya açık bir yapı içinde bir mezarın bulunması, yalnızca kurucusunun zenginliğine bağlı değil, özellikle onun politik durumu da, bu işleme izin vermiştir. Çünkü böyle hoş olmayan bir mezar anıtının yapılması, ancak bu biçimde gerçekleşmiş olabilir. Kitaplığın kurucusu, lahitin sahibi Tiberius Celsus Polemaenus idi, biz kısa olarak Celsus demek istiyoruz.

Celsus Sard'lı ve Efes'li bir aileden geliyordu, kendisi askerlik ve hukuk üzerinde eğitim görmüş, kariyer yapmıştı. Senatör olmuş ve İmparator Domitian zamanında M. S. 92'de Suffekt Konsül, daha sonraları Roma'da İmar işleri başkanlığı yapmış ve M. S. 105 veya 106'da Roma taşra Asya'sına Ön Konsül atanmış; bu sıralarda Roma taşra Asya'sının başkenti Efes idi. Birkaç yıllık memurluktan sonra 60 yaşın üzerinde bulunduğu sırada tekrar politik hayata dönmüş, M. S. 114 yıllarından kısa bir süre önce ölmüştür. Celsus'un oğlu Tiberius Aquila M. S. 110 yıllarında Konsül bulunuyordu. Babasının vasiyetnamesi üzerine eğilerek, isteği olan Efes kentine bir kitaplık yaptırmayı tasarladı. Adı geçen lahit, yapı yapılırken içine kondu. Bu gömü biçimi kent tarafından verilmiş bir onur simgesiydi, çünkü kent duvarları içinde yalnızca dini ve yüksek ailelerin gömülmesine izin veriliyordu. Yapı kent için bir kitaplık, ancak aile içinse bir mezar anıtı olarak yaptırılmıştı. Bu amaçla ön cepheye çok önem verilmiş ve süslendirilmişti (*Res. 1*). Giriş merdiveninin kenarlarını sınırlayan küçük podyumlar ve üst yapı tabakası üzerinde beş taneden az olmayan heykeller bulunuyordu. Bunlardan birer tanesi Celsus ve oğlu Aquila'ya aittiler. Alt katta bulunan nişler içinde ise, Celsus'un dört önemli kişiliğini simgeleyen

⁵ Dipnot 2'e bk. s. 9, Abb. 11

⁶ Rudolf Heberdey - Josef Keil, *Forschungen in Ephesos VI*, 1944¹, 1953².

kadın heykelleri yerliyordu. Bundan başka ön cephede rastladığımız kabartmalarda da Celsus'un anısını yaşatacak biçimlerde işlenen sembolik bezemeler görülür. Cephede yeralan yazıtlardan Kitaplığın kurucusu hakkında bilgi edinmemiz olanaklıdır. Kitaplık aşağı - yukarı M. S. 114 yıllarında yapılmaya başlanmış ve üç veya dört yıl sonunda bitirilmişti. Kitaplık yalnızca 150 yıl amaçına hizmet etmiş, M. S. 3. yüzyılın ortasında tahrip görmüştür. Kitaplığın tahrip edilmesi, yaptığımız tabaka araştırmalarına göre, M. S. 262'deki Got yağmalarına denk gelmektedir. Got yağmaları sırasında bütün kitaplar yanmış ve bundan sonrada tekrar yapılması - onarılması için hiçbir çaba gösterilmemiştir. Görkemli ön cephe bu yıkımdan sonra uzun yıllar kalmıştır. Bu mağrur harabe durumu, anladığımızı göre, M. S. 5. yüzyıla kadar sürmüş, ondan sonra Efes kenti yöresel hükümeti tarafından alınan bir kararla belirli bir noktaya kadar tekrar onarılmıştır. Kapılar duvarlarla örülmüş, okuma salonu normal yüksekliğinin üçte biri oranında temizlenmiş ve merdivenler üzerine ise, bir çeşme yalağı yerleştirilmiştir. Diğer yapılarda olduğu gibi ön cephe kireçle boyanmıştır. Bu arada mezar anıtı unutulmuş, Kitaplığı bize tanıtan yazıtlarsa bir çeşmeye cephe duvarı olmuştur. Yüksek görkemli ön cephesinin ne zaman yıkıldığını bilmiyoruz. Fakat ortaçağda doğudan gelen bir zelzelenin olduğu bilinmekte, çünkü 1903 yıllarında yapılan kazılarda yapının en üstünden küçük alana devrilen bloklar, en alt tabakada bulunmuştur. Orta ve Yeni çağ sırasında bu muazzam taş yığını Ayasuluk yolu yapımında ve kireç elde etmekte kullanılmış, ancak buna karşın, bizler 700 parçadan fazla, yani ön cephe özgün elemanlarından % 80'ini ele geçirmiş bulunuyoruz. Blokların çoğunluğu Efes Agorası içine gömülmüş ve her tarafına yayılmıştı. Ben kendi başıma Kitaplığa ait birkaç parçayı İzmir'de buldum. Toplama işleminden sonraki görevimiz, bu parçaları adlandırmak, yapıdaki buldukları yerleri saptamak ve kırık parçalardan uyanları bulup birleştirmektir. Bu çalışmaları gerçekleştirmek için büyük bir alana gereksinme vardı. Kitaplığın kuzeyinde yeralan büyük Agora bu amaçımız için en uygun yerdi. Şansımız bize yardım etmişti. Önce Agorayı temizlemek ve çalışma alanını düzeltmemiz gerekiyordu. Çünkü elimizdeki malzemeyi sergilemek için bu işlemleri yapmaya mecburduk. Fakat bundan sonra çok ağır ve büyük olan blokları taşıma problemleri çıkacaktı. Modası geçmiş eski Steyr marka bir traktör ve bir mimarın

yaptığı ağaç kızaklarla ağır taşları uzak yerlerden çekerek - kaydırarak çalışıyorduk. Daha sonra Bay Hueber yürüyen bir üçayak geliştirdi. Üçayakla, özellikle birbirine bağlanmış kırık blokları hızlı ve heyecanlı biçimde yerlerine ulaştırıyorduk. Hareket halindeki taşları üçayağa bağlarken yalnızca kalın urgan ve tahta parçalarını kullandık. Çünkü çelik halat ve demir levhalarla bağlayıp değerli mermer parçalarımızı tahrip edebilirdik. Bu arada saptama sırasında taşları yuvarlak ağaçlar üzerine oturttuk. Hareket eden ağaçların yardımı çok oluyordu. Son olarak düzenlediğimiz bu parçaları yerleştirdiğimiz çalışma alanında temizledik ve fotoğraflarını çektik. Daha sonra taşıdığımız parçaları hazırladığımız alanda ilk kullanılma sıralarına göre düzenledik. Traktör ve üçayağın her noktaya kolayca yanaşması içinde bloklar arasında küçük serbest yollar bıraktık. Bu sistemle güzel çalışma şartlarını hazırlamış olduk. Bundan sonra restorasyon için gerekli parçaların saptanması, birbirlerine bağlanması kolayca gerçekleşiyordu. Yavaş, yavaş parçaları sıraladığımız alan, üzerinde Kitaplığın ön cephesini duymaya başladı. Teker, teker blokların çarpıcı güzelliklerini sizlere anlatmayacağım, yalnız birkaç örnek vermek isterim. Alt kata ait bir arşitrav parçasını Aquila olarak adlandırabiliriz. Volütlü bir alınlık parçası ise, alt katta yer alan dört nişin üzerini taçlandırmaktadır. Üst katta yer alan sivri alınlık parçasında ise, ortada Meduza yer almakta, yukarıdan aşağıya bakıyor biçimde betimlenmiştir. Parçalardaki taş işçiliğinde görülen özen, daha önce Efes'te rastladığımız ölçülerin çok üstündür. Sert plastik biçimde yapılan bu kabartmalarda, özellikle bezeklerin temiz işçiliğine dikkat etmemiz gerekir. Daha önce İzmir'de Arkeoloji Kongresinde verdiğim bildiride belirttiğim gibi; doğrudan doğruya Roma'daki büyük imparatorluk yapılarının etkileri kitaplıkta görülmektedir⁷. Kitaplık İmparator Trajan zamanında yapılmıştı, zaman olarak M. S. 112 ve 113'dür, büyük yapılardan Trajan Formu ve Sezar Tapınağı bitmiş bulunuyordu. Bu yapıları yapmak için Roma'ya gitmiş olan sanatkarlar tekrar Efes'e geri dönmüş olmaları gerekir. Efes'li sanatkarlar Celsus'un Roma'da bulunduğu sırada oraya gitmişlerdi. Celsus'un oğlu Aquila olasılıkla Efes'te yetişmiş en iyi heykeltıraşlardandı ve korunmuştu. Roma'dan geri çağrılan sanatkarlarla birlikte başkent yeni bir stilde imar edilmeğe başlanır.

⁷ Dipnot 1'e bk.

Tekrar restorasyon çalışmalarımıza dönelim. Onarıma birkaç taşla başladık, restoratörler üçayak altında çok kere büyük taşları dikkatli biçimde temizledikten sonra birleştirdiler. Ondan sonra polyster ve Epoxid ile yüzeyleri birbirlerine yapıştırdılar. İşimiz yapıştırma ile bitmiyordu. Çünkü taşları kendi ağırlığı ile bu durumda bırakamazdık. Bunun içinde taşları çelik bağlaçlarla birbirlerine kenetliyorduk. Kullandığımız çelik bağlaçları daha sonra taşı yerine koyarken önemsiz yerlere sokarak bağlanmayı da kuvvetlendiriyorduk. Çelik bağlaçları yerleştirmek için taşın her iki yüzünün de delinmesi gerekiyordu. Bunun içinde büyük makkaplardan faydalandık. Açılan oyukların içine bağlaç görevini yüklenecek çelik çubukları sokuyorduk. Oyukların içinden dikey olarak taşlar arasına giren çelik bağlaçların yatay kısımları freze edilir ve taşların birleşim yüzeyleri ise keski ile yontularak bir tür yatak meydana getirilir. Çelik bağlar taşın alt yüzüne 1-2 cm sokulur. Bu işleme örnek olarak; alt kata ait beş parçadan oluşturulmuş bir korniş parçası gösterilebilir. Yapıya yerleştirdiğimiz parçaları tekrar çelik bağlaçlarla kenetliyor, tabiat ve dış etkenlere karşında bağlaçların, Polyester veya epoxid ile doldurulması gerekiyordu.

Onarım süresince yukarıda açıkladığım gibi, birçok taşları kolay olarak tamamlama, onarma olanaklı değildi. Çünkü elde olan taşların kimi parçaları çok tahrip olmuş ve iyi korunamamıştı. Bundan ötürü, önce onların onarılması gerekti. Bu işlemi ilk önce cepheyi ayağa kaldırırken uyguladık. Bu arada şunu da belirtmek isterim, birkaç blok, önceki durumlarından çok iyi biçimde onarılmıştır. Örnek olarak bir korniş blokundan sözedilebilir. Korniş bloğunun üst yüzü yerine konduktan sonra hiçbir eleman taşımayacaktı. Bundan ötürü kayıp parçalar çelik - beton karışımı hamurla tamamlandı. Üst yüzü ise kendimizin yaptığı mermer benzeri levhalarla kapladık.

Çalışmalarımız sırasında yazıtları da buldukları yüzeylere koymayı başardık. Örnek olarak Celsus'un vasiyetnamesi bulunan eski taş blokları, Keil'in daha önce yaptığı tamamlamalara sadık kalarak eski yerlerine yerleştirdik. Ele geçmeyen eksik bölümleri ise heykeltaşlara doldurttuk (*Res. 4*). Şunuda belirtmek isterim; kayıp olan birkaç parçayı da kendimiz döktük. Örnek olarak ise; alt kata ait üç tane başlığı (*Res. 10*), sütun podyumlarından bir tane-

sini söyleyebilirim. Bu arada bazı parçaların ise, özgünlerinden kalıplarını yapıp kopyalarını çıkarttık.

Çalışmalarımız süresince en çok güçlük çektiğimiz onarım, çok sayıdaki sütun parçalarının biraraya getirilmesiydi. Symnada mermerinden yapılmış 16 tane yekpare sütunun büyük bir bölümü elimizde idi, ancak çoğunluğu parçalar halinde bulunuyordu. Doğal olarak birbirine uyan parçaları ayırdetmek güçtü. Onarım çalışmalarında zorluklar hiçbir zaman tükenmez. Birbirlerine uyan sütun parçalarının delinmesi - bağlanması çok uzun zaman gereksindiriyordu (*Res. 5*). Çünkü parçaların çok sağlam onarılması gerekirdi. Daha ileride bu sütunlar, üst yapı elemanlarını taşıyacaktı. Birleştirme sırasında çok dikkatli olmak gerekir. Özellikle sütunların akslarının birbirleri ile tam uyuşması lazımdır. Doğal olarak bu durum, onarıcı için gerçekten bir sınavdır. Sınavın olumlu verilmesi için yeni tekniklerin geliştirilmesi gerekir. Araştırma ve deneyimlerimizin sonucu, Mimar Bay Hueber parçaların dikkatli ve uyumlu monte edilmesi için yeni bir teknik düzen geliştirdi. Raylar üzerinde hareket eden bir sütun yolu yapmıştı Bay Hueber. Sütunlar, raylar üzerinde hareket eden tabla üzerine oturtuluyor, parçalardan bir tanesi hareketsiz kalabiliyordu. Diğer parça ise doğal olarak birleşim için hareket ediyordu. Açıklamaya çalıştığım düzenle sütunların birbirlerine uyumları çok kolay oldu. Çelik bağlaçları sütun birleştirmelerinde de kullandık. Bağlaç yataklarının oyulmasında yukarıda açıkladığım gibi tekrar kaya makkaplarından (*Res. 5*) faydalanıldı. Eski eserlerin onarımında problemler hiçbir zaman tükenmez. Sütun onarımında kayıp parçaların özgün ölçülerde tamamlanması gerekir. Bu işlem için de polyster ve fiberglassdan sütunların kendi ölçülerinde kalıplarını yaptık. Eldeki parçaları kalıplar içine yerleştirdikten sonra çimentonun içine kattığımız boya ile (eski ile yeninin ayırt edilmesi için) betonu döktük. Temiz kalıp elde etmek için bunların çelik örgülerle bağlanması gerekir. Bizlerde aynı işlemi uyguladık.

Yukarıda sizlere açıkladığım onarım kolaylıklarını doğal olarak bir sezon içinde bulamadık. Bu yeni uygulamalar, buluşlar her yeni çalışma döneminde gelişti, sonunda ise en yararlı boyutlarına erişti.

Onarım süresince diğer araştırmaların da başarı ile sürdürülmesi gerekir. Çünkü zaman kaybına sabrımız yoktu. İlk olarak tüm örenyerini önceki buluntularına dek fotoğraf ve fotogrametri

ile saptadık. Daha sonra okuma salonunda yapmak istediğimiz açma için yapının kenarlarını ve suyun dışarı atıldığı kanalları düzenledik. Çünkü merak ediyorduk, acaba Kitaplık yapısından önce burada ne tür bir yapı vardı. Bu amaçla yaptığımız kazılar sonucu şunları gördük : Kitaplık yapısının inşaatında kullanılan kireç tanelerine, hellenistik duvar kalıntularına ve en alt tabakada arkaik kutsal cadde üzerinde bir parçaya, hemen yanında ise arkaik bir yapının bloklarına rastladık. Açtığımız araştırma açmalarını Kitaplık onarımından önce kapattık. Çünkü bu alana çalışmalarımız süresince gerek vardı. Aynı zamanda ön cephe de böyle bir alana gereksinme duyduk. Ön cephenin önünde yeralan yüzeyi kumla örttük, sonrada betonla kapladık. Giriş merdiveninin önünü bir duvarla koruduk. Bu önlemlerle çalışma süresi boyunca hem tahribatı önledik ve kendimiz içinde güzel bir çalışma alanına kavuştuk. 1972 yılında hareketli vinçimiz Almanya'dan geldi. İki akıllı işçimiz hemen makinanın kullanmasını öğrendiler. Vinçimiz geldikten sonra çalışmalarımızın verimi artmağa başladı (*Res. 6*) Bu demektir ki, onarım başlamıştı. Hemen ön cephenin ayakta duran bazı kısımlarını onardık. Bildiğiniz gibi ön cephe çoğunlukla yıkılmış ve sağlam değildi. Bunun dışında temelin böylesine görkemli yapıyı çekip çekemeyeceğini araştırdık. Roma çağından kalan temelden nelerin bizleri beklediğini bilmiyorduk. Kararı mühendislerimiz alıp, sorumluluğu da yüklendiler. Vinçimiz çalışmaya başlayıp teker teker dörtköşe taşları kaldırdı. Fakat büyük taşları kaldırmak için kalın urganlarla bağlama olanaksızdı, aynı zamanda çelik tel veya demir çubuklarla bu işlemi yapmak istemiyorduk. Taşları tekrar tahrip edebilirdik. Bay Hueber tekrar bir araç buldu, prensip olarak antik çağda da kullanılmıştı. Taşın önemsiz yüzüne iki eğri oyuk açtık. Oyukların içine çelik çubuklar soktuk, onları kaymayacak biçimde tesbit ettik. Hazırladığımız alet, hepimizin bildiği "Kurt kısıkaçı" idi, taşlarımızı ısıırıyordu. Vinçin ucundan inen çengele kurt kısıkaçını bağlayıp taşları istediğimiz yere ve yüksekliğe kaldırmak çok kolay oldu.

Ön cephe alt tabanında yeralan bloklara özgün biçimde rastladık. Tabanda iki sıra dörtköşe taşlar bulunuyordu. Bu köşeli taşlar altlarında birbirlerine demir bağlaçlarla kenetlenmişlerdi. Köşeli taşların hepsinin ortasında oldukça büyük oyuklar vardı. Bunlar antik çağdaki mimarın taşları kaldırmak ve yerlerine koymak için açtığı oyuklardır. Bundan başka görülen küçük kare oyuklar ise,

içine sokulan bağlaçlar aracılığı ile taşları kenetliyordu. Oyukları ve kanalı kapatan kurşun dökümlerini de izlemek olanaklı idi. Açıkladığım bütün belgelerin tümünü topladık. Fotoğrafçımız her durumda siyah - beyaz fotoğraflar çekti, bu arada taşın tüm yüzlerini de resimle tesbit ettik. Fotoğraf çekimi yanında ek olarak da çalışmalarımızın bütün bölümlerini içeren birde film çekti. Yaptığımız filmle, işin başından beri geçen gelişmeleri göstermek arzundayız.

1972 yılında ön cephe tasarladığımız biçimde sıfır (o) noktasına erişmiş ve ayağa kalkmıştı. Temel tesviye edilmiş kendisini belli etmeğe başlamıştı. Temelde daha önceden olan şişkinlik ve çökmeler vardı. Orta kısım, kenarlardan yüksek duruyordu. Söz konusu olan bükümlerin üst yapıya dek devam ettiğini daha sonra Bay Hueber saptadı. Bu ayrıntıları burada kesmemiz gerekir. Buna rağmen şunu açıklamak isterdim; ilk defa bir Roma yapısında açıkladığım değerli ayrıntılara rastladık ve hepsini saptadık. Adı geçen ayrıntıları şimdiye kadar klasik yunan tapınaklarından öğreniyorduk.

Onarım çalışmalarından önce, Mimar, Statik Mühendisi ile bir taslak geliştirdi (*Res. 7*). Taslak aracılığı ile ön cephenin eski olmasına rağmen, koyacağımız taşların durması mümkün oldu. Fakat bu işlemler yapılırken ek olarak yapacağımız ne bir desteğe ne de fazla kalınlığa izin yoktu. Zelzele içinde önlem almamız gerekiyordu. Bizim tarafımızdan seçilen beton - mermer karışımı ile sağlamlaştırılmış konstruksiyon, 9 ile 12 derece arasında şiddeti değişen bir zelzeleye dayanabilirdi (*Res. 8*). Bu ölçümü Mercalli - Sieberg'e göre yaptık. Bu amaçla ön cephe ve sütunların içine kurşun mafsallar yerleştirdik. Böylece yatay yer sarsıntularına karşı önlemler aldık.

Ön cephenin arkası eskiden parlak ve pürüzsüzdü. Buna karşın zengin bezeklerle bezenmiş ön cepheye oranla daha fazla işlenmiş taş gereksinme vardı. Hatta birkaç arka yüz blokları yangın ve rutubetten kullanılmaz duruma gelmişlerdi. Kayıp arka yüz blokları yerine beton kütleler koyduk (*Res. 8*). Beton kütleleri ileride mermere benzer yapacağımız plakalarla kaplayacağız.

Yavaş yavaş ön cephemiz büyümeğe başladı (*Res. 9*). Ağır çalışmaya mecburduk, çünkü romalıların daha önce yaptıkları gibi yapıyı inşaa etmek istiyorduk. Hiçbir taşı gelişi güzel olarak ve emin olmadan yerine koymuyorduk. Nazik mermer yüzeyleri ve bezemeleri

beton bulamacı ve polyesterden ayrı tutmak için, yüzeylerini yeşil renkli toprak balçıklarla sıvadık. Doğal olarak biz bu işlemleri yaparken, uzaktan çalışmaları izleyen turistler herşeyi betondan yaptığımızı sanıyorlar ve bize içten içten kızıyorlardı. Düşüncelerine hak vermek gerekirdi.

Alt katta tam pilaster yüksekliğine erişmiştik (*Res. 10*). Onarımı yaparken çalınmış bir küme taşların yerine, beton kütleler doldurduk. Ön cephede beton kütleleri göstermemek gerekir. Daha sonra beton kütleleri mermer taklidi taşlarla kaplayacağız, bunun içinde kendi koyduğumuz yeni kütlelerin 1-2 cm içeriye konması gerekti. Yapılan işlemle pilasterin tüm saklanmış profilini kolayca ortaya çıkarmak olanaklıdır. Diğer taraftan ele geçiremediğimiz Ranken bezemelerinin taklidini yapmak istemedik. Çünkü kesin olarak biçimlerinin nasıl olduklarını bilmiyorduk. Eğer bilseydik, yapacağımız tamamlamada, seyredenleri şaşırtmamak için, eski ile yeniyi belirleyecek bir biçimde restore etmemiz gerekirdi. Örnek olarak bir nişin arşitrav parçasını söyleyebiliriz. Arşitrav parçası kayıptı, fakat üzerinde bulunan inci sıralarını ve palmetlerin hepsini taklid etmedik, onun yerine düz parlak bir profil verdik, böylece bütün detayları tekrarladık. Tüm görünüş, hakiki ölçü, doğru ışık ve gölge dağılımı için böyle saklanması doğru olacaktır.

1973 yılı Sonbaharına dek, diğer bir deyişle Klasik Arkeoloji Kongresine kadar, üç kapı ve aralarındaki nişler özgün yüksekliklerini kazanmışlardı. Biz buna karşın gecikmiştik. Çünkü bütün kapılar ve pencere yatakları henüz bitmemiş ve beton kısımlar yerlerine konmamıştı. Gecikmemizin nedeni için teknik konstruksiyona tekrar göz atalım: Belirli bir yükseklikte ön cephenin sağında ve solunda koruma kirişleri vardı. Biz bunları betondan yaptık. Fakat beton kirişleri Kitaplığın kenar duvarları içine sokarak tuğla ile kaplayıp duvarın içine gizledik. Bu yükseklikteki yan kirişleri kurşun bağlaçlarla tesbit ettik, çünkü amacımız duvarı yersarsıntularına karşın elastiki yapmaktı.

1974 yılında verdiğimiz büyük aradan sonra 1975 için görevlerimiz çoğalmıştı. Hemen şunu da belirtmek gerekir; Vakfımızın büyük yardımları ile kesintisiz olarak ilk kez aralıksız olarak beş ay çalıştık. Ben diğer bağlı bulunduğum işlerim nedeniyle, çalışma boyunca iki kez birer ay arkadaşlarımla birlikte olabiliyordum.

doğal olarak Yük. Mimar Hueber'in fazla çalışması gerekiyordu. Geçen yılki çalışmalarımız süresince, alt kat duvarı ile sekiz sütundan altısını yerlerine koymayı başardık. Sütunların üzerine üst yapıyı koymak vardı, doğal olarak aks durumu ile üst yapının çok sıhhatli uyuşması gerekirdi. Şansımız iyi gitmişti, uymuştu. Çünkü milimetrik hata kabul etmiyorduk, yapacağımız küçük bir yanlışlık, her bakımdan tehlikeli olacaktı. Üst yapının sütunlar üzerine oturan ön taşları dik açılı değildi, özellikle optik yönden bir yamuk biçimindedir. Bu şu demektir; üst yapı öne doğru inceliyordu. Bunun dışında şuna karar verdik, birinci ve dördüncü ön arşitrav dışarı doğru kolayca şevli bir biçimde kesiliyordu. Böylece çok güzel hesaplanmış tüm başarıyı, birkaç taş üzerine tesbit etmek veya bırakmak olanaklı değildi. Böyle ağır bir üst yapının sağlam bağlanmasına dek, büyük bir iskele ile korunması gerekiyordu. Söz konusu olan biçimde yapıyı koruduk. Diğer bir deney ise, kaset levhaların Tabernakel ile kaplanması ve yerlerine yerleştirilmesinde görülebilir, bu ise, arşitravin kare düzenine tam uydurulmasıdır. Doğal olarak bizler, sekiz kasetten herbirini eski yerlerine bağlı kalarak yerleştirdik. Arka duvara ise bağlantıyı sağlamak için bir çelik sepet yaptık (*Res. 8*). Çelik sepeti kasetlerin üzerinden friz ve kornişlerin arasındaki oyuğa yerleştirdik. Böylece arka duvar ile olan bağlantıyı sağladık. Bu sistemle üst yapıyı bu beton üzerine bağlamak mümkün oldu. Bu arada kurşun mafsallarla sağlamlaştırılan sütunlar da yersarsıntularına karşın korundu.

Son çalışma döneminde (1975 yılı) iki Tabernakel tüm olarak bitmişti. Diğer ikisi yapılmaktadır. Şimdiki biçimi ile yapıya bakıldığı zaman, yapının bir anlam kazandığı görülür. Arşitrav ölçüleri ve düzenlenmesi anlaşılır bir düzeye gelmiştir. Parlak sütunlar, pilaster, görkemli yükseklikleri ile, üst yapının süslerini sergilemeye başladılar. Şimdi sıra, beton kütleler ile doldurulan boş yerleri, oyukları tamamlamaya geldi, çünkü yapılacak işlemler gözler rahatsız olmayacak ve eski ile yeni yaptıklarımız kolayca belirlenecektir.

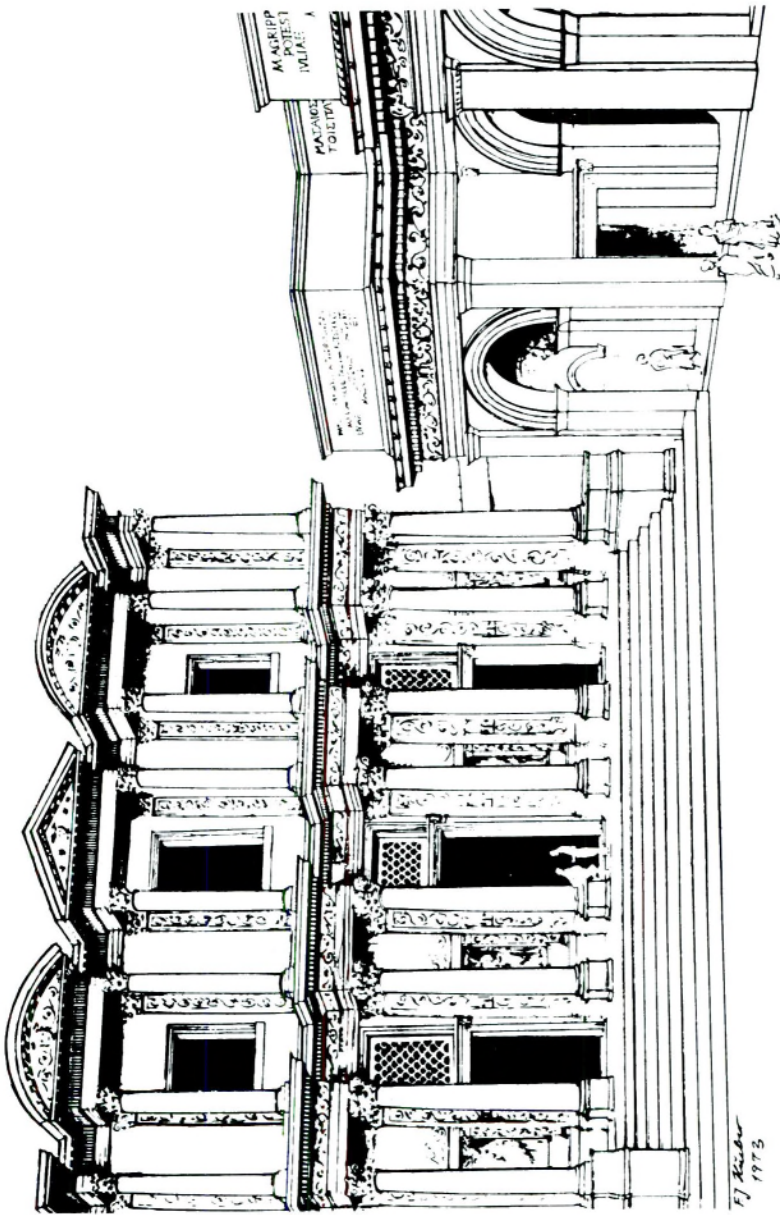
Kasetlere tekrar göz atacak olursak, onların ne denli zengin olduğunu ve bezeme dağılışındaki akıllılığın büyük bir sanat eseri olduğunu görürüz. Bugünkü mimarlar bu sanatın tüm yok olduğunda birleşirler.

Giriş merdiveni, bitişiğindeki Agora kapısı ile Kitaplığın önünde güzel - görkemli bir alan oluştururlar. Biz yalnız tekrardan ayağa

kaldırdığımız kitaplığın ön cephesi ile değil, değer biçilmez harabeyi korumak, yahut tek bir anıtı onarmak istemiyoruz. Arzumuz antik yaşamdan kalan bir parçayı kazanmak ve onun ne ölçülerde ve ne ilişkilerde bize vereceği duygu, zevk ve anıları duymak istiyoruz. Ancak bildiğiniz gibi ne kadarı bize kalmış?

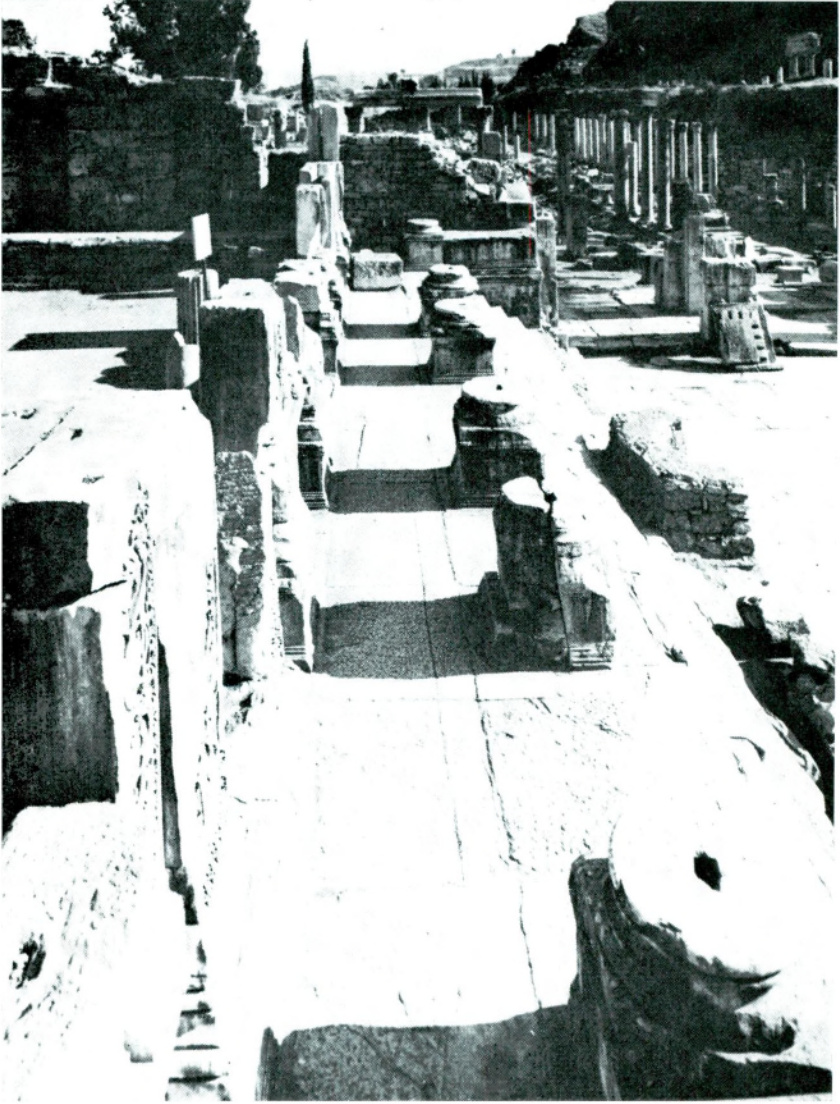
İki veya üç yıl içinde Kitaplık onarımını bitireceğimizi ümid ediyorum⁸. Kitaplık yapısı bittikten sonra, Efes şehri için gerçekten büyük bir hatırlama aracı olacaktır. Doğal olarak büyük konsül Celsus ve bugünkü maddi olanakları sağlayan kişiler de anılacaktır. Ama bunların hepsinden önce şunu söylememiz gerekir. Bu çalışma ve eser, Avusturyalıların, Almanların ve Türklerin arasında her zaman anımsanacak, daima kalacak olan bir arkadaşlık anıtı ve övünçü olacaktır.

⁸ Kitaplık Onarımı, 1978 Eylül ayında bitirilmiş, İlim ve Turizm dünyasına açılmıştır.

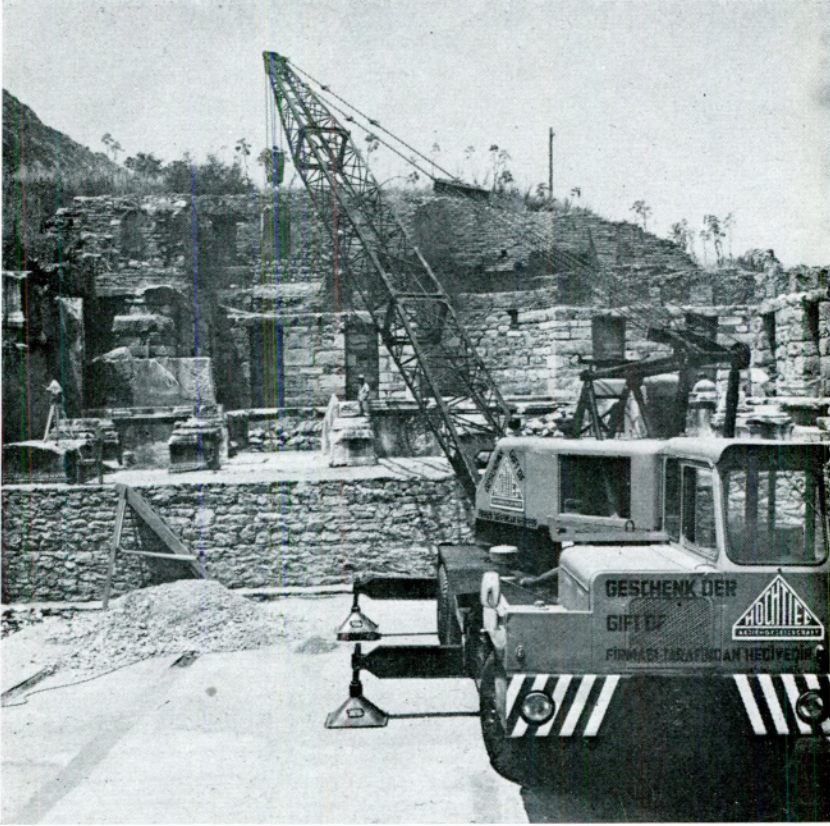

Res. 1 — Celsus Kitaplığının Cephe Rekonstruksiyonu (F. Hueber, 1973)

V. M. Strocka

Res. 2 — 1970 yılında Ön cephenin yandan ve üçlü girişim görünüşü - durumu (Foto J. Roewer)

Res. 3 — İç alanın 1972 Haziran ayındaki görünümü
(Foto Strocka)

V. M. Strocka

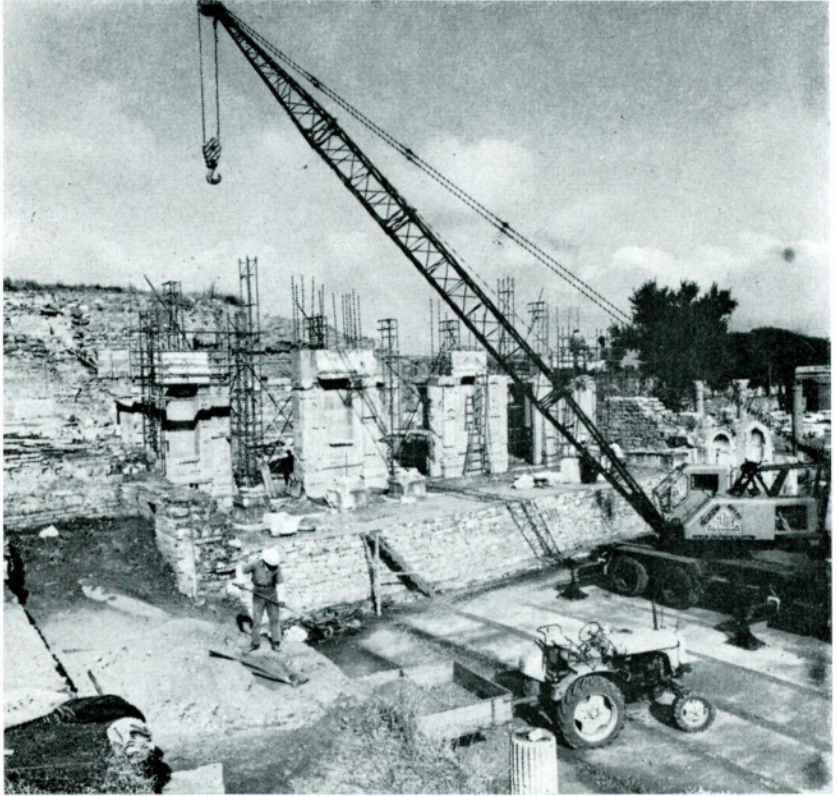

Res. 4 — Eksik yazıtların heykeltıraş tarafından tamamlanması

Res. 5 — Sütunların büyük makkapla delinmesi

V. M. Strocka

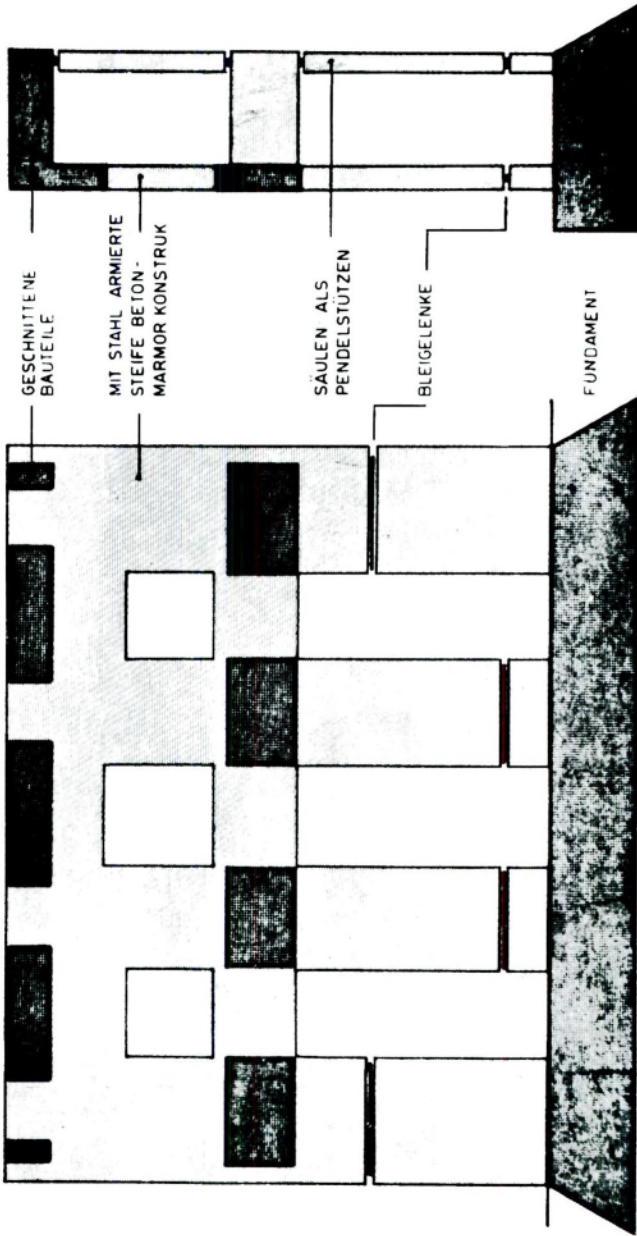
Res. 6 — Cephenin 1973 yılındaki görünümü ve vinç

SCHEMA DER STATISCHEN KONSTRUKTION

SCHNITT S-N DURCH DIE ADIKULEN

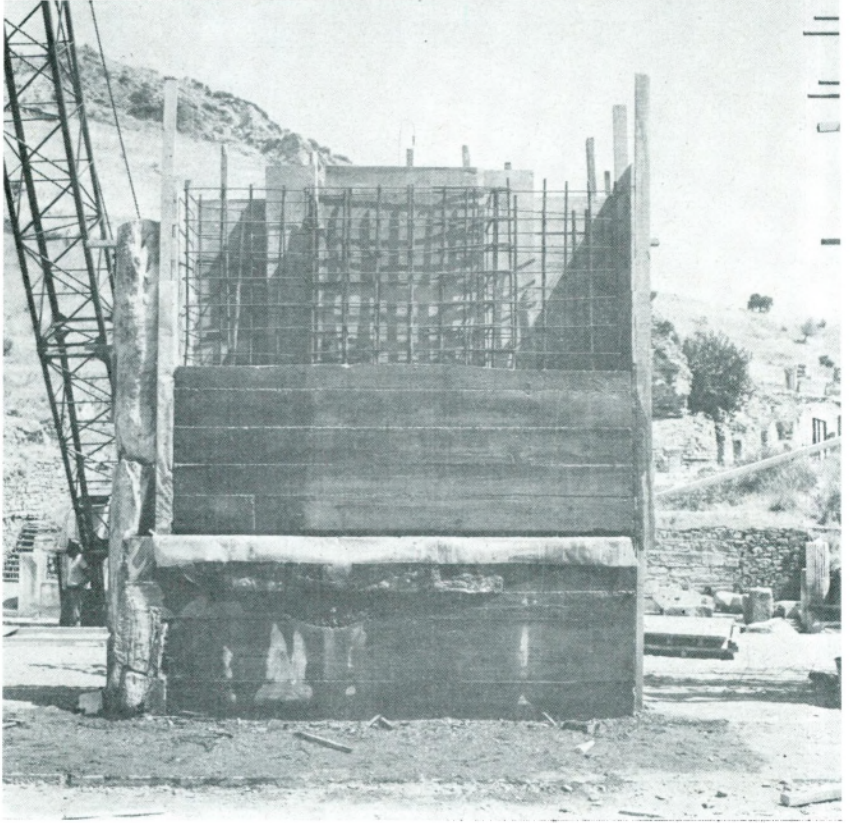

SCHNITT W-O DURCH
DIE MITTELACHSE

Res. 7 — Celsus kitaplığı statistik onarım tasarımı

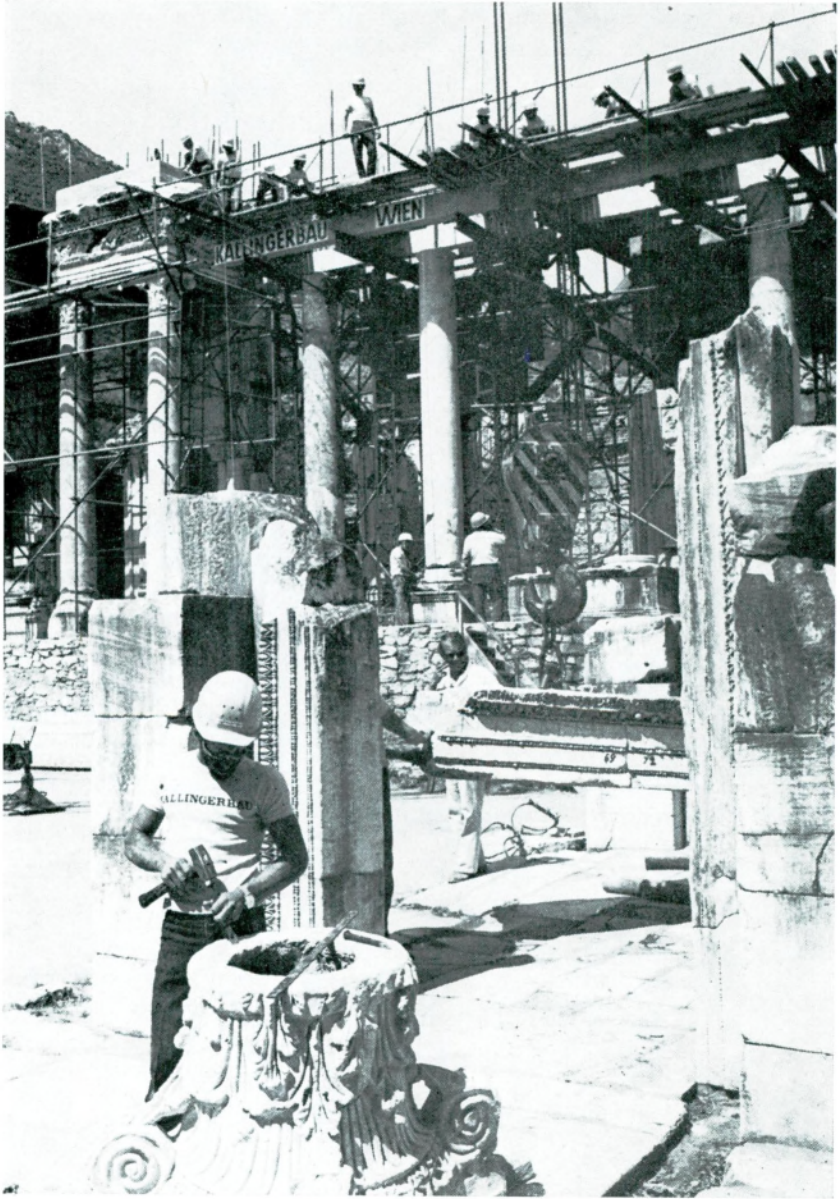
V. M. Strocka

Res. 8 — Cephenin sağlamlaştırma işlemi, yandan görünüş

Res. 9 — 1973 yılı ön cephe çalışmaları

Res. 10 — Ön cephenin 1975 yılındaki görünümü ve önde onarım sırasında dökülen bir kompozit başlık

YAZI DEVRİMİ-KUR'AN HARFLERİ VE ATATÜRK DEVRİMLERİNE KARŞI ÇIKIŞLAR

Doç. Dr. BAHRIYE ÜÇÖK

Atatürk'ün ulusu yararına gerçekleştirdiği devrimlerin en büyüklerinden birinin 50. nci yılında bulunmamız nedeniyle, konuyu yazı devriminden ve bu devrimden 50 yıl sonra, kimi sorumlu kişilerin ve bu arada kişisel çıkar gözleyenlerin rejim dahil devrimlerimizimizin tümüne yönelmiş karşı görüş ve propagandalarından seçtim.

Bugün sayıları milyonları bulan eğitimden yoksun yurttaşların arasında Arap yazısının kutsallığına, bu yazının dünyanın kurulduğu günden beri var olduğuna inandırılmış sayısız kişiler vardır. Gene bu eğitimsiz kütlelere Türk ulusunun yalnız Arap harflerini kullanmış olduğu, ayrıca bütün başarının tarihteki şan ve şereflerin İslâm dinine borçlu bulunulduğu kanısı verilmiştir.

Gerçekte kaba bir hesapla bin yıl öncesinden başlayarak 1 Kasım 1928'e gelinceye kadar kullanılan Arap yazısı Türk ulusunun dil özelliklerine uygun düşmediği gibi, anlamı bilinmeyen sözcüklerin doğru okunması da mümkün değildi; bu yazıları okuyanlarca pek iyi bilindiği üzere. Bir soru gelebilir usumuza: Öyle ise atalarımız neden hem Arap yazısını hem de büyük ölçüde arapça sözcükleri aldılar? Gene 900 yıldan bu yana Selçuk ve Osmanlı İmparatorlukları iktidarlarında Türkler'le içiçe yaşayan Türk soyundan olmayan azınlıklar örneğin Rumlar, Ermeniler, hatta Müslüman olan başka etnik gruplar kendi dillerini belki bu ölçüde ihmal etmemişler de, zengin kökleri olan türkçe neden bu ölçüde gerilemiş, neden arapça ve farsça sözcükler ve kurallarla dolu bir resmî türkçe meydana gelmiş? Bunu yanıtlamak için sık sık yinelenen, tarihsel gerçeklerle de çelişen bir konuya değinmek istiyorum. O da Türklerin İslâm dinini kendi bünyelerine uygun bularak hemen kabul ettikleri iddiasıdır. Oysa tam tersi...

Türkler belki 100 yıldan daha uzun bir süre İslâm dinine girmek için savaşmışlardır. Çünkü İslâma girmek Arap egemenliğini kabul etmek anlamını taşıyordu. Araplar halife Abdülmelik'in

(685-705) acımasız komutanlarından Zalim Haccac, Kuteybe ve bunlardan biraz insafılıca olan Eşres'in 12 yıl süren seferleri ile Baykent, Talkan, Semerkant ve çevrelerinde uyguladıkları katliamlar, yangınlar, yağmalar, kilometrelerce uzayan ağaçlı yollara Türk gençlerini asmakla sağlamışlardı bu sonucu...¹

Abdülmelik zamanına gelinceye değin, İslâm ülkelerinde resmi dairelerde defterler ve yazışmalar o ülkenin halkının dili ile olur ve bu dili bilen yerli memurlar aracılığı ile işler yürütülürdü. Örneğin: Mısır divanının resmi dili yerli halkın dili olan kıptice idi; Memurları da Kıpti idiler. Şam'da resmi dil rumca ve memurlar da bu dili bilen yerli hıristiyanlar idi. Irak'ta ise resmi dil farsça, işlere bakanlar da bu dili bilen yerli memurlardı.

Abdülmelik zamanına gelinceye kadar Arap İmparatorluğunda kullanılan paralar ve trazlar farsça veya yunanca yazılardan başka ateşgede veya salıp kabartmalarıyla bezeniyordu. Abdülmelik 698 de, bir yüzüne Peygamberin adını koydurduğu gümüş ve altın paralar bastırıp bunları imparatorluğun dört yönüne gönderdi. Bu paralardan başka para ile alış - veriş edecek olanları da idam cezasıyla tehdit etti. Bundan sonra da resmi dilin arapça olmasını ve yönetimin müslüman memurlara verilmesini emretti.

Bundan 150 - 200 yıl sonra yani Abbasilerin saltanatı sürerken, gerek Hami ve Sami doğu, gerek İran ve Türk toplumlari, daha da çok Arap devlet teşkilâtı içine sokulmuş ve ortak dil arapça, kimi ülkelerde uluslara kendi ana dillerini unutturmakla kalmamış onların kendilerini Arap saymalarına da neden olmuştur. Irak, Suriye, Mısır'dan Fas'a kadar bütün Kuzey Afrika bunun örnekleridir².

İşte bundan sonradır ki, Türkler Göktürk ve giderek Uygur yazısını bırakıp Arap ABC'siyle yazışmaya koyulmuşlardır. Gene bundan birkaç yüzyıl sonradır ki dilimiz halkımıza günbegün yabancılaşmış, sonunda iki ayrı edebiyat halk ve divan edebiyatları doğmuş, halkın dili küçümsemiş, okur yazarlar halktan kopmuşlardır.

Tanzimat'ın ilânını izleyen dönemlerde Türk aydınları halk ile aydın kesim arasında açılan bu büyük uçurumu görerek bu iki dili

¹ Bak: Bahriye Üçök, İslâm Tarihi Emeviler - Abbasiler Ankara 1979, Millî Eğitim yayınları.

² A. N. Poliak, Sami doğunun araplaştırılması, çeviren Bahriye Üçök, İlahiyat Fak. Dergisi c. 3, s. III-IV, 1954;

bir ölçüde yaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu cümleden olarak Cevdet Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi türkçenin sadeleşmesi davasını güderlerken divan edebiyatının yanı sıra bir de Türk edebiyatının temelini ortaya koydular. Ali Suavi daha da ileri giderek türkçeden farsça ve arapça kuralların atılmasını, ezanın ve hutbelerin hatta namaz surelerinin bile Türkçe okunmasının gerektiğini savundu. Abdülaziz döneminde yaşayan Leh asıllı Mustafa Celâlettin Paşa da “Eski ve yeni Türkler — Les Turcs anciens et modernes” adlı yapıtında Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılmasına, harflerinin ıslahına özellikle değinmiştir.

Bu ve buna benzer daha birçok gereksinmeler günümüzden 100 yılı aşkın bir süre önce Türk aydınlarınca belirtilmiş o uğurda yurt içinde ve dışında öz verilerle pekçok çabalar gösterilmiş olmasına karşın, bugün anayasa üzerine yemin etmiş kişiler uygarlaşma ve ulusallaşma yolunda alınmış bunca mesafeden sonra bakınız neler öneriyorlar: “Türkten kopuşu önlemek için kültür tahsili yapan genç nesillere modern türkçenin yanı sıra *Eski Türkçe ve Osmanlıca’yı iyi öğretmek, eski Türk harfleriyle okur yazar olmalarını sağlamak Hedefimizdir*”. Bunu bir başbakan söylüyordu Trabzonda. TBMM’de bir bütçe görüşmesi sırasında (1978 de) Devlet Bakanına, Anayasanın 19. maddesindeki vicdan özgürlüğü hiçe sayılarak Kur’an derslerinin orta ve yüksek öğrenimde ne zaman zorunlu ders haline konulacağı sorulabiliyor³, 1976 yılında lâik Türkiyenin bir valisi, bir kaymakamı resmî dairelere yazılar göndererek *Kur’an kursları düzenlenmesini* öneriyor ve memurlar gece kurslarında eğitiliyordu.

Bununla da yetinilmiyor devlet bütçesinden ödenen paralarla hazırlanan 1977 Diyanet takviminde (29 Kasım yaprağının arkasında) “Allahın Kitabı Kur’anı okuyacak kadar Arap dilini öğrenmesi her Müslümanın üzerine farzdır. Bütün Müslümanların ana dillerinin yanı sıra ikinci dillerinin arapça olmasına ihtimam gösterilmelidir. Ta ki Müslümanların kendi aralarında anlaşabilecekleri kadar ortak bir dilleri olsun” diye Müslüman - Türk halkına yeni bir farzın ifası öneriliyor.

Yurt dışında oluşturulan İslâm konferanslarında alınan kararların önemli maddelerinden birini gene bu ortak dil sorunu oluş-

³ Millet Meclisinde 1978 Şubatında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Devlet Bakanı Lütü Doğan’ın konuşması (Tutanak).

turuyor. Bundan ötürü, “Mazi ile ilgimizin kopmuş olduğu ve bu kopukluğun giderilmesi gerektiği” belli çevrelerin başlıca sloganı haline geliyordu. Oysa Latin kökenli Türk ABC’sini aldıktan sonra dilimize çevrilen İslâm fıkıh, hadis ve tefsir kitaplarının sayısı imparatorluk dönemine oranla çok yüksektir.

Her devrim bir yeniliktir. Her yenilik eskinin çıkarlarına ters düşeceğinden tepki ile karşılanır. İslâmiyet de bunu yaşadı. Hazreti Muhammed ve ilk Müslüman’lar büyük tepkilerle karşılandı. Matbaanın getirilmesi de öyle. . yeni Türk ABC’sinin kabulü düşüncesi, ya da önerisi başlangıçta bilim adamlarımız tarafından tepki ile karşılandı. Ama sonuç öylesine başarılı olmuştu ki, tepkiler etkisiz kaldı. Büyük Öğretmen, Büyük Önder’in getirdiği yeni ruhla genç, ihtiyar birbirini izliyerek okula koşular. Bir iki ay içinde okur yazar oldular. Yüzyıllar boyu süre gelen ümmiliğin kalın ve karanlık perdesi bir anda kalkıvermişti Türk toplumunun, hiç değılse kent insanının, üstünden. .

Ne var ki, sonraları halkımızın din duygularına bağlılığını bilen kimi siyasal partililer, önce geçmişe derin bir özlem duygusu oluşturdular; Tarihin gerçeklerini saklamaktan ve çarpıtmaktan çekinmediler. Bilimsel ve gerçekçi konuşanları, yazarları susturmak için çeşitli yollara başvurdular. Gizli ve açık derneklerin desteği ile toplumun bir kesimini bilinçsizliğin karanlığı içine ittiler. Sonra bu bilinçsizlikten doğan duygusal tepkinin uydusu olup iktidar kapılarını zorladılar. İktidar olma karşılığında Anayasa ile çelişir hale düşmeyi umursamadılar. Yasalara saygısızlık olağanlaştı bu dönemde... Eğitim kurumları amaçlarından saptırılma yoluna yöneltildi. Bunun adına “MİLLÎ RÖNESANS” dediler.

Bir ülkenin, bir ulusun kaderinde buna benzer atılımlar ve geri dönüşler olabilir. Ama çağa ters düşen girişimler sonuna değin başarılı olmasalar da, o toplumun bir süre yerinde saymasına neden olurlar. Boş yere çabalamış olur o ulus. Bu da geri kalmaktır bugünün hızla gelişen dünyasında.

İşte bu nedendir ki, kimi aydınlarımızın dikkatlerini çekmek istiyorum. Çünkü onlar harf devrimimizin 50 nci yıldönümü nedeni ile yayınladıkları yazılarda ve açık oturumlarda yaptıkları konuşmalarda, örneğin: “*Arap - İslâm uygarlığını küçümsediğim sanılmasın. tam tersine, kanımca bugünkü Türkiye’nin çok önemli bir kültürel sorunu*

*Arap - İslâm uygarlığına yeterli ve gerekli ağırlığı vermeyiştir*⁴ diye yazıyorlar; ya da: “*Bir iki lisede Arap harfleriyle okuyup yazma öğretilmesinin, eski metinlerin veya yazıtların okunmasında yararlı olacağı...*” görüşünü savunuyorlar.

Bu savlar genç kuşakları yanıltabilir. Bu sayın yazar ve konuşmacıların, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültesinin 29-30 yıldır yayınladığı yüzlerce yapıttan haberleri olmadığı meydandadır.

Yüzyıllardır Türk toplumu Arap - İslâm uygarlığını incelemiş, yazmış, gene yazmış, hep onu öğrenmiş; öğrenmiş te ne olmuş? Önce yerinde saymış, sonra gerilemiş. Özbeöz Arap toplumu çağımızda bu uygarlıktan ne ölçüde nasibini almış ki, biz önce onun dilini öğrenip sonra “*gerekli ağırlığı verip en önemli kültürel sorunumuzu hal edelim*”.

Kimi aydınlar yazılarında ve konuşmalarında, liselere Arap harfleri öğrenimi için ders konulmasını öneriyorlardı. Lisede okuyup öğrendiği Arap harfleriyle birer sanat biçimi gösterisi niteliği taşıyan yazıtların okunabileceğini sanıyorlar. Bu, onların konuya nedenli yabancı olduklarını gösterir.

Eskiden bütün eğitim, öğretim Arap harfleriyle olduğu halde ve arapça zorunlu ders olarak okunduğu halde Türkiye’de yazıtları acaba kaç kişi okuyabilirdi? Eski metinlerden bir Tac üt-tevarih-i, bir Fuzûlî divanını okusalar anlayabilecek midirler? Yarar sağlamıyacağı kesinlikle bilinen bir yolun izlenmesine, Millî Eğitim programlarında yer verilmesine önerilerde bulunmak devrimlere ters düşmez mi?

Aslında devrim karşıtlarının çoktan beri sloganlaştırdığı bu öneriler bir kez de Atatürk devrimlerinin yanında olan aydınlarca topluma yansıtılırsa o ülkenin sade yurttaşları gerçeklerden derin uçurumlarla uzaklaştırılmış olmazlar mı?

Harf devrimimize karşı olanların Atatürk’ü yermek için kullandıkları bir başka silâh ta Kur’an harflerinin kutsallığı konusudur. Dinsel inançlara sıkı sıkıya bağlı olan eğitimsiz kalmış tabandaki halk yığınları buna inandırılmıştır. Kur’an harflerini bilmedikleri için kutsal Kur’anı kendi kutsal harfleriyle okuyamadıklarına esef duymaktadırlar.

⁴ Emre Kongar, 1 Kas. 1978 günlü Cumhuriyet gazetesi (Belgeler).

Son yıllarda genç ya da olgun yaşta pekçok kişinin “Ah Kur’an okuyoruz ama Kur’an harfleriyle değil; acaba başka harflerle Kur’an okunursa gene de savap kazanılabilir mi? Günah olmaz mı?” diye kuşkularını belirttiklerine tanık oldum. Bu sorulara genel bir yanıt vermeden önce, her yazı gibi kavram ve anlamların değişik biçimde çizgilerle anlatılması demek olan Kur’anın yazılmış bulunduğu Arap harflerinin tarihçesine kısaca bakmak yerinde ve yararlı olur:

Arabistanın güneyinde Yemen bölgesinde oturan Nebatlılar, İslâm’dan önce yazı yazmayı bilirdi. Hicaz’da bulunan Mudar kabilesi ise göçebe bir yaşam sürdürdüğü için bu konuda geri kalmıştı. Bununla birlikte islâmiyetin doğuşundan az önce Hicaz Arapları ticaret amacıyla gittikleri Irak ve Şam yörelerinden yazıyı öğrenmişler ve arapça konuşan bölgelerde, dinsel ve ulusal hareketin merkezleri olan Mekke ve Medine’de kullanmışlardır. Bunlardan kimisi Nebatlıların sonradan *Nesih* denilen yazısını, Irak’a gidenler ise *Kûfi* denilen köşeli harfleri kullanmışlardı. Bunun en eski iki örneği 512 ile 568 Milât yılına aittir. Kûfi yazının ilk biçimi olan santrancili, nasıl Süryanilerce İncilin yazılmasında uzun süre kullanılmış ise aynı kökten gelmiş olan Kûfi yazı da Kur’anı Kerim’lerin ve başka dinsel kitapların yazılmasında seçkin bir yer tutmuştur. Nebatlılardan alınan ve sonradan adına Nesih yazısı denilen yazı ise, önceleri resmî olmayan, ticarî ve özel haberleşmelerde kullanılmakta idi. Hicretin 328 yılında ölen İbn-i Mukla Nesih yazısını mushafları yazacak biçimde güzelleştirdi. Sonraki yüzyıllarda bu iki yazıdan, yani kûfi ve nesihden başka başka adlar altında Arap yazıları da türedi, en ünlüleri sülüs, ta’lik, reyhanî’dir.

Ünlü tarihçi İbn-i Haldun Mukaddime adlı yapıtında, Arap yazısının İslâmiyetin ilk günlerinde iyi ve güzel bir duruma gelememiş olduğunu, bunun da Arap kavminin göçebe ve ilkel bir yaşam sürdürdüğü için, hüner ve sanattan uzak kalmasından ileri geldiğini yazar. Giderek sahâbilerin kopya ettikleri *Mushafların sağlam bir yöntem ile yazılmamış olduğunu, bunun da yazı uzmanlarınca saptanmış bulunduğunu*, örnekler vererek kaydeder.

İslâmiyetin yayılmasıyla bu yazının da geniş alanlara yayılmış olduğunu söylemeğe gerek yoktur. En eski örneklerini paralar, sınır taşları ve saray yazıtları üzerinde gördüğümüz Arap yazısının milâdî VII yüzyıla ait olan papirus üzerindeki örnekleri Viyana müzesindedir.

İslâmiyetin başlangıcında, Kur'an-ı Kerim bilindiği üzere *KURRA* denilen hafızların ezberinde olduğu için okunmasında bir anlaşmazlık çıkmazdı. Bu nedenle de H. I nci yüzyıl ortalarında Kur'an harfleri hem harekesiz, hem de noktasızdı. Yani o zamanki Kur'an harfleri, Kur'an yazısı bugün elimizde bulunan Kur'anın yazısından çok farklı idi. Harfler köşeli ve uzun olduğu gibi, üzerinde ve altında sesli harf niteliğindeki işaretler, kimi harfleri birbirinden ayıran noktalar da yoktu. Bu yazıda okunuş okuyucuya bırakılmıştı. Başlangıçta bu durum anlamı pek etkilemiyordu. Ancak giderek farklı talâffuzlar alabildiğine bir başıboşluk içinde kendini göstermeğe başladı Kurra denilen hafızların azalmasıyla. . O ölçüde ki, kimi sözcüklerin yerlerine eş anlamda sözcükler ya da küçük açıklayıcı sözcükler konulmasından korkulmuyordu. Emevi halifelerinin bu konulara yeterince önem vermemiş olmaları, az ilgi göstermeleri de bu alandaki özgürlüğün gelişmesine vesile olmuştu. Bununla birlikte Arap yazısında birbirine benzeyen harfleri ayırt edecek bir çare arandı ve Süryânî yazısı örnek tutularak harflerin üstünde ve altında noktalara yer verildi.

Halife Abdülmelik'in valisi Haccac bin Yusuf, yalnız para ve ölçüler için ve vergi ve tarımın teşvikine ilişkin yasaları getirmekle kalmamış, O, nokta ve başka işaretlerin Kur'an-ı Kerimin metni üzerine, büyük dikkat harcanarak, konulmasına ve yanlış okunmasının önüne geçilmesine de ön ayak olmuştur. Ancak H. II. nci yüzyılda bu noktaların kullanılmasına karşı çıkanlar da yok değildi. Sünnî mezheplerden Maliki mezhebinin kurucusu olup VIII. Milâdi yüzyılda ölen Malik bin Enes bunlardan biriydi. Bununla birlikte kolay ve yanlışsız okuyabilme amacı bu çeşit tutuculukları, engelleri kenara itebilmiştir.

Görülüyor ki, doğru okunmasını sağlamak için olduğu halde, Kur'an harflerinin işaretler ve noktalarla bezenmesine bile karşı çıkmıştır. Şimdi ise o işaretlerden veya noktalardan birinin eksik olması durumunda Kur'anın yayınlanmasına Mushafları İnceleme Kurulu karşı çıkmaktadır. Günlük yazışmalarda tenvin, yani işaretler pek değerli görülmediğinden ve Kur'an yazısına konulan öteki işaretler gerekli olmadıkça, tereddüt uyanmadıkça kullanılmamıştır.

Özet olarak, yukarıdan beri açıkladığım hususlar gözönünde bulundurulursa açıkça görülecektir ki: *Kur'anı Kerim'in yazılmış olduğu harfler İslâmdan çok önce Nebat'lılar ve Süryanilerce, İslâmdan az önce de puta*

taþan Araplarca bilinmekte ve kullanılmakta idi. Yani Araplar bu yazı-
larla Lat, Menat, Uzza ve Hübel gibi putlarını şiirlerinde överlerdi
islâmdan az önce. Bundan başka Kur'an harfleri'nin harf olarak,
yazı biçimi olarak bir kutsallığı da yoktur. Yani kutsal olan Kur'anın
anlamıdır. Çizgilerin meydana getirdiği biçimler değildir, o halde
anlamı belirten çizgiler hangi biçimde olurlarsa olsunlar, onlara
kutsallık tanımak, bir başka alfabeyi de "La dinî" dinsiz, dine aykırı
bulmak, ne din, ne de bilim gerçekleriyle bağdaşır. Çünkü Kur'an-ı
Kerim yazılı sayfalar halinde değil vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e
iletilmiştir.

Bu anlayış İmam-ı Âzam Ebu Hanife tarafından ibadet dili
üzerinde de geçerli görüldüğünden, Arap olmıyanların kendi dillerine
yapılmış Kur'an çevirileri ile namaz kılmaları olumlu karşılanmıştır.
Gerçekten de "Şuara" sûresinin 196., "Alâ" sûresinin 18. âyetleri
ve daha başka âyetler Kur'anı Kerimdeki emirlerin daha önceki
Peygamberlere de vahy edilmiş kutsal kitaplarda yer almış bulun-
duğunu haber veriyor. Böyle olunca, bu tanrısal emirler, Hz. Mu-
hammed'den önce gelip geçmiş Peygamberlere de hiç kuşkusuz
kendi dillerinde vahy edilmişti (daha geniş bilgi için Bk. Hikmet
Bayur, Kur'an dili üzerine bir inceleme; Belleten C. XXII. s. 88.)

Büyük islâm düşünür ve bilgini Serahsî, Mepsut adlı yapıtının
I. nci cilt 36. ncı sahifesinde bunu, yani Ebu Hanife'nin namazda
"Kur'anın arapçadan başka bir dil ile okunmasını" câiz gördüğünü
şu cümlelerle bildirmektedir: "İranlılar Selman'dan Kur'anın birinci
sûresi olan Fatiha'yı farsça yazıp kendilerine göndermesini istemişler.
Selman bu sûreyi farsça yazıp onlara göndermiş; onlar da namaz-
larda Fatiha'yı farsça okumuşlar".

Şimdi yazı devriminde olduğu gibi başka devrimler üzerinde de
kimi karşı görüşleri yansıtan birkaç şaşırtıcı örnek vermek istiyorum.
Şaşırtıcı olması devlet eliyle, devlet bütçesinden milyonlar sarfi
ile yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Yoksa hergün piyasada
sağ ya da sol yayınlarda devrimlerimizi yeren, küçümseyen nice
dergi, gazete, yasalara karşın tam bir özgürlük içinde yayın yap-
maktadırlar.

Ben bunlardan söz etmeyeceğim. Ben, devlet eliyle, devlet
bütçesinden yapılan masraflarla anayasa ve yasalara ters düşen bir
tutumu ilginç bulduğum birkaç örnekle açıklamaya çalışacağım. Bizim
bir daire başkanlığımız var. Genel yönetim içinde yer alan bu dai-

remizin adı Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. *Bütçesi bu yıl yüzde 97 oranında arttırılmış; birçok bakanlığımızın bütçesinden, örneğin İç İşleri, Dış İşleri, Orman, Sosyal Güvenlik, Yerel Yönetim ve daha birçok Bakanlığın bütçesinden zengin; 3 milyar 139 milyon; çeşitli yayınları var. Gazetesi ve dergisi var, 7-8 renk üzerine basılan; takvimi var. Bu dergi, gazete ve takvimlerde çok da ilginç yazılar var.*

Örneğin:

10 Ekim 1979 yaprağının arkasında kadın haklarını büyük ölçüde yok etmeğe yönelik şu bendler yer almaktadır :

a) Kadın tahsil yaparken islâmın örtünme emri ne olacak?

b) İslâmî noktadan tek başına seyahate cevaz bulunmadığına göre memleket aşırı yerlere seyahati nasıl yapabilecek?

c) Erkek kadın ihtilatına (karışık oturmasına) İslâm dini müsaade etmezken bu maniyayı nasıl aşacaktır?

d) Kadın çalışırsa çocuğuna kim bakacak, kim şefkat gösterecek?

Kadınların mirasta yarım hisse almalarının hikmeti de Diyanet İşleri Başkanlığı, takviminde şöyle savunuluyor:

Erkek devamlı kazanır, kadın ise mütemadiyen tüketici (Müstehtektir).

Erkek yorulmakta, yıpranmakta ve harbe giderek sakatlanmaktadır. Kadın için böyle bir hal mevzubahs değildir.

Devamlı üretici olan oğlan evlât ile mütemadiyen tüketici kız evlât bir olabilir mi? İslâm düşmanlarının Kur'anı Kerim hakkındaki sözleri güneşi balçıkla sıvamaya kalkmak gibi bir davranıştır.

Kadının toplum içinde görev almasına eğitimine bir kentten başka bir kente gidebilmesine, dini araç ederek karşı çıkan Diyanet İşleri Başkanlığının, anayasamızla belirtilen görevi dışına taşması karşısında kadın derneklerimizin duyarlı davranacağı inancındayım.

Diyanet İşleri Başkanlığının devlet yasalarına, karşı bir tutum izliyerek onları geçersiz kılmaya çalışmasına bir ilginç örnek daha vermek istiyorum. 22 Nisan 1976 takvim yaprağında: "Medenî nikâh boşanmaları artırdı; mukaddesata bağlı olduğumuz dönemde boşanmanın erkek elinde olduğu zamanlarda talâk pek nadirdi" denilebiliyor. Oysa o zamanlar ne istatistikler vardı, ne de kayıt işlemleri.

13 Haziran 1979 yaprağının arkasında “Sefere davet” başlığı altında bir öykü anlatılıyor ve şöyle bağlanıyor: “hemen o sabah sefer hazırlığına başlanmış, akabinde Mısır feth edilerek Türk’ün kılıcına ram edilmiş ve *hilâfet bu millete ilâhî emanet olarak tevdi edilmiştir*” . . .

Bu cümlelerin altında saklı olan anlam şudur: “İlâhî bir emanet olan hilâfeti Mustafa Kemal Atatürk kaldırdı. Yani Allahın emancetine O, ihanet etti”.

Halkın eğitimsiz kalmış kesiminin devlet eliyle basılmış yapraklardan izlediği bu sözlerden sonra, rejime bağlı kalmasını istemek, ya da Atatürkçü çizgiden ayrılmamasını beklemek gerçeklere sırt çevirmek olmaz mı?

23 ve 24 Ekim yaprakları arkasındaki “bir taş ta sen at” yazısında: “müzelerden, türbe kalıntılarının aralığından, hicret takviminin ortasından, kendi saatinin tiktaklarından, dedenin kavuğundan, mehter seslerinden taşlar fırlat karanlığın üstüne; Mina’da atacağı taşlardan önce bu taşları atmak gerek” Takvimin arkasındaki bu sözlerle, bugün kullandığımız takvime yani takvimde yapılan değişikliğe, türbelerin kapatılmasına, eski saatin yerine batılıların tüm uygar dünyanın kullandığı, yani şimdiki saati almamıza, şapka kanna, hatta çok sesli batı müziğine yönelişimiz taşlanmaktadır, karşı çıkılmaktadır, ve karşı çıkılmaya kışkırtılmaktadır. Çünkü yazıda bir de aynen şu cümleler yer alıyor: “**HANGİ MANEVÎ VE MADDÎ SİLAHINLA VURUŞTUN, İSLÂMİ YIKMAYA ÇALIŞAN AKIMLARLA**” İslâm hukuku cismânî olsun ruhânî olsun beşer hayatının tek mil sahalarını tanzim etmeyi hedef tutmuştur. Devletler hukuku cezalar, miras, vasiyet dahil.. Eğer hükümet, emrindeki bütün vasıtalarıyla yalnız maddî işlerle meşgul olacak ise ruh kendi haline terk edilecek olursa gıdasızlıktan ölür. Beden ile ruhun eşitsiz gelişmesi muavezene yokluğuna yol açar”.

İslâm hukuku daha orta okul düzeyindeki çocuklara kadar böylece indirilmekte. Oysa devrim yasaları ancak üniversitelerde Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde okutulmaktadır. Din adı altında İslâm hukuku benimsetilmektedir. Eğer devlet İslâm hukukunu öğretmek yolunda sarf ettiği çabaları modern Türkiye yasalarını öğretmeye sarf etmiş olsaydı, belki bugün içinde bulunduğumuz durum bu denli ağır olmayacaktı. Bunun gibi birçok, pekçok resmî yayınlar hep Atatürk’ü inkâr, onun devrimlerine karşı ve gerçek dışı savlarla

gençlere, topluma sunulmuş ve sunulmakta. Şimdi gene Diyanet İşleri yayınlarından birini sunacağım. Bugün hâlâ hepimizi derin bir üzüntü içinde bırakan K. Maraş olaylarına neden olan mezhep ayrılıklarının Devlet yayın organlarıncı nasıl beslenmiş olduğunu gösteren bir örnek; Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanmış olan Diyanet Dergisinin XIII. 4 Tarihsiz nüshasında:

Müslüman Türkün şanlı zaferleri ile dolu olan Ağustos ayı adlı yazıda aynen şöyle deniliyor: "...mağrur İran Şahı Şah İsmail *Müslüman* Türk'ün Allaha olan sarsılmaz iman ve azmi ile volkan gibi kükreyişi karşısında münhezim ve bir daha *Müslümanlara* başkaldırmayacak şekilde perişan olmuştur... Şah İsmail öyle bir kaçış kaçtı ki, *Müslümanlardan* yediği darbenin acısı ve korkusuyla kendi başkenti olan Tebriz'de bile duramadı. Cenabı Hak bu savaşta da zaferi *Müslüman Türkler*'e nasip etmişti. Çünkü Yavuz *Hazreti Allah'a*, Kur'anı Kerime ve *Hazreti Peygambere* aşık şanlı *Bir Müslüman Türk* hükümdarıydı.

Bu yazıda görüldüğü üzere Uzun Hasan'nın torunu olan Şah İsmail sanki Türk değilmiş, bizim Alevî dediğimiz Şii mezhebinden olduğu için de Müslüman değilmiş, Kur'ana, Allaha ve Peygambere inanmazmış gibi haksız ve yersiz bir biçimde suçlanmakta küçültülmektedir. Oysa: Şah İsmail bir Türk soyundan gelmesi yanında ordusunun çekirdeğini de Tekelü, Ustaçlu, Rumlu, Samlı, Kaçar, Avşar, Dulkadir gibi yedi Türk oymağından kurmuştu. Hiçbir zaman İran Milliyetçisi olmayan Şah İsmail, dedesi Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu devletini devam ettirmişti. Dayandığı büyük kütlenin Türk oluşu nedeniyle Türkçeyi de *resmî dil olarak kabul etmişti*. Hataî adıyla yazmış olduğu divanında hece ve aruz ile kaleme alınmış Türkçe şiirleri toplanmıştır. Dahname adlı ikinci yapıtı, Nasihatname adındaki üçüncü yapıtı gibi gene Türkçedir.

Konunun nasıl maksatlı ve planlı olarak ele alındığını gösteren ikinci örneği 1976 - 1977 yıllarında Lise ikinci sınıflarda okutulan din bilgisi kitabının birinci baskısından vereceğim. Kitabın yazarı o dönemde Diyanet İşleri Başkanı idi. Konu itikadî mezhepler; başlıca iki mezhepten söz ettikten sonra bunlardan birinin ehl-i sünnet mezhebi, ötekini ehl-i bid'at mezhebi olduğu yazılmıştır. Bid'atı'n sözlük anlamı yeniliktir. Gerçekte bid'at sözü Hz. Muhammed'in sünnetine başkaldırmak anlamındadır. Giderek imansızlığı, küfrü de ifade eder, ama bu bir sünni görüşüdür. Sünniliğin dışında ka-

lanlar yani başlıca Şiiler - Aleviler ve bunların kollarından olanlar elbet kendileri için ehl-i bid'at denmesini istemezler.

Kitapta ehl-i sünnetin 4 imamından yani, Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafi-i ve Ahmet ibni Hanbel'den söz edildiği halde sünnilüğün dışında kalan mezheplerden hiç bilgi verilmiyor. Ancak tek cümle ile imâ edilen mezheplerin tümü "SAPIKLAR - BİD'ATÇILAR" olarak tanımlanıyor⁵.

Türkiye nüfusunun oldukça önemli bir bölümünün bağlı bulunduğu bir mezhebin yandaşları için katı bir sünni görüşü ile SAPIKLAR - BİD'ATÇILAR tanımını ders kitabına geçirmek, lise sıralarında yanyana oturan çocuklarımızı, ayrı mezhepten öğrencileri bu zihniyette yetiştirmek, sonra da birlik beraberlik, kardeşlik duyguları içinde olmaktan söz etmek, öğütler vermek ne ölçüde yarar sağlar, bunu görmek, sezmek güç değildir. Gene mezhep ayrılığını körükleyen bir örnek:

1 Nisan 1976 tarihli Diyanet Gazetesinin çocuk sahifesinde "Leyleğin Getirdiği" başlığı altında:

"— Oku Mehmet., - Sor Hocam, Rabbin? Allah; Peygamberin? Hz. Muhammed; Dinin? İslâm; Kitabın? Kur'anı Kerim.

— *Amelde mezhebin?*

— *Hanefi;*

— *İtikatta mezhebin?*

— *Ehl-i sünnet velcemaat;*

— *Güzeel dedi şeyh*". Diyanet gazetesinde yer alan bir başka örnek de:

Tefrika illeti ve tedavi çaresi başlığını taşıyan yazıda bölünmelerin, çatışmaların önüne geçebilmek için mütareke yapmak zorunluluğu öne sürülüyor ve mütarekenin esasları şöylece açıklanıyor:

"*Ehl-i sünnet yolundan şaşmamak şartıyla, zümreler birbirlerinin metod, çalışma, tutum ve davranışlarını kötülememeli, herkesi kendi ameli ile baş başa bırakmalılardır*".

Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde bir kara leke olarak kalacak olan Kahraman Maraş olaylarına yeni örnekler hazırlayan bu yazıları bir yanılığın olarak görmek mümkün değildir.

⁵ Süleyman Ateş, II. sınıf Din Bilgisi, s. 31-33 Millî Eğitim Bak. yayınları 1976 Ankara.

Çünkü bu öğütler, onbeş günde bir çıkan bu gazetede üst üste yinelenmektedir. 1 Mayıs 1979 tarihli Diyanet Gazetesinde “Hz. Muhammed’in Yolu” başlığı altındaki yazıda bunu izliyebiliriz. Doğru yolu bulmanın öğütleri arasında yer alan “3” üncü maddeyi birlikte okuyalım: *İtikadını düzeltmek, ehl-i sünnet âlimlerince kabul edilen iman esaslarına bağlı kalmak, bunun dışındaki bütün yanlış yollardan ve cereyanlardan kaçınmak*”.

Sünnî Mezheplerinin dışında kalan müslümanları doğru yoldan sapmış gösteren bu sözler de gösteriyor ki, güya bölücülüğü önlemek için yayınlanan bu yazılar, sadece ehl-i sünnetin 4 koluna mensup olanlara hitap etmektedir.

“Ehl-i sünnet yolundan şaşmamak” başlıca koşul olarak saptanıyor. Bunun dışında kalan Şia = alevilik bir islâm mezhebi olarak kabul edilmiyor⁶.

Bu resmî yayınlar, dergiler, gazeteler, ders kitapları yıllardan beri hep aynı melodinin tekrarı gibi hep aynı havayı estirdiler. Genç kuşaklar yanlış, çarpıtılmış ya da tek yanlı bölücü, amaç taşıyan bu bilgileri birer gerçek olarak kabullendiler. Böylece 59-60 yıldan beri küllenmiş bir ateşin küllerinin eşelendiğine, körüklendiğine son 3-4 yıldan beri tanık olduk. Namazı kıldırılmayan alevî yurttaşlar, Erzincan’da çocuklara taştattırılan ölümler.. Bunlar hep K. Maraş olaylarının hazırlıkları idi. Büyük yangınlara neden olan kıvılcımlardı. Bu yangınları körüklediğine şu örneklerle (ve burada söz konusu etmediğim daha bir çok örneklerle de) tanık olduğumuz Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşuna şimdi çok önemli bir görev düşmektedir. Ülkemizin selâmeti için bunu yapmak zorundadır.

Gerçi K. Maraş olayları üzerine sayın Devlet Bakanı ve Diyanet İşleri Başk. bir kaç kez TRT’de konuşma yapmış “Allaha, kitaba inanan kişiler hep birdir” demişlerdi. Ama yıllardan beri alevî yurttaşlar için SAPIK, KÂFİR, İMANSIZ sıfatları kullanılmış ölümleri bile taştattırılmış olduğundan böyle kapalı, imâlî sözlerin yurttaşlar üzerinde hiçbir etkisi olamaz.

Onlar bu sözlerin ancak sünniler hakkında söylendiğini sanacaklardır. Çünkü: Yukarda tarih olmuş olayları anlatırken Diyanet Gazete ve Dergilerinde yer almış olan anlatımlarda da görüldüğü

* Diyanet Dergisi, XIII, 4; Diyanet takvimi 1979, 29 Ağustos yaprağı;

üzere⁷ şiiiler = aleviler, Kur'ana, Allaha ve Peygambere inanan bir topluluk sayılmamaktadırlar.

3 Mart 1924 tarihine kadar ülkemizde halifelik ve şeyhülislâmlık vardı. Halife, sünni Müslümanların halifesi, şeyhülislâm da sünni Müslümanların şeyhülislâmı idi. Bundan dolayıdır ki, halifeliliğin şeyhülislâmlığın kaldırılmasına kadar geçen sürede yurdumuzda sünni - alevî veya şii anlaşmazlığı, savaşımı var olmuştur. Ancak sünnilerin başı sayılan halifeliliğin kaldırılmasından bu yana Türk toplumu içinde bir mezhep davası güdülmemişti. Sünni olmayan yurttaşlarımızla, sünni olanlar aynı düzeyde tutulduğu sürece toplumda bir rahatsızlık olmamıştı.

Diyanet İşleri Başkanlığının kendini yalnız sünni Müslümanların başkanı olarak duymaya başlaması ve yukarıda örneklerini verdiğim üzere basın organları ve din görevlilerinin sünni - alevî ayırımı yapmaları sonucudur ki, Atatürk'ten bu yana unutulmuş olan bu mezhep çatışması yeniden ve tehlikeli boyutlarda ortaya çıkmıştır.

Eğer hükümet, tamiri imkânsız Maraş olayları gibi katliamların yinelenmesini istemiyorsa, Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri, alevîlerin de tıpkı sünniler gibi islâmın ve imanın koşullarını kabul ettiklerini, *Onların haklarındaki söylentilerin, orta çağlardaki bir takım siyasal çekişmeler ve iktidar kavgaları yüzünden, rakiplerinin asılsız propaganda olduğunu açıkça bildirmelidir.*

Bugün Fas'tan Pakistan'a, Endonezya'ya kadar uzanan Müslüman ülkelerde artık sünni - şii ayırımı, çekişmesi kalmamıştır. Irak'ta, Mısır'da, Pakistan'da, şii fikhî, şii öğrenimi sünnilerin ki ölçüsünde serbesttir, özgürdür. Türkiye'de lâik ilkeye bağlı bulunduğu ölçüde, yani inanç özgürlüğüne gölge düşürülmediği, ayrı inançtan yurttaşlar birbirlerine saygılı olduğu sürece içerde ve dışarda güçlü oluruz.

Mustafa Fazıl Pş.'nin Sultan Azize bir mektupla önerdiği aşağıdaki hususlar dileriz ki, bu günki yetkili görevlilerce bilinsin ve uygulansın.

“Milletlerin hukukunu tayin eden şey din ve mezhep değildir. Din ezeli gerçekler makamında durup kalmazsa, yani Dünya işlerine müdahaleye kalkıştırsa herkesi yakar, kendisi de zarar görür”.

⁷ Diyanet gazetesi 15 Ocak 1979 c. IX. s. 205;

Nekroloji :

PROFESÖR PAUL WITTEK (1894-1978) *

STANFORD J. SHAW

University of California, Los Angeles

Çeviren: TÛTEN ÖZKAYA, Ph. D.

Londra Üniversitesi'nin Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda Türk Dili Profesörü (Emeritus) Paul August Wittek'in 13 Haziran, 1978'de 84 yaşında yaşama gözlerini kapaması ile, Osmanlı ve Türk tarihi üzerinde yapılan araştırmalarda yeni bir çağ sona ermektedir.

Paul Wittek, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu devrinde, Viyana yakınında Baden'de bir Çek ailesinin oğlu olarak dünyaya geldi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus cephesinde topçu subayı olarak hizmet etti. Başından aldığı ciddi bir yaranın (yaşamının sonraki yıllarında öğrencilerinin, başındaki bu çukur yara izine dokunmalarını istemekten hoşlanırdı) iyileşmesi üzerine, Osmanlı Genelkurmayı'nda danışman olarak görevlendirildi; savaşın son günlerinde Filistin cephesinde hizmet etti. Kendisinin sonradan anlattığı gibi, güneydoğu Avrupa üzerinden İstanbul'a giden bir askerî trende yolculuk ederken Türkçe öğrenmeye başlamıştı. Devrin birçok önemli Osmanlı liderleri ve ayrıca Gelibolu savaşı sırasında ve sonrasında Mustafa Kemal Atatürk ile tanıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ü çok zeki, o sırada Osmanlı ordusunda hizmet etmekte olan birçok Alman ve Avusturyalı subaylarının, Türklere ve Müslümanlara karşı ta-kındıkları kendini beğenmiş tavırlara aldırış etmeyen bir kişi olarak tanımlamaktaydı.

Wittek, savaşın ardından Türkoloji öğrenimi yapmak üzere yurduna döndü ve Viyana Üniversitesi'nden diplomasını aldı. Daha sonra Türkiye'ye geldi ve bir süre Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde çalıştı. Burada, Osmanlıların kökenleri ile birlikte Ortaçağ Türkçesi

* International Journal of Middle East Studies. 10 (1979), 139-141. Printed in Great Britain.

ve İslâm yazıtbilimi üzerinde araştırmalara başladı. Bundan başka, Osmanlı arşivlerinin "işe yaramayan kâğıtlar" olarak Bulgaristan'a satılması tasarlanırken, halkın dikkatini bu olaya çekmeyi başarmış, böylece Osmanlı tarihinin son yıllarına ilişkin araştırmalara önemli katkıda bulunmuştur. Profesör Wittek, kendisinin sonradan anlattığı gibi, güneşli bir günde Sirkeci garına bakan bir lokantada öğle yemeği yerken bir takım kâğıtların sokakta rüzgârla sürüklendiğini görmüş, yerinden fırlamış ve eline geçen bu kâğıtlar arasında, Osmanlıların ilk devirlerine ait bazı resmî belgeler bulunduğunu görmüş. Tanınmış Türk tarihçilerinin yardımıyla bu utanç verici olayın ortaya çıkarılması ve halka aksettirilmesi üzerine, arşivlerin, genç kuşak bilim adamlarının araştırma ve incelemelerine sunulmak üzere saklanması sağlanmıştır.

Profesör Wittek Viyana'ya döndükten sonra, Nazizm'in ortaya çıkışına karşı tepkisini göstermek amacıyla Brüksel'e göç etti. O sırada Profesör Henri Gregoire'nin başkanı bulunduğu Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün canlı ortamı içinde bilimsel faaliyetlerini geliştirdi. Naziler, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u istilâ edince, Wittek küçük bir sandala binerek İngiltere'ye kaçtı. Avusturya uyruklu olması nedeniyle önce yabancı bir düşman gibi görülerek hapse atıldı. Bununla birlikte, az sonra, başında Profesör Sir Hamilton A. R. Gibb ve Sir Denison Ross olduğu halde kimi İngiliz doğubilimcileri onun salıverilmesi için uğraştılar ve Londra Üniversitesi'nde görev verilmesini sağladılar. Savaşın hemen ardından Brüksel'de bulunan eşinin ve ailesinin yanına gitti. 1948 yılında, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda yeni kurulan Türk Dili kürsüsüne atanması üzerine kesin olarak İngiltere'ye döndü ve emekli olduğu 1961 yılına dek bu kürsüde kaldı. Ancak Wittek, kendisine uygun bir çalışma odası sağlanmadığı ve akademik faaliyetlere katılma olanağı verilmediği için üzüntü duymaktaydı. Bu nedenle Londra'dan pek uzakta olmayan Warburg Enstitüsü'ne atanınca çok sevindi ve ölümüne dek bu enstitüde çalışmalarını sürdürdü. Wittek yaşamının son yıllarında artık faal olarak ders okutmadı ve yazı yazmadı. Ancak, Osmanlı bilimsel araştırmalarına ve çok sayıda öğrencilerinin çalışmalarına karşı derin bir ilgi beslemeyi sürdürmekte ve düzenli olarak ziyaretine gelen bilim adamlarını, Londra'nın banliyösü Ruislip'deki odalarında ya da Warburg Enstitüsü'nde kabul etmekteydi.

Paul Wittek, gerçekte arkasından çok sayıda yapıt bırakmış bir bilim adamı değildi. Meslek yaşamı boyunca ancak iki küçük kitap yayımladı: *Das Fürstentum Mentesch* (1934) ve daha önce verdiği konferanslardan oluşan *The Rise of the Ottoman Empire* (1938). Bununla birlikte bu çok sayıda yazdığı yazılarda, Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında Gazi geleneğinin önemini vurgulamak için bir temel kurmuştur. Gazi geleneğine ilişkin düşünce, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında şu ya da bu millet topluluğunun katkısı olduğunu vurgulamaya çalışan, kimi son zaman bilim adamlarının çabalarına karşın, hiç bir zaman çürütülmeyen bir düşünce olarak kalmıştır. Wittek'in Osmanlı tarihini ve Osmanlı Türkçe'sinin nüanslarını tam anlamıyla bilmesi yanı sıra, bilgisini, ondan yararlanma yeteneğine sahip ve istekli kişilere vermede aşırı ölçüde istekli davranışı, Osmanlı tarihi üzerindeki araştırmaları, kendinden önce yapılan araştırmalara kıyasla çok daha bilimsel bir temelde geliştirmeye çalışmakta olan çok sayıda bilim adamının yetişmesinde yardımcı olmuştur. Wittek, Osmanlılar hakkında Batılı kaynakları dolduran, yerleşmiş ve Batılı bilim adamlarınca yüzyıllar boyu yinelenmiş efsane ve hayallere yer verilmeyerek, her şeyden önce, Osmanlı kaynaklarının araştırılarak incelenmesi gereğini vurgulamıştır. Osmanlı arşivlerine ilk olarak onun ilgi göstermesidir ki, öğrencileri ile birlikte Türkiye'nin içinde ve dışında bulunan kimseleri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından araştırmacıların incelemesine sunulan bu kaynaklardan yararlanmaya özendirmiştir.

Wittek, dediği dedik ve insanlarla ilişki kurmayan bir kişi olarak tanınmıştır. Ancak ilk anda görülen içine kapanıklığı ortadan kalktıktan sonra, sıcak insanî duygulara ve ilgilere sahip kişiliği ortaya çıkardı. Başkaları ile birlikte kendisinin ve öğrencilerinin de acımasız bir eleştiricisiydi. Kimi yazarlar, yeni yayımlanan yapıtlarındaki yanlışlıkları gösterebilecek ölçüde gerçekten eksiksiz bilgiye sahip olması yüzünden, onu son yıllarda sıkça ziyaret etmekten çekinirlerdi. Wittek tamamlanmış ya da yarı tamamlanmış yazılarını çok sayıda dosyalarda saklardı. Mümkün olan her türlü kaynak malzemenin ortaya çıkarıldığından ve incelendiğinden kesin olarak emin olmadıkça bunları yayımlamaktan çekinirdi. Bu yazılardan birkaçı, cömertce verdiği öğrencilerince ve arkadaşlarınca sürdürülen araştırmaların gerçekte çekirdeklerini oluşturmuştur.

Wittek'in konferansları, tüm dinleyicileri için esin kaynağı olmuştur. Kendinden sonraki Osmanlı tarihçilerinin birçok pek önemli "bulguları" gerçekte onun konferanslarında filizlenmiştir. Osmanlıların başarıya ulaşmalarının nedenini, Osmanlı yüksek tabakasının, yüksek tabaka kuruluşları ve İslâm kuruluşları olarak iki bölüme ayrıldığını ve yüksek tabaka kuruluşlarının, yalnızca sonradan İslâm dinini kabul etmiş Hıristiyanlardan oluştuğunu öne süren Lybyer tezinin saçma olduğu; Osmanlı toplumunun ve kuruluşlarının gelişmesinde - Yunan ve Bizans mirasının etkisini vurgulamayı yeğ tutan kimselerin tersine olarak - Türk ve İslâm geleneklerinin etkin olduğu; XIX. yüzyılda bağımsızlığa kavuşan uluslarca ortaya yayılan, yüzyıllar boyu süren Osmanlı yönetiminde baskı altında tutulduklarına ilişkin savların tersine olarak - *Millet* sistemi ile Osmanlı uyruklarına özgürlük ve özerklik verildiği gibi düşünceler bu "bulgular" arasında yer almaktadır.

Paul Wittek bilim adamları içinde bir bilim adamıydı; O'nu tanıyan ve tanımayan herkesin yokluğunu duyacağı gerçekten büyük bir insandı.

AHMED CEMAL KÖPRÜLÜ

(19 Mayıs, 1893 — 1 ŞUBAT, 1979)

FEVZİYE TANSEL

Memleketimiz, Alman edebiyatını çok iyi bilen, bu dilde yazılmış Türk ve İslâm medeniyetiyle ilişkisi bulunan ilim ve san'at eserlerinin en değerli, en çok ün kazanmış olanlarını seçen, ömrü boyunca bunları Türkçe'mize çevirerek kültür hazinemize epeyi eser kazandıran A. Cemal Köprülü de, 1979 yılı başından bu yana, artık bizlerden uzak, bir başka dünyâya göçmüş bulunuyor.

Cemal Köprülü'yü önce, İstanbul Kız Lisesi'nde öğrenci bulunduğum yıllarda görmüştüm. Görmüştüm diyorum; benim okuduğum sınıflarda yabancı dil İngilizce olduğundan hocam olmadı. O, Almanca dersi okutmakta idi. Tanışmamız Hoca'm Fuad Köprülü aracılığıyla 1936 yılına rastlar: Fuad Köprülü'nün *Ülkü* dergisinin müdürü bulunduğu sırada (Eylül, 1936—Ağustos, 1941), Cemal Köprülü'nün—yazdıklarını içine alan aşağıdaki bibliyografya listesinden anlaşılacağı üzere—bu mecmuada epeyi terceme, birkaç da te'lif yazısı neşredilmiştir. Bu yüzden, derginin Ulus'ta Koçak Han'daki idârehânesine akşamları sık-sık gelirdi. Her ayın birinde altı forma olarak yayımlanan *Ülkü*'nün yazı işlerini idâre etmekte olduğum için, dergide eserleri basılan her yazar gibi, matbaa provalarının tashihi, v.b. dolayısıyla Cemal Köprülü ile de görüşürdük. Onunla yakın dostluğumuz, Fuad Köprülü'nün Ford vakfı'nın ve Harvard Üniversitesi birleşik programı gereğince bu üniversitede Türk tarih ve edebiyatı üzerinde araştırmalarda bulunmak için da'vet edildiği Amerika'dan Ankara'ya dönüşünden (2 Temmuz, 1959) sonra başlar. Fuad Köprülü o yıllarda *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İslâm Medeniyeti Tarihi, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, v.b. eserlerinin basımıyla uğraşıyordu; *İslâm Medeniyeti Tarihi*'ne yaptığı yeni ilâvelerin âit buldukları yerlere konulmasında, *İlk Mutasavvıflar*'ın dil bakımından sâdeleştirilmesinde, matbaa provalarının tashihiinde kendisine yardımcı olmağa çalışıyordum. Bu işleri haftada iki-üç gün

Türk Tarih Kurumu'nda, veyâ Atatürk Bulvarı'ndaki kendi evinde sürdürüyorduk. Cemal Köprülü, Meşrûtiyet Caddesi'nde kiracı olarak yerleştiği apartıman dâiresinden, on-onbeş dakika yürüyerek, Fuad Köprülü'nün evine sık-sık geliverirdi. Onun gelişi bir bakıma dinlendirici oluyordu; çalışması bırakıyorduk; bu arada, Fuad Köprülü ile siyâsî, ilmî, memleketimizin türlü mes'elelerine ilişik konuşmalarına pek çok def'a tanık oldum; kendisini daha yakından tanıma imkânını buldum. Hoca'mın ölümünden doğan müşterek acımız, bu dostluğu daha da pekiştirdi.

Cemal Köprülü, yanılmıyorsam, 1970'de, evini İstanbul'a nakletti. Erenköy'ünde kiracı olarak birkaç ev değiştirdikten sonra, iki yıl kadar önce, biricik kızları Ayşe Çakmaklı'nın aynı semtteki evine eşi Nazlı Hanım'la yerleştiler. Dostluğumuzu mektuplaşma yoluyla sürdürmeğe çalıştık. Ankara'ya hemen her gelişinde, kendisini ötedenberi tedâvi eden, kalb uzmanı doktorunun muâyenehânesine gitmeği ihmâl etmeyen Cemal Köprülü, dostlarını da görmekten İstanbul'a dönmezdi; aradıklarının başta gelenlerinden biri, içten bağlı olduğu, çalışkanlığından takdirle bahsettiği, dostluğuna güvendiği Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü sayın Uluğ İğdemir'di. Bu arada bizi de unutmuyordu; kitaplığında bulunmanın kendisini dinlendirdiğini söylerdi. Servet-i Funûncular'dan ba'zılarını, *Fecr-i Âtîciler*'in, Millî Edebiyat devri mensuplarının hemen hepsini şahsen ve eserleriyle yakından tanıyordu. Süleyman Nazif, Celâl Sâhir, Mehmed Rauf, Ömer Seyfeddin, Yayha Kemal, Sâdık Vîcdânî, daha birçok şahsiyetler hakkında dile getirdiği hâtıralarını zevkle dinler, yeni birşeyler de öğrenirdim. Ziya Gökalp'in sohbetlerini de epeyi dinlediğini, *Yeni Mecmua* yazarlarının Büyükkada'da toplandıkları zaman yürüyüşe de çıktıklarını, sağ ve solunda üç-beş kişi bulunan Gökalp'in bu yürüyüşler sırasında, bir konferans verir gibi, yol boyunca hep felsefe, sosyoloji, ahlâk, v.b. ilim dallarında, kendi çalıştığı mes'eleler üzerinde durmadan konuştuğunu, dinlemekten yorulanların öndeki, arkadaki gurupa katıldıklarını, onların yerini başka arkadaşlarının aldığını, anlaşılamayacağına inandığı bir muhitte ağzını bıçak açmayan Gökalp'in böyle bir çevre bulunca, etrafındaki dinleyenler değişse de, konuşmasına hiç usanmadan devâm ettiğini anlatmıştı. Cemal Köprülü'den, böyle hâtıralarını canlandırdığı günlerden birinde, Köprülü Mehmed Paşa soyundan gelen âlim, ressâm, şâirler üzerinde çalıştığım için, kendisinin hayat çizgisini

lutfen kısaca yazıp bana vermesini recâ etmiştim; aşağıdaki biyografisini bu isteğim dolayısıyla yazıp, 20 Kasım, 1971'de bana vermişti:

“1893/1309'da (19 Mayıs) İstanbul'da doğdum. Babam¹, Bâb-ı 'Âli Terceme Kalemi Mümeyyizi idi; anam Ferdâne.. İlk tahsilime Ayasofya Rüşdiyyesi'nde başladım; orta tahsilime Mercan İ'dâdîsi'nde devâm ettim; Yüksek tahsilimi de İstanbul Dârü'l-Funûnu Edebiyat Fakültesi'nde tamamladım. Birinci Dünyâ Harbi'nde (1914) İhtiyat Zâbit Vekili olarak harbe iştirâk ettim; Çanakkale'de yaralanarak Tophâne'de çalıştırıldım. Terhisimi müteâkıb Hâriciyye Nezâreti Terceme Kalemi'ne bi'l-ımtihan girdim. Oradan, İstanbul Dârü'l-Funûnu İlahiyât Fakültesi'ne Almanca öğretmeni oldum; dersimin lağvi üzerine Galatasaray Türkçe ve Almanca hocalığına, İstanbul Kız ve Erkek Liseleri'ne ta'yin ve nakledildim. Daha sonra Ankara'ya Gâzî Terbiye Enstitüsü'ne evvelâ Almanca Muallimi, sonra da Garb Edebiyatı hocalığına geçtim ve oradan da ilâve me'muriyet olarak Ankara Fen Fakültesi Almanca hocalığını da yaptım. 1949'da Emekli'ye ayrıldım. Nihâyet Dokuzuncu ve Onuncu Devre Edirne Millet Vekilliği'ne seçildim².

“Almanca, Fransızca, İngilizce ve Fars dillerini az-çok bilirim; bu dört dilde de ilmi eserleri okuyup anlayabilirim. Almanca-Türkçe bir *Lugat* kitabım var. Orta ve Lise okulları için altı *ders kitabı*'nın müellifleri arasındayım. *Türkiyât Mecmuası* için bir hayli terceme

¹ Cemal Köprülü'nün babası Mehmed Nâfiz Bey, Köprülüzâde İsmâil Afif Bey'in torunu, Fuad Köprülü'nün babası Fâiz Bey'in ağabeyidir. Nâfiz adıyla, Edouard Driault'dan dilimize çevirdiği *Şark Mes'alesi*, *Bidâyet-i Zuhûrundan Zamânımıza kadar* adlı bir eseri de vardır (İst., 1328, Muhtâr Hâlid Kitaphânesi, 512 s.). Fuad Köprülü'nün, amcası Nâfiz Bey'e bu eserin terceme olunmasını tavsiye ettiğini, kitabın başında yer alan *Nâşir'in İfâdesi* adlı, Ahmed Muhtâr imzâlı önsöz'ün de onun tarafından yazıldığını söyleyen C. Köprülü eserin kitaplığımızda bulunmadığını sandığından bu önsözü yazıp bize getirme zahmetine de katlanmıştı.

² 1947'de Millî Kütüphâne Yardım Derneği kurucuları arasında bulunan C. Köprülü'nün, Demokrat Parti Müşterek Haysiyet Divânı'nın 18 Mayıs, 1956'daki toplantısında, “Parti teşânüdünü bozucu, fesadkârâne mâhiyette faâliyyette bulunduğu gerekçesiyle *Parti Tüzüğü*'nün 24'üncü maddesine göre Parti'den ihrâcına mevcûdun ittifâkiyle karar,, verilmiştir (19 Mayıs tarihli birçok gazetelerde bu tebliğ yayımlandığı gibi, daha önce ve sonraki tarihlerde çıkanlarda da bu hâdise hakkında epeyi neşriyât vardır). Sonraları, Fuad Köprülü ve arkadaşlarının 18 Aralık, 1961'de resmen kurdukları, Demokrat Parti gibi liberal bir program ta'kibedecek olan Hür Demokrat Parti'ye de katılmıştır.

eserler neşrettim. Bu arada *İran Mogolları Tarihi*'ni, Babinger'in *Simav-nalı Bedreddin*'ini, Goethe'nin *Wilhelm Meister*'ini, Ranke'nin beş cilt (on kitap) *Alman Tarihi Reform Devri*'ni, Metz'in *İslâm Rönesansı*'nı, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*'ni (Yazarı: Gotthard Jaeschke), daha bir hayli eser terceme ettim.,,

Cemal Köprülü'nün isteğimizi yerine getirerek yazıp bize ver-diği bu hayat çizgisi, kendisini ma'nen yaşatacak eserleri bakımın-dan epeyi eksiktir. *Cumhuriyet*'teki *Günün Mevzuları—Bu Buhran Devresinde Tutmamız İçâbeden Yol* (Aralık, 1955) adlı yazısından anla-şılacağı üzere ve başka gazetelerde de *Üniversite Muhtâriyeti*; *Dinin Si-yâsete Âlet Edilmesi Tehlikelidir* başlıklı, memleketimizin günlük türlü mes'elelerine ilişik yazılarını bir yana bırakarak bu eksikleri tamamlamağa çalışacağız. Aşağıdaki bibliyografyalardan I'ncisinde der-gilerde yayımlanan hemen-hemen hepsi ilmî yazılarının; II'ncisinde ise kitaplarının listesini vermiş bulunuyoruz.

I.

Nefîs San'atlar — *Türk San'atı*, Heinrich Glück, Almanca'dan müretcimi Ahmed Cemal, *Yeni Mecmua*, c. III., nu. 59, 60; 29 Ağustos, 5 Eylül, 1918, s. 129-32; 149-52. Sonunda mâ-ba'di var deniliyorsa da, mecmuanın 12 Eylül tarihli 61'inci sayısında, Fuad Köprülü'nün, *geçen sayıdaki makâlelere zeyl* kaydıyle, Nefîs San'at-lar—*Türk San'atı* başlıklı yazısı vardır (S. 169-172).

Şark Edebiyatı—XIX'uncu Asırda İran Edebiyatı, Alexander von Kégl'dan ter-ceme, Köprülüzâde Ahmed Cemal, *Dergâh mec.*, nu. 6, 5 Temmuz, 1337 (1921), s. 83-86.

Eski Türkistân Halk Edebiyatı, Professor Karl Brockelmann, Mütercimi Köp-rülüzâde Ahmed Cemâl, *Dârü'l-Funûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene 3, nu. 2-3, Ağustos—Teşrinievvel, 1339 (1923), s. 109-48.

Es-Selâmî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi, Richard Hartmann, Mütercimi: Köp-rülüzâde Ahmed Cemal, *Dârü'l-Funûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene 3, nu. 6, Nisan—Mayıs, 1340 (1924), s. 277-322.

Orta-Asya'da Mogol Futûhâtına kadar Hıristiyanlık, "W. Barthold, Rudolphe Stübe tarafından 1901'de neşredilen Almanca tercemesinden Türkçe'ye nakledil-miştir, Mütercimi: Köprülüzâde Ahmed Cemal.,; *Türkiyât Mecmuası*, c. 1., Ağustos, 1925, s. 47-100.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Mes'alesi, Frédéric Giese, "Alman *Şark Mecmu-ası*'nın Sâmiyât ve teferruâtına müteallık olan kısmının ikinci cildinin ikinci numarasında neşr ve Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey tarafından terceme edilmiştir.,; *Türkiyât Mecmuası*, aynı cilt, s. 151-71.

Şarkî Türkistân'ın Mâzisine dâir, Wilhelm Thomsen, "Ungarische Jahrbücher, Band v., Heft 1., 1925'de neşredilen bu makâle Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey tarafından terceme edilmiştir.,; *Türkiyât Mecmuası*, c. 11., 1926, s. 33-59.

Orta-Asya'da İslâmiyet'in İntişâr Etmediği Zamâna âid Bir Âbide, Wilhelm Barthold, "Asia Major mecmuasının ikinci cildinin birinci cüz'ünde (1925) intişâr etmiştir; Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey tarafından terceme olunmuştur.,; aynı mec., aynı cilt. s. 69-74.

San'at Bahisleri—*Osmanlılar'da Mi'mârt*, Heinrich Glück, Mütercimi: Köprülüzâde Ahmed Cemal, *Hayat* mec., c. 1., nu. 11, 10 Şubat, 1927, s. 209-21.

Küçük-Asya'da Selçuk San'atı, Heinrich Glück, Mütercimi: Köprülüzâde Ahmed Cemal, aynı mec., c. 1., nu. 23, 5 Mayıs, 1927, s. 449-53.

San'at Tarihi—*İslâm Hamamının Menşe' ve Tekâmülü*, Heinrich Glück, Mütercimi: Köprülüzâde Ahmed Cemal, *Türk Yurdu* mec., c. v., nu. 27, Mart 1927, s. 269-79.

Notlar ve İktibaslar—*Sümerler'de Gamalı Haç Sembollerinin İnkişâfı*, *Ülkü* mec., c. vii., nu 42, Ağustos, 1936, s. 457-59. "Berlin Üniversitesi profesörlerinden Dr. Eckhard Unger tarafından *Forschung u. Fortschritt* mecmuasında çıkan bu yazıyı, Sümer ve Şark medeniyeti etrafında bir araştırma mâhiyetinde gördüğümüz için tercemesini neşrediyoruz., notu verilmiştir.—*Büyük Şehir ve Köy Mes'elesi*, a.y., s. 459-60. Bu yazının başında, büyük şehirlerin köylerin zararına gelişmesi, bunun köylerde insan kaynaklarını kemirmesi Avrupalılar'ın son zamanlarda üzerinde sık-sık durdukları mes'elelerden olduğu, bu yüzden, o günlerde Avrupa'da, daha çok Alman basınında yer alan fikirlerin kısaltılarak yazıldığı kaydedilmiştir.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Ticâret, *Ülkü* mec., c. viii., nu. 43, Eylül, 1936, s. 11-23. "Prof. A. Metz'in *Die Renaissance des Islams* adıyla, 1922'de çıkan meşhur ve ehemmiyetli kitabından terceme edilmiştir., notu verilmiştir. Tefrika sûretiyle yayımlanan bu eserin, ilmin muhtelif dallarında çalışan araştırmacılar için faydalı olacağı düşüncesiyle mecmuanın muhtelif sayılarındaki tercemelerini ayrı ayrı göstermiş bulunuyoruz:

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Sanâyi, *Ülkü* mec., c. viii., nu. 44, İlkteşrin, 1936, s. 99-107.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Nehir Yolları, a.y., nu. 46, Birincikânun, 1936, s. 253-58.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Mâliye, a.y., c. viii., nu. 47, İkincikânun, 1937, s. 383-91.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Mâliye, a.y., nu. 48, Şubat, 1937, s. 453-63.

Notlar ve İktibaslar—*Garb'in İlk Tarihçileri*, *Ülkü* mec., nu. 48, Şubat, 1937, s. 472-75.

Türkler ve Şimâli Asya San'atının Buz Devrindeki Menşe'i, Joseph Strzygowski, çvr. Cemal Köprülü—Nusret, *Ülkü* mec., c. ix., nu. 49, Mart, 1937, s. 11-25.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Mâliye, *Ülkü* mec., c. ix., Mart, 1937, s. 49-55.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında İdâre Teşkilâtı, Ülkü, c. ix., nu. 50, Nisan, 1937, s. 121-31.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hukuk Meslekleri, Ülkü, c. ix., nu. 52, Haziran, 1937, s. 274-84.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hukuk Meslekleri, a.y., nu. 54, Ağustos, 1937, s. 415-425.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Kara Yolları, a.y., c. x., nu. 55, Eylül, 1937, s. 25-35.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Şehircilik, a.y., nu. 56, Birinciteşrin, 1937, s. 129-35.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Eyâlet ve Şerâfet, a.y., nu. 57, İkinciteşrin, 1937, s. 217-24.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hıristiyanlar ve Yahûdiler, a.y., nu. 58, Birincikânûn, 1937, s. 349-55.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hıristiyanlar ve Yahûdiler, a.y., nu. 59, İkincikânûn, 1938, s. 434-40.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hıristiyanlar ve Yahûdiler, a.y., nu. 60, Şubat, 1938, s. 493-503.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Deniz Nakliyyâtı, Ülkü, c. xi., nu. 61, Mart, 1938, s. 10-20.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Bayramlar, a.y., nu. 62, Nisan, 1938, s. 102-11.

Bibliyografya—Herbert Melzig, Atatürk, Türkiye'nin Düşmesi ve Kalkınması, Societ ä-Varlag, Frankfurt, 350 sayfa, 16 resim, a.y., nu. 62, Nisan, 1938, s. 184-87.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Köleler, a.y., nu. 63, Mayıs, 1938, s. 216-24.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Saray, a.y., nu. 64, Haziran 1938, s. 311-22.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Vezirlere dâir, a.y., nu. 65, Temmuz, 1938, s. 395-400.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Vezirler, a.y., nu. 66, Ağustos, 1938, s. 309-15.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Vezirlere dâir, Ülkü, c. xii., nu. 67, Eylül, 1938, s. 3-10.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Devlet, a.y., nu. 68, İlkteşrin, 1938, s. 109-14.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Âdetler, a.y., nu. 71, İkincikânûn, 1939, s. 435-42.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Âdetler, a.y., nu. 72, Şubat, 1939, s. 489-98.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Âdetler, Ülkü, c. xiii., nu. 73, Mart, 1939, s. 71-8.

Romantik ve Klasik hakkında Bir Hulâsa, Kalem mec., nu. 10, 1 Mart, 1939, s. 155-59.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Yaşanan Hayâta dâir, a.y., nu. 74, Nisan, 1939, s. 114-21.

San'at—XVI-XIX'uncu Asırlarda Saraylardaki San'at ve San'atkârlar, Osmanlılar'ın Avrupa San'atı için Olan Ehemmiyeti, Heinrich Glück, Almanca'dan çevr., a.yr., nu. 75, Mayıs, 1939, s. 199-207.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Yaşanan Hayâta dâir, a.y., nu. 75, Mayıs, 1939, s. 257-64.

San'at—XVI-XVIII'inci Asırlarda Saraylardaki San'at ve San'atkârlar, Osmanlılar'ın Avrupa San'atı için Ehemmiyeti, a.y., nu. 76, Haziran, 1939, s. 301-11.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Yaşanan Hayâta dâir, a.y., nu. 77, Temmuz, 1939, s. 433-44.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hükümdârlar, a.y., nu. 78, Temmuz, 1939, s. 487-96.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Hükümdârlar ve Âlimler, Ülkü, c. xiv., nu. 79, Eylül, 1939, s. 28-32.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Âlimler, a.y., nu. 80, Birinciteşrin, 1939, s. 115-22.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Âlimler, a.y., nu. 81, İkinciteşrin, 1939, s. 242-50.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Filoloji ve Edebiyat, a.y., nu. 82, Birincikânûn, 1939, s. 353-59.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Edebiyat, a.y., nu. 83, İkincikânûn, 1940, s. 407-13.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Edebiyat, a.y., nu. 84, Şubat, 1940, s. 549-52.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Şiir San'atı, Ülkü, c. xv., nu. 85, Mart, 1940, s. 59-64.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Şiir San'atı, a.y., nu. 86, Nisan, 1940, s. 129-36.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Şiir San'atı, a.y., nu. 87, Mayıs, 1940, s. 217-222.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında İstihsâl, a.y., nu. 88, Haziran, 1940, s. 340-46.

Ortazaman Türk—İslâm Edebiyatında İstihsâl, a.y., nu. 89, Temmuz, 1940, s. 427-35.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında İstihsâl, a.y., nu. 90, Ağustos, 1940, s. 529-37.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Coğrafya, Ülkü, c. xvi., nu. 91, Eylül, 1940, s. 17-20.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 92, Birinciteşrin, 1940, s. 113-21.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 93, İkinciteşrin, 1940, s. 211-18.
Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 94, Birincikânûn, 1940, s. 354-61.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 95, İkincikânûn, 1941, s. 413-22.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 96, Şubat, 1941, s. 499-513.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, *Ülkü*, c. xvii., nu. 97, Mart, 1941, s. 25-31.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 98, Nisan, 1941, s. 105-10.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Din, a.y., nu. 99, Mayıs, 1941, s. 241-46.

Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Halîfeler, a.y., nu. 100, Haziran, 1941, s. 305-308.

Türk Milletlerinde Meşrûiyet Hakkı, a.y., nu. 101, Temmuz, 1941, s. 399-405, "Bu yazı Josef Deér'in *Heidnisches u. Christiches* adlı kitabının 1v'üncü bahsinin tercemesidir, notu verilmiştir. (Bu yazının başlığı, dergide, tertip yanlış olarak *Ortazaman Türk—İslâm Dünyasında Türk Milletleri'nde Meşrûiyet Hakkı*'dir. Ağustos sayısındaki devâmında düzeltilmiştir: S. 495).

Eski Macar Kırallığı'nda Müşrik ve Hristiyan Unsurlar, Josef Deér'den çvr., a.y., nu. 102, Ağustos, 1941, s. 495-504.

Eski Macar Kırallığı'nda Müşrik ve Hristiyan Unsurlar, a.y., 102'nci sayıya ek, s. 9-20.

XVI-XVIII'inci Yüzyıllarda Saray San'atı ve San'atçılarıyla Osmanlılar'ın Avrupa San'atları Bakımından Önemi, Heinrich Glück; çvr., *Belleten*, c. xxxii., nu. 127, Temmuz, 1968, s. 355-80.

Abū İshāk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri, Prof. Dr. Fuad Köprülü, Almanca'ya Çeviren: Paul Wittek. "Türkçe aslı bulunmadığından Almanca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir., *Belleten*, c. xxxiii., nu. 130, Nisan, 1969, s. 225-32.

M. Fuad Köprülü'nün Abū İshāk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri başlıklı yazısına *Ek—I*, Paul Wittek. Almanca'dan çvr., Cemal Köprülü. *Belleten*, c. xxxiii., nu. 130, Nisan, 1969, s. 233-34.

M. Fuad Köprülü, Abū İshāk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri başlıklı yazısına *Ek—II.*, W. Gaskel. Almanca'dan çvr., Cemal Köprülü, *Belleten*, c. xxxiii., nu. 130, s. 235-36.

*Fuad Köprülü'nün İlmî Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve bazı Hâtıratlar*³, *Türk Kültürü* mec., Yıl vii, nu. 81, Temmuz, 1969, s. 47-64.

³ Cemal Köprülü, amcası oğlu Fuad Köprülü'den üç yaş küçüktür. Çocukluklarından başlayarak, ilk ve orta öğrenimlerini her ikisi de Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ile Mercan İ'dâdisi'nde tamamlamışlar, aynı dergilerde yazmışlar, siyâsî hayatları da at-başı olarak birlikte geçmiştir. C. Köprülü'nün *Türk Kültürü*'nde bu ve aşağıdaki hâtıraları bir bakıma kendi hayatını aydınlatmaktadır; asıl ehemmiyeti, Fuad Köprülü'nün çocukluk, gençlik yıllarına, kendisini nasıl yetiştirmeğe

Cumhuriyetimizin 50. Yılı Vesilesiyle Josef Strzygowski ve Türk San'atı, Türk Kültürü mec., Yıl xii., nu. 139-41, Mayıs-Temmuz, 1974, s. 52-60.

Türk Medeniyet Tarihinin Kurucularından Fuad Köprülü (4 Aralık, 1890-28 Haziran, 1966), *Türk Kültürü* mec., Yıl xv., nu. 177, Temmuz, 1977, s. 36-42.

II.

Venedik Menba'larına nazaren Türk İmparatorluğu'nun Zuhuru Zamanında Şark Mes'elesi, Max Silberschimidt'den çevr., Köprülüzâde Ahmed Cemal, İst., 1930, *Türkiyât Enstitüsü Neşriyatı*, nu. ix + 203 s.

Goethe, Johann, Wolfgan, *Wilhelm Meister'in Aktörlüğü, Rejisörlüğü ve Sahne Şairliği* (*Wilhelm Meisters Theatralische Sendung*). "Dr. Şükrü Atala ve Gâzî Terbiye Enstirüsü Garb Edebiyatı Öğretmeni Cemal Köprülü tarafından tercüme edilmiştir,, İst., 1942, Maarif Matbaası, xxxiii + 430 s.

Goethe, J. W., *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*), I., "Dr. Şükrü Atala ve Gâzî Eğitim Enstitüsü Garb Edebiyatı Öğretmeni Cemal Köprülü tarafından dilimize çevrilmiştir,, İst., 1943, Millî Eğitim Basımevi, 310 s.

Goethe, J. W., *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*), II., "Dr. Şükrü Atala ve Gâzî Eğitim Enstitüsü Garb Edebiyatı Öğretmeni Cemal Köprülü tarafından dilimize çevrilmiştir,, İst., 1945, Millî Eğitim Basımevi, 330 s.

Goethe, J. W., *Wilhelm Meister'in Seyâhat Yılları* (*Wilhelm Meisters Wonderjahre*), "Dr. Şükrü Atala ve Cemal Köprülü tarafından dilimize çevrilmiştir,, İst., 1946, Millî Eğitim Basımevi, 421 s.

Goethe, J. W., *Wilhelm Meister'in Seyâhat Yılları* (*Wilhelm Meisters Wanderjahre*), II., "Bu eseri Cemal Köprülü ile Dr. Şükrü Atala dilimize çevirmişlerdir,, Ankara, 1949, Millî Eğitim Basımevi, 237 s.

Ranke, Leopold, *Reform Devrinde Alman Tarihi* (*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*), I., "Bu eseri Cemal Köprülü dilimize çevirmiştir,, İst., 1953, Millî Eğitim Basımevi, Lxiii + 391; 18 sayfa resim.

Ranke, Leopold, *Reform Devrinde Alman Tarihi* (*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*), II., "Bu eseri Cemal Köprülü dilimize çevirmiştir,, İst., 1970, Millî Eğitim Basımevi, iv + 446 s.

Spuler, Berthold, *Iran Mogolları* (*Siyâset, İdâre ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*). "1939'da Leipzig'de basılmış olan nüshadan dilimize çeviren,, Cemal Köprülü, Ankara, 1957, Türk Tarih Kurumu Basımevi, vii + 579 sayfa; metin dışı 1 harita ve *İlhanlılar Soy Kütüğü*.

Gothard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, xiv + 316 s.

çalıştığına, yabancı dillerde yazılmış hangi eserleri okuduğuna dâir; ilmi çalışma tarzı, hocalığı, teşkilâtçılığı, muhtelif karakterleri, v.b. hakkında bilgiyi içine alma bakımındandır; Fuad Köprülü'nün ileride yazılacak ciddi monografileri için belli-başlı kaynaklardan birini teşkil edecektir.

Eski Türk San'atı ve Avrupa'ya Etkisi, "Yazanlar: J. Strzygowski—H. Glück ve Fuad Köprülü⁴, , Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü, İş Bankası Kültür Yayınları: 152, Ankara, b.t.y. (1974), Türk Tarih Kurumu Basımevi, xv + 205 + x1 s.

Türkçe—Almanca ve Almanca—Türkçe Langenscheidt Cep Sözlüğü, Birinci Kısım: Türkçe—Almanca, Yazan: Prof. Dr. Karl Steuerwald, Langenscheidt, Berlin-Münih-Zurih (*Langenscheidts Taschenwörterbuch*, Teil 1. Türkisch-Deutsch, von Prof. Dr. Karl Steuerwald, Langenscheidt. Berlin-München-Zürich, 1. Auflage) 1966, 551 s.

Türkçe—Almanca ve Almanca—Türkçe Langenscheidt Cep Sözlüğü. İkinci Kısım, Almanca—Türkçe, Yazan: Cemal Köprülü, Langenscheidt, Berlin-Münih-Zurih (*Langenscheidts Taschenwörterbuch*, Teil 11., Deutsch-Türkisch, Cemal Köprülü, Langenscheidt, Berlin-München-Zürich, 1. Auflage), 1966, 618 s.

Cemal Köprülü, Almanca ders kitaplarını hazırlayan hey'ete de dâhil bulunuyordu. Bu kitaplar, *Almanca Ders Kitabı* adıyla altı eserden meydana gelmiştir. Bu kitapların pek çok basımları üzerinde durmakta fayda görmüyoruz: bir-iki örnek göstermemiz de bu hususta fikir verebilir:

Lise Kitapları—*Almanca Ders Kitabı*—V. Yazanlar: Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof. Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Steuerwald. Onikinci Basılış, İst., 1977, Millî Eğitim Basımevi, 72 s. (Millî Eğitim Bakanlığı Ta'lim ve Terbiye Kurulu'nun 20. IX. 1948 tarihli kararıyla ders kitabı olarak kabul edilmiştir).

Lise Kitapları—*Almanca Ders Kitabı*—IV. (Aynı hey'et tarafından yazılmıştır). Yirmialtıncı Basılış, İst., 1978, Millî Eğitim Basımevi, 66 s.

Biribirini tamamlayan bu altı eserden, yalnız liselerde değil, günümüzde, orta dereceli okullar dışında Eğitim Enstitüleri'nde, Konservatuarlar'da da faydalanıldığını bu dersi okutanlardan öğrenmiş bulunuyoruz.

Cemal Köprülü'nün pek azı te'lif, çoğu Almanca'dan dilimize çevirdiği yazıları, yukarıdaki bibliyografya listelerinin ilkinden anlaşılacağı gibi, sırasıyla, *Yeni Mecmua*, *Dergâh*, *Dârü'l-Funûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Türkiyât Mecmuası*, *Hayat*, *Türk Yurdu*, *Ülkü*, *Kalem*, *Belleten*, *Türk Kültürü*'nde, o devirlerin başlıca şâir ve hikâyecilerini, ilim ve fikir adamlarını çevresinde toplayan dergilerde yayımlanmıştır. Şâirliği de vardır; bunların hiçbirini yayımlamış değildir. *Sevdâ Masalı* adlı, mensnevî şeklindeki uzunca hikâyesiyle, *Kahkaha*, *Dün ve Bugün*, *Gönül*, *İbret*, *Aşka Fantezi*, *Bu Kadeh*, *Kınalı'da: Öğleyin Bir Hâtra* başlıklı şiirlerini 1971 Aralık'ında bize vermişti. Bunlar, tabiat güzelliklerinin de yer-yer canlandırıldığı hissi şiirlerdir. Çoğu

⁴ İş Bankası'nın yayımlarını içine alan listede bu kitabın Fuad Köprülü tarafından hazırlandığı kaydedilmiştir; aynı yanlış, hakkındaki çok sathî radyo konuşmalarından birinde, hayat çizgisine âit ba'zı yazılarda da tekrarlanmıştır.

Hece vezniyledir; Arûz'u da başarıyla kullanabildiği görülür. Yalnız birinin, *Yahya Kemal'e Nazîresi*'nin altında 16 Temmuz, 1955 tarihi vardır. Farsca eserleri okuyup anlayabildiği gibi, bu dilde yazmağı da denemiştir; bize vermiş bulunduğu el yazısıyla san'at denemeleri arasında *Hikâye-i İbrâhim Edhem* ile, İstanbul-Ankara yolculuklarından birini canlandırdığı, Farsca ve Türkçe birkaç beyti içine alan seyahat hikâyesi de bulunmaktadır.

Cemal Köprülü'nün yukarıda kaydettiklerimiz dışında, basımını tasarladığı eserleri de vardır. Ankara'dan İstanbul'a taşındıktan sonra bize gönderdiği mektuplarından aldığımız aşağıdaki cümleleri, bunlardan başka, onun ma'nevî hayâtını da az-çok aydınlatmağa yarayabilir :

“..... Zamânımın daraldığını gördükçe bana yeni bir şevk geldi, toparlanmak istedim. Eski *radio konferansları*'mı bir-araya getirerek küçük bir kitap hazırlamak istiyorum. Klasikler içinde vaktiyle neşredilen *Wilhelm Meister*'in yeniden basılması için İsmet Parmaksızoğlu'na yazdım. Tarihçi Ranke'nin eserlerinin mâ-ba'dini yazmak için imkân aramak istedim; kitabı ne zaman çıkaracaklarını sordum. Ayrıca Goethe'ye âit notlarımı yazmakta devâm ediyorum. Bir-ara, Goethe'nin *Faust*'unu manzûm olarak terceme edeyim dedim; çok güç, hele benim için hiç de kolay değil! Şâirlik kudretim hiç yok, ancak kâfiyeleri ihmâl ederek az-çok manzûm hâle getirmek mümkün olabiliyor; tabî'i, bu bir denemeden ibâret. . Ancak, mensûr olarak yazmak pek o kadar güç değil. Bu işe de hoş vakit geçirmek kabîlinden sırası geldikçe eğiliyorum,, (14 Kasım, 1972).

“.....Diyânet İşleri'nden *İslâm Rönesansı* geldi. Kitabın gelmesiyle berâber kesif faâliyyetim de başladı. Tabî'i yaş icâbı eskisi gibi çalışmıyorum. Eskiden sekiz saat fâsılasız çalışırdım; şimdi fâsılasız ancak üç saat çalışabiliyorum. Buna da şükür. . Bu mesâim yine iki def'ada, sabah ve akşam altı saati buluyor..... Yürümek bana şart, onu ihmâl etmiyorum; yürürsem, yine ciddî mesâiye dönmek mümkün oluyor,,; “.....Düşündüm, benim, radyoda yıllarca önce söylediğim (*Halkevleri'nde konferanslar*'ımı toplayayım, dedim. Bakalım, onun herhangibir yerde, bir kitapçı tarafından neşrini mümkün kılabilir miyim! Bunların hepsi pek küçük bir kitap olacağı için, neşrolunmamış ba'zı yazılarımı da koyacağım; fakat şimdi bu mesâimi muvakkaten kestim. *İslâm Rönesansı* müsveddelerini

tashihle uğraşıyorum. İkinci bir kitap olarak, vaktiyle Rahmetli Ağabey'im vâsıtasıyla *Türkiyât, Ülkü ve Yeni Mecmua*'da çıkmış olan en eski Türk mi'mârisine âit, Viyana Şark San'at Enstitüsü Müdürü Strzygowski'nin ve onun muâvini ve talebesi Heinrich Glück'ün yazılarının tercemelerini çıkarmak istedim,,; "... Ranke'nin *Reform Tarihi*'nin üçüncü cildi; bu da H....'de; ta'tilde bakacağını söylemişti, ondan da bir haber yok henüz.. Dördüncü olarak garibdir ki, ümidimi kestiğim *İslâm Rönesansı* var; şimdilik en müsbet olanı da bu.. Ara-sıra saçma-sapan manzûmeler yazıyorum; çünkü *Faust*'u manzûm olarak işlemeğe yeltendim,, (10 Eylül, 1973).

".....Çok şükür ki yaradılış i'tibârıyla hiç karamsar değilim. Kitaplarımdan umduğum neticeleri alamadım. Diyânet İşleri Başkanlığı'ndaki kitabın çıkıp-çıkmadığından bile haberdâr değilim. Kitap basılıyordu. Ben de, matbaaya gitmek üzere olan kısımlarını tashih ediyordum. Tashihler bittikten sonra bana eski hesabtan bakıyye birkaç bin lira gönderildikten sonra artık hiçbir haber alamaz oldum. Millî Eğitim, daha doğrusu Kültür Bakanlığı'ndan Ranke'nin *Reform Tarihi*'nden de müsbet bir haber alamadım. İştitiğim, eğer doğru ise, üzerinde evvelce çok durulmuş olan kitabın, tercemesi dolayısıyla, kitabın esaslı sûrette tedkikten sonra ele alınması münâsip görülmüş. Bunu haber alınca, kitabın tedkikini üzerine alan Y.... Bey'e, bende mevcut üçüncü nüsha üzerinde tashihler yaparak, mevcut bir-iki hatâyı ve anlaşılmayan ba'zı cümleleri düzelttikten sonra kendisine gönderdim,, (21 Mart, 1974).

".....Diyânet İşleri'ndeki kitap için,,; "... bana verdiği bilgiye inanmak câizse, kitapta şi'ilik lehinde kısımlar varmış. Bu duyulmuş, etrafta infi'âl uyandırmış. Kitabı mütehasıs bir zâta havâle etmişler. O zât, kitabın ba'zı yerlerine bir reddiyye yazacakmış; hattâ bu yüzden, basılan beş-altı forma imhâ edilmiş; ve'l-hâsıl kitap daha birtakım sebeplerin de inzimâmı ile, beş-altı aya kadar çıkarılacakmış. Parasını on lira üzerinden tamamladılar; "va'dettiklerini yapmadılar. Ben, maddî hususlardan çoktan vaz geçtim. Kitabın çıkarılmasını recâ ettim,,; "...Kültür Müsteşarlığı'ndaki *Ranke'nin kitabı*'na gelince, kitap rafa konmuş, öylece duruyor. Baştan-başa kepâzelik.. Artık söylenecek söz yok! Kitapları şimdilik yine durdurmuşlar, bakmıyorlarmış!,, (9 Kasım, 1974).

"Uluğ İğdemir vâsıtasıyla İş Bankası tarafından çıkarılan Türk Mi'mârisi'ne âit kitabın baskısı tamamlandı,,; "*Reform Tarihi*'ne

gelince, İsmet Parmaksızoğlu'ndan aldığım mektupta: kitabın okunması için başka bir zâta vermişler, sözde çabuk okuyacak imiş. Diyânet İşleri'ndeki *İslâm Rönesansı*'na gelince, o da gûyâ, Şi'iler hakkında yazılan senâtkârâne sözlerden dolayı çıkamıyor. Reddiyyesi için, isim vermedikleri bir zâta havâle etmişler. Sözler birbirini tutmuyor. Fakat elden ne gelir ki. . Bu memlekette herşeye tehammül gerek,,; “Bu günlerde *humanizm* hakkında ba'zı yazılar hazırladım. Mümkün olursa, bir kitap hâlinde çıkarmak istiyorum; fakat nerede ve nasıl, bunu bilemiyorum. Bu yazı serisini faydalı buluyorum; fakat kim neşreder! Sağcılar'a verseniz, solculukla suçlar; Solcular'a verseniz, sağcılar suçlar. Hulâsa, öyle bir devirde yaşıyoruz ki, kımlandanmak ihtimâli yok. . Bizim de faâliyyetimiz bu yolda köstekleniyor. Bir taraftan da, *Ranke'nin kitabı*'nın son cildini tercemeye çalışıyorum,, (10 Ocak, 1975).

“ Almanca iki ciltlik *Goethe'ye âit bir kitab*'ın (350 sayfa), üçyüz sayfasını, kafamı zarûri olarak kitap konusuna temerküz edebildiğim için yazabildim,,; “Diyânet İşleri'ndeki *İslâm Rönesansı*, beş-altı forma basıldıktan sonra durduruldu. Sözde kitabın müellifi Şi'îlik'in senâsında bulunmuş.,,; “Benim yıllardanberi baş derdim olan meşhur Tarihçi Ranke'nin *Reform Tarihi*'nin v-vı'ncı kitapları bir cilt hâlinde bir türlü çıkmıyor. Raflarda tozlanıp duruyor. Kaderimiz böyle: Bu dünyâdan ayrılırken gâlibâ neşredilmemiş bir hayli yazım kalacak!,, (15 Kasım, 1975).

“Çalışmalarına gelince, Goethe'ye âit çok güzel bir kitabın birinci cildini tamamladım; ancak, makine ile yazarken i'tinâlı hareket ettiğim için çabuk yürümüyor amma ay sonunda biteceğini sanıyorum. Elde hazır bulunsun, ne yapacağımı bilemiyorum,, (11 Aralık, 1975).

Cemal Köprülü'nün yayımlanmış eserleri dışında, mektuplarından aldığımız yukarıdaki metinlerden anlaşıldığı üzere, neşrini tasarladıkları da vardır: *Radio konuşmaları*'nı, neşredilmemiş makâlelerini de ekleyerek ve *Humanizim* konusundaki araştırmasını birer kitap hâlinde bastırmağı düşünüyordu. *Goethe'ye âit kitab*'ının birinci cildini bitirmiş, daktilo ile de yazıp basıma hazırlamıştı. *Faust*'u nazmen dilimize çevirmeğe çalışmakta idi. Mevcûdu tükenen *Wilhelm Meister*'in yeni baskısının yapılması faydalı olacağını umuyordu. Onu, ömrünün son yıllarında üzen şeylerden biri de, *Alman Tarihi Reform Devri*'nin

tedkik için elden-elden devredilmesi, 1946, 1970'de iki cildi basılan eserin v-vi'nci kitaplarının basım izni bir türlü çıkarılmayıştır. Bir yazarın, gazete ve dergilerdeki edebiyat üzerine pek de mühim olmayan, "Bizde tiyatro tenkidi Nurullah'la başladı,, v.b. epeyi bilgi yanlışlarını da içine alan makâlelerini, ondan çok daha mühim fikir adamlarımız varken, Çağdaş Türk Yazarları Makale Serisi'nin 1 numaralı olarak 1969'da 628 sayfalık bir kitap hâlinde, v.b. eserleri basmak gafletinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığı'ndan, çok daha yararlı bu eserin basımı beklenemezdi. Böyle de olsa, yaradılışca kötümser olmayan Cemal Köprülü, Bakanlık'ın raflarına yerleştirilen Ranke'nin eserinin v-vi'nci bölümlerinden geri kalanını da dilimize çevirmeğe, kitabı tamamlamağa çalışıyordu. Onun baş derdi olan bir başka kitabı ise, basımına Diyânet İşleri Bakanlığı'nca karar verilen, altı forması basıldıktan sonra neşri durdurulan, A. Metz'in *İslâm Rönesansı*'dir.

Geçirdiği kalb krizi yüzünden, 1 Şubat, 1979 Perşembe sabahı Haydarpaşa Hastahânesi Göğüs Cerrâhisi Âcil Bölümü'ne kaldırılan Cemal Köprülü, o gün saat 19.45'de hayâta gözlerini yummuş, 3 Şubat'ta Karacaahmed Mezarlığı'na gömülmüştür.

Ölümünden dört yıl önceki bir mektubunda, "Bu dünyâdan ayrılırken gâlibâ neşredilmemiş bir hayli yazım kalacak!, diyen Cemal Köprülü'nün bu üzüntüsünün ve ölümünün yarattığı acının tesellisini, bir başka dünyâya göç ederken, Türk kültürüne kazandırdığı, kendisini ma'nen yaşatacak, neşredilmiş epeyi eser de ardında bırakmış olmasında buluyoruz.

Tanrı rahmet eylesin; nûr içinde yatsın!

Ankara — 5 Mayıs, 1979

F. Tansel

AHMED CEMAL KÖPRÜLÜ
(19 Mayıs, 1893—1 Şubat, 1979)

B İ B L İ Y O G R A F Y A

ZSUZSA KAKUK (Oku: Juja) "Mai Török Nyelvek I." *Bugünkü Türk Dilleri I. giriş. Elyazması çoğaltma.* Budapeşte 1976, 140 sahife (Tankönyv kiadó = Ders kitapları yayınevi)

Bayan Prof. Zsuzsa Kakuk, Budapeşte'deki Eötvös Loránd Bilim Üniversitesi Felsefe Fakültesine bağlı Türk Filolojisi Kürsüsü başkanıdır. Türkçeyi kusursuz konuşan genç profesör Németh ve Ligeti yanında yetişmiş, Türk - Macar münasebetleri ve bilhassa Rumeli'deki Türk ağzları üzerine değerli eserler vermiştir. Yurkarıda adı geçen eserini niçin hazırladığını aşağıdaki sözlerle açıklar: "Türkoloji öğretiminin birinci temel direği, öğrencilerin ders başında, herhangi bir Türk lehçesi ile meşgul olmadan önce genel olarak Türk dünyası ve Türk dilleri (Orta Türk lehçeleri) hakkında fikir ve görüş sahibi olmalarıdır. Biz bunu uyguluyoruz. Öğrenciler, ancak bu yolla Macar Türkolojisinin çok yönlü ve çeşitli Türk kavimleri ve dilleri ile bağlantısı olduğunu kavrayabilirler.

Her ne kadar hayli zamandanberi, dış ülkelerde birbiri arkasından çok değerli *telhis*'e yönelik eserler çıkmış ise de, bunlar üniversite öğretim amacını gütmekten çok, bilimsel bir hedefi çözmeye yöneliktirler. Örneğin: *Fundamenta* serisinin birinci ve ikinci ciltleri, *Handbuch der Orientalistik* - Şarkiyat el kitabı, Rusça Sovyet Rusya halkları dilleri (*yazyki narodov S.S.S.R*)'nin Türkoloji ile ilgili ciltlerinde *Baskakov*, *Poppe* ve diğer bilginlerin makaleleri üniversitede öğretim amacı gütmeyiz. Müellifler belli konularda kendi görüşlerini savundukları için, bunlar yardımcı öğretim aracı olamazlar. Macarcada, aradığımız nitelikte tek eser olarak yüz yıl önce yayınlanan *Vábery Armin*'in "*Türk Irkı*" gösterilebilir. Bu eser Türklüğü *ethnolojisi ve ethnografyası* ile bir bütün olarak ele alır.

Macar dili ve tarihinin Türk bağlantısını araştıran ikili isteğini, uluslararası Türkoloji programının uygun görülen sonuçları ile bağdaştırarak, rehber niteliğinde bir üniversite kitabı hazırlama sırası gelmiştir.

Macar gelenekleri dikkate alınarak, uluslararası ihtisas edebiyatında alışılan tasnife yakın yöntemle Türk dilleri tasnife tabi tutulursa altı büyük zümre ayrılabilir:

- I. Oğuz dilleri,
- II. Kıpçak dilleri,
- III. Türkî diller,
- IV. Güney Sibiryâ dilleri,
- V. Yakut dili,
- VI. Çuvaş dili *.

* Türk dilleri arasında Yakutça ve Çuvaşça (Proto Bulgar lehçesinin halen yaşayan kalıntısı) *Orta Türkçeden* ayrı dil olarak gelişmiştir. Bu gelişimin coğrafi ve

Müellif, altı zümrede gösterilen Türk kavimlerinin dillerini incelerken *kavmi* adları, kültürleri, tarihleri, bugünkü siyasi yerleşimleri ve istatistikleri üzerinde durmakta ve çok esaslı bibliyografya sunmaktadır. Lehçelerin incelenmesinde ise fonetik *Grammer* ve nahiv (tümce bilim) özellikleri, eskiden ve bugün kullanılan yazı çeşitleri ele alınmıştır.

Ciddi bir çalışma mahsulü olan ve kısıtlı sayıda öğrenciler için el yazmasından çoğaltılan eserin dilimize çevrilmesi gereklidir. Bu kısa tanıtmaya, Türk dillerinin tasnifini gösteren cetvelle Türk kavimlerinin yayılışını gösteren krokiyi eklemekle yetiniyor ve müellifini saygı ile kutluyoruz.

Bugünkü Türk dillerinin tarihi teşekkülü iç bağlantısı temeline dayanan ve coğrafi yerleşmeleri göz önünde bulundurularak yapılan tasnif cetveli:

I. Oğuz dilleri (Güneybatı zümresi):

Osmanlı Türkleri
Azerbeycan
Türkmen
Gagauz

II. Kıpçak dilleri:

1. *Karadeniz (Pontus) - Hazer çevresi dilleri :*

Karayim
Kırım Tatar
Karaçay - Balkar
Kumuk

2. *Volga - Kama Nehirleri çevresi :*

Tatar
Başkurt

3. *Aral Gölü, Hazar Denizi çevresi dilleri :*

Kazak - Kırgız
Kara kalpak
Nogay
Kırgız

III. Türkî diller (Güneydoğu zümresi):

Özbek
Bugünkü Uygur
Salar
Sarı Uygur

tarihi sebepleri vardır. . Diğer lehçeleri konuşan Türk kavimlerinin söz hazinesi ortak olup telaffuz ve gramerde görülen cüzi ayrıntılara rağmen *Orta Türkçe* sayılırlar. Yakın tarihe kadar, *Çağatayca* ve Osmanlıca, Oğuz edebiyatı kültür bağlarını sağlıyordu. Şimdi her zümre kendine has bir edebiyatı yaratma hevesindedir. H. K.

- IV. Güney Sibirya dilleri (Kuzeydoğu zümresi):
Altay
Hakas
Sarı çulim tatarı, Kamas
Tuva (Karagas)
- V. Yakut
- VI. Çuvaş

DR. HÂMİT KOŞAY

Türk kavimlerinin yaşadıkları ülkeleri gösteren taslak
 (İsimler Macar alfabesine göredir: sz=s; cs=ç; j=y; s=ş)

TÜRK TARİH KURUMU'NUN GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1979 yılı olağan Genel Kurul toplantısı 1 Nisan 1979 Pazar günü saat 10 da Kurum merkezinde yapıldı.

Kurum üyeleri saat 9,30 da Kurum'un kurucusu Atatürk'ün Anıtkabirini ziyaret ederek saygı duruşunda bulundular ve bir çelenk koydular. Kurum Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal şeref defterine şunları yazdı:

“Atatürk!

Düşüncelerin, duyguların ve ilkelerin dünyada yayılmaya devam ediyor. Geçen Kasım'da Paris'te toplanan 144 ulusun temsilcileri doğumunun 100. yıldönümünü kutlamaya karar verdiler.

Bizler, kurmuş olduğun Türk Tarih Kurumu'nun üyeleri, sana bu haberi iletmeye ve bağlılık duygularımızı tekrarlamaya geldik”.

Saat 10 da Kurum merkezine dönen üyeler Genel Kurul toplantısına katıldılar.

Oturuma 31 üye katıldı. Başkan çoğunluğun bulunduğunu söyleyerek kısa bir konuşma ile oturumu açtı.

Geçen yıl asıl üyeliğe üç kişi seçilmişti. Bunlar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji Profesörü Dr. Suat Sinanoğlu, muhabir üyelerimizden Lahay Büyükelçiliği Müsteşarı Bilâl Şimşir ve muhabir üyelerimizden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekanı, Tarih Profesörü Dr. Yaşar Yücel idi.

Prof. Dr. Suat Sinanoğlu'nu Prof. Dr. Afet İnan Genel Kurul'a tanıttı. Prof. Suat Sinanoğlu kısa bir bildiri sundu ve Atatürk andını imzaladı, diploması verildi.

Büyükelçilik Müsteşarı Bilâl Şimşir'i Başkan Ord. Prof. Enver Ziya Karal Genel Kurul'a tanıttı. Bilâl Şimşir bildirisini okudu. Atatürk andını imzaladı, diploması verildi.

Prof. Dr. Yaşar Yücel'i Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal Genel Kurul'a tanıttı. Prof. Yücel bildirisini okudu, andı imzaladı, diploması verildi.

Daha sonra geçen yıl muhabir üyeliğe seçilen California Üniversitesi Osmanlı Tarihi Profesörü Dr. Stanford Shaw'ı Ord. Prof. Enver Ziya Karal, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Uzmanlığından emekli Bayan Muazzez Çığ'ı Prof. Dr. Mebrure Tosun Genel Kurul'a tanıttılar. Muhabir üyeler kısa bir konuşma ile teşekkürlerini Genel Kurul'a sundular, diplomaları verildi.

Gündemin 5 inci maddesine geçilerek Genel Kurul'u idare edecek Başkanlık Divanı seçimi yapıldı.

Genel Kurul Başkanlığına Prof. Dr. Coşkun Üçok, İkinci Başkanlığa Prof. Dr. Fikret Işıltan, yazmanlıklara Prof. Dr. Jale İnan ve Prof. Dr. Yaşar Yücel seçildiler.

Prof. Dr. Coşkun Üçok ve yazmanlar başkanlık divanını kurdular.

Gündemin 6 ncı maddesi uyarınca Genel Müdür Uluğ İğdemir 1978 yılı Yönetim, Basımevi Yönetim ve Denetleme Kurullarının raporlarını okudu.

Üyelerden Ord. Prof. Reşat Kaynar çeşitli kişilere, çeşitli nedenlerle verilen avanslardan bir bölümü kapatılmış ise de, yine de 1979 yılına önemli miktar avans bakiyesi devredildiğini, bunların da mevzuata uygun biçimde kapatılmasını, Basımevi'nin bir anonim şirket haline getirilmesini istedi.

Prof. Dr. Münir Aktepe avansların her yıl azalıp çoğalacağını, yalnız bunların yönetmeliğe uygun olarak verilmiş olması ve bir kişi üzerinde toplanmaması gerektiğini söyledi.

Genel Müdür Uluğ İğdemir söz alarak kongre ve araştırmalar için verilen avanslardan önemli bir bölümünün raporları geldiği için kapatılacağını, telif hakları ile ilgili avansların da kitapların baskıları bittikçe kapatıldığını, yönetmeliklere aykırı avans verilmediğini söyledi.

Raporlar oya konarak oybirliği ile onaylandı ve Yönetim Kurullarıyla Denetçiler aklandı.

Gündemin 7 nci maddesi uyarınca 1979 yılı bütçe tasarısını incelemek üzere Ord. Prof. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Ali Sevim ve Prof. Dr. Yaşar Yücel bütçe yarkuruluna seçildiler.

Gündemin 8 inci maddesi gereğince gizli oyla yapılacak Yönetim Kurulu seçimlerine 31 üye katıldı. Oy sayma yarkuruluna Prof. Dr. Neşet Çağatay, Prof. Dr. Ali Sevim, Prof. Dr. Yaşar Yücel seçildiler. Oylar sayıldı ve 29 oyla Ord. Prof. Enver Ziya Karal, 23 oyla Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, 23 oyla Prof. Dr. Tahsin Özgüç, 21 oyla Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, 20 oyla Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, 18 oyla Prof. Dr. Bahadır Alkım ve 11 oyla Prof. Dr. Semavi Eyice Yönetim Kurulu asıl üyeliğine, 10 oyla Prof. Dr. Mebrure Tosun, 9 oyla Prof. Dr. Neşet Çağatay ve 6 oyla Prof. Dr. Nimet Özgüç yedek üyeliklere seçildiler.

Gündemin 9, 10, 11 ve 12 nci maddelerinde geçen kurullara açık oyla yapılan seçimler sonunda Denetleme Kurulu asıl üyeliklerine Bayan Fakihe Öymen, Ord. Prof. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Yaşar Yücel, yedek üyeliklere Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı ve Prof. Dr. Neşet Çağatay;

Onur Kurulu asıl üyeliklerine Ord. Prof. Hikmet Bayur, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, yedek üyeliklere Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Dr. Jale İnan;

Basımevi Yönetim Kurulu asıl üyeliklerine Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Dr. Hâmit Koşay, Prof. Dr. Coşkun Üçok, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı ve Prof. Dr. Afif Erzen, yedek üyeliklere Ord. Prof. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Adnan Erzi ve Prof. Dr. Neşet Çağatay;

Kitaplık Komisyonu asıl üyeliklerine Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Adnan Erzi, yedek üyeliklere Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Neşet Çağatay ve Prof. Dr. Afif Erzen seçildiler.

Vakit geçmiş olduğundan saat 15 de toplanılmak üzere oturuma son verildi.

Genel Kurul öğleden sonra saat 15 de İkinci Başkan Prof. Dr. Fikret İşıltan'ın başkanlığında toplandı.

Yönetim Kurulundan gelen ve muhabir üyelerimizden İstanbul Üniversitesi Tarih Profesörü Dr. Nejat Göyünç'ün üyelerimizden Prof. Tayyib Gökbilgin ve Prof. Dr. Münir Aktepe tarafından asıl üyeliğe aday gösterildiğine dair bulunan 10. I. 1979 tarihli yazı ile öneren üyelerin raporu okundu. Konuşmalardan sonra gizli oya başvuruldu. Oylamaya 28 üye katıldı. Prof. Dr. Nejat Göyünç yönetmelik gereğince alması gereken 19 oyu toplayamadı.

Yönetim Kurulundan gelen ve içinde birçok değerli eserlerin bulunduğu özel kitaplığını Kurum'a bağışlayan emekli Coğrafya Profesörü Cemal Arif Alagöz'e Kurumun Onur üyeliği payesinin verilmesine dair bulunan 7. III. 1979 tarihli yazı okundu. Konuşmalardan sonra formalite eksikliği dolayısıyla Yönetim Kurulu önerisini geri aldı.

Gündemin 14 üncü maddesine geçilerek Bütçe Yarkurulunun 1979 bütçesine ilişkin raporu okundu: Rapor üzerinde söz alan olmadığından oya konarak oybirliği ile kabul edildi.

Gündemin 15 inci maddesine geçilerek Yönetim Kurulu ile Kollardan gelen öneriler okundu ve şunlara karar verildi:

a) 26 Ağustos 1979 da Bologna'da toplanacak olan IV. Yeni Latin Araştırmaları Kongresine Prof. Dr. Suat Sinanoğlu'nun Kurum adına katılmasına,

b) Üyesi bulunduğumuz Uluslararası Akademiler Birliği'nin 1979 yılı konsey toplantısına, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın katılmasına,

c) Kurum arşivinden ne yolda faydalanılacağını, fotokopi isteyenlere ne miktar fotokopi verileceği hususlarını belirten bir yönetmeliğin Yönetim Kurulunca hazırlanarak gelecek Genel Kurul'a getirilmesine,

ç) Çivi yazısı ile yazılı Eti dilini ilk kez çözen tanınmış Çek bilgini B. Hrozny'nin 100. doğum yılı dolayısıyla 1979 Mayıs'ında Prag'da düzenlenecek sempozyuma Prag'daki oturma giderleri Çekoslovakya Bilimler Akademisine karşılanmak üzere çağırılan Ord. Prof. Dr. Sedat Alp'in Ankara - Prag gidiş - dönüş yolluğunun Kurumca karşılanmasına,

d) Eskiçağ Kolunun 15 Aralık 1978 de yaptığı toplantıda aldığı kararların bütçe olanakları içinde uygulanması için Yönetim Kuruluna yetki verilmesine, bu kararlar içinde bulunan armağan kitaplar çıkarılması konusunun esaslı yöntemlere bağlanması için Eskiçağ Kolundan Prof. Dr. Mebrure Tosun, Ortaçağ Kolundan Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Yeniçağ Kolundan Prof. Dr. Üçok'tan kurulu bir yarkurulun bu işle görevlendirilmesine,

e) Ortaçağ Kolundan gelen öneriler okunarak,

1 - 1979 yılında Silifke dolaylarında topraküstü arkeoloji araştırmalarını sürdüreceği olan Prof. Dr. Semavi Eyice'ye 25.000 liralık bir ödeneğin ayrılmasına,

2 - 3-7 Eylül 1979 da Almanya'nın Münih şehrinde toplanacak Uluslararası VI. Türk Sanat Kongresine "Osmanlı Devri Türk Sanatında Bedesten" konulu bir bildiri ile Kurum adına Prof. Dr. Semavi Eyice'nin katılmasına,

3 - Üyelerimizden Prof. Dr. Yaşar Yücel'in çalışmaları çoğunlukla Ortaçağ'la ilgili olduğundan kendisinin Ortaçağ Koluna geçmesinin uygun olacağına karar verildi.

f) Yeniçağ Kolu'nun kararları görüşülerek,

1 - Prof. Dr. Yaşar Yücel'in Paris'te Ulusal Kitaplıkta ve Londra'da British Museum'da Timurlenk ile ilgili belgeler üzerinde 15 gün süre ile araştırma yapmasına, yolluk ve gündeliklerinin Kurumca karşılanmasına,

2 - Prof. Dr. Afet İnan'ın Türk Tarih Kurumu'nun 50. kuruluş yılı nedeni ile yapılacak çalışmalar hakkındaki önerisinin gerçekleştirilmek üzere Yönetim Kurulu'na gönderilmesine karar verildi.

g) Eskiçağ Kolunca çıkarılması düşünülen dergi hakkında yapılan genelgeye üyelerimizin çoğunluğu olumlu oy verdiklerinden 1) Dergi adının Eskiçağ Kolunca saptanmasına, 2) Derginin Eskiçağ Kolunca yönetilmesine karar verildi. *

Gündemde görüşülecek başka bir konu kalmadığından, saat 18,30 da oturuma son verildi.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULUNUN 1978 ÇALIŞMA YILI RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Yönetim Kurulumuzun 1978 çalışma yılı raporunu sunuyoruz:

BÜTÇE DURUMU

Kurumumuzun 1978 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

A. GELİRLER

<i>Bölüm</i>	<i>Gelirlerin Çeşidi</i>	<i>Bütçeye Konan</i>		<i>Sağlanan</i>	
		<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>	<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>
I	Kurum artırımından	2.275.513,—		2.275.513,—	
II	Atatürk vasiyeti geliri	17.350.000,—		16.707.140,33	
III	Üye ödentileri	2.000,—		1.920,—	
IV	Yayın gelirleri	1.200.000,—		1.457.211,75	
V	Basımevi geliri	2.000.000,—		2.000.000,—	
VI	Türlü gelirler	448.000,—		497.413,64	
	TOPLAM	23.275.513,—		22.939.198,72	

B. GİDERLER

<i>Bölüm</i>	<i>Giderlerin Çeşidi</i>	<i>Bütçeye Konan</i>		<i>Harcanan</i>	
		<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>	<i>Lira</i>	<i>Krş.</i>
I	Görevli giderleri	9.669.436,—		8.577.846,10	
II	Yönetim giderleri	1.150.000,—		1.003.362,34	
III	Bilimsel giderler	10.456.075,—		8.401.097,17	
VI	Yatırımlar ve yatırımlarla ilgili giderler	2.000.002,—		1.515.810,44	
	TOPLAM	23.275.513,—		19.498.116,05	

Bu tablolarda görüldüğü üzere Kurumumuzun 1978 gelirleri bütçede tasarlanan gelirlere 336.314 lira 28 kuruş eksiktir. Bu eksikliğin en büyük nedeni

Cumhuriyet Halk Partisinin bu yılki gelirlerimizden 2 milyon küsur lirasını bloke ederek yıl sonuna kadar Kurumumuza ödemiş olmasındandır. Gerçekte öteki gelirlerimizde az da olsa bir miktar fazlalık bulunmaktadır. Haklı bir nedene dayanmadan kesilen bu parayı da tahsil etmiş olsaydık, gelirimiz tasarlanandan bir milyon lira fazla olacaktı.

Giderlerimiz ise bütçe ile öngörülen giderlerden 3.777.396 lira 95 kuruş eksiktir. Bu artırımın 1.091.589 lira 90 kuruşu görevli giderlerinden, 146.637 lira 66 kuruşu yönetim giderlerinden, 2.055.977 lira 83 kuruşu bilimsel giderlerden, 484.191 lira 56 kuruşu yatırım giderlerinden olmuştur. Böylece elde edilen toplam 3.777.396 lira 95 kuruştan gelir eksikliği olan 336.314 lira 28 kuruş düşüldükten sonra geri kalan 3.441.082 lira 67 kuruş yedek fona alınmıştır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayınlanmıştır:

- 1 - ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD MANSEL: *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları.*
- 2 - PROF. DR. AFİF ERZEN: *Çavuştepe I, M. Ö. 7-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü.*
- 3 - PROF. DR. TAHSİN ÖZGÜÇ: *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (Türkçe ve İngilizce).*
- 4 - KUTLU EMRE: *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı (Türkçe ve İngilizce).*
- 5 - ORD. PROF. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI: *Osmanlı Tarihi IV. cilt 1. bölüm, 2. baskı.*
- 6 - TAYFUR SÖKMEN: *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar.*
- 7 - İBRAHİM ETHEM AKINCI: *Demirci Akıncıları.*
- 8 - PROF. DR. AFET İNAN: *Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz.*
- 9 - PROF. DR. HALİL İNALCIK - MEVLÛT OĞUZ: *Gazavat-ı Sultan Murat b. Mehemmed Han.*
- 10 - ULUĞ İÇDEMİR: *Atatürk ve Anzıklar (Türkçe ve İngilizce).*
- 11 - *Türk Alfabesinin 50. Yılı (Sergi kataloğu).*
- 12 - MANSURİ - ZADE MUSTAFA: *Netayicülvukuat I. cilt.*
- 13 - *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.*
- 14 - *Bulleten: 165 - 168.*

Şu eserlerin baskısı bitmek üzeredir:

- 1 - DR. COŞKUN ÖZGÜNEL: *Karia Geometrik Seramiği.*
- 2 - *Menakib al-Arifin II cilt 2. baskı.*

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır:

- 1 - PROF. DR. MEVRURE TOSUN VE PROF. DR. KADRIYE YALVAÇ: *Sumer Dili ve Grameri.*
- 2 - F. LEQUENNE (Çeviren: SUZAN ALBEK): *Galatlar, Anadolu'da Kelt Yerleşmesi.*
- 3 - *Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yılı Sempozyumu Bildirileri.*
- 4 - İSMAİL SOYSAL: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945).*
- 5 - J. G. BLANCO VILLALTA: *Atatürk (İngilizce).*

- 6 - *Atatürk Konferansları VII. cilt.*
 7 - KINALIZADE HASAN ÇELEBİ: *Tezkiretü's Şuaré II. cilt.*

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına karar verilmiştir:

- 1 - SOMAY ONURKAN: *Trakya Tümülüslerinde Bulunan Madent Eserler.*
 2 - ERNEST BARKER: *Bizans'ta Toplumsal ve Siyasal Düşünüş.*
 3 - VASFI ŞENSÜZEN: *Osmanlı Oğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamidin Emlâki.*
 4 - *Beyanî Tezkiresi.*
 5 - İSMET PARMAKSIZOĞLU VE İBRAHİM OLGUN: *Sicill-i Osmant.*
 6 - BİLAL ŞİMŞİR: *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler.*
 7 - BİLAL ŞİMŞİR: *Türk Harf Devrimi.*
 8 - HALUK ABBASOĞLU: *Perge - Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri.*
 9 - HÜNER TUNCER: *Osmanlı Devletinde İlk Diplomasi Uygulaması.*
 10 - FERİDUN CEMAL ERKİN: *Anılar.*

TÜRKİYE DIŞINDA KATILDIĞIMIZ ULUSLARARASI KONGRE,
 SEMPOZYUM, KOLOKYUM VE BENZERİ TOPLANTILAR

Genel Kurulumuzda Yönetim Kurulumuzun kararları uyarınca bu yıl katıldığımız uluslararası kongre, sempozyum, kolokyum ve benzeri toplantılar şunlardır:

§ Türk - Romen Kültürel ve Bilimsel Mübadele programı çerçevesi içinde geçen yıl yurdumuza gelen 5 Romen bilginine karşılık üyelerimizden 5 kişi Romanya hükümetinin davetlisi olarak -yollukları Dışişleri Bakanlığınca verilmek suretiyle- 24-29 Mayıs 1978 tarihleri arasında Bükreş'te düzenlenen sempozyuma şu bildirilerle katılmışlardır:

- 1 - PROF. DR. BAHADIR ALKIM: *Samsun - İkiztepe Kazısı: Anadolu ile Balkanlar arasında kalkolitik ve eski tunç çağlarındaki ilişkilere dair yeni katkılar.*
 2 - PROF. DR. SEMAVİ EYİCE: *Türkiye - Romanya arasında sanat ilişkileri.*
 3 - PROF. DR. BEKİR SITKI BAYKAL: *Torganın Osmanlı Tarihi hakkında düşünceler.*
 4 - PROF. TAYYİB GÖKBİLGİN: *16. ve 17. yüzyılda Osmanlı Sultanları'nca verilmiş bazı hükümlerin nedenleri ve Türk - Romen ilişkilerininin yapısı.*
 5 - PROF. DR. AFET İNAN: *Türkiye'de Kadın Hakları.*

Arkadaşlarımız Bükreş'ten çok iyi izlenimlerle dönmüşlerdir.

§ 3-7 Temmuz 1978 tarihleri arasında Batı Berlin'de toplanan Uluslararası XXV. Asiriyoloji Kongresine Kurumumuz adına üyelerimizden Prof. Dr. Afif Erzen katılmıştır. Arkadaşımızın bize verdiği rapora göre kongrenin üzerinde durduğu konu "Mezopotamya ve Komşuları, Milâddan Önce Birinci Binden Dördüncü Bine Kadar Eski Önasya'da Siyasal ve Kültürel Alanda Karşılıklı İlişkiler" olmuştur. Daha önceleri Mezopotamya'nın komşuları ile olan ilişkileri, merkezî bölgenin kenar bölgelere olan etkileri ve bu bölgelerin asıl ana kültür merkezi Mezopotamya ile olan bağlantıları şeklinde düşünülürken, son yıllarda yapılan araştırmalar ve ele geçen buluntular, kenar bölgeler denilen yerlerde de çok eski ve yerli kültürlerin bulunduğunu ortaya çıkardığından görüşler değişmiş bulunmak-

tadır. Arkadaşımız kongreden sonra Münih'te Eski Önasya Arkeolojisi Enstitüsünde "Çavuştepe'de Son Araştırmalar" konusunda bir konferans vermiştir.

§ 3 Eylül 1978'de Londra'da toplanan Uluslararası XI. Klâsik Arkeoloji Kongresine Kurumumuz adına üyelerimizden Prof. Dr. Jale İnan "Perge'de Demetios ve Apollonios" konulu bir bildiri ile katılmıştır.

Aynı kongreye üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve Kurumumuz görevlilerinden Arkeolog Yasemin Gökoğlu yolluk ve gündeliklerini 23-30 Eylül 1973'de Türkiye'de toplanan X. Klâsik Arkeoloji Kongresinin artan paradan almak suretiyle katılmışlardır.

§ 18-22 Eylül 1978 tarihleri arasında Yugoslavya'nın Saraybosna kentinde Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları merkezinin düzenlediği III. sempozyuma bu merkezin başkanı olan üyelerimizden Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan ile üyelerimizden Prof. Dr. Neşet Çağatay ve Prof. Dr. Yaşar Yücel Kurumumuz adına katıldılar. Sayın Neşet Çağatay'la Sayın Yaşar Yücel'den aldığımız raporlara göre bu toplantıya ülkelerden 116 kişi çağırılmıştır. Sempozyuma Prof. Dr. Neşet Çağatay "Kara Yazıcı İsyanı" Prof. Dr. Yaşar Yücel de şimdiye kadar bilinmeyen II. Osman'a sunulmuş Lehistan seferinin günlüğü niteliğindeki bir yazma üzerine birer bildiri sunmuşlardır. Sempozyumun ağırlık noktası Osmanlı kurumları ve ekonomik problemleri üzerine toplanmıştır.

§ Berlin Kongresinin 100. yıldönümü nedeni ile Yugoslavya'nın Saraybosna kentinde Bilimler Akademisince 23-25 Ekim 1978 tarihleri arasında "1878'de Bosna - Hersek'te Avusturya - Macaristan İşgaline Karşı Direnme" adlı sempozyuma üyelerimizden Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal Kurumumuz adına katılarak "Bosna - Hersek Olayları Karşısında Türkiye" konusunda bir bildiri sunmuştur. Arkadaşımızın bize verdiği rapora göre, toplantıya Yugoslavya'dan başka Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden birçok bilim adamı, Türk olarak da Sayın Prof. Baykal ile Amerika'dan Prof. Kemal Karpat katılmıştır.

§ Türkiye ile Macaristan arasında imzalanan kültür anlaşması uyarınca Macar Tarih Kurumu üyeleri geçen yıl ülkemize gelerek Kurumumuzda düzenlenen sempozyuma katılmışlardır. Buna karşılık Macar Bilimler Akademisininin 31 Ekim - 7 Kasım 1978 tarihleri arasında Budapeşte'de düzenlediği sempozyuma Macar hükümetinin daveti ve Dışişleri Bakanlığının yardımı ile üyelerimizden Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Dr. Hâmit Koşay, Prof. Tayyib Gökbilgin ve Prof. Dr. Semavi Eyice'den oluşan Türk heyeti katılmıştır. Daha önce Macar Tarih Kurumu'nun önerisi üzerine hazırlanıp Genel Kurulumuzun onayına sunulan ve Dışişleri Bakanlığımızca da onaylanan "Türk - Macar Tarih Kurumları Bilimsel İşbirliği Projesi" imzalanmak üzere Macar Tarih Kurumu'na gönderilmiş ise de, bu protokol henüz geri gelmemiştir. Arkadaşlarımızdan Prof. Bekir Sıtkı Baykal ve Prof. Tayyib Gökbilgin'den aldığımız raporlarda ve toplantı tutanaklarında sempozyum'da Türk - Macar bilimsel ve kültürel işbirliği ve yapılacak yayınlar konusunda çok esaslı ve ilginç kararlar alındığı görülerek Türk heyetinin başkanlığına seçilen Sayın Prof. Tayyib Gökbilgin'e bir yazı yazılmış ve protokolün imzalanıp gönderilmesi için Macar Tarih Kurumu'na bir yazı yazması protokol geldikten sonra da Türk heyetinin bir toplantı yaparak Budapeşte kararları ışığında bir çalışma planı hazırlaması istenmiştir.

KONFERANSLAR

Atatürk yıllık konferanslarının XVII. dizisine bu yıl 1 Aralık 1978'de başlanmıştır. 15 konferanstan oluşan ve 15 günde bir verilen bu konferanslar 15 Haziran 1979 da sona erecektir. Konferansların konuları ve tarihleri şöyledir:

1 Aralık	1978 Cuma:	Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal: <i>Türk Tarih Tezi.</i>
15 Aralık	1978 Cuma:	Prof. Dr. Coşkun Üçok: <i>Rum Ortodoks Kilisesi ve Osmanlı İmparatorluğu.</i>
29 Aralık	1978 Cuma:	Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ: <i>Fatih'in Kişiliği.</i>
12 Ocak	1979 Cuma:	Prof. Dr. Neşet Çağatay: <i>İslamda İlk Tarih Yazıcılığı.</i>
26 Ocak	1979 Cuma:	Prof. Dr. Semavi Eyice: <i>1814'de İstanbul ve Türkiye'de Polonyalı Bir Seyyah: Kont E. Raczynski.</i>
9 Şubat	1979 Cuma:	Prof. Dr. Nejat Göyünç: <i>Kurtuluş Savaşında Anadolu.</i>
23 Şubat	1979 Cuma:	Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal: <i>100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler.</i>
9 Mart	1979 Cuma:	Prof. Dr. Halil Sahillioğlu: <i>XVI. Yüzyılda Özel Sermayenin Yönlendirilmesi ve Bazı Yatırımlarda Görevlendirilmesi.</i>
23 Mart	1979 Cuma:	Prof. Dr. Afif Erzen: <i>Eskiçağ Tarihinde Boğazlar.</i>
6 Nisan	1979 Cuma:	Prof. Dr. Mebrure Tosun: <i>Mezopotamya'da İlk Yazı.</i>
20 Nisan	1979 Cuma:	E. Amiral Afif Büyüktuğrul: <i>Deniz Olaylarımızın Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri.</i>
4 Mayıs	1979 Cuma:	Prof. Dr. Nusret Hızır: <i>"Kavram Çifti" ve Tarih Bilimi.</i>
18 Mayıs	1979 Cuma:	Doçent Dr. Yahya Akyüz: <i>Yakın Tarihimizde (1848-1940) Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri.</i>
1 Haziran	1979 Cuma:	Haluk Cemil Tanju: <i>Evren, Biz ve Lemuryalılar.</i>
15 Haziran	1979 Cuma:	Rauf İnan: <i>Atatürk Devriminin Evrenselliği.</i>

Atatürk konferansları dışında ve 1978 yılı içinde Kurumumuzda düzenlenen öteki konferanslar şunlardır:

§ 16 Mayıs 1978 salı günü İtalya'nın Pisa şehrindeki Scula Normale Superiore'nin öğretim üyelerinden Prof. Dr. Giuseppe Nenci "İlk Çağda Anadolu ve İtalya İlişkileri" konusunda bir konferans vermiştir.

§ 23 Mayıs 1978 salı günü İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü İkinci Müdürü Dr. Klaus Tuchelt "Anadolu'da Erken Roma Mimarlığı" konusunda bir konferans vermiştir.

§ 16 Kasım 1978 perşembe günü Romen profesörlerinden Virgil Candea "Milli Romen Devletinin Altmışınçı Kuruluş Yıldönümü" konusunda bir konferans vermiştir.

KURUMUMUZDA DÜZENLENEN SEMPOZYUM, KOLOKYUM
VE BENZERİ TOPLANTILAR

Türk Harf Devriminin 50. yılı dolayısıyla Türk Tarih Kurumu Atatürk ve Türk Devrimini Araştırma Merkezi 3-4 Kasım 1978 günlerinde bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyumun programı şöyle idi:

I. Gün: 3 Kasım 1978 Cuma, Saat 10,00

- Prof. Dr. Afet İnan : *Açılış*
 Prof. Dr. Bahadır Alkım : *Yazının başlangıcı*
 Ord. Prof. Dr. Sedat Alp : *Eski Anadolu'da Yazı*
 Prof. Dr. Talât Tekin : *Göktürk Alfabesi*

Öğleden Sonra: 14,30

- Doç. Dr. Semih Tezcan : *Türklerin Kullandığı Alfabeler (Uygur, Mani, Çagatay).*
 Prof. Dr. Fahir İz : }
 Prof. Dr. Sadettin Buluç : } *Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları*
 Doç. Dr. Mustafa Canbolat : }
 Doç. Dr. Jale Baysal : *Harf Devriminin Yayın Hayatına Etkileri.*

2. Gün: 4 Kasım 1978 Cumartesi, Saat 10,00

- Ord. Prof. Y. Hikmet Bayur : } *Cumhuriyet Devrinde Atatürk'ün Önderliğinde Türk*
 İsmail Arar : } *Alfabesi Üzerinde Yapılan Çalışmalar, Kanun'un*
 Prof. Dr. Afet İnan : } *Kabulü ve Millet Mektepleri*

Öğleden Sonra: Saat 14,30

- Prof. Dr. Hasan Eren : *Yazıda Birlik*
 Prof. Dr. Coşkun Üçok : *Arap Harflerini Kullanmayan Müslümanlar*
 Dr. İlber Ortaylı : *Sovyetler Birliğindeki Dillerde Görülen Alfabe Değişiklikleri*
 Dr. Uygur Kocabaşoğlu : *Harf Devriminin Kültür Hayatımızdaki Etkileri*
 Doç. Dr. Meral Alpay : *Harf Devriminin Kütüphaneciliğimiz Üzerindeki Etkileri*

ULUSLARARASI GÜNEY - DOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI
KURUMUNUN IV. KONGRESİ

Üyesi bulunduğumuz Uluslararası Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumu'nun IV. Kongresi 13-18 Ağustos 1979 tarihleri arasında Ankara'da Kurumumuzun işbirliği ile toplanacaktır. Kongre tarih, dil, yazın, folklor, etnografya ve sanat adı altında 6 ana bölümle talî bölümlerden oluşacaktır. Organizasyon komitesi şöyle saptanmıştır :

- Başkan : Ord. Prof. Enver Ziya Karal
 Genelsekreter : Prof. Bedrettin Tuncel
 Genelsekreter Yardımcısı : Uluğ İğdemir
 Sekreter : Mihin Lugal

Kongrenin birinci sirküleri kasım ayında gönderilmiştir.

KONFERANS SALONUMUZDAN YARARLANAN KURULUŞLARIN
YAPTIKLARI TOPLANTI, KONFERANS VE SEMPOZYUMLAR

§ 28 Ocak 1978'de Türkiye Eski Muharipler Derneği Genel Merkezi'nin "Layiklik" konusunda açık oturumu.

§ 30 Ocak 1978'de Türk Kadınlar Konseyi Genel Merkezinin "Çocuk ve Çevre" konulu açık oturumu.

§ 18 Şubat 1978'de Türkiye Eski Muharipler Derneği Genel Merkezi'nin "Türk Kurtuluş Savaşı ve Türk Devriminin Evrenselliği" konulu konferansı.

§ 23 Şubat 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Temel Sözcükler ve Altay Dili Sorunu" konulu konferansı.

§ 24 Şubat 1978'de Halkevleri Genel Merkezi'nin "Halkevlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını" konulu sempozyumu.

§ 2 Mart 1978'de Tüm Öğretim Müfettişleri Derneği'nin "Atatürk'ün Önder Kişiliği" konulu konferansı.

§ 4 Mart 1978'de Türkiye Muharipler Derneği Genel Merkezi'nin "Türk Devriminin Evrenselliği ve Kendine Özgü Özellikleri" konulu konferansı.

§ 4 Mart 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Tarihsel Türkçe Sözlük Nedir ve Nasıl Hazırlanmaktadır" konulu konferansı.

§ 11 Mart 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Çocuk ve Gülmece" konulu konferansı.

§ 13 Mart 1978'de İran Büyükelçiliğinin "Büyük Rıza Şahın 100. Doğum Yılı" toplantısı.

§ 18 Mart 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Yazınımızda Dil Tartışmaları" konulu konferansı.

§ 18 Mart 1978'de Türk Muharipleri Derneği'nin "Çanakkale Savaşları ve Zaferi Yaratan İnanç" konulu konferansı.

§ 20-22 Mart 1978'de UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun "Okul Öncesi Eğitim" konulu semineri.

§ 25 Mart 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Basın Dilindeki Özleşmeye Yönelik Gelişmeler" konulu konferansı.

§ 27 Mart 1978'de Türk Kütüphaneciler Derneği'nin XIV. Kütüphane haftasının açılış töreni.

§ 1 Nisan 1978'de Türk Dil Kurumu'nun Ceyhun Atuf Kansu'yu anma töreni.

§ 1 Nisan 1978 de Türk Muharipler Derneği Genel Merkezi'nin "Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği" konulu konferansı.

§ 8 Nisan 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Halkbilim Açısından Yazınımız" konulu konferansı.

§ 15 Nisan 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Özleştirilmiş Bir Dilin Oyun Yazarlığındaki Etkinliği" konulu konferansı.

§ 18-20 Nisan 1978'de Harita Genel Müdürlüğü'nün "Ulusal Fotogrametri Birliği" sempozyumu.

§ 24 Nisan 1978'de Türk - Hindistan Kültür Derneği'nin "Dünya Hindistan'a Neler Borçludur" konulu konferansı.

§ 29 Nisan 1978'de Türk Dil Kurumu'nun "Reklam ve Dil" konulu konferansı.

§ 2 Mayıs 1978'de Uluslararası Kütüphanecilik Dernekleri Federasyonu'nun "Norveç Kütüphaneleri ve Halk Kütüphaneleri" konulu konferansları.

§ 6 Mayıs 1978'de Türkiye Eski Muharipler Derneği Genel Merkezi'nin "Başkent Ankara ve Dengeli Yerleşme Sorunları" konulu konferansı.

§ 12-14 Mayıs 1978'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tiyatro Araştırmaları Enstitüsünün "Çocuk Tiyatroları" konulu sempozyumu.

§ 17 Mayıs 1978'de Çankaya Soroptimist Kulübü Meslek Kadınları Derneğinin "Okul Öncesi Çocuk Eğitimi" konulu sempozyumu.

§ 24 Mayıs 1978'de Sosyal Hizmetler Akademisi'nin "Korunmaya Muhtaç Çocuklar" konulu paneli.

§ 30 Mayıs 1978'de Türk Eğitim Derneğinin "Hıfızırrahman Raşit Öymen Ödülü" toplantısı.

§ 5 Haziran 1978'de Türkiye Tabiatını Koruma Derneği'nin "Dünya Doğayı Koruma Günü" toplantısı.

§ 5 Haziran 1978'de UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun "Uluslararası Zorunlu Eğitim Sonrası Eğitim Sorunları" konulu kolokyumu.

§ 19 Haziran 1978'de UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun "Eğitici Yazarlar Tanışma" toplantısı.

§ 20 Temmuz 1978'de Korsavaş Derneği'nin "Kıbrıs Barış Harekâtının IV. Yıldönümü" toplantısı.

§ 15 Eylül 1978'de UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun XV. Dönem Genel Kurul toplantısı.

§ 18-29 Eylül 1978'de Gümrük ve Tekel Bakanlığının "Kurs Geliştirme ve Eğitim" semineri.

§ 25-26 Ekim 1978'de Türk Eğitim Derneği'nin "Ulusal Eğitim" semineri.

§ 27 Kasım 1978'de Çankaya Soroptimist Kulübü Meslek Kadınları Derneği'nin "Harf Devriminin 50. Yılı" paneli.

§ 9 Aralık 1978'de Türkiye Okul Öncesi Eğitimini Geliştirme Derneği'nin "Hukuk ve Sağlık Açısından Çocuklarımız" konulu sempozyumu.

§ 25 Aralık 1978'de Sanat, Kültür ve Turizm Derneği'nin İnönü'nün 5. Ölüm Yılı Anma Töreni.

§ 20-29 Aralık 1978'de Hindistan Büyükelçiliğinin kitap sergisi.

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA YARDIM

§ Sumer Dili ve Grameri Araştırmaları adlı yapıtı için Londra'da British Museum'da ve Paris'te yapacağı 15 günlük araştırmaları için üyelerimizden Prof. Dr. Mebrure Tosun'a 37.807 liralık bir yardım yapıldı.

§ Hazırlamakta olduğu "Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi" adlı yapıtının Birinci Haçlı Seferleriyle ilgili batılı kaynaklar üzerinde çalışmak üzere Almanya'nın "Deutscher Akademischer Austauschdienst" kurulundan üç aylık burs sağlayan üyelerimizden Prof. Dr. Ali Sevim'e Ankara - Münih yoluğu karşılığı 17.218 liralık bir yardım yapıldı.

§ İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde Berlin Kongresi ile ilgili belgeler üzerinde araştırma yapmak üzere üyelerimizden Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'a 4.000 liralık bir yardım yapıldı.

§ Antik Side suyuollarının incelenmesi için üyelerimizden Prof. Dr. Jale İnan'a 40.000 liralık bir yardım yapıldı.

§ Silifke dolaylarında arkeolojik araştırmalar yapması için üyelerimizden Prof. Dr. Semavi Eyice'ye 15.000 liralık bir yardım yapıldı.

§ Tabula Imperii Romani için İzmir ve Karya bölgelerinde araştırma yapmak üzere Ender Varımlıoğlu'na 6.000 liralık bir yardım yapıldı.

KURUMUMUZA YAPILAN ZİYARETLER

§ Kıbrıs Türk Federe Devleti Başbakanı Sayın Nejat Konuk 1977 Ağustosunun sonunda Kurumumuz üyelerinden üçünün Kıbrıs'a yaptığı ziyarete karşılık olarak 23 Ocak 1978'de Kurumumuzu ziyaret etmiş ve çalışmalarımız hakkında bilgi almıştır.

§ Bengaldeř'te Dakka Üniversitesi İşlâm Tarihi ve Kùltürü Bölümü öğretim üyelerinden Doçent Dr. Sufia Ahmet 19 Haziran 1978'de Kurumumuzu ziyaret ederek çalışmalarımız hakkında bilgi almıştır.

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILI ÇALIşMALAR VE UNESCO'NUN KARARI

Bilindiği gibi Atatürk'ün 100. doğum yılı kutlama çalışmalarına Kurumumuz önderlik etmiştir. 1974 başında Genel Müdürümüzün Atatürk ve Türk Devrimi Araştırma Merkezine yaptığı öneri Yönetim Kurulumuz ve Genel Kurulumuzca da benimsenerek bir çalışma programı hazırlanmış ve bu program VIII. Türk Tarih Kongresinde Genel Müdürümüzün raporunda kamuya duyurulmuştu. Konu ile yakından ilgilenen koruyucu Başkanımız Cumhurbaşkanı Sayın Fahri Korutürk, hükümetçe, yapılacak işler hakkında da bizden bir öneri istemişti. Hazırlanan öneri 17.II.1977 tarihli yazımızla Cumhurbaşkanlığı Genelsekreterliđine bildirilmiştir. Cumhurbaşkanlığından hükümete aktarılan bu öneri üzerine hükümetçe bazı girişimlerde bulunulmuş, nihayet Başbakanlık bu çalışmaların tek elden yürütülmesi için Kùltür Bakanlığını görevlendirmiştir. Kùltür Bakanlığının bu maksatla hazırladığı kanun tasarısının yakında meclise sunulacağı anlaşılmıştır.

Kurumumuzun çalışmalarına gelince: şimdiye kadar başlanmış olan işler şunlardır:

1 - Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin eski ve bugünkü Türkçeye çevrilmiş metinlerinin gerekli dizinler ve açıklamalarla hazırlanmasına, Sayın İsmail Arar, Sayın Sami Özerdim ve Genel Müdürümüzden oluşan bir yarkurulca başlanmıştır.

2 - Atatürk'ün öteki söylev ve demeçleriyle anıları da aynı biçimde yayına hazırlanacaktır.

3 - Son yıllarda meydana çıkan belgelerin de ışığı altında Atatürk'ün biyografisinin yeniden yazılmasına başlanmıştır.

4 - Atatürk devriminin dünyadaki yankıları, belli başlı yabancı gazeteler taranmak suretiyle, üyelerimizden Bilâl şimşir tarafından toplanmasına başlanmıştır.

5 - Atatürk'ün tarih çalışmalarına ait belgelerle özel mektupları üyelerimizden Prof. Dr. Afet İnan tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

6 - Türklerin bilime hizmetleri konusunda üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı büyük bir yapıt hazırlamaktadır.

7 - Atatürk devrimini en iyi yorumlayan üç yapıta ellişer bin lira ödül ve-rileceği gazetelerle yazarlarımıza duyurulmuştur.

8 - Yerli ve yabancı son yayınları da içine alacak bir Atatürk ve Cumhuriyet bibliyografyasının hazırlanmasını Sayın Erol Erdinç üzerine almış ve büyük bir bölümünü bitirmiştir.

UNESCO'nun 24 Ekim - 28 Kasım 1978 tarihleri arasında Paris'te kendi merkezinde toplanan XX. genel konferansında 27 Kasım 1978 günü sosyal bilimler ve bu bilimlerin uygulanması ile ilgili III. komisyonun Atatürk'ün 100. doğum yılının UNESCO'ca kutlanması hakkında hazırladığı rapor iki çekimser oya karşı 82 oy ile kabul edilmiştir. Daha sonra Genel Kurulca da onaylanan bu kararı önemi dolayısıyla aşağıya alıyoruz:

GENEL KONFERANS

Uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolunda çaba göstermiş kişilerin gelecek kuşaklar için örnek olacakları *inancı* ile,

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK'ün doğumunun yüzüncü yıldönümünün 1981 yılında anılacağını *hatırlayarak*,

UNESCO'nun üzerinde çalıştığı tüm alanlarda olağanüstü bir devrimci olduğunu *gözünde tutarak*,

Özellikle sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri olduğu *inancı* ile,

Dünya ulusları arasında karşılıklı anlayışın, sürekli barışın değerli öncülüğünü yapmış olduğunu; tüm yaşamı boyunca insanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağının doğacağına *inancını unutmadan*,

Genel Konferans,

Eylemi her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygı yönünden gerçekleşen Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ATATÜRK'ün kişiliği ve eserinin çeşitli yanlarını belirtmek amacıyla, giderleri Türk hükümetince karşılanmak üzere, 1980 yılında düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantı konusunda düşünsel ve teknik planda UNESCO'nun işbirliği etmesine *karar verir*.

Bu kararın uygulanması için gereken tüm düzenlemelerin gerçekleştirilmesini Genel Direktörden *rica eder*.

ATATÜRK'ÜN VASIYETİ ÜZERİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİYLE ÇIKAN ANLAŞMAZLIK

Atatürk'ün vasiyeti gereğince Türkiye İş Bankasının 1977 kârından Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına düşen paydan 4.179.967 lirası "Mevcut hukukî durumla ilgili olarak alınacak görüşlerden sonra verilecek karar sonuna kadar şimdilik Cumhuriyet Halk Partisi hesabında tutulacaktır" ifadesiyle Parti Genel Sekreterliğinin Kurumumuza yazdığı 28. IV. 1978 tarihli yazı üzerine Başkanımız ve Genel

Müdürümüz, avukatımız rahmetli Tahir Sebük ve Dil Kurumu heyeti ile birlikte Parti Genelsekreterini ziyaret ederek alıkoymanın gerekçesi sorulmuş ise de, avukatlarının gerçeklere uymayan ifadeleri sonunda durumun hukukçulara inceleneceği cevabı alınmıştı. Bunun üzerine Parti'ye yazdığımız 5. V. 1978 tarihli bir yazı ile bu alıkoymanın 1944'de Atatürk'ün parası ile Partice satın alınan ve fakat gelirleri Kurumlara bırakılan, daha sonra Bayan Sabiha Gökçen'in açtığı dava üzerine Yargıtay kararıyla Atatürk'e ait olduğu kesinleşen hisse senetlerinin gelirleriyle ilgili bulunduğu yazılmış ve bu yanlışlığın düzeltilmesi istenmiş ise de, yedi ay geçtikten sonra Parti'den alınan 25.XI.1978 tarihli yazı ile Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden üçünün bu konudaki mütalaaları bize bildirilmiştir. Bu mütalaada ihtiyatlardan sermayeye aktarılacak suretiyle verilen yeni hisse senetleri gelirlerinin Kurumlara ait olduğu kesinlikle saptanmakta, ancak ölenlerin aylıklarının Parti'ye kalacağı, Yargıtay kararına uygun olarak, belirtilmekte, fakat burada da İnönü'nün çocuklarına yardım yapılmış varsayımı ile hareket edilerek ve yaşayanların da yine Yargıtay kararına aykırı olarak üzere aylıkları sekiz kata çıkarılmak suretiyle her iki Kurum için 2.298.000 lira gibi büyük bir paranın Partiye kalması gerektiği ileri sürülmektedir. Gerçeklere ve Yargıtay kararlarına aykırı olan bu mütalaaya da 7.XII.1978 tarihinde itiraz edilmiştir. Hakkımızı alamazsak, yargı yoluna başvurmamız gerekecektir.

ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN ÇALIŞMALARI

- 1) Yıl sonuna kadar işlemleri tamamlanarak, sınıflandırılan ve dosyalarına konan kupür sayısı (840 kupür eklenmesiyle) 63.717 olmuştur.
- 2) Atatürk ve Devrimleri ile ilgili 15 tefrika derlenerek, tefrika sayısı 627'ye çıkarılmıştır. Bunların fişleri yazılmış, tasnifi yapılmıştır.
- 3) 537 makale ve haber fişi yazılarak, tasnifleri yapılmış fişlerin kataloğa yerleştirilme işi tamamlanmıştır. Fişlerin toplamı 73.188'i bulmuştur.
- 4) Atatürk ve Devrimleriyle ilgili eserlere 250 kitap fişi daha eklenerek 3919'a yükseltilmiştir.
- 5) 3-4 Kasım günlerinde düzenlenen Harf Devrimi Sempozyum'unun konuşmaları banta alındı ve yazımına başlandı.
- 6) Sermet Baykurt'tan babası Cami Baykurt'a ait 5 defter, 2 berat zarfı, 1 gazete, 2 harita, 16 adet yazılı kâğıt alındı.
- 7) Refik Koraltan'ın kızı Ayhan Timurtaş'dan 3 fotoğraf alındı.
- 8) Necib Ali Küçüka'nın oğlu Vural Küçüka'dan 1 fotoğraf, 1 mecmua (7 Gün) alındı.
- 9) Burhanettin Onat'ın kızı Güler Zaim'den, babasının yazmış olduğu 7 defter incelenmek üzere alındı.
- 10) Nâzım Başkaya'dan babası Yusuf Başkaya'ya ait 34 belge alındı.
- 11) Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Esad Asaf Bey'e ait 368 belge eski yazıdan yeni yazıya çevrildi ve gene bu konuyla ilgili Esad Asaf Bey'in anıları yeni yazıya çevrildi.
- 12) Bayan Saadet Sevencan'dan alınan belgelerden 95 tanesi eski yazıdan yeni yazıya çevrilip, sıralandı.

KİTAPLIK ÇALIŞMALARI

Aksesyon :

Bu yıl içinde Kitaplığımıza 425'i satın alınmak, 566'sı bağış, 284'ü değişim ve 232'si T. T. K. yolu ile olmak üzere toplam 1507 kitap, 1435 gazete, 34 yazma, 2 fotokopi, 5 mikrofilm gelmiştir. Ayrıca 1231'i bağış ve değişim, 544'ü satın alınmak suretiyle 1775 dergi koleksiyonumuza katılmıştır.

Kataloglama :

Yukarıda dökümü gösterilen eserlerin kayıt, fiş vb. kataloglama işlemleri tamamlanmış, ayrıca Kütüphanemize çeşitli yollarla gelmiş olan yaklaşık 10.750 fotoğrafın tasnifi yapılarak 2450 fiş üzerinde toplanmıştır. Böylece 20 ayrı arşivin fişleri tamamlanarak çoğaltılmaya başlanmıştır. Bu konuda bize yardımcı olan Sayın Emekli Harita Albayı Edip Özkale'ye teşekkür ederiz.

Sayın Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Arşivine yeniden getirdiği 98 el yapması resimler de fişlenerek yerlerine konulmuştur.

Kitap deposu :

1978 yılı sonunda kitap sayımız 72.297'ye dergi varlığımız 70.551'e, yazmalar 897'ye, fotokopiler 169'a, mikrofilmler 184'e ulaşmıştır.

Okunan kitaplar :

Bu yıl okuyucu salonunda 15.546 kitap, 3289 dergi, 315 gazete, 43 harita, 12 yazma okunmuş; 510 kitap da dışarı verilmiştir. Ayrıca yazılı ve sözlü olarak gelen başvurular cevaplandırılmıştır.

Cilt :

Bu yıl 517 kitap, gazete ve dergi ciltlenmiş, fotoğraf arşivimiz için de 442 adet resim yapıştirilmiştir. Ayrıca Kitaplık dışı 961 adet kitap, dosya evrak vb. ciltler yayın satış ve muhasebe büroları için yapılmıştır.

Değişim :

Bu yıl 51'i özel olmak üzere 262 şahıs ve müessese ile yayın değişimi yapılmıştır.

Parasız dağıtım :

Kurum yayınlarından bu yıl çıkan 14 kitap ve 5 Belleten; 36 Asıl, 23 Muhabir, 14 Şeref üyesi ile 79 şahıs, 34 makam, 44 kurum, müze ve kitaplığa parasız olarak gönderilmiştir.

Kurumumuz tarafından bastırılmış olan "X. Klasik Arkeoloji Kongresi" adlı kitapdan da 36 asıl üyeye parasız dağıtım yapılmıştır.

Ayrıca Kurumumuza kitap yardımı için başvuran dört kuruluşa konuları ile ilgili yayınlarımızdan gönderilmiştir.

Kitaplık komisyonu :

Kitaplık komisyonu gerek duyuldukça toplanmış kitaplıkla ilgili işleri görüşmüştür.

Sergi :

Atatürk'ün kurmuş olduğu Türk Tarih Kurumu'na verdiği önemi belirtmek ve Kurumumuzun çalışmalarını geniş topluluklara duyurmak amacı ile "Anıtkabir Derneği"nin önerisi üzerine yayınlamış ve Kurumumuzun kuruluşu ile ilgili resim, belgeler ve Atatürk'ün sözleri derlenerek Anıtkabirin bir salonunda sergilenmiştir.

Ayrıca Harf Devriminin 50. Yılında Kurumumuzda düzenlenen sempozyum nedeni ile bir sergi açılmış ve konuyu içeren bir broşürün hazırlığı yapılmıştır. Bu konuda bize yardımcı olan Sayın Sami Özerdim'e teşekkür borçluyuz.

KAZILAR

Eskiçağ Kolunca verilen kararlar gereğince bu yıl Alacahöyük, Perge, Kültepe - Kaniş, Maşathöyük, Konya Karahöyüğü, Bayraklı, Erythrai, Çavuştepe, Acemhöyük, İkiztepe kazıları ile Side suyolları çalışmalarına devam edilmiştir.

Bu yılki kazılar hakkında kazı kurulları başkanlarından aldığımız raporları olduğu gibi sunuyoruz:

1 — *Alacahöyük'te 1978 Yılı Çalışmaları :**Alacahöyüğün 1978 kazı heyeti ve çalışma günleri :*

Başkan; Dr. Hâmit Zübeyr Koşay, Arkeolog Mimar Mahmut Akok, Muhasip Ahmet Bekçi, Kültür Bakanlığı Kazı Temsilcisi; Filolog Ahmet Bal'dan kazı heyeti meydana geliyordu.

Alacahöyük'te kazı ve restorasyon çalışmalarına, 24 Haziran 1978 de Ankara'dan hareket eden heyetimiz 26 Haziran 1978 günü kesin olarak yerinde işe başlamıştı.

Höyükte aralıksız kazı ve restorasyon çalışmaları, 31 Temmuz 1978 gününe kadar otuzbeş gün sürdürülmüştür.

Alacahöyük'te 1978 kazı mevsiminde arkeolojik çalışmalar :

Kazı heyetimizin kabul ettiği bir çalışma programına göre, Höyük üzerinde biri, kuzeyde, ötekisi de güney yönde, iki ayrı alanlarda kazılar yapılmıştır. Mevsim çalışmaları olarak eski kazı alanları baştan başa temizlenmiş ve küçük onarımları yapılmıştır. Gerekli görülen bölümlerde, yerlerinde yaşıtılmalarına lüzum olan tarihî mimarî kalıntılar restore edilmiştir.

Kuzey yöndeki kazı çalışmaları :

Genel planın XXIV - XXXIV/42-46 kareleri içine raslayan alanlarda, kısmen genişlemek yolu ile, derinleşerek yapılmıştır. Bu kazı yerinin üst seviyelerinde, Frig çağı yapı ve küçük eser buluntularıyla karşılaşıldı. Daha alt seviyelerde, Hitit çağı tabakasına ulaşıldı. Hitit tabakası içinde, belirgin bir alanda, yapı kuruluş karakteri, Eski Hitit krallık çağına bina çatıklarına benzeyen ve geniş ölçüde yangın görmüş yapı kalıntılarına rastlanıldı. Bu binanın araları ağaç dikmelerle güçlendirilmiş, taş ve kerpiç duvarları, yarı yanmış ve toprak dam örtüsünü taşıyan ağaç kirişlerin kalıntıları, her tarafta açıklıkla görülebiliyordu. Duvar yüzleri ve taban döşemeleri kalın bir çamur harçla sıvalı idiler. Bu kazı alanında ele geçen her iki çağa ait arkeolojik belgeler ve buluntular, gereğince incelenerek tesbit edildiler.

Güney yöndeki kazıda :

Genel planın, XL-XLII/58-64 karelerine rastlayan alanda, bir bölümü genişletilerek sürdürüldü. Bu yerde 1967 ve sonrası kazılarda ulaşılan ve elde edilen Eski Hitit çağı tabakası içindeki yapı kalıntıları temizlenerek, daha aşağıdaki bir başka seviye Hitit tabakasına ulaşılmaya çalışıldı. Her iki seviye arasındaki topraklar dikkatli bir inceleme ile kaldırıldılar. Elde edilen küçük buluntular dikkatle toplandılar. Bu yerdeki kazılar kesin olarak yeni bir yerleşme tabakasına ulaşmıştı ki, gelecek mevsimde araştırılmak üzere bırakıldı.

Restorasyon çalışmaları :

Hitit çağı büyük imparatorluk döneminde Alacahöyük'te kurulmuş şehir surlarının, batı yönü kapısının (Poternli kapı) çıkış yönüne göre, sol burcunun sandık biçiminde çatıklı temel duvarlarında, bu mevsimde, elde edilen malzeme ve imkânlarla belirgin bir düzeyde yükseltmeleri yapıldı. Bu yol ve çalışmalarla batı kapısının temel çatıkısı, daha güçlü daha anlamlı ve gelecek için güvenli bir duruma getirildi.

Alacahöyük'ün eski kazı alanlarında geniş ölçüde temizlik ve küçük düzeltme onarımları yapıldı. Alacahöyük'te arkeolojik alanların sınırlarını oluşturan, demir direkli ve tel örgülü çevre koruyucusu, yeni baştan elden geçirilerek, bozuk ve dağınık bölümler düzeltililer.

Höyüğün güney yönünde, yeni istimplâk alanlarına, bu mevsim kazılarından çıkarılan topraklar taşınarak bu yerlerde geniş ölçüde tesviyeler yapıldı.

Orta Anadolu tarih ve arkeolojisinin günümüze ulaşabilen ve yerinde yaşatılan varlıklarıyla Alacahöyük, son mevsimlerin kazıları ve restorasyonlarıyla gelecek çalışmalar içinde, ümit verici bir kazı yeri olmakta, devam edecektir ve etmektedir.

DR. HÂMİT ZÜBEYR KOŞAY

Arkeolog Mimar
MAHMUT AKOK

2 — Perge Kazısı 1978 Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adlarına yürütülen 1978 yılı Perge kazısı 11 Eylül'den 24 Ekim'e dek sürmüştür. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile Uluslararası Side Dostları Vakfı da kazıları maddî olanaklarla desteklemiştir. Bütün bu kuruluşlara teşekkürlerimiz sonsuzdur.

Başkanlığımızdaki kazı ekibi, Başkan yardımcısı Asistan Dr. Halûk Abbasoğlu, Arkeolog - Mimar Ülkü İzmirligil, Topograf Adnan Şakar, Asistan Ahmet Vedat Çelgin, Epigrafya Uzmanı İsmail Kaygusuz, Arkeolog Füsün Arman, Arkeolog Semra Sarıbekiroğlu, Arkeolog Restoratör Said Başaran, arkeoloji öğrencilerinden, Hüseyin Akıllı, Solmaz Akın, Zeynep Koçel ve Veysel Tolun'dan oluşmuştur. Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak bu çalışmalarımıza Antalya Müzesi Asistanlarından İ. Akan Atılâ katılmıştır.

1978 yılı çalışmalarımızı, I. Kazılar, II. Nekropol Araştırmaları, III. Topografik Çalışmalar, IV. Epigrafik Çalışmalar, V. Mozaik Çalışmaları, VI. Onarım Ön - Hazırlıkları, VII. Heykel Onarımları başlıkları altında toplayabiliriz.

I. Kazılar:

1. *Ana sütunlu cadde (J1) kazısı:*

Caddenin doğu kanadında geçen yıl kalındığı yerden başlanarak, kuzeye doğru devam edildi. 121-128 no'lu postamentler önüne rastlayan yol şeridi ve kanalın içi temizlendi. Mimarlık buluntuların yanısıra, yuvarlak kaide, üzerindeki onur yazıtından dolayı önemlidir. Kanalın içinde diğer bir onur yazıtı in situ bulundu.

Caddenin ana kavşaktan güneye doğru sürdürdüğümüz doğu kanalı kazısına da devam edildi. Portike ilişkin mermer sütun gövdeleri, başlıkları ile iyi cins kireç taşından arkhitrav parçaları meydana çıkarıldı.

Cadde üzerine kavşağa yakın sonradan yapılmış şapelin güney duvarının önü ve kanal içi de açıldı. Buluntular arasında, üzerindeki yazıtın Asklepios'a adak edildiği anlaşılan sunak önem taşır.

Böylece, caddenin doğu kanadının kazısı traktörlerin işlemesi için bırakılan ufak bir kısmı dışında tamamlanmış oldu.

Caddenin bu yıl batı kanadında da kazıya başlandı. Caddenin doğu kanadı postamentlerine göre 116-120 no'lu postamentler arasına rastlayan portik, dükkânların fasadı ve yol şeridi açıldı. Kireçtaşı postamentler, granit sütunlar, mermerden kaide ve sütun başlıkları meydana çıkarıldı. Bu bölümü güneyden dikey kesen, doğu-batı yöneltisindeki yolun (J10) ufak bir kısmı açıldı. Burada ikinci kez kullanılmış kaide, birçok ünvanlarından önemli bir kişi olduğu anlaşılan Titus Aurelius Phlogius'un onurlandırdığı Kyreina Ploteinos'a ait yazıtından ötürü önemlidir.

Heykeltraşlık buluntular arasında, mermerden yapılmış defne çelenkli Apollon başı, hem çok iyi korunagelmış durumu, hem de nefis işçiliğiyle en başta gelir. Orijinali M. Ö. 4. yüzyıla dayanan baş, M. S. 3. yüzyılın başlarına tarihlenir. Gene aynı yerde bulunmuş, mermerden, hilâl biçiminde diademli Artemis başı da oldukça iyi durumda korunagelmiştir. Orijinali M. Ö. 4. yüzyıla dayanan baş, M. S. 2. yüzyılda yapılmıştır.

Kazı sonunda alanda düzenleme yapıldı. Bu arada, 117 no.lu postament üzerine tüm halde ele geçen granit sütunu dikildi ve üzerine başlığı oturtuldu.

2. *Agoranın kuzeyindeki (J2) caddesinin kazısı:*

1975 ve 1976 yıllarında J2 caddesinde çalışılmış, 1-17 no.lu postamentler ve bunlara ilişkin kaide, sütun gövdeleri, İon düzenindeki başlıkları ile saçaklık parçaları meydana çıkarılmıştı. Bu yıl kalındığı yerden başlanarak 30 no.lu postamente ulaşıldı. Cadde portikinin bu bölümü ile ilgili mimarlık parçaları da elde edildi.

Heykeltraşlık fragmanlar arasında, Hephaistos başı sayılabilir.

Kazı sonunda, özellikle caddenin 1979 onarım programına alındığı göz önünde, tutularak, düzenleme yapıldı. Ayrıca, yolun girişinde bir kemerin üst yapısına ilişkin, arkhitrav, bombeli friz ve arslan başı çörtlenli saçaklık parçaları orijinal şekline göre yanyana ve üstüste getirilerek düzenlendi.

3. *Anıtsal Nymphaeum'un (F2) fasad duvarı arkasındaki mekânın kazısı:*

Anıtsal çeşmenin 1968 de esas cephesi, 1977 de iki yan cepheleri meydana çıkarıldı. Bu yıl mekânın içindeki moloz tamamen temizlendi. Böylece, mekânın iç mimarlığı ve çeşmenin su sistemi hakkında bir fikir edinmek mümkün oldu.

4. Güney hamamı (I) kazısı :

1977 de hamamın palaestrasının sınırlarını saptamak amacıyla yapılan sondajlar sırasında, güney portikinin batı köşesinde Perge heykeltraşlığının şaheserlerinden birini, "Sandal Bağlayan Hermes" heykelini bulmuştuk.

Bu yıl Palaestranın güney portiki tümüyle açıldı. Propylon (H) ile doğu portikinin ilişkisi saptandı.

Heykeltraşlık buluntuları arasında çıplak erkek heykelini sayabiliriz. 2.00 m. yüksekliğindeki heykel 12 parça halinde ele geçmiş, İstanbul Arkeoloji Müzesi restoratörlerinden Nejat Özatay tarafından onarılarak ayağa kaldırılmıştır. Heykelin duruş motifi ve vücut oranları, orijinal M. Ö. 5. yüzyıla dayanan Diomedes heykelinin bir kopyası olduğunda kuşku bırakmaz. Bu tip, Romalılar zamanında imparator portrelerinde çok kullanılmıştır. Buna dayanarak, kaybolmuş başın bir imparator portresi olduğunu söyleyebiliriz.

II. Nekropol araştırmaları:

Antik siti çeviren tel örgü dışında kalan Perge nekropolü üzerinde bugün köylülerin tarla ve evleri bulunmaktadır. Son yıllarda giderek artan tahribat ve soygunculuğu önlemek amacıyla bu yıl çalışmalarımızı nekropol alanında da sürdürdük. Kentin doğu ve batı nekropolünde sistemli yüzey araştırması yapıldı. Yüzey buluntuları toplanarak Antalya Müzesi'ne teslim edildi. Yüzey araştırmaları bazı yerlerde bizi anıt veya lâhitlerin etrafını açmağa zorladı. Bu arada, tüm durumda lâhit, ostohek, lâhit kapakları, ya da bu tür yapıtlara ilişkin parçalar bulundu. Nekropol araştırmalarımız birçok yönden verimli oldu. Toprak üstü kalıntıların saptanması, korunmaları açısından atılacak ilk adımdı ve yapıldı. Bu araştırmalar sonucu Antalya Müzesi çok sayıda ve önemli yapıt kazandı.

Bunlar arasında en başta, biri Artemis'e, diğeri Asklepios'a adak edilmiş iki sunağı sayabiliriz. Birincisinin dört yüzeyi de köşelerde koç başlarına tutturulmuş gırlandlarla süslüdür. Esas cephesinde gırland boşluğunda Apollon büstü vardır. Yazıt gırlandın üstünde ve altında yer alır.

Müzeeye nakledilen iki friz parçası değişik motifleri açısından önem taşır. Bunlardan birinde gırlandların Medusa başları tarafından taşınması ilginçtir. İkincisi bir frizin köşe parçasıdır. İlk imparatorluk dönemine ilişkin parçanın işçiliği itinalıdır. Gırlandların uçlarından bağlı olduğu thyrsosları Eros'lar omuzlayarak taşırlar. Bu motife, bildiğimiz kadar başka yerde rastlanmamıştır.

Müzeeye nakledilen kapaklardan biri tam, birinin ise alınlık kısmı mevcuttur. Tam olanın alınlığının ortasında Medusa başı vardır. Diğerinde Medusa başının işlenmesi için yüzeyi kaba bir çıkıntı bırakılmıştır. Alınlığın içinde ve silmesinde yazıt vardır.

Lâhit parçalarından önemli olarak sayacağımız parça, gırlanlı bir lâhidin uzun cephesine ilişkindir. Gırland boşluğunda bulunan akanth yapraklarından bir çelenk içinde bir Eros'un vücudunun yukarı kısmı dışarı doğru çıkmaktadır. Gırlanlı lâhit araştırmaları için önemli bir parçadır.

III. Topografik çalışmalar:

Kentin topografik planına ilâve edilmek üzere, doğu ve batı nekropol sınırları takeometrik çalışmalarla saptandı. Yeni kazı alanlarının ölçüleri tamamlanarak, plan çalışmalarına eklendi. Stadium ve sura ilişkin ölçü kontrolleri yapıldı.

IV. Epigrafik çalışmalar:

1978 yılı kazılarında 68 yazıt trase edilmiş, herbirinin estampajı yapılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Bunlardan 18'i bu yıl yapılan kazılarda meydana çıkarılmıştır. Diğer 50 si ise, kentin içinde, doğu ve batı nekropollerinde ve çevre köylerin (Toparlar, Eyilik mahalleri, Ağalar köyü) arazilerinde tarama ve araştırmalarla saptanmıştır.

Sadece 4 tanesi Lâtince olan yazıtların, M. S. 1. yüzyıldan M. S. 7. yüzyılın ilk yarısına dek uzanan Roma İmparatorluk ve Bizans dönemlerinde ilişkin olduğu anlaşıldı.

Bu yıl birçok türden yazıt ele geçmiştir:

1. Sunaklar üzerindeki yazıtlar :

Bunlar sunağın hangi tanrıya, kimin tarafından ve ne nedenle adak edildiğini açıklar:

2. Onur yazıtları :

İmparator, Procurator ve kente hizmet etmiş soylular adına dikilmişlerdir.

3. Lâhitler üzerinde bulunan yazıtlar :

Bunlardan ikisi sonradan murçla silinmiştir.

4. Mozaik yazıtları :

Bunlar mozaik yapımları ve onarımı ile ilgilidir.

V. Mozaik Çalışmaları:

1978 Perge kazısı mozaik çalışmaları, güney bazilikasının (G) kuzey girişine açılan portike, agora'nın batı girişinde (A ve B) ana sütunlu caddenin (Ja) 84 ve 126 no.lı postamentler arasında uzanan bölümlerinde yapılmıştır. Bu alanda toprak ve moloz altında bulunan mozaikler temizlenmiş etüd edilmiş, onarılmış, fotoğrafları çekilmiş, harç ve tessera örnekleri alınmıştır. Kazı dönemi sonunda koruma amacı ile tüm temizlenmiş mozaiklerin üzeri kumla örtülmüştür.

VI. Onarım Ön - Hazırlıkları :

Perge agorasında 1975 yılından bu yana Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından uygulanmakta olan onarım çalışmaları, kazı ekibiyle işbirliği halinde devam etmektedir.

1978 yılında Perge kazısı sırasında, 1979 yılı onarımına ön hazırlık olmak üzere yapılan işler :

1. Agora'da ortalama 5-6 ton ağırlığında olan granit portik sütunlarından tüm olanları, DSİ'den sağladığımız vinç yardımıyla postamentlerin üzerine oturtulmuştur.

2. Portik sütunlarından parçalar halinde olanlar, numaralanarak postamentlerin önünde yerde düzenlenmiştir.

3. Agora'nın içinde devşirme malzeme olarak kullanılan sütun kaideleri ve sütun başlıkları daha sonra etüd edilmek üzere agoranın ortasındaki alanda gruplanarak düzenlenmiştir.

4. Agora'nın kuzeyindeki kazısı tamamlanmış olan J2 caddesindeki mimarlık elemanları (postamentler, kaideler, sütun başlıkları v.s.) oldukça iyi korunagelmiş durumdadır. Bu caddenin gelecek yıl yapılacak onarımı için Mimar - Arkeolog Ülkü İzmirligil onarım projesini hazırlamaktadır.

VII. Heykel onarımları:

1978 yılı kazısının son günlerinde hamamda bulunan erkek heykeli, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Restoratörlerinden Heykeltraş Nejat Özatay tarafından ayağa kaldırılmıştır. Bu arada, 1953 yılından bu yana yapılan kazılarda bulunan ve henüz yerde yatan 5 adet önemli torso da ayağa kaldırılmıştır. Ayrıca, 1977 yılı kazısında gene hamamda bulunmuş olan ve heykeltraş Nejat Özatay tarafından ayağa kaldırılan "Sandal Bağlayan Hermes" heykeli üzerinde kendisiyle bir deney yaptık. Heykelin elleri bulunmamıştı. Bu tipin sağ eli yalnız Münih Glyptothekinde saklanan replikte kalmıştır. Bu elin Münih'ten temin ettiğimiz mulajını heykeltraş Nejat Özatay alıştırarak, heykelimizin koluna yapıştırdı. Yayınımızda değerlendirmek üzere çeşitli fotoğraflarını çektikten sonra bu el gene uzaklaştırıldı.

PROF. DR. JALE İNAN

3 — Kultepe'de 1978 Çalışmaları :

Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına yürütülen Kultepe - Kaniş Kazılarının 1978 dönemi çalışmaları, benden başka, Doç. Dr. Kutlu Emre, Arkeolog Hamdi Kodan, Desinatör Cengiz Erol, Fotoğraf Selâhattin Öztartan, Restoratör Abdullah Çulha'dan oluşan heyet tarafından yönetilmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü meslektaşımız Arkeolog Hayri Özeksi temsil etti. Ayrıca, kazılara görgü ve bilgilerini arttırmak üzere öğrenciler de katılmıştır.

Sitadelde, sarayın doğu - dış çevre duvarı üstündeki Hellenistik Çağın sur parçası incelenmiş; ve bu yöndeki saray odalarının M. Ö. 1. binin ikinci yarısında ve B. Hrozný kazıları döneminde tahrip edildiği saptanmıştır. Önümüzdeki kazı mevsiminde Büyük Sarayın güney çevre duvarı ile doğu duvarının bağlantısı ve böylece sarayın kapladığı bütün alan açılmış olacaktır.

Karum'un merkezi kesiminde yapılan kazılar I a, I b, ve II yapı katlarının önemli kesimlerinin açığa çıkarılmasını sağlamış; mimarlık yazılı belgeler - mühür baskıları ve mezarlar hakkındaki bilgimizin artmasına neden olmuştur. I a katı iyi korunmuş yapı temelleri ve özellikle, önemli bir kısmı yine o çağda soyulmuş zengin mezarları ile karşımıza çıkmıştır. I. a katı mezarlarının çoğunluğunu taş sandukalar oluşturmaktadır. Bunların önemli bir kısmının ölü hediyeleri ustalıkla, çalınmıştır. Yalnız görülmeyenler ve beğenilmeyenler dahi çok öğretici kalıntılar durumunda olup, aralarında ünik madenî eserler vardır.

I b katı evleri I a katı temellerinin 50 cm. - 1 m. altında ve II yapı katının yangın enkazı üstündedir. Bu katın seramiği, madenî eserleri ve sınırlı miktardaki tabletleri, Assur Ticaret Kolonileri Çağının Geç safhası/Eski Babil dönemi ile çağdaş olan evresi bakımından çok önemlidir. I b katı tabletlerinin sayısı çok artmıştır. I b ve I a seramiği arasındaki farklar ve iki şehirin üst üste konumu Karum'un I a döneminde ve özellikle merkezî kesiminde önemli bir yerleşim yeri oluşturduğu anlaşılmıştır.

II yapı katında, tablet ve silindir mühür baskıları çok iyi korunmuş, iki ayrı Assur'lu tüccara ait iki arşiv keşfedilmiştir. Yazılı belgeler, çoğunlukla, bodrum katını oluşturan odalarda ele geçirilmiştir. Bu odaların taş merdivenleri iyi korunmuştur. Zarfların önemli bir kısmı açılmamış durumda elimize geçti. Bunların yanında II kata ait çanak - çömlek türlerinin her çeşidi bol ve iyi korunmuş sağlam durumda, bulundu. Bunlar arasında, ilk kez elimize geçen kap tipleri de vardır. Assur'lu tüccarların şehrin bu kesiminde yanyana inşa ettikleri evlerde, birbirlerine çok yakın olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu kesimde de I b katının tabanı ile II katın tabanı arasında 1,5 metrelik bir yığıntı vardır. Bu buluntular yüzlerce tablet koleksiyonumuzu yeniden zenginleştirdi. Bilindiği gibi, Ankara, Arkeoloji Müzesinin 25.000 tablettten oluşan koleksiyonunun 18.000'ini Kültepe - Kaniş'te bulunanlar teşkil etmektedir. Her iki arşiv de doğu - batı istikametinde devam eden sokağa açılmaktadır. Daha önceki kazılarda yapılan keşiflerin de öğrettiği gibi, bu arşivlerin de karşısında, sokağın diğer yönünde ayrı kişilere ait arşivler bulunmaktadır. Bu kesimde, Assur'lu tüccarların 10 arşivden oluşan mahalleleri iyi korunmuş olup, Karum'un zengin bir kısmını temsil ettikleri anlaşılmaktadır.

TAHSİN ÖZGÜÇ

4 — Maşat Höyük - Tapigga 1978 Kazıları

Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına sürdürülen Maşat Höyük - Tapigga Kazıları, başkanından başka, Doç. Dr. Kutlu Emre, Arkeolog Mahmut Akok, Arkeolog Hamdi Kodan, Fotoğraf Selâhattin Öztartan, Restoratör Abdurrahim Çulha'dan oluşan heyet tarafından yürütüldü. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü meslektaşımız Arkeolog Hayri Özeski temsil etti. Kazılara görgü ve bilgilerini arttırmak üzere öğrenciler de katıldı.

M. Ö. 1400 yıllarına tarihlenen büyük sarayın kuzeye bakan bütün odaları kapandı, ve ayrıca kuzeydoğu kanadında 6 yeni oda daha keşfedildi. Bu odaların kerpiç duvarları ve hatta taş temelleri 19. yüzyılın sonlarında, taş temini maksadı ile, çok tahribe maruz bırakılmıştır. Sarayın kuzeye bakan odaları zemin katını oluşturmakta ve iri temel taşı blokları asıl tepeyi - sitadeli şekillendiren anakaya üstüne basmaktadır. Bu inşa tarzında usta olan Hititler, aynı başarıyı Tapigga'da da göstermişlerdir. Sarayın doğuya bakan odalarının detayları aydınlatılmış ve bu kesimin II. yapı katı evresinde kesif bir şekilde iskân edildiği anlaşılmıştır.

Sarayın güney kanadındaki bölümleri II Hitit katı döneminde tahribe ve ta-
dile maruz kalmış olmasına rağmen, bu kesimde de bir kanat oluşturduğu ve hiç olmazsa bir sıra oda ile çevrildiği anlaşılmaktadır. Sarayın bu yönündeki taşları ve özellikle girişteki kesme taş ayaklar, köylüler tarafından, yakın zamana kadar sökülmekte idi. Bu yönde saray avlusu'nun sularını saray dışına akıtan kanal açığa

çıkarıldı. III Hitit katı döneminde Tapigga sitadeli, yalnız, saray ile işgal edilmiştir. Sarayın büyük avlusunu Demir Çağı yapıları doldurmuştu; burası onlar için düz bir yerleşim alanı halinde idi.

Sarayın arşiv odasında çivi yazılı bir tablet ve diğer bölümlerinde hiyeroglifli bulle ve sağlam taş mühürler bulundu.

Şuppiluliuma zamanında inşa edilmiş olan ve II Hitit yapı katını temsil eden sunaklı büyük binanın doğuya bakan 4 odasının temelleri gün ışığına çıkarıldı. Binanın derin ve iri bloklarla inşa edilmiş olan temelleri anakayaya basmaktadır. Böylece her iki yapının da altındaki Eski Tunç Çağı katları kaldırılmıştır. İki katlı olan bu binanın da ortasında bir avlusu olduğu ve altındaki sarayın önemli bir kısmını silip süpürdüğü anlaşılmaktadır.

Üç yapı katı halinde görülen Demir Çağının Eski ve Geç safhasına ait seramik ve maden, kemik eserler, bol buluntularla temsil edilmektedir. Özellikle, tabanı taş döşeli sokağın iki yanındaki 3. kat evlerinde eski üslubun güzel seramik örnekleri ile son katın çöplüklerinde Geç üslubun ve Greko - Pers döneminin tavuskuşu ve potnia teron tasvirli güzel kapları keşfedildi. Demir Çağının sonuncu yapı katının 4. yüzyılın başlarına kadar yaşamını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Geç safhada Eski üslup geleneğini sürdüren geyük tasvirli çok iri kaplar müzelerimizin eşsiz örnekleri arasındadır.

Maşat Höyük'ün batı ve doğu yamaçlarında yaptığımız kazılarda:

a) Assur Ticaret Kolonileri Çağının geç safhası ile çağdaş yapı katı,
b) Eski Tunç Çağı uygarlığının son safhasını temsil eden evreye bağlı yapılar, mezarlar açığa çıkarıldı.

c) Hitit Çağının en eski evresine ait olan bu yapı katı esaslı bir yangınla sona erdirilmiş, yapılar yanmıştır. Taban üstünde bulunan bol seramik, teknik ve biçim bakımından Kaniş Karumu Ib ve Acemhöyük ile çağdaştır. Çift başlı kartal tasvirli damga mühürler, boğa başı biçiminde rütonlar Kültepe - Acemhöyük paralellliğini kesinlikle kanıtlamaktadırlar.

d) Eski Tunç Çağı yapıları, küp ve toprak mezarları, ölü hediyeleri, seramiğin tamamı Kuzey Anadolu ve Kuzey Kapadokya seramiği türündedir. Önemli bir nokta, burada şehir içine gömme âdetinin uygulanmasıdır.

Maşat Höyük'ün kuzeydoğusunda yaptığımız kazılarda iyi işlenmiş ve bir arada toplanmış direklerin taş ayaklarına rastlandı. Bunlar atölyelerden artmış olabilecekleri gibi, saraydan başka bir binadan da alınıp burada toplanmış olabilir.

Maşat Höyük sarayı son şekli ile en iyi korunan, planı en iyi açıklanan tipik bir Hitit sarayıdır. Bazı yönleri ile bir Hitit mabedini de andırmakta ise de, saray olarak, esaslı özelliklere sahip anıtsal bir yapıdır; ve bu durumu ile Hitit mimarlık tarihinin eşsiz bir örneğidir.

Sunaklı bina da (1380 - 1335) aynı şekilde çok ilginç resmî bir yapıdır; ve sarayın tahribinden sonra onun yerine geçmiştir. Yalnız, aralarında mukayese kabul etmeyen bir boyut farkı vardır.

Ne yönden bakılırsa bakılınsın mermer kitlesi üstünden - sarp kayalıktan yükselen Maşat Höyük sarayı ovayı monümental bir yapıt olarak kucaklar görünümündedir.

TAHSİN ÖZGÜÇ

Bellelen C. XLIII, 56

5 — *Konya Karahöyükü 1978 Çalışmaları*

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülmekte olan Konya Karahöyük kazısına 1978 yılında 17 Haziran 1978 tarihinde başlanmış ve kazı çalışmaları 26 Temmuz 1978 tarihine kadar sürdürülmüştür.

Başkanlığım altındaki kazı heyetinde Arkeolog Neriman Tezcan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Hititoloji Kürsüsü asistanı Burhan Balcıoğlu, Türk Tarih Kurumu'ndan Hititolog Sedat Erkut, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi öğrencilerinden Nihal Kavaklılar, Halil Onat ve Japon uyruklu araştırma öğrencisi Sachihiro Ohmura görev almışlardır.

1978 yılında Karahöyük'te evvelce 1973-1975 yıllarında kazılmış olan T çukurunun kuzey kısmında I. katta çalışılmıştır. 1975 yılında Hitit arkeolojisinin en önemli buluntularından biri olan sfenksli kap fragmanlarını veren bu çukurda, aynı kabın bulunduğu yerin civarındaki bölge araştırılmıştır. Amacımız aynı zamanda bu kısımdaki yapı kalıntılarının T çukurunda evvelce meydana çıkarılmış olan büyük yapı ile ilişkisi olup olmadığını saptamaktır. Burada kentin önemli caddelerinin keşiştiği bir kısımda, iyi korunmuş kerpiç duvarlarla temsil edilen temiz yapı planları elde ettik.

Elde edilen küçük buluntular arasında Karahöyük'te bol miktarda ele geçmiş olan mühür baskılarından yeni örnekler anılabilir. Özellikle bunlardan bir tanesi Erken Hitit çağı glyptik sanatının en kaliteli eserleri arasındadır ve bu satırların yazarının "Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri" adlı kitabında 7 numara altında (şekil 30) yayınlanan mühüre çok yaklaşılmaktadır.

ORD. PROF. DR. SEDAT ALP

6 — *Bayraklı'da 1978 Çalışmaları :*

Bayraklı'da kazılar Eylül ve Ekim 1978 aylarında sürdürülmüştür.

1978 çalışmalarına idarem altında aşağıdaki uzman, uzman yardımcısı ve öğrenciler katılmıştır: Devlet Temsilcisi İstanbul Üniversitesi arkeologlarından Ergon Ataçeri, Ankara Üniversitesi arkeoloji asistanlarından Dr. Orhan Bingöl, T. T. K. arkeolog asistanlarından Meral Manyas, T. T. K. fotoğrafçısı Mehmet Ali Döğenci, Mimar Merdan Özdemir, Arkeolog Işık Bingöl, arkeoloji öğrencileri Sevil Jane Mac Leod, Suzan Özgürel, Dilek Erker, Murat Akurgal, Emel Erten ve Harman Çetin.

1978 kampanyasında geometrik ve 4. yüzyıl evlerinin kazılması sürdürülmüş ayrıca yayın için gerekli envanter çalışmaları yürütülmüştür.

ORD. PROF. DR. EKREM AKURGAL

7 — *Erythrai 1978 Çalışmaları :*

Erythrai'de kazı 20 Hazirandan Ağustos sonuna değin sürdürülmüştür.

1978 kazılarına Yaşar Holding Eğitim Vakfı büyük ölçüde yardımda bulunduğundan çalışmalar verimli olmuştur.

1978 çalışmalarına idarem altında başta, Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu ve Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu olmak üzere aşağıdaki uzman, uzman yardımcıları ve öğrenciler katılmışlardır: Devlet Temsilcisi İstanbul Üniversitesi arkeologlarından Ergon Ataçeri, Ankara Üniversitesi Arkeoloji asistanlarından Dr. Orhan Bingöl, İzmir Üniversitesi Arkeoloji asistanlarından Ömer Özyiğit, T. T. K. arkeolog asistanlarından Meral Manyas, T. T. K. fotoğrafçısı Mehmet Ali Döğenci, arkeolog Işık Bingöl, mimar Merdan Özdemir, Yaşar Holding Temsilcisi Ahmet Gül, Arkeoloji öğrencileri Adnan Azar, Sevil Jane Mac Leod, Suzan Özgürel, Dilek Erker, Murat Akurgal, Harman Çetin, Ayşegül Aslan, Emel Erten, Canan Aykın.

Daha önceki yıllarda Akropol'de gün ışığına çıkarılmaya başlanan ve geç geometrik dönemde aşağı yukarı 8. yüzyılın 2. yarısında kullanıldığı anlaşılan Megaron biçimli evin kazısı bitmiş ve planları da tamamlanmıştır. Ancak sözü geçen evin çevresinde kendisi ile ilgili duvarlar ortaya çıktığı için bu yerdeki çalışmalar 1979 yılında da sürdürülecektir.

Hellenistik villa'da 1978 de yapılan kazılarla evin tamamı ortaya çıkarılmış ve onun bütün planları tamamlanmıştır.

Akropol'ün batısındaki denize yakın tepe üzerinde yürütülen kazılarda büyük bir Roma villasına ait sütun kaideleri ile aynı villanın Erken Hıristiyanlık çağındaki kalıntıları bu arada geometrik özellikte M. S. 5. yüzyılda yapılmış bir çok mozaik gün ışığına çıkarılmıştır.

Klâsik Çağa ait olduğunu düşündüğümüz çifte megaronların batı yanında yürütülen kazılarda yine Erken Hıristiyanlık dönemine ait kalıntılar elde edilmiştir. Çifte meragonlar çevresindeki araştırmalar 1979 yılında da sürdürülecektir.

Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sağladığı olanaklarla harap durumda olan büyük tiyatronun kazılmasına ve bir yandan da restore edilmesine başlanmıştır. Tiyatro kazısını Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu, restorasyon işlerini ise Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu yürütmüşlerdir.

1978 yılında Geç Geometrik megaron Klâsik Çağ çifte megaronları çevresinde çalışılacak, tiyatronun restorasyonu sürdürülecek ayrıca Erythrai batı bölümünün çeşitli yerlerinde sondajlar yapılacaktır.

ORD. PROF. DR. EKREM AKURGAL

8 — 1978 Yılında Çavuştepe Urartu Kalesinde ve Van Bölge Müzesinde Yapılan Çalışmalar :

1978 yılında Eylül ve Ekim aylarında başkanlığım altında, Doç. Dr. Taner Tarhan, Doç. Dr. Ali Dinçol, Asistan Dr. Mehmet Özsait, Asistan Dr. Veli Sevin, Uzman Dr. Oktay Belli, Uzman - Konservatör Sait Başaran, Fotoğraf Uzmanı Selamet Taşkın, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi, Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri ile Eskiçağ Tarihi Kürsüsü öğrencilerinden Erdal Gökçe ve Muzaffer Işık ile Kültür Bakanlığı temsilcisi Arkeolog Ersin Kavaklı'dan oluşan heyet, Çavuştepe ve Van Bölge Müzesindeki çalışmalarını yürütmüştür.

Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına yürüttüğümüz bu

çalışmaları ayrıca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu da bir miktar maddi yardımla desteklemiştir.

1978 yılında Çavuştepe kalesinde kazı yapılmamış, Türk Tarih Kurumu tarafından 1978 yılında yayınlanan “ÇAVUŞTEPE I, M. Ö. 7-6. yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü” adlı monografimizin devamını teşkil edecek olan yayınların hazırlığı içinde bulunduğumuzdan, Çavuştepe’de saha üzerinde karşılaştırmalar, detay incelemeleri ve yeni resimleri çektilerik ölçüler alınmıştır. Bu arada Çavuştepe’de restorasyon çalışmaları da paralel olarak yürütülmüştür. Diğer taraftan üyelerimizin bir kısmı aynı zamanda yine yayınlara hazırlık olmak üzere, Müzedeki bütün malzemeyi yeniden gözden geçirmiştir.

Böylece 1978 yılındaki çalışmalarımız başlıca iki nokta üzerine teksif edilmiş oluyor.

I. Çavuştepe restorasyon ve yayın hazırlık çalışmaları,

II. Van Bölge Müzesindeki çalışmalar.

I. Çavuştepe’deki restorasyon çalışmaları:

Özellikle Urartu mimarisinde büyük tarihi değeri olan kerpiç eserleri tabiat kuvvetlerinin etkisinde harap olmaktan kurtarıp koruyarak, gelecek nesillere intikal ettirmenin bilimsel bir görev olduğunu kabul ettiğimizden, 17 yıldan beri Çavuştepe’de sürdürdüğümüz kazılar sırasında kısıtlı imkânlarla devamlı olarak “onarım” ve “koruma” faaliyetlerinde bulunagelmekteyiz. Çavuştepe kalesinin bugüne kadar ayakta kalan görkemli kerpiç duvarları yıpratıcı tabiat şartlarına rağmen aldığımız bu kısıtlı ve basit tedbirlerin ne derece etkili olduğunu açıkça belgelemektedir. Amacımız bundan böyle büyük çapta ve geniş maddi imkânlarla kademeli koruma ve restorasyon çalışmaları yapmaktadır. Böylece meydana çıkardığımız Çavuştepe’nin çok değerli eserlerini gelecek nesiller için kazandırdığımız gibi, halk eğitimi ve turizm bakımından da bu eşsiz Urartu kalemiz ayrı hüviyet almış olacaktır. Durum ve mevsim gereği olarak bu sene restorasyona Çavuştepe kalesinin batı ucunda yer alan Saray kesiminde başlanmıştır :

1 — Çavuştepe Kalesindeki restorasyon çalışmaları :

Çavuştepe “Aşağı Kale’nin” batı kesiminde yer alan ve kazısı sona erdirilmiş olan¹ “Saray” kompleksi 1978’deki restorasyon çalışmaları için “pilot saha” olarak seçilmiş ve bu dönemde “Sarnıçlı Salonlar”ın – takriben 4.00 m. × 10.00 m.lik bir alanı kaplayan – batı bölümü, Doç. Dr. M. Taner Tarhan yönetimindeki bir uzman ekip tarafından restore edilmiştir. (Bk. ilişikte sunulan restorasyon kod ve ölçüler çizelgesi). Restorasyon çalışmaları şu şekilde plânlanarak yürütülmüştür:

Restorasyonda kullanılan malzemenin temini: Restorasyonda tümüyle –Çavuştepe kalesinde mevcut bulunan ve uzun senelerden beri, ileriye yönelik onarım ve restore çalışmaları için muhtelif kesimlerde, ören yerinin turistik ve tarihi görüntüsünü bozmayacak şekilde depolanmış olan– orijinal Urartu malzemesi kullanılmıştır.

¹ Ancak, batıdaki 1 No.lu sarnıcın içinde kısmen, 2 No.lu sarnıçta tümüyle, 3 No.lu sarnıçta ise kazılmamış az bir yıkıntı ve moloz tabakası mevcuttur. İleride bunların tümüyle açılması düşünülmektedir.

Restorasyonu planlanan kesimdeki görkemli mimari kalıntıların yapı malzemesi % 90 taş olup, alt yapı olarak ana - kaya işlenmiştir; düzleştirilmiş ve kullanma fonksiyonuna göre işlenmiş olan ana - kaya üzerinde örme taş payeler ve taş duvarlar için gerekli olan yapı malzemesi, adı geçen depolama noktalarından Saray güney koridoruna taşınarak ve kullanma şekillerine göre gruplar halinde kümeleştirilerek sergilenmiştir. Kullanılan orijinal taş malzeme 4 ana gruba ayrılmaktadır:

a) Taşçı kalemi ile işlenmiş, büyük köşe taşları (Payelerin genellikle köşe bağlamalarında kullanılmış olduğundan, 1 No.lu sarnıcın içine depolandığımız, bu kesime ait orijinal köşe taşları ve kyklopik taşlar ceraskalla dışarıya alınmıştır. (Bu taşlar, sarayın tahribi sırasında sarnıcın içine yuvarlanmıştı).

b) Yassı ve kalın sal taşları (Payelerin özellikle alt kesimlerinde kullanılmış olan bu taşlar aynı zamanda bağlayıcı niteliktedirler).

c) Kyklopik ve yarı -kyklopik taşlar (Payeler arası duvarlarda; payelerde dış yüz veya dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır).

d) Arkeoloji literatüründe "ocak taşları" olarak tanımlanan, dolgu malzemesini kapsıyan irili - ufaklı şekilsiz taşlar.

Yapısal karakter: Çalıştığımız kesimde Urartu mimarisinin tipik yapıtları olan örme taş payeler, payeler arasındaki ana ve ara duvarlar incelendiğinde yapısal karakter bakımından şu ana özellikler görülmektedir:

Temeller: Yukarıda da değinildiği gibi, saray kesiminde ana - kaya işlenerek düzleştirilmiş ve bu satih aynı zamanda duvarların temel kesimini oluşturmuştur.

Payeler: Payelerde ise durum biraz farklıdır. Paye olarak kullanılacak kesimlerde ana - kaya, doğal yükseltinin elverdiği ölçüde paye şeklinde işlenmiştir. Özellikle (kp 6), (gp 6) ve (kp 7) ile (gp 7) de payelerin hemen, hemen tümüyle ana kayadan işlenmiş oldukları görülmektedir. Ana - kayanın doğal yükseltisinin batıya doğru alçaldığı anlaşılmaktadır: Çünkü (kp 1) den (kp 5)'e ve (gp 1) (gp 5)'e kadar payelerin ana - kayadan işlenmiş olan orijinal yükseltilerinin batıya doğru kademeli olarak gittikçe alçaldıkları görülmektedir. Bundan dolayı payelerin geri kalan kısmı büyük hacimli taşlarla örülerek yükseltilmiştir. Paye şeklinde işlenen kısımlarda, taş bloklar Urartu'nun tipik bir özelliği olarak, ana - kaya içine oyulmuş yuvalara oluşturulmuştur. Payelerde ve duvarlarda ara bağlayıcı madde olarak "çamur harç" kullanılmıştır. Ancak, bu arada (kp 2) ve (kp 3) ile (gp 2) ve (gp 3) arasındaki ara duvarların mekân içindeki yüzlerine -mekânın kullanılma fonksiyonuna bağlı olarak- kerpiç duvar örüldüğü kazılar sırasında görülmüştür. Oysa bu kerpiç duvarlar sarayın geçirdiği ağır yangın ve tahribat sebebiyle yer yer, yıkılmış bir durumda idiler: (restorasyon sırasında çok harap bir vaziyette bulunan kuzey duvarı önüne takviye duvarı örülerek yıkılması ve harap olması önlenmiştir). Yukarıda değindiğimiz çamur harcın kalıcı niteliği -mekânların üstü açık olması sebebiyle- restorasyon bakımından olumlu bir sonuç vermeyeceği anlaşılmıştır; çünkü uzun senelere dayanan gözlemlerimiz çimentonun da geçerli bir malzeme olmadığını ortaya koymuştur. Harç veya sıva olarak kullanılan çimento, yoğun ve etkin tabiat şartları sebebiyle zamanla bağlayıcı niteliğini kaybetmekte ve dağıl-

maktadır². Ayrıca yapı karakteri bakımından bir Urartu merkezinde derzli dahi olsa çimentonun kullanılması ören yerinin tabii görünümüne aykırı düşmektedir. Bu sebeple evvelce de uyguladığımız yöntem tatbik edilerek –çamur harç yerine– Urartu “kireç harcı” dediğimiz orijinal malzeme³ kullanılmıştır. Zira bu malzeme her türlü tabiat şartlarına karşı dayanıklılığını ispat etmiştir. Urartular bu harcı blokaj malzemesi olarak koridor ve mekânların tabanlarında kullanmışlardır⁴. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi –özellikle sarayın kuzey kesiminde depolamış olduğumuz– Urartu kireç harcından, paye ve duvarların örülmesinde “*ara bağlayıcı malzeme*” olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu malzemenin kullanılması restore edilen duvar ve payelerin Urartu mimarisinin özelliklerini tümüyle göstermesine aşırı derecede itina edilmiştir. Bu sebeple de binlerce seneden beri süregelen geleneksel kerpiç ve taş mimarinin tüm özelliklerini bilen ve sadık kalan –Çavuştepe köyündeki– yerli taş ustalarından faydalanılmıştır.

Restorasyonla ilgili kodlar ve ölçüler aşağıdaki listede tüm ayrıntılarıyla verilmiştir.

Önümüzdeki senelerde, malî imkânlarımızın elverdiği ölçüde –gerek taş ve gerekse kerpiç mimariye yönelik– çok önemli olan bu restorasyon çalışmalarına devam etmeyi amaçlamaktayız. İlişikte sunduğumuz eski ve yeni fotoğraflar karşılaştırıldığında, yapmış olduğumuz restorasyonun orijinal Urartu mimarisine ne derecede sadık kaldığını açıkça belgelemektedir. Ayrıca bu restorasyon çalışmalarının, “*koruyucu önlem*” bakımından ne dereceye kadar etkin olduğu ve görkemli saray mimarisinin gerçek hüviyetini ne ölçüde yansıtabildiğimizi gözler önüne sermektedir.

II. Van Bölge Müzesindeki çalışmalar:

1978 yılında, Van Bölge Müzesindeki çalışmalarımız 2 amaca yönelik olmuştur.

a) *Arşiv çalışmaları*: Türk Tarih Kurumu tarafından 1978 yılında yayınlanan (ÇAVUŞTEPE I: M. Ö. 7-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü) adlı monografimizin devamını teşkil eden yayınların hazırlığı içinde bulunduğumuzdan, tüm malzemenin yeniden gözden geçirilmesi gereği duyulmuştur. Bu sebeple Çavuştepe ve Toprakkale’de kazılar sonucunda elde edilen –envanterlik ve etüdlük– küçük buluntular üzerinde çalışılmış ve kartoteks düzenlenmiştir. Eserler hakkındaki ayrıntılı bilgi, ekte bulunan standart fiş örneği üzerine geçirilmiştir.

b) *Urartu yazıtlarının tanzimi ve teşhir düzenlemesi*: Ekibimiz üyelerinden olan Filolog Doç. Dr. Ali M. Dinçol müzedeki tüm Urartu çivi yazılı kitabelerini yeniden

² M. T. Tarhan, “Urartu Merkezlerinde Meydana Çıkarılan Kerpiç Mimarinin Korunması ve Onarımı Hakkında Öneriler”, *İTÜ Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni* 4 (1975), s. 46.

³ A. Erzen, *TAD*, XI/2 (1961). s. 31.; *TAD*, XIV/1-2 (1965), s. 142.; *TAD*, XVII/2 (1969), s. 83.; *TAD*, XIX/2 (1970), s. 105.; ayrıca bk. M. T. Tarhan, *Aynı Esr.* s. 45 ve s. 52, dipnot. 61.

⁴ M. T. Tarhan, göst. yer.

RESTORASYON'UN KOD VE ÖLÇÜLER ÇİZELGESİ

Restore edilen paye ve duvarlar			Mevcut veya orijinal yükseklik	Restorasyon yüksekliği	Resim No.
(gp 1): 1 no'lu güney paye			0.20 m. (tek sıra taş dizisi)	0.72 m.	5,6
(gp 1) ile "sarnıçlı salon"un güney - batı köşesi arasındaki duvar			0.72 m.	0,82 m.	5,6,8
Sarnıçlı salonun güney - batı köşesi			0.95 m.	1.15 m.	5,6,8,10
(gp 2): 2 no'lu güney paye	Güney (dış yüz)	güney - batı köşesi	1.10 m.	1.62 m.	5,10
		güney - doğu köşesi	0.55 m.	1.62 m.	8,10
	Kuzey (iç yüz)	kuzey - batı köşesi	0.75 m.	1.68 m.	11,14
		kuzey - doğu köşesi	0.80 m.	1.65 m.	11,14
(gp 2) ile (gp 3) arasındaki duvar			1.10 m.	1.10 m. (tesviye)	7,9,13
(gp 3) 3 no'lu güney paye	Güney (dış yüz)	Güney - batı köşesi	0.90 m.	1.55 m.	7,9,11-12
		güney - doğu köşesi	0.90 m.	1.45 m.	7,9,11-12
	Kuzey (dış yüz)	kuzey - batı köşesi	1.20 m.	1.65 m.	11-13, 15-16
		kuzey - doğu köşesi	1.10 m.	1.65 m.	11-13, 15-16
(gp 3): ile (gp 4) arasındaki duvar			0.80 m.	0.80 m. (tesviye)	7,11-12, 16
Mekânın doğu ara duvarı		güney çıkıntı (sarnıç ağzı)	0.20 m. (tek sıra taş dizisi)	0.80 m.	11-13, 16-18
		kuzey çıkıntı (sarnıç ağzı)	0.25 m. (tek sıra taş dizisi)	0.80 m.	11, 16-18
(Kp 3) ile (Kp 4) arasındaki duvar			0.30 m.	0.82 m.	11,16
(Kp 3) 3 no'lu kuzey paye		Kuzey (dış yüz)	1.62 m.	1.62 m.	20
		Güney (iç yüz)	1.69 m.	1.69 m.	18-19
(Kp 3) ile (Kp 2) arasındaki duvar			1.62 m.	1.62 m. (tesviye)	18-19
(Kp 2) 2 no'lu kuzey paye		Kuzey (dış yüz)	1.84 m.	1.84 m.	20-21
		Güney (iç yüz)	1.84 m.	1.84 m.	19
Mekânın batı duvarı			1.15 m.	1.15 m.	5-6,8,11,16
(Kp 1): 1 no'lu kuzey paye			0.75 m.	0.75 m.	22

gözden geçirmiş, düzenlemeler yapmış, noksan ve yanlış olarak tanımlanan kitabeler üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu arada Muradiye ilçesine bağlı Karahan köyünde ele geçirilen 4 adet anıtsal Urartu çivi yazılı stelini Van Bölge Müzesine getirerek koleksiyonun zenginleşmesini sağlamıştır. Doç. Dr. Ali M. Dinçol, bu başarılı çalışmalarını Van Bölge Müzesi adına yayına hazırlamaktadır.

PROF. DR. AFİF ERZEN

9 — *Acemhöyük Kazısı 1978 Çalışmaları*

Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı ve Ankara Üniversitesi adına yapılmakta olan Acemhöyük kazıları, 1978 Mayısının sonundan başlamak üzere, Haziran, Temmuz ve Eylül aylarında, ortalama, kırk işçi ile yürütülmüştür. Başkanlığındaki heyet, Dr. Aykut Çınaroğlu, Dr. Uğur Silistreli, Asistan Aliye Özten, Arkeolog Hatçe Baltacıoğlu ve Tomrul Aytemiz, Mimar - Desinatör Cengiz Erol, Fotoğraf Salahattin Öztartan, Restoratör Abdürrahim Çulha ve İsmail Fidan'dan oluşmuştur. Niğde Müzesi Müdür Yardımcısı Erol Faydalı, Kültür Bakanlığı Temsilcisi olarak kazılarımıza katıldı.

Çalışmalarımızı, Sarayın temizlenmesi, onarılması ve yıkılan yerlerinde kazı yapılması, güney batısındaki daha geç katın kaldırılıp sarayla çağdaş kata inilmesi ve BB/50 alanında Eski Tunç Devri katlarının incelenmesi yönünde, höyüğün güneyindeki Sarıkaya bölgesinde yoğunlaştırdık.

1. Sarıkaya sarayındaki çalışmalar. Dış etkenlerle her geçen gün biraz daha eriyen sarayın, duvarlarının yıkılmasını önlemek için, yanmış dikmelerin boşluklarını cüruf ve küçük tuğlalarla doldurduk, köşeleri takviye ettik, yıkılan duvarları geçici olarak ördük. Zayıf oldukları gerekçesi ile evvelce bıraktığımız duvar diplerini ve köşelerde temizlik ve kazı yaptık. 3-4, 6, 26 ile 39 No.lu odaları ve giriş kapısı ile avlu arasındaki kısmı taş temele kadar temizledik. Böylece yapının taş planı daha belirgin bir hal aldı. Bu çalışmalar, 13-14, 17-18 ve 4-5 8-9 No.lu odaların birleştiği köşelerde ağaç konstrüksiyonu öğrenmemizi sağladı. Her iki yerde de, temel hatlarını ve traverslerinin üstünde, ızgara biçiminde düzenlenmiş sekiz sıra yanmış ağaç kalıntılarına raslandı. Dört No.lu odadan beşe geçişi sağlayan kapının kesitinin görünümü şöyledir: Taş temel üzerinde yatay hatlı, hatılın üzerinde, dokuz ve sekizinci odaların kuzey duvarlarını traverslerinin uzantısı olan eşik, 7 cm. kalınlığında sıkıştırılmış topraktan taban, onun üstünde sekiz sıra ağaçtan oluşan köşe ızgarası.

Köşenin 4 ile 9 No.lu odaları birleştiren duvara bağlanan yüzü de kütüklerle, küçük taşlarla desteklenmiştir. Sarayın bazı odalarında duvar bedeninin de ağaçla takviye edildiği görülmüştür. Bunun bir örneği, 4 No.lu odanın sarayın kuzey kapısına bakan duvarın üstündedir. Burada ağaç konstrüksiyon, kerpiç duvarın yarı kalınlığını oluşturacak şekilde temel hatlı ve traverslerinin üzerinde iki sıra halinde devam etmiştir ve üstü kerpiçle örülmüştür.

3, 4, 5 No.lu odaların temizliğinde, çivi yazısı kitabeli, silindir veya damga mühür baskılı bullalara raslanmıştır. Bunlardan Eski Hitit üslubunda bir damga mührün baskısını taşıyanı, Anadolu'nun dağ koyunları üstünde oturan büyük tanrıçasının çevresine ait bir ayrıntıyı öğretmesi bakımından ilginçtir. Tanrıçanın

daha önce bulunan tasvirlerinde yakınında sfenks, grifon, bizon adam gibi karışık yaratıklar saptanmıştı. Örneğimizde bunlara bir balık kadın da katılmaktadır. Assur Ticaret Kolonileri devrinde oldukça sık raslanan balık adama karşın balık-kadın ilk örneği teşkil etmektedir.

Sarı, kahverengi muska şeklinde bir bulla üzerindeki Suriye üslubundaki bir silindir mühür baskısında oturan tanrı bir eliyle Suriyeli kadının elini, diğeri ile gene beraber olarak liri tutmaktadır. Aynı baskıdaki ikinci sahnede silindirik bir başlık giyip, sağ elinde bumerang, solunda asa tutan kısa etekli tanrının karşısında, nadir bir motif boğa üstünde çıplak tanrıça, yer almıştır. Aynı üsluptaki diğeri bir silindir mührün kısmî baskısında üç çatallı bir bitki ile antilopu tutan tanrının tasviri ilginçtir. Bu baskıda belirgin özellikleri iri eller ve Suriyeli kadın oluşturmaktadır.

Sarayın büyük küp odasında çok kırık bir şekilde bulunup yerinde bırakılmış olan küplerinin restorasyonuna başlandı. Bunlardan, içinde ipe dizilmiş incilerin depo edildiği de dahil olmak üzere üç küp tamamlandı ve kazı evinde emniyete alındı. Sarayı tahrip eden yangının şiddeti bu sağlam yapılı, kalın cidarlı küplerde görülen deformasyon ve erimeden de açıkça öğrenilmektedir. Bu durum sarayda çok miktarda kırıklarına raslanan vazoların neden tam olarak elimize geçmediğini iyice açıklamış bulunmaktadır.

2. Sarayın güney batısındaki alanda yaptığımız araştırmada, daha önce açığa çıkardığımız kerpiç yapıların saraydan sonra ikinci yapı katına ait olduğu anlaşıldı. Bu katın altında saraydan hemen sonra yapılmış olan gene zayıf temelli evlere rasladık. Bu evlerin temizliği sırasında, sarayda kırılıp, zamanında buralara atılmış olan boyalı banyo kabının birçok parçası ele geçirildi. Diğerleri ile birleştirilen bir küçük parça da, sarayın 3 No.lu odasının etüdürlük seramiği arasında idi. Böylece, M. Ö. on sekizinci yüzyılın resim sanatının eşsiz bir yapıtı olan bu banyo kabının saraydan biraz sonra değil, onun zamanında yapılmış, orada kullanılmış olduğu kesinlikle anlaşılmış oldu. Pek çok parçası eksik olan tamamlanan kısımlarına göre en az 70 cm. yüksekliğindedir. Kültepe, Boğazköy, Alacahöyük ve Tarsus'da bulunmuş olan boyasız veya tek renkli sade desenlerle bezenmiş olan benzerlerinin boyutlarındadır. Hafif dışarı çekik dört köşeli ağız kenarının üstü bütün parçalarda aynen, yani üçgenleri dolduran paralel çizgilerle bezenmişken, yanlarının her yüzde ayrı olduğu saptanmıştır. Bunlardan birisinde üçgenleri dolduran paralel çizgiler, diğeri güneş sembolleri, üçüncüsünde ise hilal veya kavisler vardır. Dibe yakın kısmı boyasız olarak bırakılan kabın dört yüzü de resimlidir. Bunlardan oldukça iyi restore edilebilen iki yüzün tasvirleri çok ilgi çekicidir. Birinci yüzün resimleri av sahneleri ve hayvan sıralarından, ikincisi ise bir yapının ayrıntularından oluşmaktadır. Korunan duvarların yüksekliği, kalın temeller, sağlam ahşap konstrüksiyon ve iki seviyeli olarak ele geçen tavan kirişleri, Acemhöyük saraylarının iki katlı olduğunu kanıtlamıştı. Vazodaki yapı resimleri, bu kanıtı doğrulamıştır. Üst üste tasvir edilmiş iki balkon, ve üst kat balkonuna çıkmaya yarayan merdivenler, sarayın restorasyonunda çok önemli bir belge olarak kullanılabilir. Bu resim iki merdivenli olan tek avluyu temsil etmiş olabilir. Merdivenlerden birinin üst kata diğeri avluya bakan üst balkona çıkmış olması mümkündür.

Av sahnelerinde kuş, hayvanlar mızrakla vurulmaktadır. Hayvan sıraları, aslan, kuş ve balıklardan oluşmaktadır.

Diğer parçalarla uyum sağlayan küçük parçalar üzerinde figürler, güneş sembolleri vardır.

Sarayı hemen takip eden safhada inşa edilmiş olan evlerin plan vermeyen parçalarına raslandı. Zayıf temellerin toplama taşları arasında yapı malzemesi olarak sarayın cürüfları da kullanılmıştır. Bu katta bulunan eşya arasında, bronz iğneler, maşrapalar, kâseler, çanaklar, Acemhöyük saray ve evlerinde bol miktarda ele geçirilen çeşitli boylarda kapaklar, iri ve küçük kap parçaları çağın özelliklerini yansıtmaktadır.

3. BB/50 ocağı. Sarayın güney ucunda, stratigrafi tespiti amacı ile kazı yapılan alanda IX. kata inildi. Bu katın oldukça iyi korunmuş evleri açığa çıkarıldı. Bunların da daha geç katlarda olduğu gibi, az taşla ve kerpiç malzeme ile yapıldığı görüldü. Boyasız ve tek renkle boyalı Eski Tunç seramiğinin ilginç örnekleri ele geçirildi. Suriye menşeli elde yapılmış bir şişe parçası katımızın en az Eski Tunç çağı III'ün erken safhasına ait olduğunu belirtti. Fildişinden yapılmış bir nesnenin, dört yüzünü beziyen tek merkezli daireler, bize Kültepe mermer idollerindeki süslemeleri hatırlatmaktadır.

NİMET ÖZGÜÇ

10 — İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları :

Üyelerimizden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Doç. Dr. Önder Bilgi, Handan Alkım (Koordinatör), Yüksek Mimar Arkeolog Dr. Günhan Danişman, Sait Başaran (Uzman Restoratör), Zeynep Sevim Sarı (Arkeolog), İlksen Başaran (Arkeolog), Selâhattin Eyüp Aksu (Arkeolog), Emin Başaranbilek (Arkeolog, Bakanlık Temsilcisi), Sabri Kızıltan (Desinatör) Cenk Alpak (Restoratör yardımcısı), Gülsün Umurtak (Desinatör), Canan Keser, Vuslat Ünal, Gülcan Atasoy, Suat Kongaz, Serdar Anan ve Murat Alpaydın'dan oluşan bir kurul tarafından Kurumumuz adına Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün, İstanbul Üniversitesinin ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun da katılımıyla Bafra-İkiztepe kazılarına 21 Haziran - 25 Eylül 1978 tarihleri arasında devam edildi. Çalışmalar, dört yükseltiden oluşan İkiztepe Höyüğünün iki yükseltisinde geliştirildi ve İkiztepe I'deki Doç. Dr. Önder Bilgi'nin, İkiztepe II'dekiler de Handan Alkım'ın gözetimi altında yapıldı.

A. İkiztepe I'de (= H - Sondajı)

Amaçlar: Eski Tunç III ile Eski Hitit başı arasında yer aldığı anlaşılan, tarafımızca "Geçiş Çağı" ya da "Er - Hitit" olarak tanımlanan ve bundan önceki dönemlerde altı evrelili olduğu saptanan Kat I'i daha geniş bir alanda açmak ve onun altındaki Eski Tunç yerleşmesinin çeşitli evrelerini açıklamak. Bunun için 11 grid - karesinde 220 m² lik bir alanda çalışıldı.

"Geçiş Çağının" altı evresi, başka bir grid - karesinde de saptandı. Grid-karelerinin üçünde 21 gömüden oluşan bir nekropol kesimine rastlandı, gömülerden biri çömlek - mezar, ötekileri ise basit toprağa gömü türündedir. İskeletlerden beşine çeşitli ölü hediyeleri bırakılmıştır. Bunlardan birinin dört hediyesi vardır:

bronzdan iki mızrak ucu, bir şematik yassı idol ve bir halka. Mızrak uçları söğüt yaprağı biçiminde olup bedenleri oldukça kalın ve yamuk kesitlidir; beden başlangıcından alt bitimine kadar devam eden kabartma halinde yassı bir sırt (öteki adı ile: zırh) vardır. organik sap kalınca ve dikdörtgen kesitlidir; beden üzerinde kumaş izleri ve sapta da yer yer asıl mızrak çubuğunun ahşap izleri hâlâ farkedilmektedir. Henüz Röntgen ışını ile filmi alınmadığı için laboratuvar temizliği yapılmamıştır. Mızrak uçlarımızın bedenlerinde delik yoktur. Bu tür mızrak uçlarına 1975 dönemi kazımızda İkiztepe I'in batı nekropolünde yine ölü hediyesi olarak rastlanmıştı. Bedeninde delikler olmayan bu tip mızrak ucunun tam benzerine Orta Anadolu'da henüz rastlanmamıştır. Buradaki kısa raporumuzun sınırını aştığı için karşılaştırma ayrıntılarına giremiyoruz.

Mezarların "Er - Hitit" Çağının en eski evresine, daha yakın deyiimi ile altıncı evresine, ait olduğu ve gömü çukurlarının yer yer Eski Tunç yerleşmesi içine kazıldığı anlaşılmaktadır. Mezarların kazıldığı moloz toprağı içinde hem "Er-Hitit" Çağının tornada yapılmış tipik keramiğı hem de Eski Tunç III'ün tornasız çanak - çömlek parçaları bir arada bulundu. Şu hususu da belirtelim ki, İkiztepe I'in "Er - Hitit" Çağının (Kat I) altı evresinde de durum böyledir. İkiztepe I'in I. Katındaki "Er - Hitit" olarak tanımladığımız keramik Kaneş Karumu'nun IV., III., II., Boğazköy Aşağı Şehrin 4. ve 5., Büyükkale'nin IV. ve özellikle V., Büyükkale kuzey - batı yamacı kazısının 8 b, 8 c, 8 d ve özellikle g. katında bulunmuş olan keramiğın hemen hemen aynıdır. Ayrıntıları bir yana bırakarak 1978 döneminde açığa çıkarılan bu gömülerin "Geçiş Çağının", öteki deyiimi ile "Er-Hitit" Çağının başlarına (ykl. ol. M. Ö. XXII. - XXI. yüzyıl) ait olduğunu varsaymaktayız.

H - Sondajının "Er - Hitit" Çağının 3. evresinde meydana çıkan küçük buluntular arasında pişmiş topraktan yapılmış kum saati biçiminde soyut ve şematik dişil bir figürünü zikretmek isteriz; bu figürünün başı başka bir maddededir ve geçmedir, kazı sırasında baş maalesef bulunamadı; küresel kabartma halinde belirgin iki göğsü vardır. Geçen yıl, yine İkiztepe I'de topraküstü buluntusu olarak bir idole daha rastlanmıştı. Bu tip idol Orta Anadolu'ya yabancısıdır. Buna karşın güney - batı Anadolu'da Geç Neolitik Çağda Hacılar VI katında, Batıda Kikladlarda ve Romanya'da Gumeltisa'da, Doğu'da İran'da Tepehisar'ın IIIC katında benzerleri vardır: Üzerinde durulması gereken başka bir araştırma konusu.

B. İkiztepe II'de (= B - Sondajı)

Amaçlar: Eski Tunç'un (= Kat II) en eski evrelerini saptamak, Kalkolitik Çağın (= Kat III) evrelerini daha geniş alanda incelemek ve ana toprağına inmek. Bunun için yüz ölçümü 208 m² ye ulaşan kareler diliminde kazılar geliştirildi. Eski Tunç Çağının 7 evresi, Kalkolitik Çağın da 8 evresi saptandı ve 2 grid - karesinde daha ana toprağına ulaşıldı.

Gerek Eski Tunç'un ve gerek Kalkolitik Çağın bütün evrelerinde ahşap mimarlığı kanıtlayan yapı kalıntılarına rastlandı.

Kalkolitik Çağın birinci evresine ait geçen sene açılmasına başlanan yangın geçirmiş büyük bir binanın doğu kesimi bu dönemde 3 × 15 m. boyutundaki bir alanda meydana çıkarıldı ve bu yapının doğuya, kazı alanımızın dışına, doğru da

devam ettiği anlaşıldı. Bu binanın döşeme molozu içinde bol sayıda kaplar, pişmiş topraktan çok miktarda sapan taneleri, çeşitli bronz eserler, çakmak taşından ve obsidiandan âletler, kemik eserler ele geçirildi.

Kalkolitik Çağın üçüncü evresinde kalın bir kum tabakası içinde inşa edilen bir evin -kısmen yerlerinden oynayan- tabanaltı taşları ayrıca zikre değer; bu evin içinde pişmiş topraktan yapılmış şematik -soyut bir kadın idolu bulundu.

İkiztepe II'nin en batıdaki grid dilimlerinden birinde Kalkolitik Çağın dördüncü beşinci ve altıncı evrelerinde üst üste inşa edilmiş olan yapıların her birinin içinde birer sunak açığa çıkarıldı. Bunlardan dördüncü evrenin sunağı çamur sıvalı bir taban üzerindedir; daire biçiminde olup etrafı oyuk bir yivle çevrelenmiştir, ortasında 20 cm. çapında bir çukur vardır; çukurda içinde bitki kalıntıları olan ufak bir çömlek *in situ* olarak bulundu. Sunağın sıvası altında özenle hazırlanmış ahşap tabanaltı yapısı meydana çıkarıldı. Kömürleşmiş olan bu hatıllar kaldırıldığı vakit alttaki beşinci evrenin sunağı parçalanmış durumda farkedildi. Aynı biçimde olan altıncı evrenin sunağı da yıkıntı halinde görüldü. Sunakların etrafında bol sayıda pişmiş topraktan hayvan figürünü parçaları bulundu.

Kalkolitik Çağ (= Kat III) keramiği geçen dönemlerde bulunanlara yeni örnekler katmıştır. Bunlar arasında kabartma halinde insan yüzü çanak - çömlek parçalarını incecik dokulu sepet izli kap kapaklarını ve karnın alt kesiminin her iki yanında ufak birer dikey kulpu olan büyük bir kâseyi özellikle zikretmek isteriz. İkiztepe'nin bu Kalkolitik kapları Batı ile, özellikle Ege Adaları ile, olan ilişkileri vurgulamaktadır. Bir sonraki devirde, Eski Tunç I'in evrelerinde de aynı ilişkileri daha önceki dönem kazılarımızda saptamıştık.

Gelecek yıllarda İkiztepe'de daha geniş çapta sürdürmeyi öngördüğümüz kazıların, Karadeniz'in bu orta kesiminin tarih -öncesi sorunlarına ışık tutucu buluntular vermeye devam edeceğini ummaktayız.

U. BAHADIR ALKIM

11 — Side Suyolları Araştırması 1978 Yılı Çalışmaları :

Side kentinin suyollarının 4 km.lik ilk bölümünün Oymapınar Barajı suları altında kalmadan saptanması amacıyla 1975 yılında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yardımıyla başlayan araştırmalar, 1976 - 78 yıllarında Türk Tarih Kurumu adına sürdürülmüştür. Başkanlığındaki araştırma ekibi, Mimar - Arkeolog Ülkü İzmirli, Topograf Adnan Şakar, Fotoğraf Uzmanı Selâmet Taşkın, arkeoloji öğrencilerinden Neşe Atık, Hüseyin Akıllı ve Haşim Yıldız'dan oluşmuştur. Araştırmalar, 5-20 Haziran, 28 Temmuz - 7 Ağustos, 5-12 Kasım tarihleri arasında, üç ayrı dönemde yapılmıştır.

1978 yılında yapılan araştırmalarla Side suyolları çalışmalarının önemli bir bölümü sonuçlanmış bulunmaktadır.

1. Suyollarının eğim profilinin saptanması amacıyla nivelman yapılmıştır. Böylece, kaynaktan Side'ye dek 30 km.lik güzergâh boyunca suyolunun hidrolik sisteminin açıklanabilmesi için gerekli olan eğim profili saptanmıştır.

2. Side suyollarının tescili işlemi de ele alınmıştır. Kayaya oyulmuş tüneller, tonoz örtülü kanallar ve su kemerlerinden oluşan bu su yolu Anadolu'nun iyi koru-

nagelmış, su mühendisliği açısından önemli yapıtlarından biridir. Son yıllarda önem kazanan Oymapınar Barajı ana yolu üzerinde yer alan su kemerlerinin taşlarının yeni inşaatta kullanıldığı dikkati çekmiştir. Bundan böyle, tarihî değeri olan bu yapıtların tescili gerekli görülmüş ve ön çalışmalar yapılmıştır.

3. Oymapınar Barajı ve hidroelektrik santrali alanı içinde yer alan ve daha önce tesbiti yapılmış olan antik suyollarının son durumları fotoğraflarla saptandı. Bazılarının yıkılmış (Kumbükü), bazılarının yıkıntı altında kalmış oldukları görüldü ve baraj yapımı sonunda korunabilecek olanlar belirlendi.

4. Side suyollarının önemli kemerlerinden biri olan Kırkgöz'ün (Kemeraltı) 1/200 ölçekli rölevesine başlandı. Ancak, cephesindeki sarmaşıkların temizlenmesi nedeniyle çalışmalarımız tamamlanamadı.

1978 yılında yapılması planlanan işlerden bazılarını, maddî olanakların sınırlılığı nedeniyle gelecek yıla bırakmamız gerekti.

PROF. DR. JALE İNAN

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ'NİN 1978 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Basımevimiz için 1978 yılı 35 yılı aşkın tarihimizin en verimli dönemi olmuştur. Bilindiği gibi 1977 yılında Basımevimiz 4,477,626,85 TL. zarar etmiş ve ayrıca tüzüğümüz gereği Kıdem Tazminatı Fonuna ödenmesi gereken 1,594,661,21 TL. zarar nedeniyle Fona borçlanılmıştı. 1978 yılında zarar ve Fon borcu tutarı olan 6,072,288.06 TL.lık hesap açıkları kapatıldıktan sonra 30,582,449,91 TL. kâr sağlanmıştır. Bu sevindirici sonuç şüphesiz tüm Basımevi personelinin özverili ve olağanüstü çalışmalarıyla elde edilmiştir. Bütün Basımevi ailesine teşekkürü borç biliriz. Bu verimli çalışma sonucu geçen yıla oranla % 301,6 fazla iş yapılmış ve 95,832,691.48 TL.lık işçilik cirosuna ulaşılmıştır.

Geçen yıllla 1978'in gider bölümlerini kıyaslarsak durum şöyledir:

	1977	1978	Artan veya eksilen miktar
Amortisman ve ilk tesis giderleri	2.954.599,46	4.358.902,27	1.404.302,81
Personel giderleri	19.135.934,55	43.522.006,76	24.386.072,21
İşletme giderleri	6.249.917,81	11.297.044,48	5.047.126,67
Kâr - Zarar	-4.477.626,85	36.654.737,97	41.132.364,82

Amortisman ve ilk tesis giderlerindeki artış Basımevinin geçen yıl 3 ay grev nedeniyle eksik üretim yapmış olması ve ayrıca bu yıl ilk tesis masrafları bakiyesinin tümünün itfa edilmiş olmasındandır.

Personel giderlerindeki artış ise keza geçen yılın 3 ay grevde geçmesine mukabil bu yıl yoğun bir çalışma yapılmasıyla muvakkat işçi istihdam edilmesinden ve toplu sözleşme zamlarından ileri gelmektedir.

İşletme giderlerinin artışı ise bu yılın üretim miktarının fazlalığından ve malzeme fiyatlarının artışından kaynaklanmaktadır.

1977 ile 1978'in gelir bölümlerinin mukayesesi ise şöyledir:

	1977	1978	Artan veya eksilen Miktar	Artan veya eksilen Oran
Baskı işleri geliri	21.539.471,49	89.415.731,01	67.876.259,52	% 315,13
Repro - Klişe geliri	1.041.756,59	2.840.048,52	1.798.291,93	% 172,62
Kırpıntı kâğıt geliri	684.069,95	3.378.282,15	2.694.212,20	% 393,85
Sair gelirler	597.526,94	198.629,80	-398.897,14	% - 66,75
Toplam	23.862.834,97	95.832.691,48		

Ana gider bölümlerinin kendi arasındaki dağılım oranı şöyledir:

	1977	Dağılım Oranı	1978	Dağılım Oranı
Amortisman ve ilk tesis giderleri	2.954.599,46	% 10,43	4.358.902,27	% 7,37
Personel giderleri	19.135.934,55	% 67,52	43.522.006,76	% 73,54
İşletme giderleri	6.249.917,81	% 22,05	11.297.044,48	% 19,09
Toplam	28.340.451,82	% 100	59.177.954,51	% 100

Bu yılın çok yoğun bir çalışma temposuyla geçmesi personel giderlerinin genel giderler içindeki oranının yükselmesine neden olmuştur.

Kâr'ın bürüt gelire oranı ise: $\frac{30,582,449.91}{95,832,694.48} = \% 31,91$ dir.

Bu Basımevinin bu yıla kadar ulaşabildiği en yüksek oran olup 1978 yılının çok verimli geçtiğinin kanıtıdır.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ YÖNETİM KURULU

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU GENEL KURULUNA

Genel Kurul'un bizlere verdiği denetleme görevimizi 14 Şubat 1979 Çarşamba günü Türk Tarih Kurumu ile Basımevimizde bilançoları, defterleri ve gider belgelerini incelemek suretiyle yerine getirmiş bulunuyoruz.

1977 yılı bilançolarında yazılı değerlerin 1978 yılı hesaplarına olduğu gibi geçirildiğini, 1978 yılı içinde yapılan harcamaların Yönetmeliklere ve Yönetim Kurullarının kararlarına uyularak yapıldığını gördük.

Gerek Kurumun, gerekse Basımevinin defter ve kayıtlarıyla harcama belgelerinin düzgün tutulduğunu ve özenle saklandığını, Yüksek Kurulunuzun onayına sunulan kesin hesap çizelgeleriyle bilançoların bu kayıtlara uygun olarak düzenlendiğini saptadık. Bu nedenle kesin hesap, bilanço ve kâr - zarar hesaplarının onaylanarak Yönetim Kurullarının aklanmasını onayınıza sunarız.

Geçen yıldan kalan avans bakiyelerinden bir bölümünün 1978 yılı içinde kapatıldığını, ancak daha kapatılmayan avansların bulunduğunu gördük. Bu durum karşısında bakiye kalan 736.913 liranın mevzuat içinde borçlulardan tahsilini önemle öneririz. Zira bu borçların tasfiye edilmesi Basımevinin basılmakta olan eserlere bağladığı tonlarca metalin kurtarılmasını, böylece basılmaya hazır eserlerin de bekletilmeyerek Basımevine verilmesini ve Kurum çalışmalarının hızlanmasını sağlayacaktır. Bunlar her ne kadar baskıları devam eden eser sahiplerine ait ise de, kitap baskılarının tamamlanarak bunların da kapatılmasını, bunun için de eser sahiplerinin gerekli gayreti harcamalarını önemle dileriz.

Basımevimiz bu yıl olağanüstü bir başarı göstererek bilançosunu büyük bir kârla kapatmış bulunmaktadır. Övülmeğe değer bu başarının önümüzdeki yıllarda da devamını dilerken, demirbaşlarının toplamı şimdiden 47.000.000 lirayı geçen Basımevinin sermayesinin 100.000.000 liraya çıkarılmasını önerir, saygılar sunarız.

Denetleme Kurulu

ORD. PROF. REŞAT KAYNAR

PROF. DR. NEŞET ÇAĞATAY

PROF. DR. ŞERAFETTİN TURAN

T Ü R K T A R İ H K U R U M U ' N U N 1 9 7 8 Y I L I
B İ L A N Ç O S U

A K T İ F

A — PARAYA İLİŞKİN DEĞERLER	
KASA	43.886,44
BORÇLU BANKALAR	400.453,35
390.128,79 İş Bank. 6635 Hes.	
10.324,56 Merkez B. 350902010 Hes.	
ALACAKLI BANKALAR	773,51
773,51 İş Bank 20184 Hes.	
B — KISA VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLİR DEĞERLER	
BANKA HİSSE SENETLERİ	350.000,—
BASİMEVİ CARİ HESABI	3.642.891,50
C — UZUN VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLİR DEĞERLER	
KİTAP AMBARI	23.272.920,—
BELLE TEN AMBARI	12.507.940,—
BORÇLULAR	1.483.510,42
92.017,— Muhtelif	
736.917,33 Telif-Tercüme Avansı	
66.436,40 Kredili Kitap Satışları	
60.122,— İlmî Araştırma ve Konf.	
8.078,50 Kongre ve Sergiler	
3.653,— Basılmakta Olan Yayınlar	
79.471,59 Peşin Ödeme	
5.323,50 Dış Kitapçılar	
34.270,31 İç Kitapçılar	
115.070,03 Kazı Avansları	
282.150,76 Mensuplar Avansı	
YAYIN GEREÇLERİ	2.893.211,85
BASİMEVİ SERMAYESİ	30.000.000,—
D — TAŞINMAZ VE TAŞINIR DEĞERLER	
BİNA	8.779.417,79
DEMİRBAŞLAR	7.795.665,15
1.895.385,64 Kurum	
1.088.195,62 Kazı	
4.812.083,89 Kitaplık	
	<u>91.170.670,01</u>

P A S İ F

A — ÖZ KAYNAKLAR:	
SATILACAK KURUM YAYINLARI	35.780.860,—
DİĞER VARLIKLAR	52.352.987,53
B — İHTİYATLAR	
İHTİYAT FONU	2.446.847,55
C — KANUNİ KESİNTİLER	
326.080,— G. Vergisi	
29.265,— M. Denge Vergisi	
4.754,— Damga Resmi	
143.917,20 S. Sigorta Primleri	
D — BELLE TEN ABONELERİ	
	22.750,—
E — ALACAKLILAR	
15.941,80 Tür lü	
10.828,99 Kit. Siparişi	
34.878,03 Telif ve Çev. Ücrt.	
1.559,91 Dış Kitapçılar	
	<u>91.170.670,01</u>

31. 12. 1978

Genel Müdür
ULUĞ İDE MİR

Hesap İşleri Müdürü
METİN ÇELEBİ

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1978 YILI BİLANÇOSU

AKTİF

SABİT KIYMETLER 48.870.974,78

Bina 1.574.402,97
Demirbaşlar 47.296.571,81

BAĞLANMIŞ KIYMETLER 4.470.752,86

Depozitolar 160.899,25
Akreditifler 708.588,99
Gelecek Yıla Sari Gd. 3.601.264,62

GEÇİCİ ARACI HESAPLAR 699.487,97

İŞLETME KIYMETLERİ 9.273.521,33

Kâğıt Ambarı 3.055.752,47
Mürckep Ambarı 779.835,18
Klişe Ambarı 2.263.179,20
Ofset Ambarı 1.502.065,67
Cilt Ambarı 833.321,20
Plastik Ambarı 476.038,44
Yedek Parça Ambarı 67.958,49
Emanet Ambarı 19.690,00
Sair Mlz. Ambarı 275.680,68

KISA VADEDE PARAYA

ÇEVİRİLEBİLEN KIYMET. 33.078.823,37

Müşteriler 2.929.668,74
T. T. Kurumu 1.792.633,37
PTT Gn. Md. 357.930,66
Sair 779.104,71

Borçlular 28.402.320,23
PTT Gn. Md. 23.268.428,60
Y. Seçim K. 2.687.732,00
Sair 2.446.159,63

Senetler 1.746.834,40

EMRE AMADE KIYMETLER 2.240.857,41

Kasa 35.915,30
Bankalar 2.204.942,11
Töbank 1.573.628,71
İş Bankası 260.390,17
Türkbank 363.430,80
Garanti Bankası 7.492,43

NÂZİM HESAPLAR 4.817.956,39

Teminat Mektupları

103.452.374,11

PASİF

SERMAYE 30.000.000,00

Ödenmiş Sermaye 30.000.000,00

İHTİYATLAR ve FONLAR 22.597.268,43

Fevkalade İhtiyatlar 30.060,55
Kıdem Tazminat F. 828.245,57
Yetiştirme fonu 611.860,94
Birikmiş Amortis. 21.127.101,37

UZUN VADELİ BORÇLAR 3.642.891,50

T. Tarih Kurumu 3.642.891,50

KISA VADELİ BORÇLAR 11.811.807,88

Alacaklılar 2.122.646,40
Kanunî Kesintiler 1.772.606,26
Bankalar 7.344.552,83
Senetler 500.000,00
Emanetler 72.002,39

NÂZİM HESAPLAR 4.817.956,39

Teminat Mektupları

1978 YILI KÂRI 30.582.449,91

103.452.374,11

Muhasebeci
SONER ZERENLER

Md. Yrd.
(İdari)
TARİK GÜNER

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S İ M E V İ
1978 YILI KÂR ve ZARAR TABLOSU

G İ D E R L E R

AMORTİSMANLAR	3.696.993,73
İLK TESİS GİDERLERİ	661.908,54
PERSONEL GİDERLERİ	43.522.006,76

Ücretler	25.391.576,82
Fazla Mesailer	1.755.082,35
Yan Ödentiler	329.326,74
İkramiyeler	8.097.863,18
Sosyal Yardımlar	3.917.063,60
Sos. Sig. İşve. His.	4.031.094,07

İŞLETME GİDERLERİ 11.297.044,48

Işık	78.695,39
Kuvvet	1.301.307,77
Su	148.567,72
Isıtma	272.815,58
Sigorta	218.357,83
Verdiğimiz Faizler	2.874.597,32
İşletme Malzeme	2.335.622,16
Tamir Revizyon	1.273.664,60
Gayrimenkul Kira	850.000,00
İBM Mak. Kirası	
İşletme Hissesi	236.783,74
Sair Giderler	1.706.632,37

1977 YILI ZARARI	6.072.288,06
Fiili Zarar	4.477.626,85
Kıdem Tazminatı	1.594.661,21

1878 YILI KÂRI 30.582.449,91

95.832.691,48

G E L İ R L E R

İŞLETME GELİRLERİ 89.415.731,01

Baskı İş Gelirleri	88.076.743,91
Envanter Yarı	
Mamul İşçiliği	1.338.987,10

KLİŞE GELİRLERİ 2.840.048,52

KIRPINTI KAĞIT SATIŞLA. 3.378.282,15

SAİR GELİRLER 198.629,80

95.832.691,48

Muhasebeci
SONER ZERENLER

Md. Yrd.
(İdarî)
TARİK GÜNER

BELLETEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayısı : 350 lira (Yabancı memleketler için 16 dolar)

Yıllık abonesi : 1400 lira (Yabancı memleketler için 64 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış işleri için :

Ankara'da : TÜRK TARİH KURUMU'na,

Kızılay, Kocabeyoğlu Pasajı 67/68'de TURHAN KİTAPEVİ'ne

İstanbul'da : Ankara caddesinde, İNKİLÂP, ANIL Kitapevlerine,

Bayazıt, Sahaflarda ELİF Kitapevine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLETEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 350 Livres Turques (pour l'Étranger 16 Dollars)

L' Abonnement annuel : 1400 Livres Turques (pour l'Étranger 64 Dollars)

**Pour l'achat de Belleten et des Publications de la Société d' Histoire
Turque, s'adresser :**

à Ankara :

TÜRK TARİH KURUMU,

TURHAN KİTAPEVİ : Kızılay, Kocabeyoğlu Pasajı 67/68.

à İstanbul :

İNKİLÂP et ANIL Kitapevi, Ankara Caddesi,

ELİF Kitapevi à Sahaflar, Bayazıt,

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société Turque d'Histoire), Ankara.

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes:	Page
ALTAN, NEMİKA: Tête Vue de Face au Musée Archéologique d'Ankara (en turc, avec 2 fig.)	711
SAYILI, AYDIN: Turkish Contributions to Scientific Work in Islam (en anglais)	715
KÂHYA, DOÇ. DR. ESİN: Quand et Comment la Dissection a Commencé Chez Nous (en turc, avec 4 photocopies)	739
AKYÜZ, DOÇ. DR. YAHYA: Un Document Sur l'Amélioration de la Discipline dans les Médersas de Bursa sous Selim III (en turc, avec une photocopie)	761
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Sur l'Architecte Kasım (en turc, avec 43 fig.)	767
Conférences :	
STROCKA, V. M. (Traduit par ÖZGÜNEL, COŞKUN): Les Travaux de Restauration de la Bibliothèque de Celsus à Efes (en turc, avec 10 fig.).	809
ÜÇOK, DOÇ. DR. BAHRİYE: La Révolution dans l'Écriture - Les Caractères Coraniques - Sorties Contre les Révolutions d'Atatürk (en turc) ...	823
Nécrologies :	
SHAW, STANFORD J. (Traduit par ÖZKAYA, TÜTEN Ph. D.): Professeur Paul Wittek (1894-1978) (en turc)	837
TANSEL, FEVZİYE: Nos pertes—Ahmed Cemal Köprülü (en turc, avec une fig.)	841
Bibliyographie :	
KOŞAY, DR. HÂMİT: Zsuzsa Kakuk; Mai Török Nyelvek I = Les Langues Turques d'Aujourd'hui I Introduction (en turc)	855
Information :	
L'Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire	859

Sur la couverture : Empreinte de sceau représentant l'image d'un aigle, découverte sur la côte à Maşathöyük (fin XVIIIe s. av. J. C.)

BELLETEN

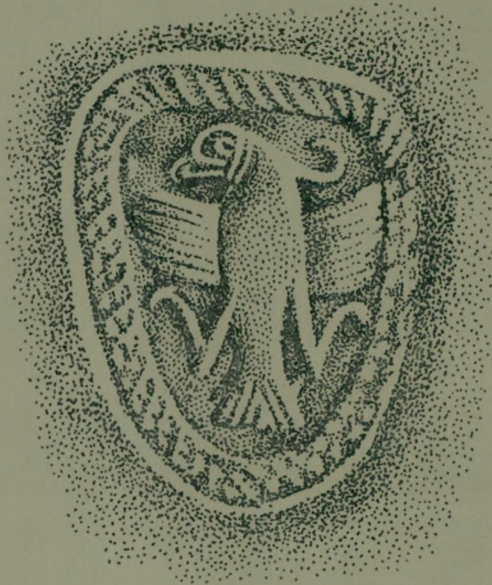
PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLIII

No.: 172

Octobre 1979

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 9